ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR GODINA XXIII • 2014. • BROJ 120 • CIJENA 40 KN

BEHAR

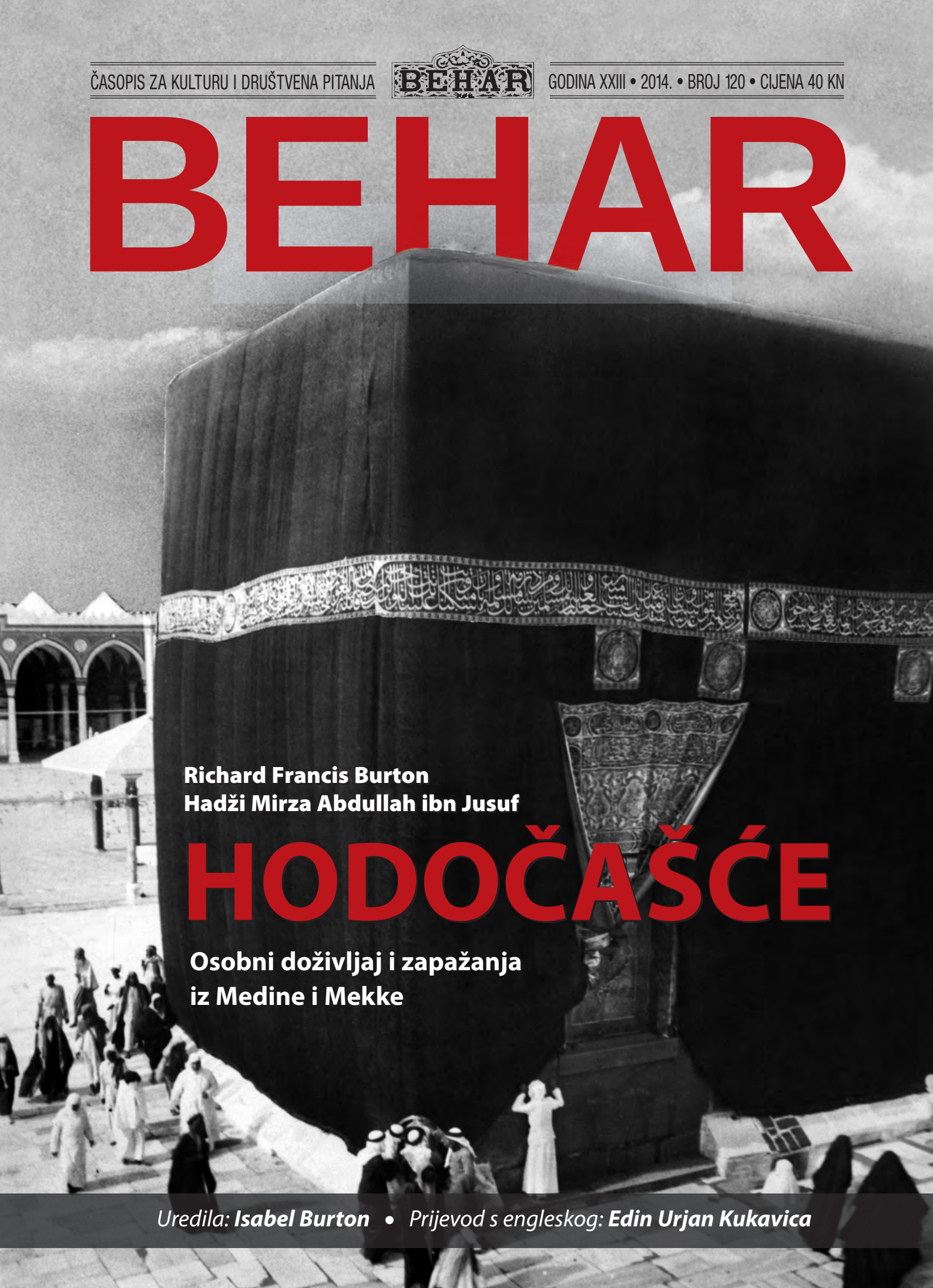

Richard Francis Burton
Hadži Mirza Abdullah ibn Jusuf

HODOČAŠĆE

Osobni doživljaj i zapažanja iz Medine i Mekke

Uredila: ***Isabel Burton*** • *Prijevod s engleskog:* ***Edin Urjan Kukavica***

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Urednik Ekonomskog podlistka:
Faris NANIĆ

Grafički urednik: **Selma KUKAVICA**

Uredništvo: **Remzija HADŽIEFENDIĆ PARIĆ, Rusmir AGAČEVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY, Edib AHMETAŠEVIĆ**

Lektura:
Damir MUHAREMOVIĆ

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ulica Grada Vukovara 235,
10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: casopisbehar@gmail.com
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
web: www.behar.hr

Cijena po primjerku 40 kn, godišnja pretplata 200 kn
Cijena u BiH: 10 KM, godišnja pretplata 60 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tisak: **Grafomark d.o.o.**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik dr. Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Fotografija na naslovnici: *Ka'aba, 1910.*

"Za svo naše znanje o Mekki mi se moramo osloniti na Arape, jer, budući da nijednom nevjerniku nije dopušteno da uđe u taj grad, naši putopisci su nijemi."
Gibbon

"Tmina i Pustinja i Ratnički konji preda mnom, i Koplje i Viteška borba, i Papir i Pero."
al-Mutanabbi

UVODNE RIJEČI

3 Edin Urjan Kukavica:
HADŽDŽ:
Najznačajnije putovanje sir Richarda Francisa Burtona

5 Raymond John Howgego:
Richard Francis Burton, istraživač, znanstvenik, vojnik i diplomat (1821-1890)

7 Richard Francis Burton:
Predgovor trećem izdanju

Tom I. Egipat

9 Poglavlje I — **Prema i u Aleksandriji**
16 Poglavlje XIV — **Od Bir Abbasa do Medine**

Tom II. Medina

23 Poglavlje XVI — **Posjeta (*zijaret*) Poslanikovog mezara**
37 Poglavlje XVII — **Ogled (*esej*) o historiji Poslanikove džamije**
48 Poglavlje XVIII — **Medina**
54 Poglavlje XXI — **Ljudi (narod) u Medini**
62 Poglavlje XXV — **Beduini Hidžaza**

Tom III Mekka

77 Poglavlje XXVII — **Prva posjeta Allahove Kuće**
84 Poglavlje XXVIII — **Obredi Jeumu'l-Tervijje ili "Prvog dana"**
89 Poglavlje XXIX — **Obredi Jeumu'l-Arefe ili "Drugog dana"**
92 Poglavlje XXX — **Obredi Jeumu'n-Nahra ili "Trećeg dana"**
98 Poglavlje XXXI — **Tri dana *sušenja mesa***
100 Poglavlje XXXII — **Život u Mekki i umra ili malo hodočašće**
107 Poglavlje XXXIII — **Mjesta pobožne posjete (*zijareta*) u Mekki**
110 Poglavlje XXXIV — **Prema Dželi**

Edin Urjan Kukavica

HADŽDŽ: Najznačajnije putovanje sir Richarda Francisa Burtona

Hrabar i kontroverzan, dva su atributa koja izravno opisuju Burtona kao čovjeka, putopisca i avanturistu. Njegovo *Hodočašće* oslikava oba, vjerovatno, konkretnije i tačnije nego bilo koje njegovo prethodno i naknadno putovanje i djelo. Pisana perom pronicljivog posmatrača, kvalificiranog antropologa, strastvenog putopisca, zaljubljenika u kulturu i civilizaciju, ovo njegovo djelo predstavlja ne samo jedinstven uradak putopisnog žanra, nego i osobit dokument jednog podneblja, vremena, naroda pa i historijskih događanja u pozadini koja će, nešto kasnije, a i u naše vrijeme, znakovito utjecati na tok savremene historije i percepciju islama u svijetu.

Kada je, u proljeće 1853. godine, tada već znameniti jezikoslovac i istraživač Richard Francis Burton krenuo na još jedno od svojih putovanja, nije znao da će ono postati vjerovatno najčuvenije i najznačajnije u njegovom burnom životu, ali je, svakako, znao da mu može biti posljednje. Odlukom da obavi hadždž, posjeti muslimanske svete gradove i mjesta Mekku i Medinu Burton ne samo da se upustio u putovanje za koje je jedva nekolicina Europljana uopće čula, a još manje ih se usudilo to učiniti, niti zato što će – kao nemusliman – stupiti na mjesta na kojima je pristup dopušten isključivo muslimanima, nego prije svega zbog opasnosti na putu, kojih je bilo više nego na njegovim prethodnim putovanjima. U svakom slučaju, Burton će obaviti hadž, zijaretiti sveta mjesta u Mekki i Medini, napisati priručnik za obavljanje hadždža i jedan od najzanimljivijih i najznačajnijih ikada napisanih sa ovog područja: *Personal Narrative of a Pilgrimage to El-Medinah and Meccah* (1855–56). Osim toga, ostavit će nam jedinstven dokument o vremenu i prostoru sa mnoštvom detalja za koje, u trenutku dok ih je pisao, nije mogao znati koliko će značiti godinama kasnije kad će ogromnoj većini mjesta koja je posjetio više biti zatrt svaki trag, a ostatku biti zabranjen pristup.

Burtonovo putovanje skrbi sve značajke avanture bez presedana. Govoreći o tome, on kaže da je, podvrgavajući se svim kušnjama takvog putovanja, želio "dokazati, da ono što bi za druge istraživače moglo biti opasno po život, za mene potpuno sigurno". Je li Burton mogao posjetiti Mekku i Medinu kao Europljanin koji je prihvatio islam, umjesto da se prerušava i predstavlja kao neko drugi? Vjerovatno jeste, ali jednostavno nije želio; želio je sveta mjesta obići i obaviti obrede kao autentičan musliman, jedan od mnoštva, s ciljem što je moguće vjerodostojnijeg doživljaja i izrade autentičnog i nepatvorenog dokumenta.

Richard Francis Burton

Putovanje je počeo kao "perzijski princ", ali je ubrzo odlučio nastaviti ga kao derviš, duhovni čovjek posvećen asketskom životu, putu izvanjskog i unutarnjeg (pro)čišćenja. Bila je prikladna maska: kao derviš, mogao je potjecati iz bilo koje socijalne skupine, biti bilo koje dobi, iz bilo koje muslimanske zemlje i, vjerovatno najvažnije od svega, ići gdje god želi bez potrebe da bilo kome "polaže račun" i odgovara na brojna sumnjičava i, u njegovom slučaju, suvišna pitanja. Konačno, nastupio je sa detaljno razrađenom pričom o Afghanistancu rođenom u Indiji, a obrazovanom u Burmi (da bi prikrio sve moguće i izvjesne greške u arapskom, perzijskom ili hindi jeziku koje je govorio).

Osim toga, Burton je na ovo putovanje krenuo godinama nakon što je posljednji put duže boravio u muslimanskoj zemlji; većinu stvari o muslimanskim običajima već je zaboravio, te je najprije duže od mjesec proveo u Egiptu, u Aleksandriji, da bi se podsjetio na ovo što je zaboravio i naučio ono što nije znao: kako ispravno i pravilno sjediti, jesti, piti, spavati..., ali, prije svega, kako klanjati. Bio je svjestan da ga i najmanja pogreška doslovno može koštati života. Prema Burtonovom izvještaju, većina muslimana sa kojima je došao u kontakt smatrali su ga pravim muslimanom, doduše "ne tako dobrim kao što su oni, ali bolje ikakvim nego nemuslimanom".

Jedan od velikih problema na koje je Burton tokom putovanja naišao bilo je pravljenje zabilješki za knjigu koju je, dakako, planirao napisati po završetku. Ljudi oko njega su bilo kakvo bilježenje smatrali "franačkim običajem", tako da bi otvoreno, javno pravljenje bilješki na njega, svakako, privuklo neželjenu pažnju. Stoga je Burton kupio kožni *etui* (u kojem se obično nosio mali primjerak Kur'ana Časnog) i u njemu skrivao svoju bilježnicu.

Burton je najprije posjetio Medinu, grad Allahovog Poslanika i mjesto njegove mubarek i mešhur Revde. U Burtonovo vrijeme

Richard Francis Burton

većina Europljana je o islamu znala tako malo da su uglavnom vjerovali da je Allahov Poslanik Muhammed (mir neka je s njim i njegovima) ukopan u Mekki. Iz osobnog iskustva znam da i danas, čak i među muslimanima, ima takvih slučajeva. Kako god, posjetom Medini Burton postaje *zair*, hodočasnik koji je obavio zijaret; posjeta Mekke i obavljanje predviđenih obreda, učinit će ga hadžijom.

Iako je Burtona posjeta Medini pomalo razočarala, Mekka i Ka'aba (najsvetija mjesta islama) u potpunosti će ispuniti sva njegova očekivanja. Pravila i obrede hadždža obavit će dosljedno i precizno, tu i tamo nailazeći na smetnje; posjetit će mjesta koja danas nije moguće vidjeti jer dijelom više ne postoje u tom obliku, a nekima je pristup onemogućen. Konačno, stekao je pravo da nosi zeleni, hadžijski turban. Bio je spreman za povratak kući.

Obreo se pred vratima britanskog konzulata u Dželi – vratar odbija pustiti ga da uđe jer je, još uvijek, bio obučen kao Arapin, ali se Burton predstavlja kao "oficir indijske vojske", što izaziva kolektivno iznenađenje, ali i polučuje toplu dobrodošlicu. Njegov povratak u London popraćen je pomiješanim emocijama i reakcijama. Englesi su se, nesumnjivo, ponosili podvigom hrabrog britanskog putopisca. Međutim, kada je vijest o Burtonovom uspješnom putu stigla do muslimana, mnogi su ga spremno proglasili bogohulnikom i svetogrdnikom. Zanimljivo je da je Burton nastavio nositi ne samo arapsku nego i distinktivnu hadžijsku nošnju te se do kraja svoga života pridržavao, za Europljane, kontroverznih muslimanskih običaja i praksi.

Hrabar i kontroverzan dva su atributa koja izravno opisuju Burtona kao čovjeka, putopisca i avanturistu. Njegovo *Hodočašće* oslikava oba, vjerovatno, konkretnije i tačnije nego bilo koje njegovo prethodno i naknadno putovanje i djelo. Pisano perom pronicljivog posmatrača, kvalificiranog antropologa, strastvenog putopisca, zaljubljenika u kulturu i civilizaciju, ovo njegovo djelo predstavlja ne samo jedinstven uradak putopisnog žanra nego i osobit dokument jednog podneblja, vremena, naroda, pa i historijskih događanja u pozadini, koja će, nešto kasnije, a i u naše vrijeme, znakovito utjecati na tok savremene historije i percepciju islama u svijetu.

Dio Burtonovog putopisa sa hadždža koji ovdje predstavljamo samo je izvod iz, inače, sadržajnog, zanimljivog i iznimno obimnog djela (3 toma sa preko 1.500 stranica). Činjenica da je Burton hadždž obavio prije pojave velikih orijentalista i njihovih djela, u vrijeme kada se u Europi, objektivno, veoma malo znalo te je, stoga, bilo i malo predrasuda, govori u prilog tvrdnji da bi Burtonovo djelo moglo biti dokumentaristički tačno te, zato i historiografski značajno. Isto tako, nije bez značaj ni činjenica da je Burton, prema svjedočenju svojih bliskih prijatelja, doista prihvatio islam, premda je, po želji i zapovijesti njegove supruge Isabel, koja se s tom činjenicom nikada nije mogla pomiriti, ukopan kao kršćanin, ali opet pod (mermernim) arapskim šatorom.

Cijenimo bitnim spomenuti da je ovo prvi put da se dijelovi ovog djela pojavljuju na bosanskom jeziku te se, stoga, može govoriti o ekskluzivnosti ovog materijala. ■

Raymond John Howgego

RICHARD FRANCIS BURTON

engleski istraživač, znanstvenik, vojnik i diplomat (1821–1890)

Richard Francis Burton rođen je u Torquayu, kao sin potpukovnika Josepha Netterville Burtona i Marthe, rođene Baker, i prvih nekoliko mjeseci svoga života proveo je u (mjestu po imenu) Barham House, u okolini Elstri (*Elstree*) u (pokrajini) Hertfordshire – prebivalištu njegovog djeda sa majkine strane. (Napomena: Burton je tvrdio da je rođen u (mjestu) Barham House, ali u podacima o krštenju iz Elstrija kao mjesto rođenja navodi se Torki (*Torquay*). Prije Burtonovog prvog rođendana porodica se preselila u Tur (*Tours*) u Francuskoj, da bi se godine 1830. ponovo vratili u Englesku i nastanili u Ričmondu (*Richmond*), gdje je Burton pohađao nepoznatu i nikada detaljnije pojašnjenu pripremnu školu, koju je vodio časni (svećenik) Charles Delafosse. Međutim, već za nekoliko mjeseci njegov otac odlučio je ponovo preseliti svoju porodicu i vratiti se na kontinent, nastanjujući se najprije u Bluau (*Blois*) u Francuskoj, a potom u Pizi u Italiji. U ljeto godine 1832. preselili su u Sienu, a narednih nekoliko godina proveli su stalno seleći se iz jednog mjesta u Italiji u drugo, najprije živeći u Napulju, potom u Sorentu, Firenci i konačno u Kapui. Godine 1838. porodica je, slijedeći Burtonovog oca, preselila u Marsej zakratko se zadržavajući u gradiću Po i to nedugo prije nego će nemir njegovoga oca podstaći porodicu da se ponovo nastane u Pizi. Godine 1840. Richard Burton je otputovao u Englesku u cilju stjecanja univerzitetskog obrazovanja i diplome, te je u oktobru iste godine upisao Trinity College, Oxford, navodno pripremajući se za svećeničku karijeru. Prilično neprilagođen i loše pripremljen za život na Oxfordu, ali uživajući u društvenom životu, godine 1842. privremeno se udaljio od fakulteta kako bi prisustvovao konjskim trkama. Nedugo po povratku u kuću svoje tetke u Hempstedu (*Hampstead*), London, prijavio se i bio primljen u vojsku Istočno-indijske kompanije (*East India Company*) kao potporučnik u 18. regimenti bombajske domorodačke pješadije (*Bombay Native Infantry*). Nakon kratkog učenja indijskog jezika, usput samostalno učeći i malo arapskog, dana 18. juna 1842. godine brodom *John Knox* otplovio je iz Gravesenda prema Indiji preko Rta dobre nade.

Richard Francis Burton

BURTONOVA PUTOVANJA U INDIJI

Burton je u Bombaj, to jest Mumbai, stigao 28. oktobra 1842. godine i dobio je namještenje u gradu Baroda, oko 400 kilometara sjeverno (od Bombaja), gdje je većinu vremena proveo usavršavajući svoje poznavanje indijskog i arapskog jezika. Prvog januara 1844. godine sa svojom regimentom raspoređen je u novoosvojenu oblast u Sindu, gdje je narednog decembra postavljen za jednog od četverice pomoćnika u Nadzoru Sinda (*Sind Survey*) pod neposrednim zapovjedništvom kapetana (kasnije generala) Waltera Scotta (nećaka čuvenog škotskog romanopisca i pjesnika Sir Waltera Scotta). Nakon samo nekoliko dana provedenih u učenju i usavršavanju obavljanja dužnosti u okviru nadzora 10. decembra 1844. godine, sa šest kamila i skupinom ljudi, obavlja nadzor rijeke Guni i nekolicine njenih pritoka i kanala. U novembru 1845. godine pridružio se kapetanu Scottu na putovanju koje je za namjeru imalo dugi obilazak sjevernog Sinda, ali tek nakon što su stigli u Larkanu, pozvan je da se vrati u svoju regimentu, tada smještenu u Rohriju na Indu radi učešća u pohodu na Multan, koji je tada bio pod kontrolom Sika. Regimenta je na taj pohod pokrenuta 23. februara 1846. godine, ali nakon dvije nedjelje, stigavši do Bahavalpura, saznali su da njihovo učešće u toj operaciji neće biti potrebno. Dana 18. marta 1846. godine, nakon nekoliko dana provedenih sa svojom jedinicom u Rohriju, Burton je regimentu vratio u sjedište zapovjedništva u mjestu po imenu Muhammed Kan Ka Tanda na rijeci Fulajli. U julu 1846. obolio je od kolere i dobio je dvogodišnji otpust radi liječenja i oporavka u Nilgiri brdima Južnog Madrasa.

Dvadesetog februara 1847. Burton se ukrcao na mali indijski brod s namjerom da proputuje južnu Indiju te je, nakon dužeg zaustavljanja u Goi, gdje je proučavao stare portugalske spomenike, stigao na svoje odredište, sanatorij u Nilgiri brdima. Tu je ostao četiri mjeseca, učeći i proučavajući *dravidianske* jezike i naporedo radeći na svom arapskom i perzijskom. Sanatorij je napustio 1.

septembra 1847. godine i nakon nekoliko dana provedenih u Kalkuti vratio se u Bombaj, gdje je 15. oktobra 1847. godine položio zvanični ispit iz poznavanja perzijskog jezika. Ponovo se prijavio na službu u Nadzoru Sinda, plovio je i do Karačija, ali kada je očna bolest onemogućila njegovo dalje učešće u obavezama koje je operacija nadzora podrazumijevala, svoju pažnju usmjerio je na produbljivanje znanja iz domena jezika i proučavanje vjere. Naučio je nešto *sindi*, *jatki* i *pandžabi* jezika, poboljšao svoj arapski i počeo proučavati islam učeći napamet 50,000 kur"anskih riječi. Njegovu pažnju zaokupio je *sufizam* te je dosegao zvanje *kamila,* odnosno sufijskog učitelja; nakon toga se posvetio proučavanju religijske tradicije Sika, u koju ga je uveo jedan stari svećenik. Često je manje-više nasumice putovao zemljom – maskiran – te se jednom prilikom smrtno zaljubio u prelijepu Perzijanku plemenitog porijekla. Do maja 1848. godine s uspjehom je položio ispite za šest jezika koji su se govorili u Indiji i postao prvi britanski časnik u Indiji koji je tečno govorio pandžabi. Njegovo prvo objavljeno djelo, *Pilpay's Fables*, prijevod sa indijskog jezika, pojavilo se godine 1847., a naredne godine pokušao je objaviti svoja zapažanja o pederastiji u Karačiju. Nažalost, njegovim pretpostavljenim se taj izvještaj učinio pornografskim i vrlo uvredljivim, te zasigurno ne nečim što bi se moglo očekivati od jednog časnika britanske vojske. Iako su mu dopustili da ostane u vojsci, svako njegovo dalje napredovanje u vojnoj karijeri zauvijek je onemogućeno. Još uvijek iscrpljen od kolere, izmučen očnim oboljenjem, te slomljenog srca zbog naglog prekida vojničke karijere, Burton je iz Bombaja otplovio prema Engleskoj.

Nastanio se u Engleskoj s namjerom da počne svoju karijeru pisca, objavljujući u prvoj godini (1851) tri popularna izvještaja sa svojih putovanja. Velika studija o sokolarstvu u dolini rijeke Ind, objavljena naredne godine, pokazala se neomiljenom te je za 25 godina prodato samo 243 od 500 štampanih primjeraka. Njegova knjižica (*pamflet*) *A Complete System of Bayonet Exercise* (1853) priskrbila mu je prijekor od strane vojnih struktura, ali je kasnije, uz jedan šiling na ime autorskih prava, djelo prihvaćeno kao zvanični i važeći tekst. Godine 1851. Burton se sa svojom porodicom preselio u Bulonj (*Boulogne*) te je upravo tu prvi put sreo svoju buduću suprugu, dvadesetogodišnju Isabell Arundell. Uskoro Burton se zamara od života u Europi i u jesen godine 1852. nudi svoje usluge Kraljevskom geografskom društvu s namjerom da za njih istraži nekartografirana područja istočne i središnje Arabije. Njegov prijedlog bio je da, maskiran kao muslimanski hodočasnik, proputuje Arabijom, bilo poprijeko (najkraćom rutom) ili, pak, dijagonalno, posjeti svete gradove te pribavi podatke o *Rubu'l-Khali*, golemom području pješčane pustinje na jugoistoku Arapskog poluotoka. Međutim, gajeći jako malo stvarnog zanimanja za geografiju, njegova prava namjera bila je da uđe u Mekku i Medinu, te je s tim ciljem proučio sva djela i izvještaje svojih prethodnika koji su imali istu nakanu. Nakon razgovora u Kraljevskom geografskom društvu s predsjedavajućim Istočnoindijske kompanije Burton je dobio jednogodišnji dopust radi učenja arapskog jezika "u zemljama u kojima je taj jezik moguće najbolje naučiti". Ulazak i prelazak preko Arapskog poluotoka odbijen je pod izlikom da je to isuviše opasan poduhvat.

HODOČAŠĆE U MEKKU I MEDINU

Trećeg aprila 1853. godine, maskiran kao Patan (*Pathan*, savremeni *Pashtun*) kako bi prikrio sve eventualne nepravilnosti u govoru, uzimajući ime Mirza Abdullah, Burton se ukrcao na parobrod *Bengal* i krenuo prema Aleksandriji vodeći sa sobom svog *prevodioca za engleski jezik* kapetana Bengalskih kopljanika po imenu Henry Grindlay. Po dolasku u Aleksandriju magarcem je otišao do svog prijatelja Johna Thurburna, punca jednog njegovog starog prijatelja, kod kojega se pripremio za hodočašće u Mekku. Odatle se rijekom Nil parobrodom uputio prema Kairu, a kamilom do Sueca; šestog jula 1853. godine je na brodici sa trouglastim jedrom po imenu *Silku'l-Zeheb* otputovao prema Jenbou skupa sa 97 drugih hodočasnika. Pristajući u međuvremenu i usput u Muvejlihu i Vedžhu (14. jula 1853), te nekon nekolicine pustolovina na samom brodu, Burton je u Jenbo stigao 18. jula 1853. godine i sa svojim saputnicima-hodočasnicima pogađao se za kamile kojima bi trebao krenuti prema Medini. Uvečer, karavanom od 12 kamila, ušao je u pustinju, zaustavljajući se u Hamri gdje su se priključili većem karavanu na putu iz Mekke u Medinu. Po dolasku u Medinu, 24. jula 1853. godine, pozvan je u kuću svoga saputnika Hamida, koji će postati njegov vodič po Svetim mjestima.

Burton je cijelu nedjelju proveo u Medini, a 31. augusta 1853. godine sa karavanom iz Damaska kreće prema Mekki. Nadomak Svetoga grada, 9. septembra 1853. godine Burton i njegovi saputnici obavili su obred oblačenja ihrama, naime, obrijali su glave, okupali se i zaogrnuli hodočasničkom odjećom, i već sljedećeg jutra prvi put u svome životu vidio je Ka'abu – konačni cilj njegovog poduhvata i simbol uspjeha njegove misije. U Mekki je proveo šest dana, obavljajući sve obrede koji su dužnost svakog hodočasnika, ali mu je počelo ponestajati novca i, uprkos upozorenjima o opasnostima od aktualnih plemenskih razmirica, riješio je preko Džedde vratiti se u Egipat.

Stigavši u Džeddu nakon sedamnaestosatnog galopa na kamiljim leđima, uspostavio je kontakt sa britanskim vicekonzulom po imenu Charles Cole, te nakon povjerljivog razotkrivanja svoga pravog identiteta dopušteno mu je da zatraži novac od Kraljevskog geografskog društva. Dvadesetšestog septembra 1853. godine kupio je kartu za mjesto u prvoj klasi na engleskom brodu *Dwarka* i uputio se prema Suecu, a odatle prema Kairu. Nakon nekoliko nedjelja provedenih u Kairu odlučuje ne vraćati se u Englesku, nego se radije priključiti svojoj regimenti u Indiji, smještenoj u Bombaju. U kući Jamesa Granta Lumsdena, starijeg člana Bombajskog vijeća (*Bombay Council*), proveo je nekoliko dana i upravo tu je napisao trotomno izdanje *Pilgrimage to el-Madinah and Makkahh*, koje je objavljeno godine 1855–1856. Također je počeo i rad na djelu *El-Islam*, obuhvatnoj raspravi o istoimenoj temi, ali ovo djelo nikada nije dovršio te su od njega sačuvani samo fragmenti. Nemajući namjeru vratiti se svakodnevnoj rutini vojničkog života, uputio je zamolbu direktorima Istočnoindijske kompanije za dopuštenje da posjeti sjeverozapadnu Afriku, da otputuje u *somalijske* zemlje te da posjeti čuveni utvrđeni grad Harar. Pod utjecajem Lumsdena, ova pustolovina je istoga trena dobila odobrenje, te je Burton, opskrbljen svim potrebnim materijalima i namirnicama, na svoj vlastiti rizik i bez mogućnosti da računa na vladinu zaštitu, krenuo na ovo opasno putovanje. ■

Sir Francis Burton

Predgovor trećem izdanju

Nakon pauze od 25 godina treće izdanje moga *Hodočašća* konačno je stiglo do svoga čitalaštva, kojemu, koristim se ovom prilikom, uzvraćam svoju ogromnu zahvalnost. Gospodin Mullan iskoristio je vjerovatno najbolju priliku. Dvije moje publikacije koje se tiču ekspedicije u Medjen (*Midian*, *The Gold Mines of Midian* i *The Land of Midian Revisited*) u vrijeme *khedive* (turski namjesnici koji su Egiptom vladali u razdoblju od 1867–1914. kao *potkraljevi* osmanskog sultana) jesu, ustvari, kao što sam i naveo u Predgovoru, nastavci i dodaci *Hodočašću*, jer pustolovine koje predstavljaju njihovu središnju temu i vremenski se nastavljaju na sadržaj ove knjige.

Richard Francis Burton

Tekst je još jednom pažljivo pregledan i dorađen, a veliki broj napomena koje su opterećivale prethodna izdanja sveden na prihvatljivu i razumnu mjeru. Iz *Dodatka I* uklonio sam stvari koje, iako znakovito korisne proučavateljima teme, ne moraju zanimati širu čitalačku publiku. Nema više potrebe izvorno čitati staromodna (i dopadljiva) *Narrative and Voyages of Ludovicus Vertomannus, Gentleman of Rome*, kada ih je u cijelosti objavilo Društvo Hakluyt. S druge strane, nakon Dodatka, uz odobrenje autora, ubacio sam dvije iznimno zanimljive prepiske sa dr. Aloysom Sprengerom, čuvenim orijentalistom i arabistom, a koje se tiču rute Velikih karavana. Moj prijatelj ponavlja i potvrđuje svoje ranije sumnje da je načinjena pogreška pri utvrđivanju ovog pravca, te će geografi uživati koristeći se rezultatima njegovih savjesnih proučavanja, kako topografskih tako i jezičkih.

Svirepi napadi na hodočasnike i derviše potrebuju nekoliko riječi pojašnjenja. Čak i tako učen i omiljen filantrop, pokojni dr. John Wilson iz Bombaja (*Lands of the Bible*) ukazuje da se u slučaju *Španca Badie,* alias Ali-bega el-Abbasija, radi o 'neopravdano pretjeranom prerušavanju u muhamedanskog hodočasnika". Autor *Ruddy Goose Theory* (*Voice of Israel from Mount Sinai*) i sastavljač djela *Historical Geography of Arabia* znakovito je uzdrmao uspomenu na Burckhardta, energičnog i neuvredljivog švajcarskog putopisca, čije se ime oduvijek spominjalo sa najvišim uvažavanjem. I sada "Vladin kapelan" iznosi sljedeće uvredljive riječi koje se tiču putovanja Ludovica di Varthemaa – *vir Deo carus*, da ne bude da nismo rekli, učenog i laičkog Juliusa Caesara Scaligera: "*Ovo nije mjesto na kojem bi trebalo raspravljati o moralnosti djela koje podrazumijeva namjerno i svojevoljno negiranje svega za što čovjek drži da je istina u stvarima tako svetim kao što je to pitanje vjere i religije. Takvo narušavanje savjesti nemoguće je opravdati bilo kojim ciljem koji je otpadnik*(!) *mogao imati na umu, kako god se on držao vrijednim i strahopoštovanja dostojnim; pa čak i prihvatajući da njegovu pogrešku treba mjeriti količinom informacija o tome šta je istina a šta ne, zaključak je naizbježan, da ništa, ne uključujući krajnje neznanje o pravilima vlastite vjere ili svjesnog nevjerovanja u njih, ne može opravdati i osloboditi kršćanina, koji se povinuje i prilagodi islamizmu bez odgovarajuće uvjerenosti u njegovu istinitost, od zaslužene odvratnosti svih čestitih ljudi u vezi sa posvemašnjom apostazijom i hipokrizijom*."

Odgovor na ovu tiradu je sasvim jednostavan: "*Ne sudite; osobito kada ne znate ništa o slučaju o kojemu sudite*." Vjerovatno bi se i autor mogao zapitati: "*Imaju li pravo oni koji žive u krhkoj i oronuloj kući baciti kamen?*" Drugi napad došao je sa mjesta sa kojeg ga nijedan razuman čovjek ne bi ni na koji način i ni u kojem slučaju očekivao. Autor djela *Narrative of a Year's Journey through Central and Eastern Arabia* tako izlaže svoje mišljenje: "*Pretvarajući se i predstavljajući za derviša-putnika, kao što su to neki europski istraživači pokušali učiniti na Istoku, iz mnogo razloga je veoma loš plan. Nije neophodno držati pridike o moralnom aspektu postupaka koji će uvijek ostaviti utisak na nesofisticiran um. Hiniti vjerovanje (vjeru) u koju pustolov ne vjeruje, obavljati najsitnije pojedinosti i preciznosti, najvišeg i najsvetijeg reda vrijednosti, obrede koje u dubini svoga uma i srca (potajno) ismijava, ismijavanjem koje, po svome povratku ima namjeru dijeliti sa drugima, nedjelje i mjesece posvećene najsvetijim i strahopoštovanja vrijednim odnosima čovjeka prema svome Stvoritelju u namjernu i izvještačenu glumu, da ne spominjemo druge i mračnije veze – sve to čini se teško spojivim sa karakterom europskog gospodina, da ne spominjemo kršćanina*."

Ovo su riječi putnika koji se, rođen kao protestant, jevrejskog porijekla, stavio "u vezu sa", drugim riječima dao zavjet "redu Jezuita", redu "čuvenom po čovjekoljublju"; popularnog propovjednika koji se u Bejrutu i drugdje javno izjašnjavao protiv svoga vlastitog naroda, dok postupci izvjesnog oca Michaela Cohena nisu postali temom zvaničnog izvještaja gospodina Generalnog konzula Moorea (Bejrut, 11. novembar 1857), Engleza rođenjem,

koji je prihvatio francusku zaštitu, tajnu misiju i "slobodu predstavljanja francuskog Imperatora"; vojnog časnika koji je putovao u odori, onoga što on naziva lokalnim (sirijskim) "šarlatanom" sa drugom koji je "malom ali neophodnom izmišljotinom postao njegov šura";[1] gospodina koji je povratkom protestantizmu prekršio svoj zavjet i putopisca koji je u svojim zapisima o vlastitim pustolovinama i opasnostima kojima se izložio malim eksperimentom pukovnika (sada sir Lewisa) Pellya, pokazao doista malo toga vrijednog vjerovanja. Doista, takav napad i sa te strane dokazuje veliku hrabrost. U načelu, to je *vieille coquette, nouvelle devote*, sotona koji propovijeda protiv grijeha. Obojici pisaca zasigurno nedostaje "dara" da vide sebe očima drugih.

Spominjući ove stvari, moja namjera nipošto nije odbrana u bilo kojem smislu te riječi: ne priznajem nijednom čovjeku pravo da se upliće i posreduje između ljudskog bića i njegove svijesti (savjesti). Ali, šta je to, pitam vas, toliko uvredljivo za kršćane u muslimanskom hodočašću – šta ga to čini predmetom "potajnog ismijavanja"? Zar oni ne poštuju Abrahama, oca vjernika? Ne drže li Locke i neka druga, zvučnija imena muhamedance heterodoksnim kršćanima, ustvari *arijevcima* koji su do kraja četvrtog stoljeća činili većinu sjevernoeuropskog kršćanstva? Zar se gospodin Lane nikada nije nonkonformistički molio u džamiji u Kairu? Je li ga ikada bilo strah priznati to? Da li su ga zbog toga proglasili otpadnikom? Zar se otac Michael Cohen nije pokazao i dokazao izvanrednim muslimanom u zemlji vehabija?

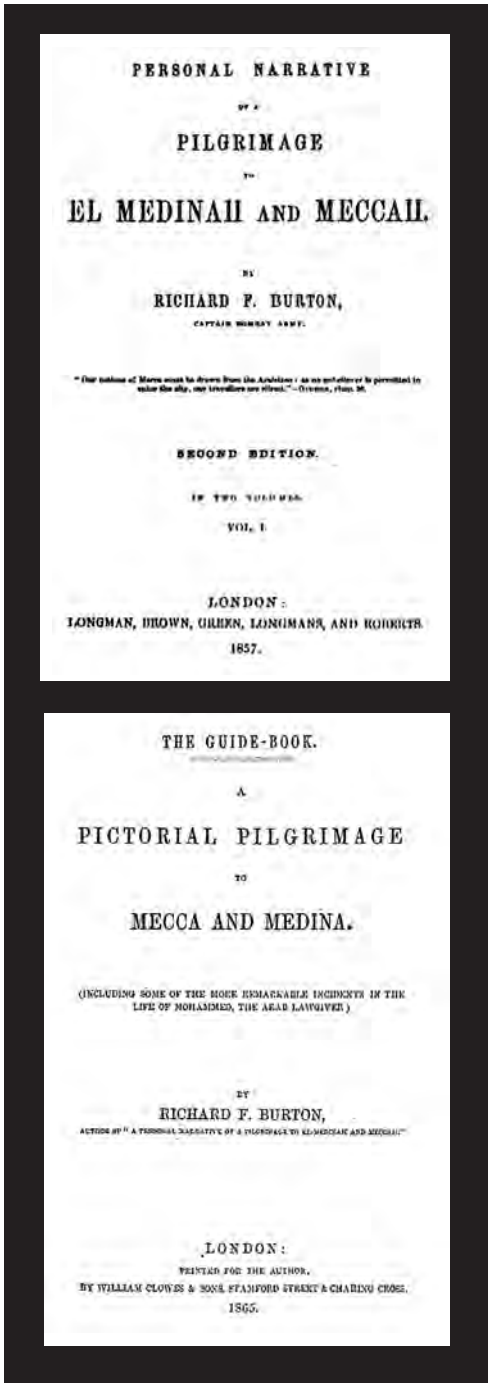
PERSONAL NARRATIVE

OF A

PILGRIMAGE

TO

EL MEDINAH AND MECCAH.

BY

RICHARD F. BURTON,

CAPTAIN BOMBAY ARMY.

SECOND EDITION.

IN TWO VOLUMES.

VOL. I.

LONDON:

LONGMAN, BROWN, GREEN, LONGMANS, AND ROBERTS.

1857.

THE GUIDE-BOOK.

A

PICTORIAL PILGRIMAGE

TO

MECCA AND MEDINA.

(INCLUDING SOME OF THE MOST REMARKABLE INCIDENTS IN THE LIFE OF MOHAMMED, THE ARAB LAWGIVER.)

BY

RICHARD F. BURTON,

LONDON:

PRINTED FOR THE AUTHOR,

BY WILLIAM CLOWES & SONS, STAMFORD STREET & CHARING CROSS.

1865.

Činjenica je da postoje čestiti ljudi koji vjeruju da je islam u svojim temeljnim, osnovnim i glavnim načelima i postavkama puno bliži Isusovoj izvornoj vjeri nego što su to *pavlikanske* i *atanasijanske* modifikacije koje su, danas, indoeuropski um podijelile na katolike i rimokatolike, grčku i rusku, luteransku i anglikansku vjersku misao. Učenici škole dr. Daniela Schenkela (*A Sketch of the Character of Jesus*, Longmans, 1869) naći će, doista, malo ozbiljnih razloga da bez dvoumljenja priznaju gore navedene tvrdnje. Praktično, nakon arapske Mekke posjetiti Anglo-indijski Aden, sa njegovim "svećenicima reda Malkizadeka (*Melchisedeck*)" navodi me na pomisao da su muslimani mnogo tolerantniji, prosvjetljeniji i darežljiviji nego što su to mnoga društva samoproklamiranih kršćana. I čemu toliko bijesa i ogorčenja protiv "preušavanja u putujućeg derviša"? Po čemu su to derviši osjetljivija tema? Zar su derviši bilo šta drugo nego orijentalni (istočnjački) *slobodni zidari* i jesu li *slobodni zidari* manje kršćani jer oni klanjaju sa muslimanima i ispovijedaju svoje vjerovanje na jednostavan – unitaristički način?

Rekao sam što sam imao reći. Da zaključim.

Nakon mog povratka u Europu mnogi su pokušali dokučiti jesam li ja jedini živi Europljanin koji je pronašao put do središta muslimanske vjere. Mogao bih, s puno prava, odgovoriti potvrdno, do sada, u najmanjem, nakon stupanja u suštinu muslimanskog života moje istočnjačko porijeklo nikada nije bilo upitno, a moja pozicija nikada nije bila ono što bi neki zeloti opisali riječima *in loco apostatae*.

S druge strane, bilo koji jevrejin, kršćanin ili čak paganin koji pred kadijom i policijskim službenicima u Kairu ili čak Damasku izjavi da prihvata islam može obaviti, bez ikakvog straha od takozvane *mozaične institucije El-Sunnah*, svoje hodočašće u potpunoj sigurnosti. Moguće da je putovanje kroz pustinju bilo rizično, pa čak i opasno – put prema Mekki i Medini u vrijeme narodnog *uzbuđenja*, ali obalski putevi su uvijek bili sigurni. Prema 'novom muslimanu", međutim, stari musliman rijeko je kad naklonjen ili makar osjeća simpatije; prvi se, po pravilu, kući vraća noseći cijelo breme nepovoljnih i neugodnih utisaka i iskustava.

Istočni svijet kreće se polahko – *eppur si muove*. Pola generacije ranije parobrodi su stizali u Džeddu: sada čujemo da se od te luke do Mekke planira izgradnja željezničke pruge, čiji su svi akcionari muslimani. A primjer Jeruzalema ohrabruje nas da se ponadamo da prije kraja ovog stoljeća posjeta Mekki neće biti ništa teža od posjete Hebronu. ■

Ziyadeh hadd-i-adab!

RICHARD F. BURTON.
London, 31. mart 1879.

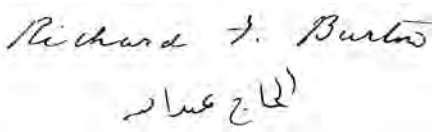

[1] Šura *Barakat J'rayj'ray* od tada je obrazovan na jezuitskom koledžu *Mu'allakah* (Liban), dobio namještenje kao grkokatolički svećenik u obližnjem gradu *Zahleh*.

Tom I

Egipat

Tmina i Pustinja i Ratnički konji preda mnom,
i Koplje i Viteška borba, i Papir i Pero.

al-Mutanabbi

Poglavlje I

Prema i u Aleksandriji

Nekoliko riječi o stvarima koje su me potakle da obavim ovo hodočašće.

U jesen 1852. posredstvom moga izvanrednog prijatelja, pokojnog generala Monteitha, ponudio sam svoje usluge Kraljevskom geografskom društvu u Londonu (*Royal Geographical Society of London*) s namjerom otklanjanja sramote sa savremene pustolovine, goleme bijele mrlje koja na našim (geografskim) kartama još uvijek predstavlja istočne i središnje oblasti Arabije. Sir Roderick I. Murchison, pukovnik P. Yorke i dr. Shaw, izaslanstvo ove istaknute institucije, s njihovom poslovičnom gorljivošću prema novim otkrićima i spremnošću da ohrabre i podstaknu preduzimanje i upuštanje u takve poduhvate, toplom potporom počastili su, u osobnom razgovoru sa tada predsjedavajućim Odbora direktora (*Court of Directors*), tadašnje Časne Istočnoindijske kompanije (*Honourable East India Company*) moju zamolbu da na tri godine napustim moju osobitu dužnost u Indiji i da se uputim u Meskat. Ali,

Richard Francis Burton

oni nisu bili u stanju niti u prilici na(d)govoriti rečenog predsjedavajućeg, pokojnog sir James Hogga, koji je, imajući na umu ljudske žrtve koje su podnijeli brojni i razni vojnici/putnici prema Istoku, odbio dati svoje dopuštenje, navodeći kao razlog[1] da zamišljeno putovanje u sebi skrbi previše opasnosti. U zamjenu ili kao nadoknadu za razočarenje omogućeno mi je dodatno odsustvovanje u trajanju od jedne godine kako bih dovršio svoje naučavanje arapskog jezika u zemljama gdje je taj jezik ponajbolje moguće naučiti.

Šta mi je drugo preostalo nego dokazati, osobnim pokusom, da je ono što je moguće bilo rizično i opasno za druge putnike za mene sasvim sigurno? *Experimentum crucis* bila je posjeta Hidžazu, istovremeno najproblematičnijem i najopasnijem mjestu na kojem Europljanin može stupiti na tlo Arabije. Namjerio sam, računajući s tim da

[1] Odjeljak koji obuhvataju riječi "imajući na umu . . . razlog" kasnije je autor osobno promijenio u "izražavajući svoje posvemašnje negodovanje", ustvari, treba reći, prema mojoj nepristojnoj navadi da uvijek govorim političke istine (godine 1851. uputio sam Odboru direktora [*Court of Directors*] određene primjedbe o temi Anglo-indijske loše vladavine: mora se reći da je odbijanje objavljivanja propraćeno brojnim prijetnjama), te nikako bez namjere da se obeshrabre moje potencijalne pristalice i oslonci [njegov kolega, pukovnik W. Sykes], odbijajući dati svoje dopuštenje, bez ikakvog objašnjenja i ne navođenja razloga, *et seq*.

mi je odsustvo svakako dopušteno, iskrcati se u Maskat, koji sam smatrao najpovoljnijim ishodištem, te odatle, polahko i sigurno, krenuti na izvršenje zadatka premjeravanja pustinja. Ali, sada sam već bio u žurbi, bila je sredina ljeta, nakon četverogodišnjeg boravka u Europi, tokom kojih su mnoge *orijentalne* (istočnjačke) stvari izblijedile i gotovo nestale iz moga sjećanja, te nakon teških iskušenja u Egiptu, zemlji u kojoj je policija radoznala kao u Rimu ili Milanu, zakoračiti u muslimansku Svetu zemlju, ljubomorno čuvanu i iznimno isključivu – *Haram*. Međutim, Kraljevsko geografsko društvo snadbjelo me je sredstvima za putovanje: istinskim umorom od "progresa" i "civilizacije", radoznalošću da svojim očima vidim sve ono što su ostali sasvim zadovoljni tek "čuti ušima", naime, stvarnost muslimanskog života u pravoj *muhamedanskoj* zemlji, te istini za volju, doista žudeći zakoračiti u tu tajanstvenu zemlju koju nikada nijedan turista nije opisao, premjerio, skicirao i fotografirao, odlučio sam ponovo (pre)uzeti svoju staru ulogu perzijskog lutajućeg derviša[2] i pokušati.

Osnovni cilj koji sam imao na umu ostvariti bio je sljedeći: preći nepoznati Arapski poluotok najkraćim putem ili od Medine do Maskata ili, pak, dijagonalno od Mekke do Makallaha na obali Indijskog okeana. Kojim i kakvim su "složenim i nevjerovatnim okolnostima" moji planovi ostali neostvareni, čitatelj će biti u prilici otkriti čitajući ovu knjigu. Drugoredni ciljevi bili su brojni. Želio sam ispitati da li je moguće uspostaviti trgovinu konjima između središnje Arabije i Indije, gdje su pastusi počeli izazivati opće nezadovoljstvo, prikupiti informacije u vezi *velike istočne divljine*, ogromnog praznog prostora koje se na našim kartama nazivalo *Rub'au'l-Khali*, "Pusto obitavalište", koliko god je bilo moguće istražiti hidrografiju Hidžaza, njegove vodotokove, sporne zemljišne nagibe i postojanje, odnosno nepostojanje trajnih vodotoka, i, konačno, pokušati, neposrednom opservacijom, provjeriti teoriju koju je ponudio pukovnik W. Sykes, naime da, ukoliko je predaja istinita, kod stanovništva ogromnog poluotoka moraju postojati određene psihološke različitosti dostatne da opunomoće i zajamče naše (pre)ispitivanje zajedničkog porijekla arapske porodice. Što se tiče konja, držao sam da na istočnoj obali nešto, svakako, treba učiniti – ništa na zapadnoj, gdje su životinje, iako čistokrvne, ipak prilično zapuštene, smiješnih cijena i gdje ih je jedva i slučajno moguće nabaviti. O *Rub'a'l-Khali* već sam dovoljno čuo, iz pouzdanih izvora, što mi je omogućilo da zaključim da njena užasna nutri-

[2] Putnik, trgovac i filozof kod Istočnjaka često su objedinjeni u jednoj (istoj) osobi.

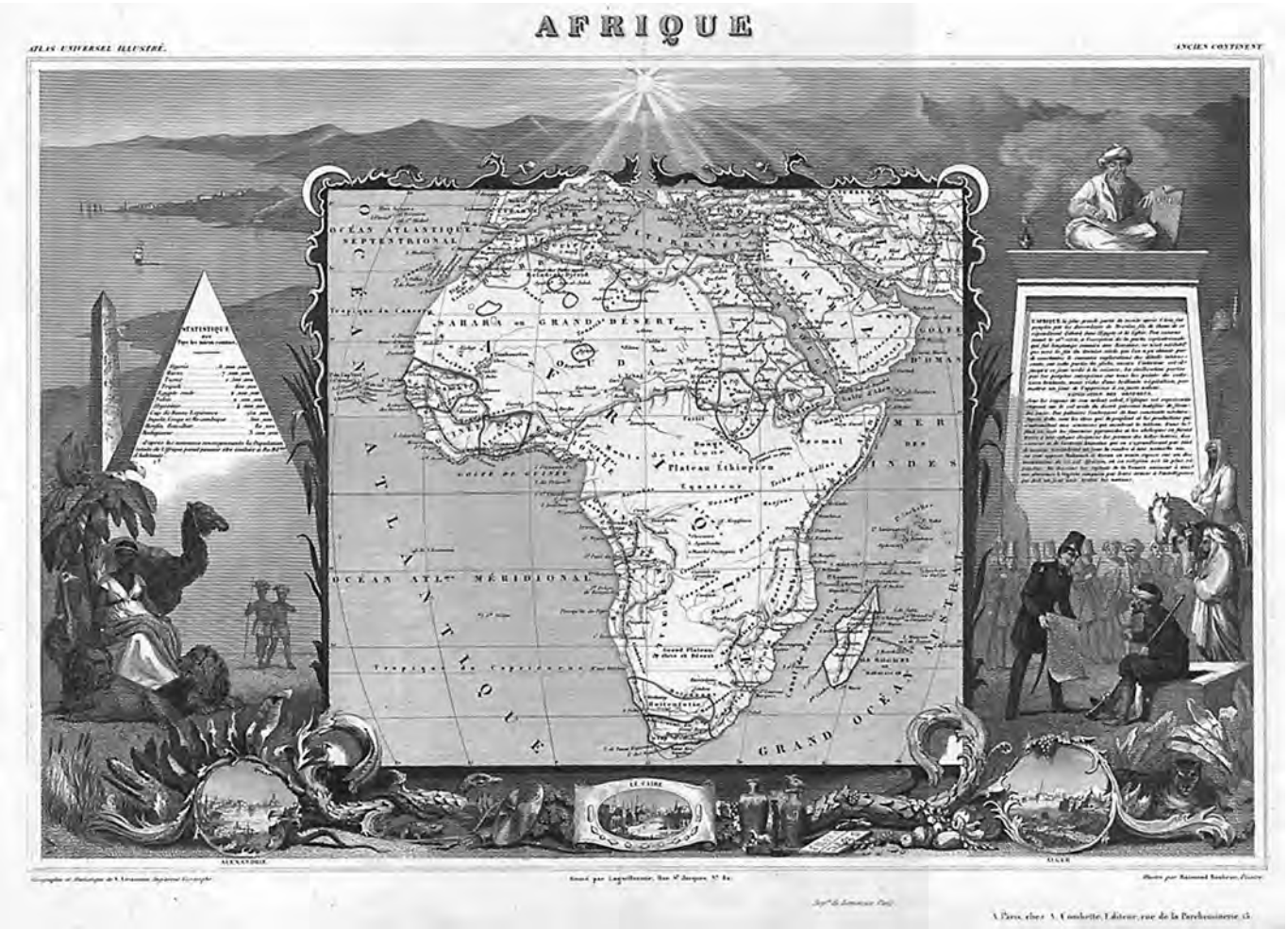

na grca od prenapučenosti uglavnom poluizgladnjelim stanovništvom, da ono (stanovništvo) prebiva po vadijima (*wady*, doline isušenih rijeka), dolinama, klisurama i gudurama, djelimično oplođavanjim povremenim i rijetkim potocima, te je, stoga, zemlja širom otvorena putnicima i namjernicima sklonim pustolovinama. Štaviše, čuo sam da, uprkos svim geografima, od Ptolemeja do Jomarda, Arabija, koja obiluje *fiumarama*,[3] nema niti jednog jedinog stalnog vodotoka vrijednog da se nazove rijekom,[4] a svjedočenja domorodaca navela su me da pomislim, slažući se sa Wallinom, nasuprot Ritteru i drugima, da poluotok pada, a ne da se uzdiže prema jugu. Konačno, pronašao sam pokazatelje i dokaze, koje ću staviti na uvid u nastavku ove knjige, za vjerovanje u postojanje tri međusobno (i uopće) različite rase.

1. Urođenici (domorodci) ove zemlje, satjerani poput *Bhila* i drugih autohtonih Indijaca, u istočne i jugoistočne divljine uz samu obalu okeana;

2. Stanovništvo sirijskog, odnosno mesopotamskog porijekla, koje su tipifizirali Šem i Joktan, koje potječe iz najodabranijih oblasti zemlje; ti osvajači još uvijek uživaju u rezultatima svoga osvajanja, predstavljajući veliki arapski narod;

3. nečisti sirijsko-egipatski klan – čije porijeklo povezujemo sa Isma'ilom preko njegovog sina Nabajotha i Edomom (*Esau*, sinom *Ishakovim*) – koje je naseljavalo i još uvijek naseljava Sinajski poluotok. U većini mjesta, pa

čak i u samom srcu Mekke, vidio sam ruševine paganske kulture, koja je, uprkos izričitoj osobnoj Muhammedovoj zabrani, ipak još bila popularna, kojoj su neupućeni posmatrači i *poznavaoci* drevnih običaja pripisivali savremenije i racionalnije porijeklo.

Ovaj sam *izvještaj* o mome ljetnom proputovanju kroz Hidžaz naslovio kao "Osobni doživljaj i zapažanja" (*Personal Narrative*), te sam učinio sve što je u mojoj moći da njegovu prirodu uskladim sa njegovim naslovom, jednostavno zbog toga što je "osobno ono što, ustvari, zanima ljude". Mnogi možda neće slijediti moj primjer,[5] ali neki će, može biti, biti zainteresirani da uvide i saznaju koja sam mjerila usvojio kako bih se prikazao Istočnjakom na prizorištu orijentalnog (istočnjačkog) življenja, te, misleći i nadajući se da će ovaj *pregled* biti od koristi budućim pustolovima, neću se dalje izvinjavati zbog osobne naklonjenosti i perspektive *izvještaja*. Oni koji osjete potrebu za nekim i nekakvim "tihim prijateljem" koji bi im mogao pomoći korisnim savjetom, čak i kada ga ne traže, cijenit će ono što se nezainteresiranim kritičarima može činiti tek pukim izljevom uma "punog sebe".[6]

Uvečer 3. aprila 1853. krenuo sam iz Londona prema Southamptonu. Slijedeći upute i savjete brata/časnika, kapetana (sada pukovnika) Henryja Grindlaya iz Bengalske konjice – ah, kako su u to vrijeme nepromišljeno i savjetnik i savjetovani malo cijenili ovaj vrijedni prijedlog! – svoju sam istočnjačku odjeću sebi učinio obaveznom (i jedinom) još prije napuštanja grada, tako da sam i sve ostale moje "smetnje i poremećaje" učinio i prilagodio potrebi da izgledaju pretje-

[3] U prepisci sa Kraljevskim geografskim društvom (*Royal Geographical Society*), objavljenoj u 24. broju *Journala*, obznanio sam svoje razloge, pokazatelje i dokaze potrebne za prihvatanje ove riječi i pojma u ovom obliku. Na narednim stranicama koristit ćemo je za označavanje "brdskih vodotoka, koji nastaju kao bujice nakon obilnih kiša, a ranije su, tokom sušnih perioda, djelimično ili, pak, potpuno suhi". To je, ustvari, indijska *nullah* ili *nala*.

[4] *In provinciis Arabum, ait Ibn Haukal, nullus dignoscitur fluvius, aut mare quod navigia ferat*. Ova istinitost često je smatrana upitnom i o njoj se, kao o takvoj, nerijetko raspravljalo, ali je sada općepriznata.

[5] Francuski putopisac vikont Escayrac de Lanture živio je u Kairu kao istočnjački domorodac, gotovo na istovjetan način pripremajući se za obavljanje istog hodočašća na koje sam se i ja uputio. Nažalost, on je otišao u Damask, gdje su ga neke uznemirujuće okolnosti nagnale da prizna svoju stvarnu nacionalnost. Jedini Europljanin sa kojim sam se ja sreo, a da je posjetio Mekku, bez da je i zaista promijenio vjeru, jeste M. Bertolucci, švedski konzul u Kairu. Ovaj gospodin ubijedio je beduinskog goniča kamila da mu se pridruži na putu prema i do Taifa, ali i da osigura njegovu krinku: on je naivno ustvrdio da ga je strah od raskrivanja spriječio da načini bilo kakva pisana zapažanja. Dr. George A. Wallin, Finac, obavio je hadždž, 1845. godine, ali njegova "unekoliko opasna pozicija i nečisto društvo Perzijanaca" i njemu su predstavljali prepreku da načini iskoristive zabilješke.

[6] Niko nikada više nije osjećao potrebu za ovim i ovakvim "tihim prijateljem", od mene, jer, iako mi istočna Arabija nije predstavljala nepoznanicu, *zapadne oblasti* bile su potpuna *terra incognita*. Preko dr. Nortona Shawa, sekretara Kraljevskog geografskog društva (*Royal Geographical Society*), poslao sam pismo puno pitanja dr. Wallinu, profesoru arapskog jezika na Univerzitetu u Helsingforsu. Ali, pustolovni putopisac i putnik, kao ni marljivi orijentalist tada, kao što ćemo kasnije sa žaljenjem utvrditi, više nije bio tu, tako da su naši upiti ostali neodgovoreni.

rano orijentalnim. Rano izjutra narednog dana "perzijski princ", u društvu kapetana Grindlaya, ukrcao se na palubu škripavog parobroda Poluotočke i orijentalne kompanije (*Peninsular & Oriental Company*) *Bengal*.

Dvije nedjelje korisno sam utrošio na prisjećanje i ponovno privikavanje na sve orijentalne (istočnjačke) osobenosti. Ono što pristojni Chesterfield reče o razlici između gospodina i njegove suprotnosti – naime, obojica obavljaju istu životnu službu, ali svako respektivno na nekoliko različitih načina – znakovito je primjenjivo na običaje istočnih i zapadnih naroda i ljudi. Pogledajno, naprimjer, kako indijski musliman pije čašu vode. Za nas je ta *operacija* prilično jednostavna, ali za njega ona podrazumijeva ni manje ni više nego pet etapa. On, najprije, čašu dohvata cijelom unutrašnjošću šake, kao da je to vrat njegovog neprijatelja, potom izgovara: "*U Ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog!*" prije nego li će pokvasiti svoje usne; kao treće, ispija sadržaj čaše, gutajući gutljaje, ne srkuće ih kao da je na to primoran, a pijenje završava glasnim zvukom iz svoje nutrine; kao četvrto, prije nego li će spustiti čašu, on uzdiše: "*Hvala Allahu*" – puno značenje čega je moguće dokučiti samo u pustinji; i, kao peto, uzvraća sa: "*Neka je Allah zadovoljan tobom!*", kao odgovor prijatelju koji mu je poželio pristojno i ljubazno: "*Sa zadovoljstvom i uzdravlje*!" Istovremeno on vodi računa i oprezno izbjegava sve moguće vjerske prekršaje koje bi čin pijenja vode mogao podrazumijevati, poput pijenja čistog elementa u stojećem položaju, svjestan, međutim, tri prihvatljiva i dopuštena izuzetka: tečnosti iz svetog vrela Zemzem, vode koja se dijeli kao milostinja i vode koja preostane nakon uzimanja abdesta, odnosno malog obrednog pranja. Štaviše, u Europi, gdje se obje krajnosti primjenjuju bez ikakve razlike, zaboravlja se isključivost pravila upotrebe desne ruke, manipulacija tesbihom, korištenje stolice – izvorni Orijentalac (Istočnjak) najčešće skuplja i/ili podvija svoje noge, na stolici sjedeći udobno gotovo kao mornar u sedlu (konja) kasača – peta isturenih što je moguće dalje prema naprijed, svečano izgledajući i spreman za svakovrsne pobožne izričaje.

Naše putovanje preko "ljetnog mora" bilo je monotono, gotovo dosadno, bez ikakvih događanja. Na parobrodu od dvije ili tri hiljade tona dokučite i shvatite da nekoć užasavajuće, sada prezrive, "olujne vode" tek su vrpca – (po)stojeća neprilika koju treba imati na umu – izvodeći *There we lay All the day, In the Bay of Biscay, O*!

Pogled na čuveni Trafalgar[7] ne izaziva ništa više osjećaja koji bi pomogli razbijanju dosade putovanja. *Gib* ti je, vjerovatno, poznatiji, zahvaljujući Theophileu Gautieru i Eliotu Warburtonu, nego oblasti oko Cornhilla, oko kojega bi se, pod Stijenom, usidrio tačno toliko koliko ti je potrebno da se iskrcaš i doručkuješ. Malta, isto tako, pokazuje se starim i poznatim licem, koje te prisiljava da naručiš večeru i zaliješ je flašom rashlađenog *clareta* (početak istočnjačkog barbarizma), umjesto da je prejezdiš na leđima svoje mule kroz ognjeni zrak u znak sjećanja na Sv. Pavla (*St. Paul*) i vitezove bijelog križa (*White-Cross Knights*). Ali, iako bi se naše putovanje moglo smatrati monotonim i unekoliko dosadnim, nije bilo gotovo ničega na što bi se čovjek mogao ozbiljno požaliti. Brod je u svakom smislu te riječi bio udoban i komforan; kuhar, začudno je čak i za reći, bio je iznenađujuće dobar, a putovanje je potrajalo tamam dovoljno dugo, nikako predugo. Uvečer, trinaestog dana nakon kretanja na put, *pilot* (ogromnih pantalona), oku Zapadnjaka toliko ugodan, konačno se pojavio pred našim očima i dobri stari parobrod *Bengal* usidrio se u Rtu od ilovače.[8]

Pozvan da krenem iz kuće ljubaznog prijatelja Johna W. Larkinga, s njim sam se i iskrcao, te bio silno obradovan da sam uz pomoć brade i obrijane glave uspio, poput *Lorda Geesha*, u "obmanjivanju radoznalog i ljubopitljivog duha prostog naroda". Uskomešana i pomiješana gomila posmatrača pred kojom smo u povorci prošli pristaništem, gromoglasno i gotovo jednoglasno je uzviknula: "*Elhamdulillah!*" (*Hvala Allahu!*)[9], prateći uzvik šapatom: "*Musliman!*" Mlađi stanovnici grada poštedjeli su me prezrivih komentara i *komplimenata* kojim su obično častili sve koji im se ne bi svidjeli, a kada me jedan dječarac, pretpostavljajući i očekujući da bi prilika mogla otvoriti darežljivu ruku, pogledao u lice i rekao: "Bakšiš",[10] kao odgovor dobio je: "Mafiš";[11] to je ostale posmatrače definitivno uvjerilo da

---

[7] *Potom se ukaza Trafalgar: da li je moguće da Nelson nije znao značenje toga imena! to bi (saznanje) zasigurno nasmijalo njegove umiruće usne!*, kaže jahač kroz Nubijsku pustinju, omogućavajući nam da zabilježimo zanimljivi podatak da je *trafalgar* arapska riječ u značenju "Rt lovorika". *Trafalgar*, dakle nije ništa drugo doli iskvareni arapski pojam *terfu'l-gharb*, "skut" ili "suknja" Zapada; to je najzapadnija tačka do koje su Arapi stigli tokom svoga osvajanja poznatoga svijeta.

[8] Na arapskom *Rasu'l-Tin*, rt ili ispupčenje na kojemu je nekoć stajao besmrtni Faros. Nazvan je tako zbog ilovače koja se nekoć tamo iskopavala i koja je služila za izradu čuvene grnčarije.

[9] *Hvala Allahu, Gospodaru (tri) svijeta!*, pobožni izražaj koji se čuje sa usana istinskog vjernika u svakoj prilici i po okončanju bilo kakvog djela.

[10] "Bakšiš je", kaže savremeni pisac, "napojnica ili poklon koji Arapi (ovdje on podrazumijeva Egipćane, koji su ovu riječ primili iz perzijskog preko turskog jezika) daju u svakoj prilici kao nadoknadu za usluge koje im učinite, ali i primaju kao nadoknadu za usluge koje su oni vama učinili. Ljekar pacijenta, obično, posjećuje bez nadoknade – ali će ljekar osobno ili njegov sluga od pacijentovog okruženja tražiti *bakšiš*; uposlenik, osoba koja čuva, oblači i hrani dijete – tražit će *bakšiš*; možda spasite život nekom Arapinu, pritom rizikujući svoj vlastiti. U tom slučaju, zasigurno, imate pravo tražiti *bakšiš*. Osim spomenutih slučajeva i primjera, *bakšiš* je, ustvari, neka vrst milostinje, milodara ili priznanja, na koju siromašni Arapi računaju i polažu pravo kod svake imućnije ili uglednije osobe".

[11] Mafiš, "nema", jednak je izričaju, "ostavio sam novčanik kod kuće". Ništa u umu orijentalnog čovjeka nije vrijedno tolikog zaprepaštenja i strahopoštovanja kao brz odgovor, aliteracijski ili srimovan.

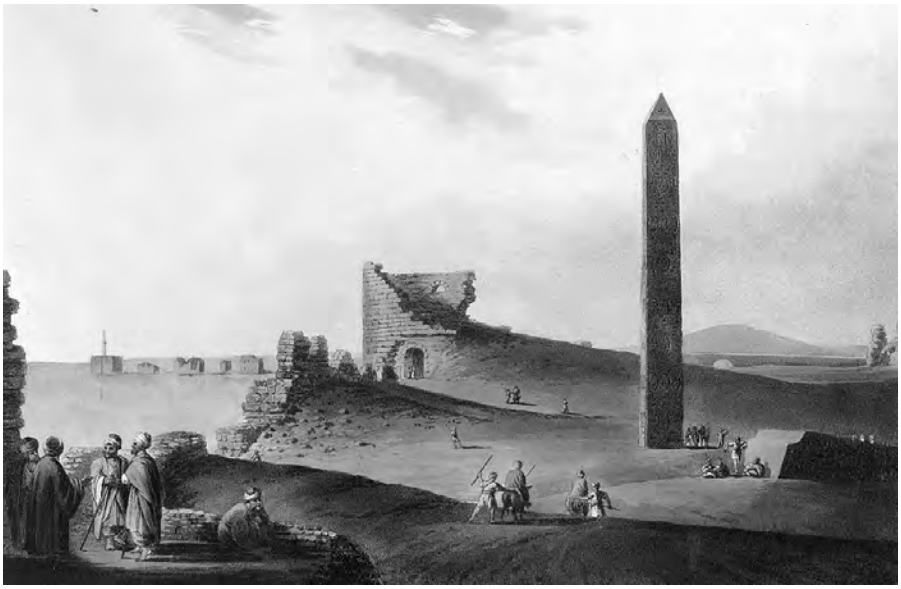

ovčija koža u stvari skriva pravu ovcu. Potom smo se popeli u kočije, probijajući se između magaraca i nakon pola sata našli se, s čibukom u ustima i findžanom kahve u ruci, sjedeći na divanu u gostoljubivom domu moga prijatelja Larkinga.

Začudan i predivan bio je kontrast između parobroda i te vile na Mahmudijja kanalu! Upečatljiva i značajna promjena iz života u *presto* tempu u *adagio* život! U samo 13 dana zamijenili smo hladnu i vlažnu sivu maglu, industrijsko ozračje koje nas je ispratilo sa sidrišta luke na otoku Wight, preko dražesnog zraka Unutarnjeg mora, čija je iskričavo plavičasta i purpurna izmaglica svojim činima privlačnim činila čak otužne sjevernoafričke osobenosti, za ovo u čemu trenutno uživamo, mirno i spokojno uživanje u jednoličnoj melodiji mehkog istočnog noćnog povjetarca, koji je skitao zvijezdama osvijetljenim nebom i žbunastim drvećem, zavijajući obzor tonom melanholičnog sazvučja.

Ovo je arapski *kejf*. Draž pukog postojanja, pasivno uživanje u najosnovnijem smislu, samozadovoljna klonulost, sanjivi spokoj, prozračni dvorac mira koji, u Aziji, stoji nasuprot razigranom, intenzivnom, strastvenom životu Europe. To je rezultat živahne, upečatljive, uzbudljive prirode i izvrsne nervne osjetljivosti, time se dokazuje lahkoća strastvenosti nepoznata sjevernijim područjima, gdje je sreća proizvod naprezanja mentalnih i fizičkih snaga, gdje *Ernst ist das Leben*, gdje škrta zemlja zahtijeva neprestalni znoj lica njenog trudbenika, a suhi, hladni zrak nalaže neprestalno uzbuđenje, vježbanje, ili izazov, ili pustolovinu, ili raskalašnost, u težnji za nečim boljim. Na Istoku čovjeku ne treba i on ne želi ništa drugo doli počinak, odmor i hlad: na obali uspjenušanog potoka, ili pod hladom krošnje mirisnog drveta, on je potpuno i idealno sretan, pušeći lulu, ili srkućući šoljicu kahve, ili pijuckajući čašu šerbeta, ali ponad svega, svoj um i tijelo zamarajući što je moguće manje; uznemiravajući razgovor, neugodnost (pri)sjećanja i ispraznost misli vjerovatno su najveći i najneugodniji narušitelji njegovoga *kejfa*. Ne čudi stoga da je riječ *kejf* gotovo neprevodiva na bilo koji jezik na svijetu![12]

Laudabunt alii claram Rhodon aut Mytelenen.

Dopustite mi da vam opišem nekoć čuvenu prijestolnicu Egipta, *Grad pogrešnih imena*, čija su suha pristaništa uvijek vlažna, a mermerni vodoskoci i česme vječito suhi, čija *Kleopatrina igla*[13] niti je *igla* niti Kleopatrina, čiji *Pompejev stup* nikada nije imao nikakve veze sa Pompejem (niti sa Pompejima), i čija *Kleopatrina kupatila*, prema brojnim putopiscima, uopće nisu kupatila. Uprkos svemu, to je predivno mjesto, ovo "libijsko predgrađe" naših dana, najudaljenija i najisturenija predstraža civilizacije postavljena na samoj granici barbarizma, gdje Osiris sjedi, rame uz rame sa Typhonom, svojim starim i najvjernijim neprijateljem. Za njega je još uvijek moguće reći: "*On uvijek* (do)*nosi nešto novo*".[14] A Aleksandrija, pohabana tema Bruceovog vremena je, čak

Jedan časnik u Bombaju (pukovnik Hamerton) jednom prilikom spasio je sebe i svoju jedinicu od napada obavještavajući razjarenu gomilu domaćih stanovnika da pod britanskom vlasti *harakat na hui, barakat hui*, blagoslov je bio tu, a propasti nije bilo.

[12] U najgrubljem prijevodu i tumačenju *kejf* je pojam koji se odnosi na svako zamislivo stanje opijenosti; Sonnini ne griješi kada kaže: "Arapi *kejfom* nazivaju potpunu opuštenost, ugodnu uspavanost kojom rezultira pušenje konoplje".

[13] *Kleopatrina igla* ili, kako je lokalni stanovnici zovu *Masallat Firaun*, "faraonova kopča". Ono što su Sulejman, a.s., i džinni, te Iskender Zu'l-Karnejn (*Sikandar zu'l Karnain*, Aleksandar Makedonski) za ostale muslimane u drugim zemljama, to je *Faraon* za Egipat i Egipćane, *Caesar aut Diabolus* Nila. *Ichneumon* (mitski [ili nemitski] neprijatelj zmajeva i kobri naočarki, koji se često identificira sa mungosom ili vidrom) postao je *Faraonov pacov* – čak su i Francuzi "zagrizli" i nazvali ga *le rat de Pharaon*; bodljikava kruška, *Faraonova smokva* – gvinejski crv, *Faraonov crv*; neka nepristupačna vrela (izvori) sumpora, *Faraonova kupatila*; mauzolej u Petri je *Faraonova palata*; mješovitu rasu koja sada nastanjuje dolinu Nila Turci i Arapi su prezrivo nazvali *Faraonovim džinima* ili *Faraonovim sojem* (rasom); jedna vrsta strvinara (*vultur percnopterus*, turski *ak baba*, u Sindu *ukab*) slovi kao *Faraonova kokoš*. Ovo gnušanje prema *faraonu* je, međutim, vulgarno. Filozofi i mistici islama, u svome divljenju njegovoj nepobožnoj hrabrosti, izjednačavaju ga, pa čak i pretpostavljaju Musau. Sahil, čuveni sufija, tvrdi da je tajna duše (to jest, njena emanacija) najprije otkrivena (obznanjena ili objavljena) *faraonu*, nakon čega se *faraon* proglasio božanstvom. U faraonovoj znamenitoj prenagljenosti el-Gazali vidi najčišću i najplemenitiju težnju ka božanskom, urođenom u ljudskom duhu. (*Dabistan*, tom III).

[14] "*Quid novi fert Africa?*" kažu Rimljani. "Iste godine *Fayoles*, tetrarh Numidije, posla iz zemlje Afrike *Grangousieru*, najljepšu kobilu koju je svijet ikada vidio; dobro vam je poznato da se kaže da "Afrika uvijek ima nešto novo za pokazati."

uprkos neprestalnim promjenama, još pogodnije tlo za savremene opise.[15]

Kako bi me unekoliko sklonio ili makar zaklonio od radoznalih očiju sluga i posjetitelja, moj prijatelj Larking, ponudio mi je smještaj u izdvojenoj gostinjskoj kućici, u kojoj sam se mogao opustiti uživajući potpunu slobodu, u životu uopće, kao i u navikama kojih se nisam želio riješiti. I, iako je neki armenski *dragoman* (tumač), rastreseni špijun poput svih ljudi njegove rase, povremeno dobacivao: "*Voila un Persan diablement degage*", niko, osim onih koji su bili upućeni u moju tajnu, nije znao niti je mogao dokučiti koju i kakvu ulogu ja igram. Domaći, pobožni muslimani proglasili su me i prozvali *adžemi*,[16] nekom vrstom *muhamedanca*, svakako ne jednako dobrog poput njih, ali ipak boljeg nego nikakvog. Nisam gubio vrijeme na priskrbljivanje pomoći *šejhova*[17] te sam se još jedanput na svoju ruku zadubio u kompliciranosti vjere; podsjetio sam se pojedinosti načina i obaveza obrednih pranja, učenja Kur'ana i ponovo postao stručnjak u svim vještinama umješnosti činjenja *sedžde* (klanjanja u cjelini). Svoje slobodno vrijeme ispunio sam posjetama javnim kupatilima i kahvanama, obilascima bazara i trgovišta, te kupovini – djelatnosti koja se ovdje sastoji od sjedenja na susretištima i okupljalištima trgovaca, pušenja, srkutanja kahve i, u međuvremenu, neprestalnog premetanja zrna tespiha kako bi pokazao da nisi jedan od robova za koje je vrijeme stvoreno, ustvari, suprotstavljanju svoga strpljenja nasuprot strpljenja tvoga suparnika, prodavca. Našao sam vremena i za kratak izlet u selo na obali kanala. Nije bilo prilike da ponovo vidim "ples pčela" (*al-nahl*), zanemario sam ga i propustio, jer bih mjesece mogao provesti posmatrajući taj nevjerovatni i veličanstveni spektakl.

Delicias videam, Nile jocose, tuas!

Vodeći računa o najosjetljivijim stvarima, posjetio sam i džamiju, te poštovana mjesta kojima moderna Aleksandrija obiluje. Muslimanskim hodočasnicima ovdje se najčešće pokazuje mezar poslanika Danijala, otkrivenog na mjestu za koje je rahmetli sultan Mahmud usnio da je tu vidio nekog čovjeka iz davne prošlosti kako klanja.[18] Iskender Rumi muslimanski Aleksandar Veliki, naravno, ostavio je svoje kosti na mjestu koje je po njemu i dobilo ime ili, ako je on ipak zaboravio to učiniti, pronađene su kosti koje su njemu pripisane. Aleksandrija se hvalisavo razmeće i dvojicom velikih valija (*evlija*, sveti ljudi). Jedan je Muhammed Busiri, autor poeme poznate pod naslovom *El-Burdah*, koja je općepoznata u cijelom islamskom svijetu, a koja se ovdje čita/uči na sahranama i u drugim svečanim, manje tužnim prilikama. Drugi je Ebu Abbas Endalusi, izvorni i autentični mudrac i sveti čovjek, na čijem mezaru namaz i dova nikada nisu uzaludni.

Ne treba čak ni pretpostaviti da stanovnici Aleksandrije nisu posmatrali moje bočice i kutije sa tabletama bez žudne želje da zavire u njihovu unutrašnjost i doznaju sadržinu. I indijski doktor je, također, za njih bio novost. Potom, bilo je nečega neodoljivo zavodljivog u karakteru mađioničara, iscjelitelja i *fakira* – svaki napose vrijedan divljenja – iskombinirani da upredstave "velikog liječnika". Muškarci, žene i djeca opsjedali su moja vrata, pod čime mislim da sam mogao vidjeti ljude, lice po lice, te osobito njihov pravi spol, od kojih Europljani, općenito govoreći, poznaju samo najgore primjerke. Čak su i ugledni stanovnici grada, nakon što su se osvjedočili u moć *mandala* i *magičnog ogledala*,[19] bili mišljenja da je začudni stranac, ustvari, sveti čovjek, obdaren nadnaravnim moćima i znanjem o svemu i svačemu. Jedna starija osoba poslala mi je čak i ponudu da mi za suprugu dâ svoju kćerku; nije rekao ništa o mirazu – ali činilo mi se ispravnim postupkom da pristojno odbijem ponuđenu čast. Jedna sredovječna gospođa ponudila mi je dar u iznosu od 100 *piastera*, gotovo cijelu *funtu sterlinga*, ako odlučim ostati u Aleksandriji da nadgledam liječenje njenog slijepog lijevog oka.

Ali, pri svemu ovome, čitatelj ne smije pomisliti da sam glumio *Carabina* ili *Sangradoa* bez bilo kakvog predznanja o zanatu s kojim sam se odlučio predstavljati. Od najranije mladosti uvijek sam se zanimao za medicinu i proučavanje lijekova i liječenja. Štaviše, prilično je lahko prakticirati primjenu lijekova za čišćenje među stanovnicima toplijih geografskih širina, neciviliziranim ljudima, među kojima nema komplikacija bolesti od kojih pate pripadnici mnogo uglađenijih naroda. Te nadalje, ono što znakovito pojednostavljuje liječenje oboljelih u ovim dijelovima svijeta je, svakako, i periodična učestalost i pojava bolesti, svodeći sve simptome na samo jedan – groznicu.[20] Mnogi od onih koji su se razbolijevali u tropskim uvjetima, a što je stručnjacima medicinske stru-

[15] Aleksandrija je, štaviše, mjesto koje je svim muslimanima znakovito zanimljivo, prije svega zbog predviđanja da će po časti naslijediti Mekku, kada ovaj sveti grad padne u ruke nevjernika. Za Aleksandrijom će slijediti *Kairawan* (u Tunisu), a za njim *Rašid* ili *Rosetta*, što će potrajati do kraja vremena.

[16] Perzijanac, nasuprot Arapima.

[17] Starješina, starac, prvak, poglavar, učitelj u raznim znanostima i vještinama, itd.

[18] Perzijanci za posljednje prebivalište ovog poslanika drže mezar u Susanu ili Susu, gdje ga prepoznaje i opisuje i Ibn Haukal. Čitatelji Ibn Batutinog putopisa mogu se začuditi kako učen i pobožan čovjek i putopisac u svome opisu Aleksandrije uopće ne spominje ovog svetog čovjeka i Božijeg poslanika koji je svojim prisustvom uzvisio ovaj grad. Svi sveti ljudi su sada gotovo zaboravljeni, jer dio je sudbine svetaca, poput istaknutih grješnika, da umiru dvaput.

[19] *Mandala* je oblik orijentalnog proricanja koje svoju popularnost u Europi duguje gospodinu Laneu. Oboje, *mandala* i *magično ogledalo,* su prilično banalni predmeti i teme, ali nisam odolio iskušenju da kažem nekoliko riječi o njima u jednom od kasnijih poglavlja ove knjige. U međuvremenu očekujem od čitatelja da me ne smješta među puke šarlatane; medicina na Istoku toliko je suštinski prožeta sa praznovjernim postupcima i običajima da onaj koji želi proći kao stručnjak u jednoj oblasti (medicini) neophodno se mora predstaviti i kao stručnjak u drugoj.

[20] Odatle, vjerujem, porijeklo kronotermalnog sistema, otkrića koje znanost o lijekovima za čišćenje duguje mome dobrom prijatelju pokojnom dr. Samuelu Dicksonu.

ke, zasigurno, dobro poznato, pokazuju osjetno naizmjenične simptome koji su malo poznati stanovnicima hladnijih oblasti. A govoreći iz osobnog iskustva, mogao bih sa znakovitim stepenom sigurnosti i pouzdanja reći da u gotovo svim slučajevima različitih oboljenja, od rana do očnih bolesti, ova pojava se dokazuje u svome najintenzivnijem izdanju. Toliko o izvinjenju i opravdanju mojih medicinskih aktivnosti; dakle, smatrao sam se dovoljno kvalificiranim da djelujem kao da sam dobio *a buono per l"estero* diplomu u Padovi i ništa više u prilici da ljudima učinim štetu ili ih povrijedim od većine mladih diplomiranih hirurga koji započinju svoje "dovršavanje" na tijelu britanskog vojnika.

Poslije jednomjesečnog napornog truda u Aleksandriji bio sam potpuno spreman preuzeti ulogu putujućeg derviša; nakon promjene moga nadimka i titule iz *Mirza*[21] u *šejh* Abdullah.[22] Časni čovjek, čije ime ovdje ne bih spominjao, nešto kasnije uveo me je u svoj *red* kadirijje pod zvučnim imenom *Bismillah-Šah*,[23] te, nakon *pripravničkog* staža i perioda obuke, milostivo uzdigao i promovirao na časnu poziciju muršida[24] ili majstora mističke vještine (zanata). Bio sam, stoga, dovoljno dobro upućen u osnove i praksu ovih orijentalnih *slobodnih zidara*. Niti jedna uloga ili karakter u muslimanskom svijetu ne pruža toliko pogodnosti za prerušavanje i zakrivanje od *derviša*; odgovara svim staležima, starosnim dobima i vjerovanjima, plemenitašima osramoćenim na sudu i seljacima preponosnim (ili prelijenim) da oru zemlju, *Divesu*, umornom od života, i *Lazarusu*, koji prosi svoj hljeb od vrata do vrata. Nadalje, dervišu je dopušteno, naime tolerira mu se nepoštivanje običaja i pristojnosti, kao onome koji odbija da se pojavi na prizorištu života; on može klanjati, ali i ne mora, oženiti se ili ostati neženja, kako god mu se sviđa, biti počašćen i poštovan u običnoj odjeći kao i u onoj zlatom ukrašenoj i njega – potvrđenog putnika i lutalicu – niko ne pita: "*Zašto si došao ovdje?*" ili "*Gdje ideš nakon što napustiš ovo mjesto?*" On može ići svojim putem pješice ili, pak, na svome arapskom pastuhu u pratnji desetina slugu; on je jednako prestrašen nenaoružan, kao i razmećući se ulicama naoružan do zuba. Što je nadmeniji i sa više nipodaštavanja se odnosi prema ostalim ljudima, oni ga sve više poštuju; odlučujuća prednost putnika koleričnе naravi. U trenucima neposredne opasnosti on je jedini koji postaje manijakom i on je siguran i spašen; luđaku je na Istoku, poput znakovito ekscentričnog lika na Zapadu, dopušteno da kaže ili učini šta god mu njegov nemirni duh u tom trenutku naloži. Dodajte ovom liku (ili ulozi) malo poznavanja medicinske znanosti i lijekova, "umjereno poznavanje mađioničarske vještine, te ugled i čuvenje za nebrigu prema bilo čemu drugom osim učenja i knjiga", uz imovinu dostatnu da vas spasi od tek umiranja od gladi, i na Istoku se pojavljujete sa jedinstvenom i naročitom prednošću. Jedina opasnost *mističkog puta*[25] je da derviški iznošeni i dronjavi ogrtač nerijetko zakriva i koljače, te, ako dopadnete društva takvog "brata", možete i nehotice i nevoljko postati njegov sudrug, kako u nedjelu tako i u životnoj opasnosti. Jer, neka se zna i to, derviša su dvije vrste, šarai ili oni koji žive u skladu i pokoravaju se pravilima i zakonima vjere i *bi-šarai* ili *luti*, čija je pripadnost *tarikatu* hinjena i predstavlja im tek krinku za njihovu vlastitu sklonost da se u ime *ve daurna*, nekada priključe pravim dervišima na sedmicu, ali potkraj isteka tog vremenskog perioda užasnuti napuštaju tarikat i vraćaju se onome i tamo iz čega i odakle su i došli.

[21] Perzijski *gospodin*. U narednim poglavljima čitatelj će imati priliku uočiti neugodne posljedice moje pojave u Egiptu kao Perzijanca. Iako sam pogrešku uočio na vrijeme i uložio puno napora da je prikrijem, ako je već ne mogu ispraviti, loš glas me je ošinuo poput munje; na bazarima i trgovištima se vijesti šire brže i pogađaju teže nego novinski članci.

[22] Arapski kršćani ponekad uzimaju ime *Abdullah*, u značenju "rob Allahov" – "koje", kako primjećuje i zaključuje savremeni putopisac, "sa jednakom lahkoćom i ponosom mogu preuzeti i usvojiti sve sljedbe i religijske tradicije". Poslanik islama i muslimana kaže: "Ljudska imena koja su Allahu najdraža su Abdullah, Abdu'r-Rahman (rob Svemilosnog) i slična."

[23] *Kralj, u ime Allaha*, neka vrsta orijentalnog *Praise-God-Barebones*. Kada čovjek postane *fakir* ili *derviš*, on, u procesu regeneracije, odbacuje, zajedno sa ostalim ovosjetovnim stvarima i svoje ovosvjetovno ili laičko ime i mijenja ga nekim sjajnim nadimkom (štitom) bogatim vjerskim nabojem.

[24] *Muršid* je osoba kojoj je dopušteno da prima i uzima muride ili početnike (učenike) u tarikat. Ovom prilikom se dodjeljuje svojevrsna *diploma*, što bi kao pojava europskim orijentalistima moglo biti novo i zanimljivo.

[25] *Tarikat* ili *put*, koji vodi ili bi trebao voditi, ka nebesima (Bogu).

Poglavlje XIV

Od Bir Abbasa do Medine

Dvadesetdrugi juli bio je dan velikog iskušenja za našu malu skupinu. Položaj Bir Abbasa gotovo je identičan položaju Hamre; osim tog ispupčenog brda, *fiumara* na ovom mjestu je gotovo dvije milje široka. Tu su i uobičajene kamene utvrde i straćare prekrivene palmovim lišćem za vojsku stacioniranu ovdje da štiti mjesto i da dočekuju i ispraćaju putnike i hodočasnike; kahvana, naime šupa u kojoj se pravila i posluživala kahva, i jedna ili dvije kolibice su se tendenciozno zvale bazarom ili prodavnicom, ali bez sela. Naše taborište bilo je jedno korito sitnog pijeska, kojim je siloviti *samum* ispunjavao zrak; drveta ili makar žbuna nije bilo ni na vidiku; primjerci nevjerovatno izdržljivih skakavaca i rojevi muha bili su jedini predstavnici životinjskog života: prizor je posvemu nalikovao na karikaturu Sinda. Iako smo bili nekih 100 stopa, sudeći po vododerini, iznad razine mora, podnevno sunce pržilo je čak i kroz šatorska krila; naša krhka *kućica* nekoliko puta se rušila i bivala otpuhana, a vrelina pjeska je posao njenog ponovnog postavljanja činila neizdrživo bolnim. Moji drugovi su ponovo, odmah nakon doručka, pohitali u kahvanu i vraćali se jedan za drugim sa obeshrabrujućim vijestima. Potom bi se očajnički svađali ni oko čega ili bi se bacili na svoje prostirke, pretvarajući se da spavaju dureći se od puke mrzovolje. Gospođa Merjem glasno je požurivala svoga nabusitog sina da joj, dvadeseti put od jutros, napuni čibuk uobičajenom rečenicom kojom se pozivala na svoja vjerska prava i njegove obaveze: "*Allah te uputio na Pravi put, o moj sine!*", što je imalo značiti da on čini nešto loše, ili "*O nesrećo moja, tvoja majka je usamljena žena, o Allahu!*", što se nimalo nije razlikovalo od jadikovanja bilo kojeg sjedokosog europskog roditelja ožalošćenog na smrt. Prije podneva mali karavan koji je išao za nama stigao je noseći dva leša – vojnika kojeg su upucali beduini i jednog Albanca koji je umro od posljedica sunčanice ili toplotnog udara ili, pak, vrelog vjetra.[26] Ubrzo nakon podneva karavan, putujući u suprotnom pravcu, prošao je pored nas; putnici su bili uglavnom indijski hodočasnici, već potpuno odjeveni po svim pravilima, hitajući prema Mekki u velikoj žurbi. Dopušteno im je da prođu bez zaustavljanja i maltretiranja, vjerovatno i zbog toga što se iz stotine njihovih džepova ne bi mogla skupiti niti jedna jedina funta, a Sa'ad razbojnik ponekad je znao učiniti i poneko jeftino dobro djelo. Ali, naša skupina, noseći nešto vrijednosti sa sobom, čini se da se nije mogla okoristiti omekšalim srcem povodom ovog događaja. Uvečer smo svi izašli napolje da vidimo neke arapske šeike koji su putovali prema Bir Abbasu kako bi primili svoje plaće. Bez tog dara, tj. plaće, govorilo se i vjerovalo, ni kameni zidovi ne bi omogućili Turcima da odbrane i zadrže Hidžaz sigurnim od ruku gorštaka. Takav je bio i naš sistem u Afganistanu – uglavnom

nepametan, od samog početka učeći podanike da mrze svoje vladare koji su vladali ucjenom. Osim toga, ovi preplaćeni šeici nisu bili ni za šta. Kada bi počela borba ili kada bi put bio presječen, oni bi se vadili na svoju nemogućnost da se bore protiv svojih saplemenika, a što su postajali bogatiji, naravno, bivali su i sve opasniji. Skupina je izgledala prilično dobro: bili su to Harbi, dostojanstveni stariji ljudi odjeveni u slikovitu arapsku na-

[26] Stanovnici Hidžaza ubjeđivali su me da u njihovoj zemlji – koju je Allah posebno odabrao i počastio – *samum* nikada nije ubio čovjeka. Posumnjao sam u tu činjenicu. Arnautovo tijelo bilo je naduto i gotovo da se naočigled raspadalo, što je napose ukazivalo na smrt usljed udisanja otrovnog vjetra. (vidi: Ibn Batutino putovanje, *Kabul*) Međutim, budući da vojnici puno piju, još uvijek je postojala šansa da su Arapi bili upravu, te da je *samum* odradio samo pola posla, a rakija drugu polovinu. Putovao sam u julu, augustu i septembru i još nisam doživio nelagodnosti uzrokovane "otrovnim vjetrom", dovoljno je da moju pokrivku za glavu (*kufiyah*) obmotam na beduinski način, preko usta. U isto vrijeme činilo mi se vjerovatnijim da je za invalida ovo područje predstavljalo pravu muku, te da je čovjek gotovo na izmaku snaga usljed gladi i bolesti, ustvari, primio *coup de grace*. Niebuhr vanrednu smrtnost svojih drugova pripisuje, među ostalim razlozima, potrebi za stimulativima. Iako ovi medikamenti mogu bili iznimno korisni u hladnijim predjelima ili u jemenskim planinama, kao i za ljude koji su na njih navikli od najranije mladosti, ipak ništa, vjerujem, nije smrtonosnije od žestokog pića tokom putovanja pustinjom po ljetnoj vrelini. Uobičajeno piće trebalo bi biti voda ili limunada, ili jači stimulativi kahva ili čaj. To je ono što domoroci ovih područja piju, te je, nesumnjivo, mudro slijediti njihov primjer. Nema potrebe ovdje navoditi ili ponavljati poslovicu koju je Vojvoda od Wellingtona izrekao o zdravlju Indije jednom štedljivom čovjeku. Da smo se pridržavali njegovih riječi, imali bismo manje toplotnih udara i sunčanica, te, svakako, manje iznenadnih smrti među našim vojnicima u Indiji, kada su vojnici, hranjeni govedinom i napajani brendijem, bili u prilici suočiti se i podnositi grozne vrućine. U isto vrijeme treba imati na umu da stajaća voda ovdje, kao i drugdje, obilujući organskim materijama, jeste osnovni uzrok pojave dijareje i dizenterije koje su, opet, glavni uzrok smrtnosti putnika u ovim oblastima. Da bi se pila lokalna voda, a druge nema, neophodan je džepni prečistač za vodu.

rodnu nošnju, uspravnog držanja, žilavi i žestoki, sijedih brada, dobro naoružani, jašući na visokim i lijepo opremljenim jednogrbim kamilama iz Šerka.[27] Pred njima je išao polunagi plemenski čovjek, noseći 12 ili 13 stopa dugo koplje, ukrašeno sa jednim ili dva čuperka crnih nojevih pera i tešku (pušku) fitiljaču, iz kojih su ispalili po jedan metak približavajući se utvrdi. Ne bi se moglo reći da su bili bez nekog barbarskog glamura.

Neposredno nakon prolaska onih *šeika* uslijedila je parada aranutske paravojne konjice. Njih oko 500 izjahalo je na zvuk *nakusa* ili malog doboša, čiji je slabašni zvuk predstavljao upečatljiv kontrast sa ovim doista zastrašujućim prizorom. Ljudi, su istina, jahali mršavu arapsku i egipatsku ljusad, odrpanu kao i njihova odjeća; svaki vojnik bio je naoružan po svome vlastitom nahođenju, iako su svi imali mačeve, pištolje i *fitiljače* ili neku drugu vrstu vatrenog naoružanja. Jahali su vješto i smiono poput Galwayevih "kicoša", a zračili su dojmom galantne nesmotrenosti, što me je znakovito privuklo njima. I njihove su životinje, iako očigledno "drtine", bile dobro izdresirane i uvježbane, a njihova je oprema bila namijenjena za upotrebu, a ne za pokazivanje. S radoznalošću sam posmatrao njihovo kretanje i manevre. Svoje su naselje napuštali jedan po jedan i jedan za drugim, uz zvuke *tam-tama*, te se njihova "puna" ili *herse* kolona,[28] formirana po hijerarhiji, nikako ne bi mogla, uprkos prividnoj gunguli, nazvati metežom. Uto je mali doboš promijenio zvuk, a promenada svoj izvorni izgled. Cijela se skupina najednom raspršila poput lahke konjice, čas nastavljajući napredovanje, čas povlačeći se, potom galopirajući, a sve vrijeme držeći neprijatelja pod jakom vatrom. Na drugi znak naglo potjeraše konje u pun trk i, sastajući se u sredini, nastaviše napredovanje u zgusnutoj skupini. Nakon parade, koja je potrajala tri četvrtine sata, sad napadajući pojedinačno, sad u skupini, nadesno, nalijevo, pravo naprijed, zaustavljajući se zajedno i u istom trenu, povremeno i pomalo se povlačeći, poput Parćana, Arnauti u skupini krenuše prema svojim položajima. Kako su im se približavali, raspršiše se, još uvijek galopirajući, isprazniše svoje oružje krajnje nemarno prema stvarima kao prema zamišljenim neprijateljima. Čini se da je ovdje metaka bilo u izobilju; tokom cijelog ovog i narednog dana primijetio sam da se puca, sudeći po buci, iz puke zabave i dokolice.[29]

---

[27] Šerk, "Istok" je u Hidžazu popularni naziv za zapadne oblasti i zemlje poput Bagdada i Basre, a osobito Nedžd; iz ovog područja cijela Sveta zemlja snadbijeva se najodabranijim pasminama i primjercima kamila i konja. Velike vrućine koje vladaju u područjima oko Crvenog mora čine se presudnim u uzgoju životinja; s druge strane, plodne ravnice i bogati pašnjaci Nedžda, uz pažnju koju ljudi tamo posvećuju čistoti krvi i pasmine, utjecali su na činjenicu da životinje iz tog područja budu na izuzetnoj cijeni.

[28] Mislim na kolonu u regularnoj vojsci. *Herse* je stari vojnički naziv za kolonu nasuprot *haye* u značenju *red*. Tako čitamo da su se Francuzi u bitkama borili *en battaille a haye*, dok su Englezi nastupali *en herse*. Čini se da takva svojevrsna nacionalna sklonost različitim pristupima potječe iz tih dana. Kasnije smo i mi, kao i naši susjedi, promijenili stil, pri čemu su Francuzi odabrali velike kolone, dok su se Englezi prerasporedili u redove.

[29] Albanci, zbog toga što su doista uživali u buci mušketa, zasijecali su zrna kako bi pucnjevi bili još glasniji. U borbi su često primjenjivali izvanredan plan – izvanredan u vrijeme kada vatreno oružje nije moguće lahko nabaviti – provlačeći dugu čeličnu iglu kroz zrno, tako da glava igle uđe u patronu. Tako se punjenje ojačavalo, zrno činilo ubojitijim, a rana koju bi takvo zrno nanijelo bila je zasigurno smrtonosna. Okrugla zrna zgodna su u smislu da su lahko ulazila i izlazila, a bez da su ubijala, te su stoga mnogi Afganistanci, iako upucani i ranjeni, bili u stanju na smrt raniti svoga engleskog protivnika prije nego bi pali od iscrpljenosti. Lažno je čovjekoljublje, također, pretpostaviti da je u bitki, osobito na samom početku, sasvim dovoljno osakatiti, ne i ubiti, neprijatelja. Ništa ne podstiče čovjeka-vojnika da se bori koliko velika mogućnost da i ranjen preživi – osobito sa ranama u mesu (ne u kost). Usuđujem se ponadati da čitatelj ovo i slična objašnjenja neće pripisati mojoj surovosti. Onaj koji uspije ratovanje dovesti do razine da bude podjednako opasno za sve uključene strane zaslužuje titulu najvećeg dobročinitelja čovječanstva.

Koliko god se, u usporedbi sa *marinetskom* konjicom "stare dobre škole", ovi manevri mogu učiniti barbarskim takvoj taktici ovog roda vojske, po mome skromnom mišljenju, sve će se vratiti kada idealna upotreba oružja, revolvera i poljske artiljerije učini trenutni sistem smrtonosnim. Isto tako, ako prihvatimo zdravorazumski zaključak savremenog autora (pokojnog kapetana Nolina) i složimo se da *individualno junaštvo, vještina u borbi jedan-na-jedan, dobro konjaništvo i oštri mačevi konjicu čine opasnom*, ovi polubarbari mudriji su od stratega i taktičara civiliziranih zemalja i vojski, koji nikada ne vježbaju s oružjem, koje obuka u jahanju nikada nije učinila dobrim jahačima, čiji su konji predebeli i čiji su mačevi bezvrijedni. Ovi ljudi imaju još jedno veliko preimućstvo nad nama: oni insistiraju na individualnosti vojnika, dok se mi svim silama trudimo da od vojnika načinimo automate. U vrijeme europske konjice pobjeda u bitkama bila je pitanje dobro *odrađenih* dvoboja. Zatim je uslijedilo doba discipline, u kojem, da se poslužimo Rabelaisovim jezikom, *ljudi više podsjećaju na orkestar gajdaša ili cijevi orgulja ili, pak, na zupčanike dobro podmazanog sata nego na pješaštvo i konjicu ili na vojnike općenito*. Naš cilj sada trebao bi biti kombiniranje prednosti oba sistema: obučiti ljude da pojedinačno budu izvanredni majstori svoga oružja, a i dalje ih trenirati da prirodno i normalno djeluju kao dijelovi jednog organizma. Francuzi su Europi osigurali primjer u *Chasseurs de Vincennesu* – zajednici sposobnoj za najidealnije kombinacije, a ipak nikada toliko izvanrednoj kao kada se svaki čovjek bori napose. Mi bismo ih, pretpostavljam, trebali oponašati u neko dogledno vrijeme.[30]

Zvuci pucnjeva iz daljine uvečer našeg prvog melanholičnog dana u Bir Abbasu. To je, reče jedan od mojih saputnika, znak da se negdje odvija borba između vojske i brđana. Razmjenjivali su obavještajne podatke, kao da su provodili učinkovitu provjeru moga nestrpljenja da produžim dalje; djelovalo je, međutim, na potpuno suprotan način. Pretpostavio sam da će beduini, nakon cjelonoćne borbe, izjutra i tokom dana bili manje ratoborni. Ostali se, međutim, ni na koji način ne složiše sa mnom. U Jambu'u cijela skupina vikala je u sav glas da su stanovnici Medine u stanju svoje beduine držati pod kontrolom i zadirkivali su dječaka Muhammeda ovom vrstom nadmoći svojih u odnosu na njegove sugrađane Mekance. Ali sada, kada je kušnja bila nadohvat ruke i kada je smrt bila jedini vjerovatan ishod, nisam vidio nijednog toliko neustrašivog. Promjenu u stavu i mišljenju bilo je lahko objasniti prisustvom njihovih dragocjenosti; sehare su, poput savjesti, od svih napravile kukavice. Ali, mladi Mekanac, koji je svoje kutije poslao morskim putem iz Jambu'a do Dždde, bio je prilično raspoložen, te tako, kao stari, iskusan i neopterećen putnik, nije kanio propustiti priliku da naplati stare dugove. Rugao se Medinjanima dok ovi nisu, u bijesu, počeli lupati nogama o tlo. Na koncu, strahujući od nasilja, a osjećajući se i odgovornim dječakovoj porodici za njegovu sigurnost, dohvatih ga za vrat i okovratnik i uvukoh ga u moj šator.

Kada se gungula stišala i nakon što su svi, nakon večere, posjedali da zapale svoje lule u miru hladnog noćnog zraka, ponovo se pridružih mojim saputnicima i zatekoh ih kako razgovaraju, kao i obično, o starom šeiku Sa'adu. Prizor je potpuno odgovarao situaciji i temi. U daljini se uzdizao plavičasti vrh za koji su tvrdili da je njegovo *orlovsko gnijezdo*, mjesto o kojem se govorilo sa znakovitim strahom. Kako mu se nijedan stranac nikada nije ni približio, priče o tom mjestu pretvorile su ga u još jednu *Iramovu bašču*. Jedan pogled na položaj toga mjesta i njegov prirodni sastav, uvjerili su me da su žuboreći izvori, duboke šume i voćnjaci prepuni jabukovih stabala, dunja i narova, kojima su moji saputnici ukrašavali skrovište ovog razbojnika, bili samo mit, dok mi je izvjesno iskustvo o arapskom nepoznavanju umješnosti odbrane budilo snažne sumnje o postojanju neosvojive utvrde na vrhu njegovog brda. Planine su, međutim, na mjesečini izgledale prelijepo i očaravajuće, a daljina im je osiguravala pečat tajnovitosti potpuno u skladu sa pričama koje su izazivale i poticale.

Te noći spavao sam u mome šagdafu jer bi bilo ravno ludilu spavati na otvorenom prostoru na mjestu koje su pustošili banditi. Biti naoružan tek je

[30] Prvi pokazatelj znakovitog napretka bit će opća obuka u borbi sa bajonetom. Britanska vojska je, već godinama, jedina vojska u Europi koja se ne obučava u upotrebi ovog oružja: koliko dugo imaju namjeru biti jedini autoritet u neznanju? Ismijavali smo se kalabreskim regrutima koji su u francuskom ratu pobacali svoje puške (muškete) i izvukli svoje bodeže, i nikada nismo razumjeli zašto su Indijci uvijek davali prednost sablji nad puškom.

jedna mjera predostrožnosti u ovoj razbojničkoj jazbini. Ako samo ranite čovjeka dok vas ovaj pljačka, na ime krvarine morat ćete platiti nezamisliv iznos. Ako ga, pak, ubijete, čak i u samoodbrani, onda slobodno recite zbogom bilo kakvoj prilici da izbjegnete propast. Uznemirenje, tri ili četiri puta tokom noći, koje su izazvali zavijajući šakali i podivljali psi, koji su se šunjali kroz naš mali tabor, bio mi je dovoljan dokaz da su moji saputnici, koji su se dogovorili da na smjenu stražare cijelu noć, utonuli u zdrav i dubok san. Međutim, kada se razbudismo izjutra, uobičajeni pregled imovine i stvari pokaza da ništa nije nestalo.

Naredni dan (23. jula) bio je dan prisilnog odmora, bolan poticaj putničkom lošem raspoloženju, a sunce, pijesak, prašina, obijesni *samum* i potreba za nekim malim stvarima dodatno su opteretili naše negodovanje. Moje izranjavano stopalo upalilo se od obloga od kore luka, koje je gospođa Merjem insistirala da privijem.[31] Još uvijek riješen da produžim dalje bilo kojim prijevoznim sredstvom koje mi se ponudi, ponudih 10 dolara za odmornu kamilu koja će me odnijeti u Medinu. Šejh Hamid također reče da će svoju kutiju ostaviti na brigu svome prijatelju i pridružiti mi se. Sa'ad Demon pao je u zanos i na samu pomisao da će neki član naše skupine izbjeći opću lošu sudbinu; u povjerenju je zaprijetio dječaku Muhammedu da mora posjeći noge svih kamila koje se usude ući u tabor. Ovo mi dječak – koji, kao svjetski dječak, što je i bio, nikada nije propuštao priliku da učini nevaljalštinu – saopći istog trena, te to izazva glasnu raspravu. Sa'ad je zbog svoje namjere ukoren od strane svih članova naše skupine, a potom se i on primirio; načelno, vjerovao sam, prema podacima koje sam imao, da u Bir Abbasu neće biti moguće iznajmiti kamilu. Jedan od Arnauta iz obližnjeg garnizona, koji je dobio dopuštenje da krene prema Medini, došao je da pita da li bi nam se ikako mogao pridružiti i uzjahati na jednu od naših kamila, jer bi u protivnom morao pješačiti. S njim smo porazgovarali o mogućnostima prolaska kroz brda jednim od brojnih puteva koji su vodili kroz njih: projekat je naširoko raspravljen i na koncu odbačen.

Cijeli dan smo proveli na uobičajeni način, svi zajedno pod jednim šatorom. Čak nam se i Merjem pridružila, glasno obavještavajući 'Alija, svoga sina, da njegova majka više nije žena nego muškarac. Uglavnom, dok smo se sve vrijeme sakrivali i zakrivali od žestokih sunčevih zraka, povremeno smo jeli ili pušili ili, pak, vrijeme skraćivali hlađenjem i pijenjem vode. Oko sumraka dođe vijest da ćemo te noći krenuti. Niko nije mogao vjerovati da su nam stigle tako dobre vijesti. Prije spavanja, međutim, razdvojili smo i pripremili tovare svake kamile napose da bismo bili spremni za brzi utovar, a poveli smo računa i da naši beduini ne odvedu životinje predaleko od tabora. Konačno, oko 11 uvečer, dok je mjesec izvirivao iznad istočnog zida od stijena, začuo se zvuk malog doboša kojim su se albanski vojnici pozivali da uzjašu svoje jahalice i da krenu. U najkraćem mogućem vremenu svi su bili spremni i, pojurivši preko pješčane zaravni, nađosmo se u društvu tri ili četiri karavana, skupljenih u jednu masivnu formaciju radi lakše odbrane od užasnih Hamidija.[32] Uz mnogo manevriranja, s oružjem u rukama, šejh Hamid i *Demon* zauzeše istaknute i vodeće pozicije, a mi, budući da smo stigli posljednji, obradovasmo se kad smo uspjeli pronaći mjesto u sredini kolone. U takvim prilikama svi se, ne vodeći računa o ostalima, guraju prema naprijed, kao Englezi kad se guraju da bi zauzeli što bolji položaj za gledanje; pozadina, budući da je ostavljena bez odbrane, opasno je mjesto, za koje se niko nije otimao.

Tu noć smo putovali uz fiumaru u pravcu istoka, te se pred samo svitanje (24. jula) nađosmo u zloglasnom klancu poznatom pod nazivom *Šuabu'l-Hadždž* (Hodočasnički prolaz).[33] I najglasnije pričalice utišaše se kako smo se približavali ovom mjestu, a na licima im se, gotovo čitljivim znakovima, ispisa zebnja. Uto se sa visokih strmina s naše lijeve strane tanki plavičasti oblačići dima – nekako ih svi istovremeno ugledaše – izviše u zrak. Gotovo istovremeno litice s naše desne strane odjeknuše prodornim zvucima zapinjanja oroza brđanskih pušaka. Moj šagdaf bio je potrgan otkako je kamila te noći na nešto zapela i pala, te Mensuru rekoh da bi bilo bolje da dodatno upletemo košare nekim komadom konopca: on pogleda naviše, vidje da se smijem i uz nedvojben zvuk muklog gnušanja nestade. Nekoliko beduina mogli su se vidjeti kako se, poput stršljenova, motaju po vrhu brda: mlađi, gotovo dječaci, kao i stariji, gotovo starci, svi sa golemim puškama u rukama penjali su se uz stijene mačijom vještinom. Zauzeše udobna mjesta na uzvisinama i počeše potpuno samouvjereno pucati na nas. Visina brda i blještavilo izlazećeg sunca nije olakšavalo jasno razaznavanje predmeta na obzoru, ali mi moji saputnici pokazaše prema nekoj padini gdje je postojala mogućnost pronalaska jednostavnog kamenog grudobrana – afganistanski *sangaha* – u cilju samoodbrane, zaklona, ali i naslona za dugačku cijev puške. Nemoguće je i beskorisno pozivati beduine da siđu s brda i da se bore kao muškarci; tako bi vjerovatno postupili oni sa istočne obale Arabije, ali rijetko, ako ikada, u Hidžazu. Svejednako nekorisno bilo je i otvaranje vatre naše pratnje prema zaklonjenim i utvrđenim neprijateljima. Osim toga, ako bi i jedan pljačkaš poginuo, cijela zemlja bi se digla zbog tog čovjeka. Sa 3.000 ili 4.000 ljudi bili su u stanju savladati odbranu bilo kojeg karavana, a u tom slučaju nikoga ne bi pustili da ode živ. Kao što smo

[31] Ranu sam počeo liječiti vodom, hladnim oblozima, ali su moji saputnici rekli da će ova voda zatrovati ranu i, uistinu, činilo se da je svakog dana sve gora. Ideja koja vlada cijelim Hidžazom, čak i među beduinima, jeste da nakon što jednom očistite posjekotinu ili ranu, ne treba dopustiti da zrak ili voda ikada više dođu u kontakt s njom.

[32] *Havamid* je množina od *Hamidah*, imena šeik Sa'adovog plemena.

[33] *Šuab* doslovno znači "planinski prolaz" ili "vodotok kroz brda". U Arabiji se ponekad koristi umjesto pojma *nakb* ili turskog *bughaz*, u istom značenju "prolaza".

i očekivali, beduini su svu svoju vatru usmjerili samo protiv Albanaca. Neki od njih pozvali su u pomoć šeike koji su nam se pridružili u Bir Abbasu, ali ugledni starci su sjahali i, zapalivši lule, čučnuli da se posavjetuju, na koncu izlazeći sa zaključkom da je bolje da se i ne trude govoriti budući da će se pljačkaši vjerovatno oglušiti na njihove riječi.

Stoga, nije nam preostalo ništa drugo nego da spalimo što je moguće više baruta, odnosno da se što više obavijemo dimom. Rezultat događanja bio je da smo izgubili 12 ljudi, osim kamila i drugih tovarnih životinja. Iako razbojnici nisu pokazali hrabrost ni u kojem smislu, oslonivši se na ubijanje svojih neprijatelja iz sigurnosti brda, moji saputnici, činilo se, smatrali su ovaj sumnjivi i upitni posao junačkim podvigom.

Nakon još jednog sata lude jurnjave kroz *Vadi Sejjeleh*, koja je bila poznatija pod nazivom *Vadi Šuheda*, kroz koju smo napredovali *kao pastir po noći sred samotnog puta, dok blizu negdje đavolak stupa*. Šuheda je svoje ime dobila po šehidima jer se pretpostavljalo da je na ovom mjestu ukopano 40 hrabrih drugova (ashaba) koji su izginuli u jednom od vojnih pohoda Poslanika islama. Neki autoriteti smatrali su da je to mjesto ukopa, ustvari, mezarje nekadašnjih stanovnika *Vadi Sejjeleha*.[34] Nekoć naseljena dolina sada je bila prazna i bilo bi lahko proći pokraj svetog mjesta ne opazivši nekoliko srušenih zidova i skupinu grubih i jednostavnih beduinskih mezara, samo humki od neotesanog kamenja pod trnovim žbunovima s lijeve strane i malo podalje od puta. Još pola sata jahanja dovelo nas je do omiljenog odmorišta *Biru'l-Hindi*,[35] nazvanog tako po nekom davno zaboravljenom Indijcu koji je tu kopao bunar. Ali, ostavismo ga za sobom, želeći naše šatore postaviti što je moguće dalje od gnijezda plemena Hamide. Potom, napuštajući *fiumaru*, okrenusmo prema sjeverozapadu ugaženim putem preko stjenovite uzvisine. Vrućina je postala neizdrživa; ovdje, ustvari na Istoku općenito, sunce ni u jedno doba dana nije opasnije i ubitačnije nego između osam i devet izjutra. No, još uvijek smo jurili. Prije 11 sati nismo stigli do našeg odredišta, naborane ravnice prekrivene razbacanim kamenjem, krupnim šljunkom i trnovim stablima i žbunovima, okružene negostoljubivim stijenama, špicastim, granitnim u podnožju, a krečnjačkim po vrhu. Bunar (vrelo) je bio najmanje dvije milje daleko, a na vidiku nije bilo ni hudžerice; beduinska djeca iz nekog odbačenog plemena napasala su svoje izgladnjele koze po brdima. Ovo mjesto zove se Suvejeka, rekli su mi da je njegov značaj u historiji Arapa golem.[36] Ipak, njegova slava nije bio razlog zašto su moji saputnici sa radošću posmatrali užas kojim je odisalo: njihove kutije bile su sigurne i mogli su s većim optimizmom maštati o svojim domovima. Te noći mora da smo proputovali oko 22 milje, put je vodio uglavnom prema istoku, a jedina uočljiva osobenost krajolika bila je stjenovita uzvisina.

Naše šatore podigosmo ispod jedne škrte mimoze, drveta čiji je hlad jedan beduinski pjesnik uporedio sa lažnim prijateljem koji vas ostavlja kada vam je najpotrebniji. Oživio sam vreo sumoran dan posljednjim poslom sa Sa'adom Demonom. Njegova čilost i živahnost u Jambu'u osigurala mu je nekoliko dolara: kupio je žito u Hamri, a sada smo već bili nadomak Medine. Još uvijek nije progovarao o vraćanju duga. Znajući da istočnjaci dužnici dugove vraćaju kao što plaćaju stanarinu, naime, sa najvećom zamislivom neradošću – te da, s druge strane, da će istočnjački povjerilac (pozajmitelj) posvetiti godinu dana života i rada da bi utjerao svojih šest penija, odlučio sam djelovati po ugledu na domaće stanovništvo, koji bi, u mojoj situaciji, na svaki način, podsjećanjima i zahtjevima učinili sve da povrate svoju imovinu. Oko podneva Sa'ad Demon, nakon furizne jurnjave, gologlav, iako je sunce neumoljivo pržilo, baci dva dolara na moj ćilim. Međutim, uto mu se vrati i njegova narav, te kao što će događaji koji će zatim uslijediti pokazati, odabrao sam pravi trenutak i način. Da ga nisam prisilio da mi vrati dug, prezirao bi me kao "novajliju", te bi nastojao izmamiti još. Kako je dječak Muhammed nosio najveći teret nepopularnih osjećaja, moj izvorni liberalizam u vezi sa imovinom bio je predmetom njegovih najtajnijih i najpodmuklijih prijekora. Svoj je stav uokvirio u filozofski ogrtač, jer, kako je ispravno izračunao, svaki dolar koji se uštedi u Medini mogao bi pod njegovim nadzorom biti potrošen u Mekki.

U četiri sata poslijepodne (24. jula) napustili smo Suvejku, svi iznimno mrzovoljni, i krenuli prema sjeveroistoku. Moji su saputnici bili toliko neraspoloženi da je, po zalasku sunca, od cijele skupine jedino Omer-efendi bio raspoložen za večeru. Ostali su

---

[34] Drugi ovo mezarje pripisuju plemenu *Beni Salim* ili *Selmeh*, još jednoj istaknutoj porodici hidžaskih beduina. U blizini *Šuhada* je *Džebel Varkan*, jedna od džennetskih planina, poznata i kao *Irku'l-Zebjet* ili "Nit izvijene bujice". Poslanik ga je nazvao *Hamt* (zapara), kada je ovim krajem prolazio prema Bedru. On je i dolinu imenovao *Sajasaj* (množina od *sajsaj*, umjereno stanje), proglašavajući je jednom od džennetskih dolina, u kojoj je 70 poslanika klanjalo prije njega, kojom je Musa/Mojsije sa 70.000 Izraelita prošao na putu prema Mekki, te kojom će, prije Dana velikog suda, Isa sin Merjemin, proći da bi obavio *hadždž* i *umru*. To su neke naznake iz prošlosti i budućnosti slave ovog mjesta.

[35] Indijci u Arabiji kopaju bunare iz istog razloga zbog kojega u svojoj zemlji kopaju rezervoare – *nam ke waste* (zbog imena); tako označavajući hvalevrijednu želju za posthumnom slavom, ali i znakovit manjak pameti da tu slavu osiguraju. Zbog toga se događa da već sa drugom generacijom imena bunara i rezervoara padaju u zaborav ili bivaju zamijenjena novijim ili poznatijim.

[36] Suvejka je poznata po događaju iz druge ili treće godine po hidžri, kada je ovdje Poslanik Muhammed na prepad napao i porazio Ebu Sufjana i njegovih 200 ljudi. Nevjernici su, bježeći glavom bez obzira, svoje jahalice olakšavali bacajući *sawik*, jelo od zelenog žita (koje se prži, zgnječi, pomiješa sa hurmama i šećerom i jede na putovanjima, kada nije moguće kuhati). To je pravo značenje ovog pojma: M.C. de Perceval nudi drugo i potpuno nepoznato objašnjenje. Naši popularni autori cijeli događaj pogrešno nazivaju "Ratom za vreće s jelom".

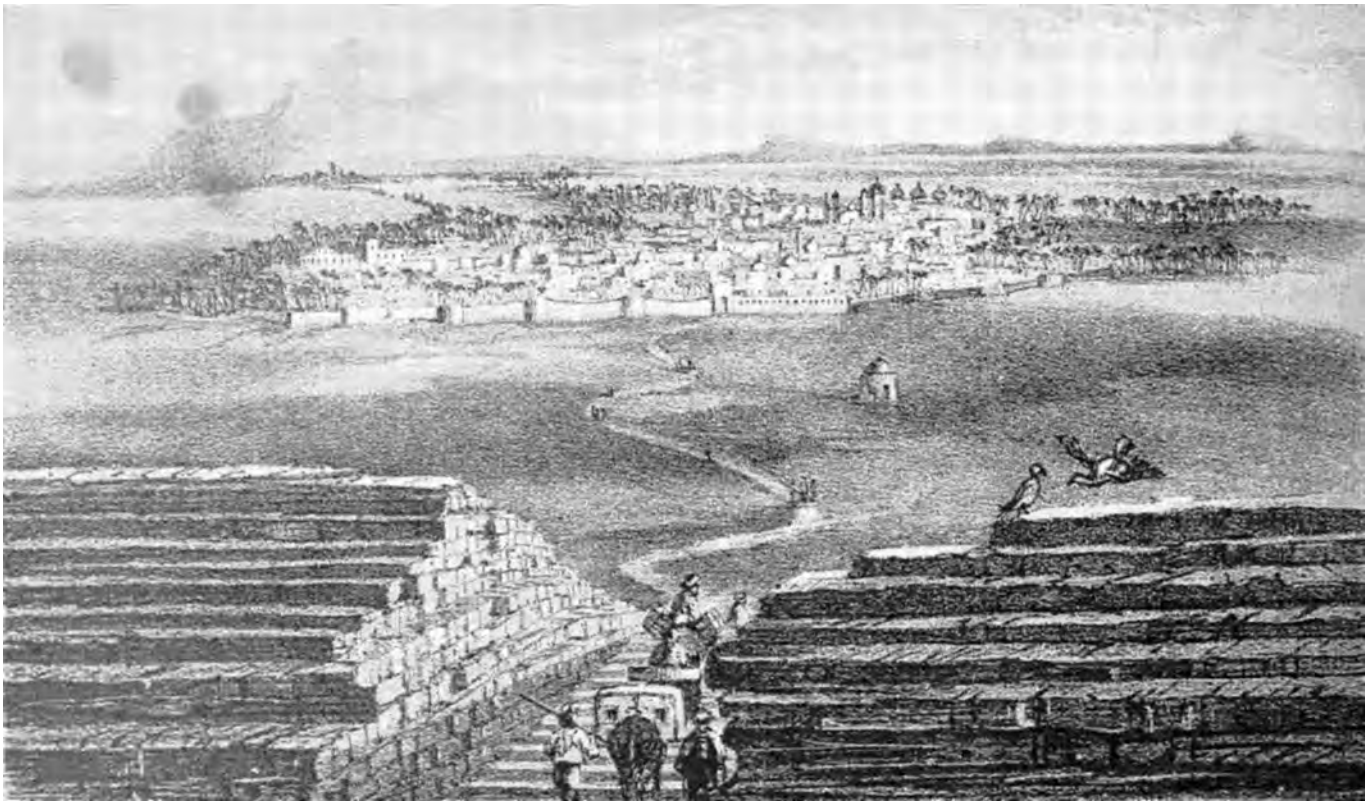

posjedali po tlu, dureći se, gunđajući i – budući da im je bilo dopušteno da potroše moju zalihu *Latakie* – pušeći sirijski duhan kao da su ožalošćeni. Takvo ponašanje i oponašanje zločeste djece često sam viđao kod svih istočnjaka/muškaraca. Dječak Muhammed u povjerenju mi je šapnuo da sada kamilare imamo u ruci – misleći pod tim da smo sada izvan domašaja njihovih saplemenika i rodbine, pripadnika plemena Harb. Ubrzo je pronašao razlog i priliku da se s njima zavadi te, zbog toga što mu na jedno njegovo pitanje nije odgovoreno u najkraćem mogućem vremenu – dakle, odmah – počeo ih je vrijeđati jezikom koji je nagnao kamilareve ruke da polete prema mačevima. Uprkos tome, zahvaljujući svome ozbiljno prijetećem ponašanju, mladosti i sviješću o tome da sada može slobodno otići gdje i kada želi – nastavio je palacati svojim otrovnim jezikom, a Mensurovo lice iskrivilo se u tako smiješno bijesnu grimasu da mi je bilo isuviše zabavno da bih se umiješao. Na koncu kamilar se udaljio, time nas najučinkovite kažnjavajući zbog naše zabave nad njegovom nevoljom. Put je vodio uz stjenovito brdo i potom naniže u kamenitu dolinu. Inače klimajuće i gegajuće kamile natjerane su u mnogo uobičajeniji hod: posljedično, teturajući padali smo makar jedanput na svaku milju tu cijelu dugu noć. Uzalud je sada bijesni Muhammed iz punih pluća zazivao i tražio pomoć kamilara: "*Gdje su te buljine, volovi nad volovima, ti prosjaci, ti otpadnici, ti stranci, ti sinovi bijega?*[37] *Uvehle im ruke! Oduzeli im se prsti! Muškarci sa lažnim brkovima, najniži Arapi koji su ikada zakucali kočić za šator, šunjajuće mačke, koze Akfaša*![38] *Doista, mučit ću ih uljem*,[39] *rudokopi zloglasa! Hladna lica!*"[40] Beduinsko bratstvo kamilara gledalo ga je podlo, povremeno mrmljajući: "*Tako mi Allaha! Tako mi Allaha! Tako mi Allaha! O dječače, išibat ćemo te kad te uhvatimo kao što se šibaju psi uhvaćeni u pustinji!*" Cijela naša skupina pozivala ga je da se smiri i popusti, ali njegova narav je potpuno nadvladala oprez, te se izražavao takvim klasičnim i idiomatskim hidžaskim da nisam imao srca prekidati ga. Nekoliko dana nakon našeg dolaska u Medinu šejh Hamid ga je ozbiljno upozorio da više nikada nogom ne stupi u one opasne krajeve, jer *Beni Harb* hvale i slave ubistvo čovjeka koji se usudi nazvati ih i najumjerenijim "*O magarče!*" U tišini i miru grada dječak Muhammed, poput otriježnjenog čovjeka ježeći se na vlastitu hrabrost u piću, s uznemirenjem i strpljenjem je saslušao riječi svoga prijatelja. Jedina neposredna posljedica njegovih uvreda bila je da je moj ionako oštećeni šagdaf postao gotovo krš i noć provedosmo sjedeći kao dvije ptice na jedinoj sačuvanoj prečagi okvira košare.

Sunce je gotovo izašlo (25. jula)

[37] Popularna ali ružna igra riječi. *Harb*, "rat", "borba", izbacivanjem slova *H*, postaje "bijeg".

[38] Stara arapska poslovica kaže: "*Veći mudrac od koza Akfaša.*" Teško da je zamislivo išta uvredljvije.

[39] Drugim riječima, *Spalit ću ih* (metaforički) *kao što upaljen fitilj proždire ulje* – najidiomatskija hidžaska prijetnja.

[40] "Hladno lice" je budala. Arapi koriste izraz "hladno" na osobit način. "Neka ti Allah zamrzne lice!", to jest, neka ti na vidjelo izađe bijeda i potreba. "Tako mi Allaha, hladan govor!" odnosno, glupa i uvredljiva tirada.

prije nego sam se otresao letargičnih učinaka takve noći. Posvuda naokolo, oko mene, požurivali su svoje kamile i tjerali ih u trk ne obraćajući pažnju na tvrdo tlo i oštro kamenje i niko nije progovarao ni riječ sa svojim susjedima. "*Zar su razbojnici negdje blizu?*" bilo je sasvim normalno pitanje. "*Ne!*" odgovorio je Muhammed, "*oni idu za svojim očima*,[41] *uskoro će vidjeti svoje kuće i domove!*" Hitro smo promakli kroz *Vadiu'l-Akik*,[42] o kojoj je rečeno,

"*O moj prijatelju, Akik je to, pa zastani,*
Nastoj da te ljubav zbuni, makar, ako nisi zaista zaljubljen,"[43]

i hiljade drugih jednako lijepih stvari koje su izrekli arapski pjesnici. Bila je suha kao "ljetna prašina", a njeno "prekrasno drveće" više je nalikovalo na biljne mumije. Pola sata nakon napuštanja "blagoslovljene doline" stigli smo do golemog stepeništa grubo isklesanog u dugačakoj i širokoj prugi šljakastocrnog bazalta. Ovo se mjesto zove mudarradž ili stepenište preko zapadnog grebena takozvane Harresejn.[44] To je sveta zemlja, jer je Poslanik o njoj lijepo govorio. Stigavši na vrh, prešli smo preko staze od crne lave, strmih obala sa obje strane, te nakon nekoliko minuta pred nama puče pogled na cijeli Sveti grad.[45]

Zaustavili smo naše životinje kao po zapovijesti. Sjahasmo, oponašajući pobožne ljude iz davnina, posjedasmo, iznureni i gladni, da nahranimo oči pogledom na Sveti grad.

"*O Allahu! Ovo je harem* (*harim*, svetilište) *Tvoga Poslanika; učini ga za nas štitom od džehennemske vatre i utočištem od vječite kazne! O, otvori kapije Tvoje milosti i omogući nam da prođemo kroz njih u Zemlju radosti!*" i "*O Allahu, blagoslovi Svoga posljednjeg Poslanika, Pečata poslanstva, blagoslovima brojnim kao zvijezde na nebesima i talasi mora i zrna pijeska u pustinji – blagoslovi ga, o Gospodaru moći i veličanstva, dokle god kukuruzišta i palmici hrane ljude!*"[46] I ponovo, "*Živi vječno, o odabrani Poslaniče! – živi u sjeni sreće u noćnim satima i kada dan svane, dok ptica Tamariska* (grlica) *žalobno guguće kao dijete bez svoje majke, dok zapadni vjetar nježno puše ponad brda Nedžda*, *a i dok munje jasno bljeskaju nebeskim svodom nad Hidžazom*!"

Isti poetični uzdasi čuli su se sa svih strana, dokazujući koliko je doista dubok i maštom protkan jezik Arapa pod utjecajem snažnog osjećaja ili vjerskog zanosa. Tek sada u potpunosti razumijem vrijednost i značaj riječi: "*A kada njegove* (hodočasnikove) *oči ugledaju drveta Medine*, *neka digne glas i donese blagoslov* (salavat) *na Poslanika od najodabranijih blagoslova najbiranijim riječima*." Od svih lijepih stvari koje se pred nama ukazaše, ništa nije uočljivije, nakon pustoši kroz koju smo prošli, od gradskih bašči i voćnjaka. Nemoguće je prodrijeti i dočarati duh mojih saputnika i doista vjerujem da je u tom trenutku moj zanos bio gotovo jednak njihovom. Ali, kada ponovo uzjahasmo,[47] jedan od putnika mi se strogo obrati: crtao sam, ugrubo, obrise grada, postavljao pitanja o glavnim zgradama i, ustvari, prikupljao materijal za naredno poglavlje.

Te noći smo prevalili oko 22 milje u pravcu istok-sjeveroistok. U Medinu smo stigli 25. jula, što znači da nam je za putovanje od nešto malo više od 130 milja trebalo osam dana. Putnicima na (dvogrbim) kamilama za isto putovanje trebalo bi četiri dana, a onima koji bi putovali dromedrima (jednogrbim kamilama) trebalo bi upola manje.[48]

---

[41] Reći ćemo, oni će, ako je potrebno, upotrijebiti i iskoristiti najdraže dijelove svojih tijela (oči) kako bi obavili dužnost najnižih dijelova tijela (to jest, nogu).

[42] Pisci spominju dvije akike. Veća podrazumijeva cijelo mjesto Medina, koje se proteže od spomenutog Zapadnog grebena do mezarja Bekija. A ovdje se misli na malu, unutrašnjost *fiumare*, koja se nalazi na putu prema Mekki, oko pet milja jugozapadno od Medine, a njene vode se ulijevaju u hamranski vodotok. "Blagoslovljenom dolinom" se naziva jer je Poslanik, po uputi koju je prenio melek, ovdje klanjao i činio dovu.

[43] Ezoteričko značenje ovog stiha je: "*Čovječe! Ovo je dražesni dio Božijeg stvaranja, pa zastani i ovdje nauči da voliš savršenosti tvog Uzvišenog Prijatelja*."

[44] *El-Harretejn* i *el-Harratani*, slučaj koji pokazuje kako se dvojina i množina imenice u kolokvijalnom arapskom jeziku mogu upotrebljavati kao nominativ. Drugi od "Dva grebena" bit će spomenut i opisan u nastavku knjige.

[45] Grad se najprije vidi sa vrha doline po imenu *Nakb* ili *Šuab 'Ali*, u blizini *Vadiu'l-Akik*, dugačkog, uskog prolaza, oko pet milja daleko od Medine. Ovdje je, prema nekim, bila džamija Zu'l-Hulejfa, gdje je Poslanik obukao hodočasničku odjeću kada je obavljao hadždž. Poznata je i kao "Džamija drveta", jer u blizini raste voćka pod kojom je Poslanik dvaput sjedio. Ibn Džubejr smatra da je Harem (*Harim* ili "sveto predgrađe Medine") prostor omeđen trima tačkama: *Zu'l-Hulejfa*, brdo Uhud i džamija Kuba. I danas hodočasnici ovdje oblače svoju hodočasničku odjeću.

[46] Drugim riječima "u svim dobima i u svim narodima". Arapi svijet dijele na dva velika dijela: prvi, oni, a drugi, adžemi, to jest, ne-Arapi. Ova podjela podsjeća na Hinduse i Mlenchhase, Jevreje i ne-Jevreje, Grke i barbare...

[47] Ljudi iznimne snage vjerskog uvjerenja, osobito oni koji pripadaju malikijskoj pravnoj školi, u Medinu ulaze pješice, slijedeći 'Alijev primjer, s poštovanjem, kao što hodočasnici ulaze u Mekku.

[48] Barbosa je od Jambu'a do Medine putovao tri dana, D"Herbelot osam, a Ovington šest. Obično je potrebno između četiri i pet dana. Najznačajniji izvor svih pogrešaka domaćih geografa, koji su se bavili izračunavanjem udaljenosti u Arabiji, je njihovo neuzimanje u obzir razlike između putovanja sporim kamiljim hodom i brzim trkom dromedara. Slijedi sažet pregled naših postaja: 1. od Jambu'a, 18. jula, do Musahhale, SI. – 16 milja; 2. od Musahhale, 19. jula, do Bir Sa'ida, J i I – 34,64 milje; 3. od Bir Sa'ida, 20. jula, do Hamre, SI – 14 milja; 4. od Hamre, 21. jula, do Bir Abbasa, I – 24 milje; 5. od Bir Abbasa, 23. jula, do Suvejke, I – 22,68 milja; 6. od Suvejke, 24. jula, do Medine, S i I – 22 milje; ukupno u engleskim miljama – 132.

Tom II

Medina

Poglavlje XVI

Posjeta (*zijaret*) Poslanikovog mezara

Uzevši veliki abdest (okupavši se), očistivši zube štapićem od posebnog drveta, obukavši bijelu odjeću, boje koju je Poslanik naročito volio, bili smo konačno spremni krenuti u izvršenje naše svete obaveze. Kako mi je stopalo još uvijek predstavljalo izvor velikog bola, šejh Hamid poslao je da mi se dovede magarac. Doveli su jadnu životinju, zguljenih leđa, hromu u jednu nogu i bez jednog uha, s opremom koja joj nije odgovarala, sa samarom bez uzengija i sa povocem umjesto uzde. Takvog kakav je, kako god bilo, morao sam uzjahati i na njemu otići do *Misri*-kapije, na čuđenje slučajnih prolaznika beduina, koji su, poput Indijaca, prezirali magarce. "*Čast je za jahača jahati konja, mulu* (jahati) *sramota je, a magarca bruka*", kaže jedna njihova pjesma. Turski hodočasnici, međutim, koji se, izgleda, ponose i uživaju u ignoriranju svih arapskih predrasuda, ako su onemogućeni da hodaju, obično jašu magarca. Stoga su beduini među sobom raspravljali i zaključili, dovoljno glasno da i ja čujem, da sam Osmanlija koji, naravno, ne razumije arapski, te su se, bez potrebe za bilo kakvim odgovorom, pitali: "*Kakvim su ih prokletstvom Allahovim pokorili jahači magaraca?*"

U međuvremenu, šejh Hamid mi je držao predavanje o Džamiji. *Mesdžidu'l-Nebevi* ili Poslanikova džamija jedna je od *Haramayna* ili "dva svetilišta" islama i druga je od tri (neki dodaju i četvrto, *Mesdžidu'l-Takva* u Kubi) najsvetija i najpoštovanija mjesta u cijelom svijetu; druga dva su *Mesdžidu'l-Haram* u Mekki (koje se izvorno vezuje za poslanika Ibrahima) i *Mesdžidu'l-Aksa* u Jeruzalemu (mjesto koje se naročito vezuje za poslanika Sulejmana). *Hadis* ili tradicija, odnosno predaja koja se prenosi od Poslanika Muhammeda, kaže: "*Jedan namaz u ovoj mojoj džamiji vredniji je*

od hiljadu namaza obavljenih na drugim mjestima, osim u Mesdždidu'l-Haram[1]". Stoga je posjetiočeva obaveza, dokle god boravi u Medini, da upravo u toj džamiji klanja pet puta dnevno, da dane provodi učeći Kur'an, a noći, ako je moguće, u bdijenju i obavljanju dobrovoljnih namaza.

Posjeta Poslanikovoj džamiji i svetim mjestima u i oko nje tehničkim rječnikom naziva se zijaret ili posjeta.[2] Suštinski, postoji razlika između ovog običaja i obreda hadždža ili hodočašća; hadždž je obaveza koja je naložena kur'anskim ajetima i svakom muslimanu jedanput u životu, *zijaret* se smatra pohvaljenim djelom. *Tavaf* ili osobiti obilazak oko Kuće Allahove u Mekki nikada se ne obavlja oko Poslanikovog mezara; za *zijaret* nije potrebno obući *ihram* ili hodočasničku odjeću, Poslanikov mezar se ne ljubi, ne dodiruje se rukom, niti se uza nj prislanjaju grudi, kao što se to čini pri susretu sa Ka'abom; nije pohvaljeno ni potrljati lice prašinom i zemljom sakupljenom oko mezara, a oni koji učine sedždu pred mezarom (ili, mezaru), kao što to čine neke indijske neznalice, smatraju se velikim grješnicima. S druge strane, pljunuti u bilo kojem dijelu Poslanikove džamije ili se prema bilo kojem njenom dijelu odnositi sa prezirom smatra se činom bezvjerja.

Stoga su učeni i vjerski obrazovani ljudi ustanovili, kao što se može i pomisliti, tačno duhovno hijerarhijsko mjesto i ugled Poslanikove džamije. Ali ljudi, osobito na Istoku, uvijek moraju ići u krajnosti. Ortodoksna, malikijska (pravna) škola drži da je zbog svetosti i vjerskih benificija koje ishode iz mezara Poslanika Muhammeda ona časnija od Mekke. Neki tvrde da je Poslanik, više voleći mjesto koje mu je pružilo utočište, blagoslovio ovaj grad na isti način na koji je Ibrahim blagoslovio Mekku. Štaviše, kako se u predaji spominje, zemlja je za tijelo svakog čovjeka uzeta sa mjesta na koje će biti ukopan, i stoga uživa čast osiguranja materijala za Poslanikovo ovosvjetovno tijelo. Drugi, poput Omera nikada nisu bili do kraja sigurni koje mjesto (grad) da vole više. Vehabije odbacuju mogućnost Poslanikovog zagovora na Dan velikog suda, te mezar smatraju pukim mjestom počivanja posmrtnih ostataka – nedostojnim spomena, te se znakovito gade i preziru *idolopokloničko* poštovanje koje *neki glupi muslimani pokazuju prema tom mjestu*, pljačkaju svete građevine sa potpuno svetogrdnim nasiljem, te posjetiocima iz dalekih zemalja zabranjuju da uopće stupe na tlo Medine.

Općim suglasjem u islamu priznaje se prednost Bejtullaha (Kuće Božije) u Mekki u odnosu na bilo koji drugi dio Zemlje, a Medina časnijom od bilo kojeg drugog mjesta osim Mekke, odnosno osim Bejtullaha, te, posljedično, cijele Zemlje. Ovo *juste milieu* mišljenje nije ni na koji način povezivo sa stanovnicima bilo kojeg od spomenutih mjesta, iako, zbog ovoga, Mekanci pritvrđuju svoju nadmoć nad Medinjanima, a Medinjani nad Mekancima.

Prolazeći blatnim ulicama – netom što su pred sami akšam poprskane i zalivene vodom – naglo izbismo pred Džamiju. Poput onoga u Mekki, prilaz je zakrčen i zapušen niskim građevinama, nekim gotovo naslonjenim na svete starine, drugim odijeljenim uličicama, naime jedva prolazima uporedivim sa uličicom oko bazilike Sv. Petra u Vatikanu. Nema pogleda prema vanjskoj fasadi, niti je Poslanikovu džamiju moguće sagledati u cjelini; posljedično, kao tek građevinu, nemoguće ju je sagledati u svoj njenoj ljepoti i dostojanstvu.

Ulazeći kroz Babu'r-Rahmet (Vrata milosti),[3] malim koracima, bio sam zapanjen dojmom nakinđurenosti kojim je odisalo mjesto koje se u islamskom svijetu tako bezuvjetno poštuje. Nije, poput mekanskog *Harema*, veliko i jednostavno, izraz jedne uzvišene ideje: što sam je duže posmatrao, sve mi je više ličila na muzej drugorazredne umjetnosti, staru prodavnicu zanimljivosti, punoj bezvrijednih i nedekorativnih "ukrasa" koji su doprinosili ukupnom dojmu sirotinjskog sjaja.

Poslanikova džamija je paralelogram dužine 420 i širine 340 stopa, pri čemu su duže strane gotovo idealno odgovarale pravcu sjever - jug. Kao što je uobičajeno u islamu, to je djelimično ili potpuno nenatkriven prostor, sa golemom središnjom "prostorijom", zvano *el-Sehn*, *el-Hoš*, *el-Hesveh* ili *el-Remleh*,[4] okruženom trijemom sa brojnim nizovima stupova, poput kolonada italijanskih samostana. Arkade ili trijemi natkriveni su ravnom oplatom, sa kupolom ponad u vidu male (španske) *Media Naranja* (pola naranče) i izdijeljeni na četiri dijela uskim prolazima, tri ili četiri stepenika ispod razine pločnika. Duž cijelog sjevernog zida proteže se *Medžidi Rivak*, nazvan po tada vladajućem sultanu.[5] Zapadni zid zauzima

---

1 Muslimanski mudraci naivno podsjećaju svoje čitatelje da nipošto ne smiju jednom klanjati u Poslanikovoj džamiji i zanemariti ostalih 999 namaza, jer ih taj jedan namaz ne oslobađa obaveze. "Vrijednost" namaza koja se ovdje spominje odnosi se prije svega na 1.000 blagoslova na čovjeka koji obavi namaz u ovoj džamiji.

2 Posjetitelj koji dolazi u posjetu *svetilištu*, u smislu čina vjerskog obreda, zove se *zair*, njegov vodič i uputitelj *muzawwir*, dok se hodočasnik u Mekki postaje hadžija. Imam Malik zabranjuje da se kaže: "Posjetio sam Poslanikov mezar", nalažući ispravnije "Posjetio sam Poslanika". Drugi, obrnuto, zabranjuju potonju formulaciju, proglašavajući Poslanika isuviše svetim i poštovanim da bi ga posjetili Amr i Zejd (obični ljudi).

3 Zijaret uglavnom počinje sa kapije *Bab el-Salam*. Na ovu drugu kapiju ušli smo da bismo izbjegli sunce.

4 *Hasveh* je mjesto prekriveno šljunkom, a *Ramlah* pijeskom. Obje prekrivke jednako su zastupljene u cijeloj džamiji. *El-Sahn* je opća riječ; *el-Hoš* se rijetko koristi i to najčešće za dvorišta kuća u kojima se stanuje.

5 Gradnju ovog *riwaka* započeo je prije pet ili šest godina sultan Abdu'l-Medžid. Cijeneći prema veličini stupova i drugim pripremnim radovima, ovaj dio građevine će biti neuporedivo veći od ostalih. Ali, ljudi u Medini su me uvjerili da neće skoro biti gotov – što je proročanstvo koje potvrđuje trenutno stanje turske blagajne.

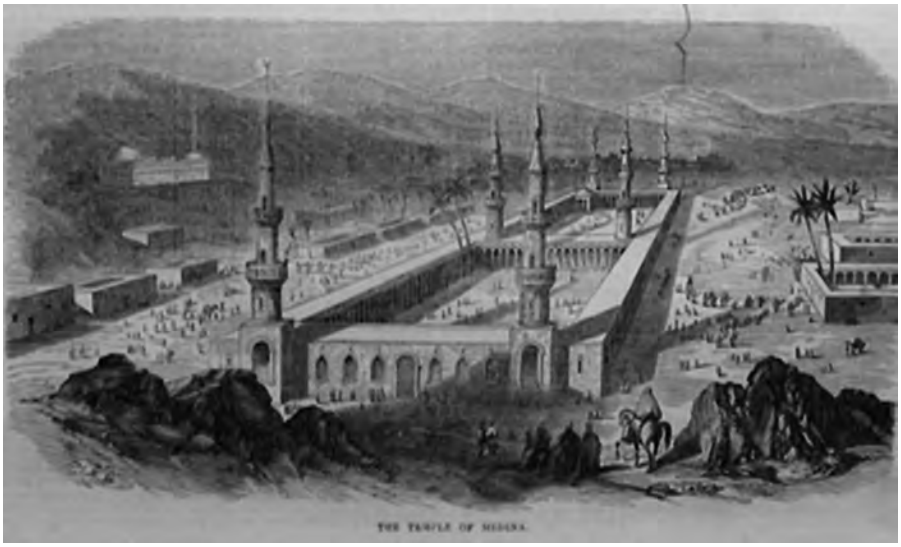

rivak kapije *Rahmeh*; istočni, kapije *Nisa* (*Babu'n-Nisa*), "ženskog ulaza".[6]

Obuhvatajući cijelu dužinu južnog zida, te gotovo trostruko toliku dubinu prostora sa srazmjerno toliko više stupova u ostalim prolazima, nalazi se središnja *kolonada* zvana Revda (bašča),[7] *adytum* u kojem se nalazi sve što je u ovoj građevini sveto. Ova četiri *rivaka*, s lukovima izvana, s unutrašnje strane podupiru stupovi različitog oblika i materijala, od porfira do maltera. Južni, u kojem se nalazi Poslanikov mezar, popločan je lijepim i pažljivo biranim pločama bijelog mermera, tu i tamo pokrivenim grubom rogozinom, a ponad nje ćilimima, ugaženim nogama brojnih posjetitelja.[8]

Ali, još nije bilo vrijeme teferrudža ili ibadeta. Šejh Hamid me gurkanjem upozorio da se od zaira (posjetitelja) očekuju druge stvari. Poveo me do Babu's-Selama probijajući se kroz skupine prosjaka i bez ustezanja me upitao imam li abdest.[9] Potom, spuštajući ruke malo ispod i slijeva od pojasa, s dlanom desne preko nadlanice lijeve ruke, u položaju u kojem se obavlja dio namaza, desnom nogom polahko krenusmo niz *Muvedžihatu'l-Šerifeh* ili "Časni prolaz", koji vodi duž južnog zida džamije. S moje desne strane bio je šejh, koji je naglas učio sljedeću dovu, dajući mi znak da ponavljam za njim. Prijevod je doslovan, jer se, doista radi o izričajima koje je nemoguće drukčije prevesti, a čitatelje unaprijed molim za oprost zbog barbarizma doslovnosti prijevoda: "*U ime Allaha i u vjeri Allahovog Poslanika! O Gospodaru, omogući mi da uđem na ulaz istine, omogući mi da kažem riječi istine, dopusti mi da se približim Tebi i učini me Sultanom Pobjedonosnim* (*nad svijetom, tijelom i šejtanom*)!" Potom slijedi blagoslov na Poslanika, a zatim: "*O Allahu! otvori mi vrata Tvoje milosti i omogući mi da uđem kroz njih i zaštiti me od kamenovanog šejtana!*"

Izgovarajući ove riječi, prošli smo dvije trećine *Muvedžihatu'l-Šerifeh*. S naše lijeve strane stajao je zid, otprilike visine prosječnog čovjeka, oslikan arabeskama i sa četvera mala vrata koja su vodila u *Muvedžihat*. U tom zidiću nalazi se nekoliko malih izdignutih mjesta, *niša* zvana *Mihrab Sulejmani*,[10] minber i *Mihrabu'n-Nebevi*.[11] Dvije *niše* ukrašene su prelijepim mozaicima, bogato izrađenim od raznobojnog mermera, a minber označavaju dva mala graciozna vitka stupa, elegantno ukrašena i sa zadivljujuće lijepo i pažljivo uklesanim natpisima. Stigavši pred zapadna vrata u malom zidu, stupili smo u prostor zvani Revda proslavljen Poslanikovim riječima: "*Između moga mezara i minbera bašča je od džennetskih bašči.*"[12] Sa sjeverne i zapadne strane Revda nije odijeljena od ostatka trijema, s južne strane nalazi se zid, a na istočnoj strani omeđena je zapadnom stranom rešetkastog ručnog rada, iza kojega se nalazi časni mezar.

U društvu moga *muzawwira* ušao

---

6 Ova kapija (vrata) svoje osobito ime duguje blizini mezara časne Fatime; žene koje posjećuju džamiju ulaze na njih, ali i kroz sva ostala vrata.

7 Nazvana je tako zbog onoga što se u njoj nalazi: Revda (*Revzah)* ili "Poslanikova bašča", čemu cijeli *portiko* duguje svoje časno ime.

8 Ove ćilime steru evnusi, koji svoju dužnost obavljaju uz malu nadoknadu koju im daju hodočasnici, svakog jutra, neposredno nakon svitanja.

9 Jer, ko nema, abdest može uzeti na bunaru u sredini nenatkrivenog dijela. *Zairima* se nalaže da *zijaret* obavljaju namirisani i u najboljoj odjeći, a samo hanefijska škola ovom prilikom muškarcima dopušta odjeću od čiste svile.

10 Stranci ovo mjesto zovu *Masalla Šafi'i* ili "mjesto za namaz šafijske škole". Poslao ju je iz Istanbula prije oko 100 godina sultan Sulejman Zakonodavac. On je izgradio i minaret Sulejmanijja i ovjekovječio svoje ime u Medini, kao i u Mekki, brojnim darovima haremima.

11 Pretpostavlja se da je ovdje bilo jedno od omiljenih Poslanikovih mjesta za obavljanje namaza. Obično se zove *Musalla Hanefi*, jer sada tu klanjaju sljedbenici ove pravne škole.

12 Ova predaja, poput brojnih drugih, a odnosi se na vrijeme poslije Poslanikovog preseljenja, različito se prenosi, a razlike su takve da se ja ne mogu načuditi kako cijeli "islam" ne slijedi vehabijski primjer i sve skupa ih ne prepusti zaboravu. Neki kažu *između moje kuće* (u džamiji) *i moga mihraba* (u *Barru'l-Menekheh*); drugi, *između moje kuće i moga minbera*; treća predaja, *između moga mezara i moga minbera je bašča od bašči džennetskih, a moj minber je "izvor" ili "na jednom od džennetskih izvora"*. Naime *tara*, prema nekim komentatorima, ukazuje osobito na izvor *el-Kausar*; slijedi da je Revda, poput Crnog kamena u Mekki, *bona fide*, komadić dženneta i na Danu velikog suda i tjelesno će se vratiti na mjesto sa kojeg su došli. Kako god, muslimani vjeruju da je Revda jedno od najsvetijih mjesta. Niko osim Poslanika i njegovog zeta 'Alija nikada u nju nije ušao bez abdesta, a da nije učinio smrtni grijeh. Osim toga, muslimani se osobito upozoravaju da ovdje nipošto ne lažu, niti se krivo zaklinju. Revda se mora poštovati i prema njoj se odnositi jednako kao prema unutrašnjosti Bejtullaha u Mekki.

sam u Revdu te me on, sa mukebberijjom[13] iza mene, okrenuo prema Mekki; moje desno rame nalazilo se nekih 20 stopa daleko i tačno nasuprot desnog stupa Poslanikovog minbera. Tu sam, nakon što smo klanjali ikindiju-namaz, obavio uobičajena dva rekata dobrovoljnog namaza u čast Džamije,[14] a potom proučio 109. i 112. kur'ansku suru, *Kul ja ejjuhe'l-Kafirun* i *el-Ihlas*, koja se zove i *Kul Huv'Allah* ili "Objava Jedinstva". Ona u prijevodu glasi: "*Reci, On je jedan Bog! Vječiti Bog! Rodio nije, niti je rođen! I Njemu nema ravnog (sličnog)!*" Nakon toga sam učinio jednu sedždu zahvalnosti,[15] u znak zahvalnosti Allahu što je dijelom moje sudbine učinio i posjetu ovom mjestu. Kako je to bilo uobičajeno vrijeme dijeljenja milodara i milostinje, doslovno nas je opsjela skupina prosjaka, koji su na tlo pred nama prostrli svoje mahrame, a na njih bacili po nekoliko bakrenjaka kako bi podstakli našu darežljivost. Ne želeći da me oni ni na koji način ometaju, prije nego smo napustili Hamidovu kuću, razmijenio sam dva dolara i sitninu dao mladom Muhammedu, koji je u zijaret krenuo sa mnom, strogo mu zapovijedivši da mu taj iznos ima potrajati sve dok ne iziđemo iz Džamije. Moj odgovor prosjacima bio je njihovo upućivanje na moga pomoćnika jednostavnim izvrtanjem džepova, te, dok se on "borio" sa prosjacima ja sam krenuo u moj prvi *coup-d'oeil* Revde.

"Bašča" je najsloženiji dio Džamije. Malo se o njoj i njenoj ljepoti i slavi može reći tokom dana, kada je gotovo ništa ne razlikuje od rimskih crkava ili kapelica Vesminsterske opatije (*Westminster Abbey*). To je prostor dužine nekih 80 stopa, kitnjasto ukrašen da, što je moguće više, podsjeća na bašču. Ćilimi su cvjetnog dezena a podnožja stupova optočena su jarko zelenom keramikom, ukrašenom, do visine čovjeka, arabesknim formama upadljivo neprirodne vegetacije. Stupovi su dodatno dokićeni lijepim kristalnim svijećnjacima, pretpostavljam engleski rad, koje je Džamiji poklonio egipatski Abbas-paša (iz Kaira). Jedina osobenost vrijedna divljenja u cijelom ovom prizoru bila je svjetlost sa prozora od bojenog stakla (poklon Kaid-bega, mamelučkog sultana Egipta), na južnom zidu. Njeno osobito zaleđe, ograda (priručje) mezara, divan primjer filgranskog rada u zelenoj i ulaštenoj mjesi, pozlaćenoj ili makar učinjenoj da izgleda zlatno, neuporedivo je slikovitije izbliza nego izdaleka, odakle umnogome podsjeća na ogroman ptičiji kafez.

Ali, noću, oči zaslijepljene svjetlošću uljanica (sultanov poklon), koje vise sa plafona, golemih voštanih svijeća te malih svjetiljki koje svoju svjetlost razasipaju po skupinama vjernika obučenih u najljepšu odjeću, sa najbogatijim i najuglednijim stanovnicima grada koji su u svojim skupinama i kada se obavlja namaz, okruženje postaje dopadljivo. Istina, prizorište je još uvijek potrebno posmatrati očima muslimana, a prije nego što čovjek postane istinski i duboko prožet duhom Istoka, Revda je posljednje mjesto koje će ga podsjećati upravo na ono na što je graditelj najviše želio da podsjeća – bašču.

Tada sam sa profesionalno ozbiljnim Hamidom ponovo zauzeo onaj položaj za namaz i vratio se natrag. Nakon što smo prošli kroz još jedna mala vrata u zidiću koji povezuje *Muwajihah*, nismo krenuli desno putem kojim bismo stigli do kapije Babu's-Selam, nego upravo suprotno, prema istočnom zidu *Harema*. Usput smo ponavljali: "*Doista Allah i Njegovi meleki blagosiljaju Poslanika! O vi koji vjerujete, blagosiljajte ga i vi i pozdravljajte ga s (osobitom) počašću!*"[16] Potkraj ove dove stigli smo pred časni mezar, koji napose zahtijeva opis kako bi čitatelj mogao razumjeti i shvatiti prirodu daljeg postupanja na ovom mjestu.

---

[13] To je kameni sto na četiri stupa sa kojeg *muballigh* (ili službenik) uči ikamet, drugi poziv na namaz. Džamiji ga je poklonio Kaid-beg, mamelučki sultan Egipta.

[14] Ovaj dvorekatni namaz se obično obavlja iz počasti prema džamiji, a ovdje, kažu učeni, klanja se u ime Poslanikovog zagovora. Jedino pravedno bilo bi zaključiti da su muslimani učinili sve što je u ljudskoj moći, ovdje kao i drugdje, da potvrde doktrinu vječite razlike između stvorenja i Stvoritelja. Mnogi sljedbenici *malikijske* škole, međutim, obavljaju zijaret prije ovog namaza.

[15] Ova sedžda je jedno "padanje ničice" čelom dodirujući tlo. Obavlja se iz sjedećeg položaja, nakon zamolbe ili dove (*dua*) kojom okončava dvorekatni namaz. Neki 'Alimi, osobito sljedbenici šafijske škole, dopuštaju da se "sedžda zahvalnosti" učini prije namaza ako posjetitelj ima neki osobit razlog za zahvalnost.

[16] U muslimanskoj teologiji Allahov blagoslov (*salat*) podrazumijeva milost, melekanski blagoslov zauzimanje za oprost, a od ljudi –

Hudžera ili "Soba", kako se ovo mjesto zove zahvaljujući činjenici da je to bila soba Poslanikove časne supruge Aiše, nepravilan je kvadrat od otprilike 50 do 55 stopa u jugoistočnom uglu Džamije, sa svih strana odvojen od džamijskih zidova prolazom širine oko 26 stopa sa južne strane, a 20 sa istočne. Razlog ove odvojenosti ranije smo pojasnili, a postoji i izričaj Allahovog Poslanika: "*O Allahu, ne učini moj mezar predmetom idolopokloničkog obožavanja! Neka se Allahov gnjev sruči na ljude (narod) koji mezare svojih poslanika učiniše predmetom obožavanja!*"[17]

Unutar prostorije su bila ili bi trebala biti tri mezara okrenuta prema jugu, okružena kamenim zidom bez bilo kakvog otvora ili, kako neki kažu, drvenih oplata. O kakvom god materijalu da se radi, nalazi se sa unutarnje strane iza zastora, unekoliko nalik na ogromni krevet sa baldahinom. Izvanjska rešetka odvojena je od unutarnje tamnim uskim prolazom, koji okružuje; načinjena je od čelika obojenog živozelenom bojom – u smislu bašče. Ovdje su, pažljivo utisnuto u zelenilo i dvostruko sjajnije, pozlatom ili uglačanom mjedi ispisano, elegantnim sulus pismom, "posvjedočenje" vjere, potvrda Božijeg jedinstva i slični vjerski iskazi.

S južne strane, zbog najveće počasti, rešetka je posrebrena, a u nju su utisnuta srebrena slova. Ova ograda, koja povezuje stupove i sprečava pristup, može se uporediti sa baldahinom rimskih crkava. Ima četvera vrata: prema jugu su *Babu'l-Muvedžiheh*, istočno su vrata časne Fatime, zapadno su *Babu't-Tevbeh* (Vrata pokajanja), okrenuta prema Revdi ili bašči, a prema sjeveru Babu'š-Šami ili "Sirijska vrata". Troja su uvijek zatvorena, a četvrta, vode u mračni uski prolaz, u kojem se nalazi riznica i kroz koja službenici zaduženi za nju prolaze; kroz njih ponekad "prolete" i evnusi koji metu pod, pale svjetiljke i nose darove, kada ih gurnu vjernici.

Na južnoj strani ograde nalaze se tri prozora, otvori promjera pola četvorne stope, četiri do pet stopa iznad tla; kažu da su oni tri ili četiri *lakta* od Poslanikove glave. Pretpostavlja se da je najzapadniji od njih, tačno nasuprot Poslanikovog mezara, te se stoga i naziva *Šubaku'l-Nebij* ili "Poslanikov prozor". Naredni, s desne strane kako stojite, je Ebu Bekrov, a najistočniji Omerov.

Ponad Hudžere je Zelena kupola, nad kojom se, s vanjske strane, uzdiže veliki zlatni polumjesec. Mašta muslimana okrunila je ovaj dragulj od građevine stupom nebeskog svjetla, koje se vidi sa udaljenosti od tri dana putovanja i kojim se hodočasnici navode prema Medini. Ali, avaj! niko osim svetih ljudi, čija su materijalna osjetila izoštrena duhovnim uvidom, ne može vidjeti sjaj tog blještavog stupa.

Stigavši pred *Šubaku'l-Nebij*, Hamid je zauzeo svoje mjesto, otprilike nekih šest stopa od rešetke i na dostojanstvenoj udaljenosti od nje, licem okrenut[18] prema haziretu ili prisustvu, s rukama podignutim kao u dovi, tihim glasom proučio sljedeće, savjetujući mi, šapatom kao na pozornici, da ponavljam za njim, sa strahopoštovanjem, strahom i ljubavlju: "*Mir neka je na tebe, o Allahov Poslaniče i Milost Allahova i Njegovi blagoslovi! Mir neka je na tebe, o Allahov Poslaniče! Mir neka je na tebe, o Allahov Prijatelju! Mir neka je na tebe, o najbolje od svih Allahovih stvorenja! Mir neka je na tebe, o čisto stvorenje Allahovo! Mir neka je na tebe, o prvi među poslanicima! Mir neka je na tebe, o Pečatu poslanstva! Mir neka je na tebe, o Vladaru pobožnih! Mir neka je na tebe, o Poslaniče Gospodara (tri) svijeta! Mir neka je na tebe i na tvoju Časnu porodicu i na tvoje časne supruge! Mir neka je na tebe i na sve tvoje Drugove! Mir neka je na tebe i na sve Allahove poslanike i na one kojima si poslan da preneseš Allahovu riječ! Mir neka je na tebe i na sve pravovjerne vjernike! Mir neka je na tebe, o donosioče dobrih vijesti! Mir neka je na tebe, o donosioče opomene! Mir neka je na tebe, o svijetla svjetiljko! Mir neka je na tebe, o Poslaniče Milosti! Mir neka je na tebe, o Vladaru tvoje vjere! Mir neka je na tebe, o odagnatelju tuge! Mir neka je na tebe! I neka te Allah blagoslovi! I neka ti Allah nadoknadi za nas, O ti, Allahov Poslaniče! najodabranijim blagoslovima sa kojima je On ikada blagoslovio poslanike! Allahov blagoslov tebi onoliko puta koliko te puta spominjatelji spomenu, a zaboravitelji te zaborave! I neka te Allah blagoslovi među prvima i posljednjima, najboljim, najuzvišenijim i najpotpunijim blagoslovima kojima je ikada čovjek blagoslovljen; čak i kada izbjegnemo pogreške zahvaljuju-*

---

blagosiljanje. Čin blagosiljanja Poslanika ima osobito mjesto sa vjerskog stajališta. Navode se slučajevi u kojima su velike grešnike od džehennema spašavale veličanstvene prilike, personifikacije blagoslova koje su oni donosili i zazivali na Poslanika. Ova, najpoetičnija ideja podsjeća na, čini mi se, stare *Guebree*, koji su pričali da čovjekova dobra djela dobivaju obličje prelijepe ženske osobe, koja dočekuje dušu na putu prema Sudu. Isto tako, kada musliman blagosilja Poslanika u Medini, njegovi grijesi se ne pišu puna tri dana – omogućavajući mu dovoljno vremena za pokajanje. *El-Melekejn*, "dva meleka" ili *Kirame'l-Katibin*, "Časni pisari", personifikacije su dobrog i lošeg načela ljudske prirode; za njih se kaže da sjede na ramenima i da skrbe za spisak riječi i djela. Ovo podsjeća na najstarija vjerovanja. U *Hermasu* II. (zapovijest 6) kaže se da "svaki čovjek ima dva anđela, jednoga za dobro, a drugoga za grijeh", koji se trude da osiguraju njegovu vjernost – što je predrasuda utemeljena na dualizmu starih Perzijanaca. Srednjovjekovna Europa, koja je toliko posudila od Istoka u vrijeme križarskih pohoda, degradirala je ove anđele u dobre i zle vile iz dječijih priča.

17 Ipak, Poslanik je podsticao svoje sljedbenike da posjećuju mezarja. *Posjećujte mezarja; doista, podstaći će vas da razmišljate o svojoj budućnosti!* Te, *Ko god petkom obiđe mezare svojih roditelja, bit će ubrojan među pobožne potomke, čak i ako je u ovome svijetu, prije toga, bio grješan*.

18 U islamu se tokom učenja spomenutog blagoslova obično licem okreće prema Mekki, a leđima mezaru, misli se usredsređuju na Poslanika, zamišljajući ga da stoji pred vama. *El-Kirmani* i drugi pravnici skloniji su ovom načinu iskazivanja počasti, ali i to je ovih dana prilično opasno, a "čistunci" bi i za ovo dobili dobre batine od evnuha.

ći tebi i kada progledamo nakon sljepila i kada iz neznanja budemo izvedeni na Pravi put. Svjedočim da nema božanstva osim Boga (Allaha) i svjetočim da si ti Njegov rob i Njegov Poslanik i Njegov odani sluga i najbolji od svih stvorenja. I svjedočim, o Allahov Poslaniče, da si ti prenio Poruku i da si izvršio povjereno i podučio tvojoj vjeri i otklonio tugu i obznanio Dokaze i da si se svesrdno borio za svoga Gospodara i obožavao svoga Gospodara dok nisi primio poziv za Vječnost (to jest, do časa preseljenja). A mi, tvoji prijatelji, o Allahov Poslaniče, dolazimo pred tebe, putnici iz dalekih zemalja i krajeva, kroz opasnosti i teškoće, u vremenim mraka, u časovima dnevnog svjetla, žudeći da ti odamo tvoje pravo (to jest, da te slavimo blagoslovima i posjetama) i da zaslužimo čast tvoga zagovora, jer naši grijesi slomiše nam leđa, a ti si zagovornik kod Iscjelitelja. Rekao je Allah, Uzvišeni: "Iako su prema sebi zgriješili, tebi dolaze i tebe mole da se zauzmeš za oprost njima i Boga nalaze kao Prihvatitelja pokajanja, punog Samilosti." O Allahov Poslaniče, zagovor! zagovor! zagovor![19] *O Allahu, blagoslovi Muhammeda i Muhammedovo potomstvo i podari mu premoć i uzvišeni položaj, kao što si mu Ti obećao i skrušeno Te molimo da ovu posjetu privedemo kraju. Nudim ti i povjeravam sa ovoga mjesta, blizu tebe, O Božiji Poslaniče, moje vječno "posvjedočenje" (vjere) od ovoga našeg dana, do Dana velikog suda, da nema božanstva osim Allaha i da je naš gospodar Muhammed Njegov rob i Njegov Poslanik. Amin! O Gospodaru (tri) svijeta!"*[20]

Nakon toga smo, obavivši zijaret[21] za sebe, proučili Fatihu ili prvu Kkur'ansku suru. "*U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog! Hvala Allahu, Koji je (tri) svijeta stvorio. Milostivom, Samilosnom. Kralju Dana vjere. Tebe (Jedinog) obožavamo i Tebe (Jedinog) molimo za pomoć. Uputi nas putem pravim – putem onih prema kojima je Tvoja ljubav prevelika, a ne onih koje Ti mrziš, niti onih koji su skrenuli. Amin! O Gospodaru meleka, džinna i ljudi!*"

Nakon što smo u sebi proučili, dignutih ruku, kažiprsta desne ruke ispruženog koliko god je to moguće, prevukli smo dlanove niz lica i podijelili milodare, ključni dio obreda. Time okončava prvi dio obreda posjete Poslanikovom mezaru.

Hamid potom iskorači stopu i po udesno, ja sam slijedio njegov primjer, tako da smo se postavili tako nasuprot drugog otvora u rešetki, zvanog Ebu Bekrov prozor. Tu smo se, najprije učinivši gestu prema mjestu za koje smo pretpostavljali da je mezar, obratili stanovniku, na sljedeći način: "*Mir neka je na tebe, o Ebu Bekre, o ti iskreni! Mir neka je na tebe, o halifo Allahovog Poslanika nada svim ljudima (narodima)! Mir neka je na tebe, o druže iz pećine, prijatelju na putovanju (saputniče)! Mir neka je na tebe, o ti zastavo izbjeglica i pomagatelja! Svjedočim da si uvijek stajao čvrsto na Pravom putu, da si bio ometatelj bezvjerja i dobročinitelj svome narodu. Allah ti je zajamčio, preko Svoga Poslanika, blagostanje! Molimo Svemogućeg Boga da nas usmrti u tvome prijateljstvu i da nas proživi u društvu Njegovoga Poslanika i tvome, onako kako nas je udostojio ovog zijareta.*"

Nakon toga smo napravili još jedan korak u desnu stranu i stojeći nasuprot Omerovog prozora, najistočnijeg od tri, nakon geste rukama, obratili smo se drugom halifi sljedećim riječima: "*Mir neka je na tebe, o Omere! O ti pravedni! Ti, prvače pravovjernih! Mir neka je na tebe, koji si govorio istinu i koji si svoje riječi uskladio sa Knjigom Jasnom! (Kur'anom). O ti, Faruk! (Odvojitelju). O ti, odani, koji si se svezao uz Poslanika i uz prve vjernike i uz njih bio četrdeseti*,[22] *i tako postao ispunjenje Poslanikove dove, i koji si se svome Gospodaru vratio kao šehid ostavljajući za sobom svijet u hvali! Allah ti je zajamčio, preko Svoga Poslanika i njegovog halife i njegovih sljedbenika, najbolje od dobra i neka Allah bude tobom zadovoljan potpunim zadovoljstvom!*"

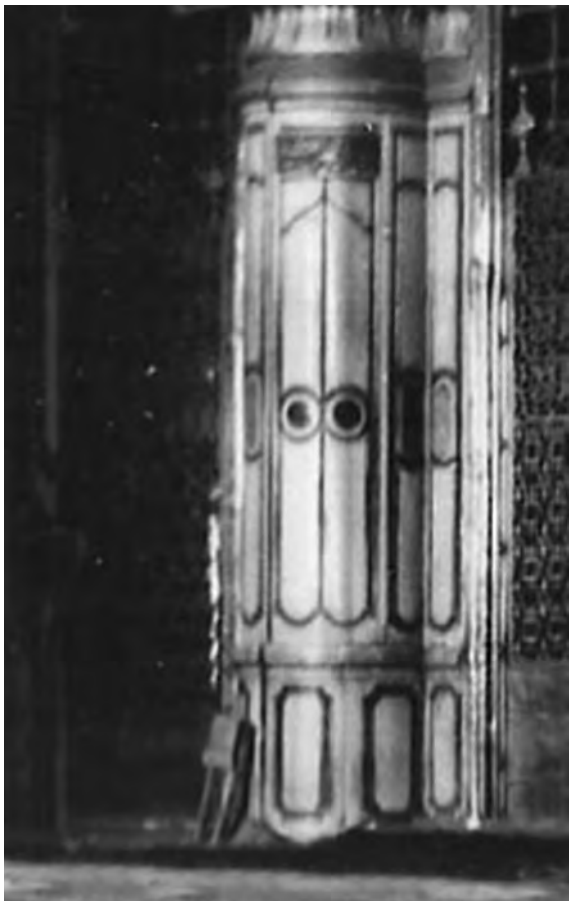

[19] Lahko je zamisliti koliko vehabije, koji blasfemijom smatraju tvrdnju da će bilo koji čovjek stajati između Stvoritelja i stvorenja na Danu velikog suda, ovo smatraju uvredljivim i bezbožnim.

[20] Burckhardt spominje da je u njegovo vrijeme jedna od omiljenih dova bila. "*Uništi naše neprijatelje i neka vatra džehennemska bude njihovo obitavalište!*" Ja to nisam čuo na Poslanikovom mezaru. Kako je spomenuti blagoslov podugačak, *zairu* je dopušteno skratiti ga, ali ne smije izostaviti. "*Mir neka je na tebe, o Allahov Poslaniče*" – jer to je suština obreda.

[21] Iako sam zijaret obavljao za sebe, obećao sam mome starom šejhu u Kairu da ću kraj Poslanikovog mezara proučiti jednu Fatihu i u njegovo ime; ako se zijaret obavlja za drugu osobu (uobičajena praksa, poznato nam je, čak i u vrijeme Velida, halife iz Damaska), obavezni ste spomenuti ime onoga za kojega obavljate zijaret, naprimjer: "Mir neka je na tebe, o Allahov Poslaniče, od *toga-i-toga*, sina *toga-i-toga*, koji moli za tvoj zagovor i preklinje za oprost i milost." Većina zaira uče *Fatihe* za sve svoje prijatelje i rodbinu.

[22] Kada je broj drugova dosegao brojku od 39, pridružio im se i Omer, koji je postao četrdeseti.

Šejh Hamid, nakon što je skinuo jednog ili dvojicu prosjaka sa mojih ramena, pustio me da pridem blizu prozorčiću, zvanom Poslanikov prozor, te da pogledam unutra. U ovoj situaciji moji su se postupci posmatrali sa najpodozrivijim očima. Perzijanci su ponekad znali onečistiti dijelove unutrašnjosti blizu Ebu Bekrovog i Omerovog mezara, ubacujući unutra nešto što je izvana izgledalo kao prelijep šal ili mahrama, namijenjena kao dar mezarima. Nakon kratkotrajnog naprezanja očiju vidio sam zastor[23] ili radije nešto obješeno, sa tri natpisa izduženim zlatnim slovima, kojima se čitatelj obavještavao da iza zastora leže Allahov Poslanik i prva dvojica halifa.

Tačno mjesto Poslanikovog mezara dodatno je obilježeno dugačkim biserim tespihom i osobitim ukrasom, čuvenim *Keukabu'l-Durri* ili bisernim sazviježđem, okačenim na zastor u visini prsa.[24] Taj je ukras opisivan kao "sjajna zvijezda među dijamantima i biserima", namjerno ostavljena u mraku kako bi čovječije oko moglo uživati u sjaju: prosti narod vjeruje da je to *dragulj dragulja džennetskih*. Međutim, nikada ga nisam vidio pobliže ili dovoljno izbliza da bih ga mogao pravedno procijeniti, a nisam imao namjeru platiti ogromnu sumu za privilegiju ulaska u prostor između dvije rešetke.[25]

Sve skupa, *coup-d'oeil* nije izgledao isuviše sjajno danju. Noću, kada su lampe i svjetiljke, okačene u prolazima, bacale pomalo mutnog svjetla po mo-

[23] Burckhardt, uobičajenom tačnošću, tvrdi da se novi zastor šalje kada stari propadne ili kada novi sultan preuzme prijestolje, a griješe oni autori koji, poput Maundrella, tvrde da se zastor mijenja svake godine. Karavan iz Damaska donosi, zajedno sa *mahmilom* ili kraljevskim grbom, kisvu (odjeću) za mezar, kada je to potrebno. Postavljaju je evnusi, koji u Hudžeru ulaze noću, na sjeverni ulaz, a ljudi pričaju da oni pokrivaju i štite oči od svjetla koje izbija iz mezara kada se pokrivka skine. Kisva je načinjena od crnog, purpurnog ili zelenog brokata, izvezenog bijelim ili srebrenim slovima. Konad koji je u mome posjedu, dar Omer-efendije, je prelijep primjerak svileno-pamučnog damaščanskog brokata, sa bijelo izvezenim slovima – očigledno ručni rad, nipošto mašinski. Na njemu je ispisana *formula* "posvjedočenja", kurzivnim, sulus pismom, koje, prema većini kaligrafa, ima sedamdesetdvije varijacije. Nikada nisam vidio ništa elegantnije i ljepše. Stara *kisva* obično se dijeli među službenicima džamije, a komadići se prodaju i hodočasnicima; u nekim dalekim muslimanskim zemljama posjednik takve relikvije smatra se svetim čovjekom. Kada budemo govorili o historiji džamije, reći ćemo i nekoliko riječi o *kisvi*.

[24] Mjesto na kojem počiva Poslanikova glava, rekli su mi, obilježeno je Kur'anom koji visi sa zastora. Taj primjerak Kur'ana vjerovatno je nasljednik relikvije koja je nekoć visila na istom mjestu, Osmanovog Kur'ana ispisanog kufi pismom, za kojega Burckhardt pretpostavlja da je nestao u požarima koji su uništavali džamiju.

[25] Evnusi mezara imaju čast primati strance. U ovom prolazu nalazi se i čuva riznica, naime *Bejtu'l-Malu'l-Muslimin* ili javna riznica muslimana, koju halifa (odnosno, sultan) može koristiti po potrebi. Kažu da je basnoslovna, ali sumnjam.

zaičkom radu na mermernom podu, na blještave natpise i masivne viseće stvari, prizor je bio neuporedivo dojmljiviji.

Nikada nisam vidio mezar, te ga stoga moram opisati temeljem prethodnih opisa – što nipošto nije lahak zadatak. Većina historičara svoje opise završava opisom unutarnjih zidova Hudžere. El-Kašandi slaže se sa mojim perzijskim prijateljima, koji tvrde da je mezar mermerna ploča. Ibn Džubejr, koji je ovdje bio godine (*A.H.*) 580., prenosi da je sanduk u Poslanikovom mezaru načinjen od ebanovine prekrivene sandalovinom i preko svega srebrenim pločama; smješten je, kaže on, iza zastora i okružen čeličnim rešetkama. *El-Samanhudi*, navodi Burckhardt, tvrdi da zastor prekriva četvrtastu građevinu od crnog kamena, u kojoj se nalaze mezari Allahovog Poslanika i dvojice njegovih prvih nasljednika. Dodaje da su mezari duboke rupe, te da je sanduk u kojem je Poslanikovo tijelo presvučen srebrom, a da se ponad svega nalazi mermerna ploča sa natpisom, "*Bismillah! Allahumma salli alayh!* (*U ime Allaha! Allahu, blagoslovi ga!*)"[26]

Poslanikovo tijelo, treba imati na umu, leži ili bi trebalo ležati ispruženo cijelom dužinom na desnoj strani, s dlanom desne ruke pod svojim desnim obrazom, licem prema Mekki, kako se muslimani uvijek ukopavaju, te tako glavom gotovo potpuno ka zapadu, a nogama prema istoku. Blizu njega nalazi se Ebu Bekr, čije lice je u ravnini sa Poslanikovim ramenima,[27] i konačno, Omer je u istom odnosu prema svome časnom prethodniku.

Mjesta za koja se pretpostavlja da zauzimaju, dakle, bila bi tako raspoređena. Ali, muslimanski historičari se ne slažu čak ni oko ove jednostavne stvari. Mnogi preferiraju ovaj raspored, u liniji, neki drugi – neki drugi, a treći raspored pod pravim uglom.

Narod a i učenjaci tvrde da u Hudžeri postoji sačuvano mjesto za samo još jedan mezar, rezerviran za Isaa sina Merjeminog nakon njegovog drugog dolaska. Historije islama pune su priča kojima se dokazuje da, iako su brojni sveti ljudi, poput Osmana, halife, i Hasana, Imama, željeli biti ukopani tu, te iako je Aiša, kojoj je ta soba pripadala, spremno izlazila u susret njihovim željama, sin čovjeka još uvijek nije zauzeo to mjesto.

Nakon Fatihe proučene na Omerom mezaru i kratkog pogleda u Hudžeru šejh Hamid me poveo oko jugoistočnog ugla "baldahina".[28] Okrećući se prema sjeveru, stadosmo na mjestu koje se obično naziva *Mehbet Džebrail,* "Mjesto silaska meleka Džebraila sa Objavom" ili, jednostavnije, Melaiki (meleki). To je prozor u istočnom zidu Džamije; okrenuli smo se leđima njemu a licem prema Hudžeri, te izgovorili sljedeću dovu: "*Mir neka je na vas, o Allahovi meleki*, *mukarrabin* (kerubimi) i *musharrifin* (serafimi), *čisti, sveti, hvaljeni od stanovnika Nebesa i onih koji žive na Zemlji. O blagotvorni Gospodaru! O Ti Koji dugo podnosiš! O Svemogući!*

[26] Burckhardt, međutim, griješi kada kaže: "Mezari su prekriveni dragocjenim stvarima, te su u obliku odra (*catafalque*), poput Ibrahimovog u Velikoj džamiji u Mekki". Evnusi tvrde da nikada niko nije prišao mezaru i da bi onaj ko bi se to i usudio zasigurno oslijepio od svjetla iz mezara. Štaviše, svi medinski historičari navode priče o vizijama Poslanika u kojima on zapovijeda da se njegov mezar očisti od prašine, u kojim slučajevima su neki iznimno pobožni i čisti ljudi "upušteni" kroz otvor na plafonu, konopcima spušteni do mezara, sa uputstvom da ga obrišu svojom bradom.

[27] Oko ovoga se autori ne slažu; Ibn Džubejr, naprimjer, kaže da je Ebu Bekrova glava nasuprot Poslanikovih nogu, a Omerovo lice u ravni sa Ebu Bekrovim ramenima.

[28] Neki muslimani završavaju svoj zijaret pred Poslanikovim mezarom; drugi, umjesto kretanja dalje, kao što sam ja učinio, vraćaju se do Poslanikovog prozora, čine dove i traže oprost za svoje roditelje i sebe, te ispunjenje želja, zaključno sa dovama Svemogućem. Potom se vraćaju u Revdu ili bašču, staju kraj stupa zvanom Ebu Lubabeov i tu klanjaju dva rekata; zaključno sa dovom ili blagoslovima na Poslanika, te tu ponavljaju sljedeće riječi: *O Allahu, Ti si rekao, a Tvoje su*

O Sažaljivi! O Svemilosni! Upotpuni naše svjetlo, oprosti naše grijehe i prihvati pokajanje za naše pogreške i učini da umremo među svetima! Mir neka je na vas, meleki Milostivoga, jednoga i na sve! I milost Božija i Njegovi blagoslovi neka su na vas!" Nakon toga mi je pokazao mjesto u Hudžeri na kojem će Sejjidina Isa biti ukopan,[29] kraj Allahovog Poslanika.

Potom smo se okrenuli prema zapadu, pravcu ili mjestu na kojem se simetrija Hudžere prekida, i stigli smo na šestu tačku zijareta, pred mezar časne Fatime, djevice.[30] Njen mezar nalazi se izvan ograde i zastora kojim je zakriven mezar njenog oca. Nalazi se u istočnom dijelu Hudžere, malo prema zapadu, izvan okvira izvornog četverougla, kako bi se time dočarao dojam da ovo mjesto ne predstavlja dio građevine. Mezar, kojega smo vidjeli kroz kvadratni otvor, potpuno nalik prethodno opisanim, je dugačak odar, prekriven crnim pokrovom. Iako postoje mišljenja da je časna ukopana uz svoga sina Imama Hasana na mezarju Bekija, ovo je mjesto koje pobožni muslimani najčešće posjećuju kao njen mezar. Slijedi dova koja se uči kraj mezara voljene Fatime: "*Mir neka je na tebe, kćeri Allahovog Poslanika! Mir neka je na tebe, kćeri Allahovog Poslanika! Mir neka je na tebe, kćeri Mustafina! Mir neka je na tebe, majko šerifa* (Poslanikovih potomaka)! *Mir neka je na tebe, o čista i čestita među ženama! Mir neka je na tebe, o jedna od onih pod ogrtačem* (*Ehlu'l-Kisa*)![31] *Mir neka je na tebe, o Zehra* (Čista) *i Betul* (Djevice)![32] *Mir neka je na tebe, o kćeri Poslanikova! Mir neka je na tebe, o časna suprugo našeg gospodara 'Alija Murteze*! *Mir neka je na tebe, o majko Hasana i Husejna*, *dva mjeseca, dva svjetla, dva bisera, dva prvaka mladosti džennetske i hladovine za oči (to jest, radosti i dragosti očima) iskrenih vjernika! Mir neka je na tebe i na tvoga oca Mustafu i tvoga supruga, našeg gospodara 'Alija! Allah neka osvijetli njegovo lice i tvoje lice i lice tvoga oca u džennetu i tvoja dva sina, dva Hasana*! *I milost Allahova i Njegovi blagoslovi!*"

Potom smo se na "najbezbolniji" način probili kroz skupine posjetiteljica i moliteljica, koje su svoje dove i zamolbe upućivale preko časne Fatime, predajući ih njoj na skrb, te, napredujući tek nekoliko koraka, okrenusmo se prema sjeveru i izgovorismo dovu u čast Hamze i šehida koji leže ukopani u podnožju brda Uhud. Potom se zakrenusmo desno, prema istočnom zidu, učinismo dovu pred i za duše blagoslovljenih i ukopanih u mezarju Bekija.[33]

Nakon toga okrenuli smo se prema južnom zidu Džamije, u pravcu Mekke i izgovorili sljedeću dovu: "*O Allahu! O Allahu! O Allahu! O Samilosni! O Dobrohotni! O Uzvratitelju* (dobra i zla)! *O Vladaru! O Gospodaru! O Počelu i Vrelu svega dobrog! O Sveznajući! O Ti Koji ispunjavaš želje koje Ti se upućuju i Koji pomažeš kada se od Tebe pomoć traži, primi ovu našu posjetu i*

riječi istina, "Reci, o Gospodaru, oprosti i smiluj se; jer Ti si najmilostiviji Milosnik", (sura 23) O Bože, odista smo čuli Tvoje riječi i molimo Te za zagovor Tvoga Poslanika za naše grijehe, kajemo se zbog svojih pogrešaka i priznajemo svoje mahane i prestupe! O Allahu, smiluj nam se i ugledom Tvoga Poslanika uzvisi naš položaj (u nebeskom kraljevstvu)! O Allahu, oprosti našoj braći koji su nam prethodili u vjeri! Potom *zair* moli za sebe, svoje roditelje i za one koje voli. Treba reći: *"Neka te Allah obaspe obiljem milosti, o Allahov Poslaniče",* sedamdeset puta, nakon čega će melek odgovoriti: *"Neka te Allah blagoslovi, o ti koji blagosiljaš."* Potom treba sjesti pred minber i zamisliti Poslanika okruženog izbjeglicama i pomagateljima. Neki spuštaju desnu ruku na minber, kao što je to Poslanik običavao činiti. *Zair* se potom vraća do "Ebu Lubabeovog stupa" i iskazuje kajanje za svoje grijehe. Nadalje, stane i obavi namaz kraj "'Alijevog stupa". I, konačno, vraća se do *Ustuvenetu'l-Ashab*, "stupa Drugova", četvrtog s desne strane od minbera, a trećeg slijeva od Hudžere; tu klanja, čini dove i razmišlja i traži Allahov blagoslov na Poslanika. Nakon toga kreće u obilazak ostalih svetih mjesta.

29 Gotovo da nije potrebno spominjati da svi muslimani poriču i odbijaju Kristovu osobnu patnju i muku, pripisujući to krivovjerju kršćanskih doceta. Također, vjeruju da će se "drugi dolazak" dogoditi tjelesno, kao prethodnik Muhammedu, koji će se pojaviti kratko prije Dana velikog suda. Bartema prenosi priču o Spasiteljevom budućem mezaru.

30 Ovaj epitet ćemo objasniti naknadno. Čitatelj treba znati da je ovaj dio harema nekoć bio kuća 'Alija i Fatime; od Hudžere – Aišine sobe – odvojena je samo tankim zidom od cigala, sa prozorom, koji se nikada nije zatvarao. *Omar bin Abdu'l-Aziz* je uklopio u džamiju, na zapovijest Velida, *A.H.* 90.

31 "Ljudi pod ogrtačem", nazvani tako jer je jednom prilikom Poslanik ogrnuo istim ogrtačem sebe, svoju kćer, svoga zeta i dva njihova sina, tako ih dostojanstvom i ugledom izdvajajući od ostalih muslimana.

32 Burckhardt *Zahra* prevodi kao *svijetla časna Fatima*, što je, vjerujem, doslovan prijevod epiteta. Ovako upotrijebljen, međutim, označava *virginem nescientem* stanje čistote u kojem je živjela Poslanikova kćerka. Iz istog razloga zovu je još i *el-Betul*, Djevica.

33 Dove koje se ovdje čine čine se osobito zbog i u čast Abbasa, Hasana, 'Alija zvanog *Zejnu'l-Abidin*, Osmana, časne Halime, šehida i "majki muslimana", to jest Poslanikovih supruga, ukopanih u ovom svetom mezarju. Kada budem pisao o posjeti ovom mezarju, donijet ću ih u cjelini.

sačuvaj nas od opasnoti i nevolja i olakšaj naše poslove i proširi naša prsa (obraduj naša srca) *i primi naše sedžde i uzvrati nam u skladu s našim dobrim djelima i ne okreni protiv nas naša loša djela i ne uzveličaj nad nama one koji se Tebe ne boje i one koji za nas samilosti nemaju i namijeni sigurnost i zdravlje nama i svim Tvojim robovima, hadžijama* (hodočasnicima) *i gazijama* (ratnicima) *i zairima* (posjetiteljima mezara) *i svim muslimanima ukućanima i putnicima kopnom i morem i oprosti sljedbenicima vjere našeg gospodara Muhammeda, jednom i svima!*" Odatle smo se okrenuli prema "Poslanikovom prozoru", prema kojemu smo izgovorili sljedeći stih i dovu: "*O Mustafa! Doista stojim pred tvojim vratima, čovjek, slab i uplašen zbog svojih grijeha: ako mi ti ne pomogneš, o Allahov Poslaniče, umrijet ću (grješan) u svijetu ovome nema niko darežljiviji od tebe!*" *"Uistinu, Allah i Njegovi meleki blagosiljaju Poslanika! O vi koji vjerujete, blagosiljajte ga i vi i budite mu pokorni! O Allahu, doista preklinjem za Tvoj oprost i molim za Tvoju pomoć na ovome svijetu i na budućem! O Allahu! O Allahu, ne dopusti da napustimo ovo sveto mjesto s našim grijesima a da ih Ti ne oprostiš i sa našim žalostima a da nam Ti ne osiguraš utjehu i sa našim strahovima, o Allahu, a da ih Ti ne otkloniš. I blagoslovi i selami neka su na tebe, o prvače svih poslanika i vjerovjesnika, poslanom* (da prenese Riječ) *i hvala Allahu, Gospodaru* (triju) *svjetova!*"

Okrenuli smo se od Hudžere te, nakon darovanja krotkog ali nevjerovatno dosadnog prosjaka Indijca, koji se po svaku cijenu trudio zadiviti me svojim učenjem sure *Ja Sin*, okrenuli smo se prema jugu, te vodeći računa da naša leđa nipošto ne budu u pravcu Poslanikovog lica, stali smo nasuprot mihraba zvanog Osmanov mihrab. Tu je Hamid proučio još jednu dovu. "*O Allahu! O Allahu! O Allahu! O Zaštitniče uplašenih i Branitelju onih koji se samo na Tebe oslanjaju i Utješitelju slabih, siromašnih i uskraćenih! Primi nas i prihvati, o Svemilosni! I oprosti nam, o Oprostitelju! I primi naše pokajanje, o Samilosni! I smiluj nam se, o Milostivi! – jer uistinu niko, osim Tebe, ne oprašta grijehe! Uistinu, Ti si Jedini, Koji zna skriveno i nevidljivo i najskrivenije čovjekove prestupe: zakrij, onda, naše grijehe i oprosti nam naše pogreške i proširi naša prsa i neka naše posljednje riječi u uzvišenom trenutku povratka Tebi budu: "Nema božanstva osim Allaha, a naš gospodar Muhammed, Allahov je Poslanik!" O Allahu! Učini da živimo u skladu sa Tvojim Rriječima, o Ti Davatelju života; i učini da umremo u Tvojoj vjeri, o Ti Gospodaru smrti! I najbolji od blagoslova i najpotpuniji od selama neka su na jedinog gospodara zagovora, našeg gospodara Muhammeda i njegovu Časnu porodicu i Potomstvo i njegove Drugove, jednog i na sve!*"

Konačno, okrenusmo se prema Bašči, i klanjasmo dva rekata namaza, završavajući, kao što smo i počeli, veličanjem i ibadetom Stvoritelju. Na kraju obreda džamijske age ili evnusi, ljudi koji se poštuju zbog njihove službe, okupljeni u Revdi čestitaše mi na obavljenom zijaretu (*zijaretek mubarek*) – "*Blagoslovljen neka ti je posjet*" – i zatražiše naknadu. Potom dođe sakki ili džamijski vodonoša sa Zemzemom, nudeći nam tanjiriće napunjene vodom sa Svetog izvora. Na kraju svega, opsjedoše nas prosjaci.

Neki su bili blagi i pitomi, slikoviti, sjedili su na zemlji, zagledani u svoje rupčiće i mahrame, utonuli u razmišljanje; drugi, ljuti i napasni prosjaci koji su proklinjali ako im se ne bi ukazala dostatna "pažnja" i ako ne bi bili zadovoljni; a ostali, glasni i mrzovoljni, osobito njihovo žensko krilo u blizini mezara časne Fatime, koji (i koje) su se dohvatale skuta moje odjeće, prisiljavajući me, ne da udijelim milostinju, nego da se otkupim, naime da platim ucjenu da bi me pustili. Osim spomenutih, bili su tu i lijepi prosjaci, koji su podizali svoju desnu ruku očekujući milodar na račun svoje ljepote, ružni prosjaci, mršave bitange koje su smatrale da na račun svoje duge kose, nečistoće i iscrpljenog izgleda imaju pravo na milostinju, i konačno, slijepci, mentalno uskraćeni i bolesni, koji su, kao "sinovi Svetog grada", od vjernika očekivali ono što sami sebi nisu mogli priskrbiti. Kako su me moji saputnici, znakovito protiv moje volje, prisilili da budem čovjek od ugleda, imao sam obavezu taj "ugled" i platiti, a moj djelitelj milostinje u skupocjenom ogrtaču, kao i obično, bio je sretan i zadovoljan, ponosno i izdašno dijeleći ono što sam mu stavio na raspolaganje. Zahvaljujući njemu, ova me je prva posjeta koštala dvostruko više nego što sam imao namjeru i mogao sebi priuštiti – četiri dolara – goto-

vo cijelu srebrenu funtu, te poslije toga, posljedično, nikada nisam mogao sebi dopustiti da podijelim ni pola od toga iznosa.[34]

Obavivši sve obaveze i dužnosti dobrog *zaira*, šejh Hamid mi je dopustio da prošetam naokolo i da pogledam sve što se imalo vidjeti. Našu smo ophodnju počeli kod Babu's-Selam (*Babu's-Selam*, nekoć poznata kao *Babu'l-Atakeh*), "Vrata (kapija) spasa (izbavljenja)", jugozapadnog ulaza u Džamiju u jednom od dugačkih džamijskih zidova. To je jedan lijepi luk zgodno i pažljivo obrađen mermerom i zastakljenim (glaziranim) pločicama; brojni pozlaćeni natpisi sa strana daju mu, osobito noću, dojam znakovitog blještavila i bogatstva. Teške rešetke koje se spuštaju pred vratima načinjene su od drveta, ojačanog mjedenim pločama pričvršćenim ekserima od istog materijala. Pred tim vratima nalazi se sebilj ili javna česma, gdje oni koji nisu bili u mogućnosti kupiti vodu stoje u dugačkom redu dok ih je džamijski sakki (*sakka*) posluživao iz golemog zemljanog vrča, kako bi uzeli abdest i napili se vode besplatno. Ovdje se okuplja glavnina prosjačkih "snaga", sjedeći na izvanjskim stepenicama i pred samim ulazom u Džamiju, uz koje i kroz koji posjetitelji Džamije moraju proći.

Otprilike na sredini zapadnog zida nalazi se Babu'r-Rahmeh, "Vrata (kapija) milosti", kroz koja se pronose mrtvi hodočasnici i stanovnici grada da bi im se klanjala dženaza-namaz. Nema ničega istaknutog u njihovom izgledu što bi zasluživalo naročitu pažnju i zaseban opis; potpuno slična svim ostalim vratima sa velikim krilima, opkovanim čelikom, izvanjskim stepenicama i nekoliko natpisa skorijeg datuma.

Babu'l-Medžidi ili "Vrata (kapija) sultana Abdu'l-Medžida" nalaze se u

sredini zapadnog zida; poput svoga prolaza, nedovršena su, ali njihov sadašnji izgled obećava da će sjajem zasjeniti *Babu's-Selam*.

Babu'n-Nisa ili "Ženska vrata (kapija)", na istočnom zidu nasuprot Babu'r-Rahmeha, sa kojima su povezana sa *Faršu'l-Hadžer*, širokom kamenom stazom, dvije ili tri stope ispod razine prolaza i malo izdignutom iznad *sahna* ili nenatkrivenog dijela unutrašnjosti Džamije. I konačno, na južnom dijelu istog istočnog zida nalaze se Babu Džebrail, "Vrata (kapija) meleka Džebraila".[35] Svim ovim vratima pristupa se kratkim izvanjskim stepenicama sa ulica, kao temelja *Harema*, koji su, za razliku od Mekke, nešto viši od temelja okolnih građevina. Evnusi-poslužitelji sva vrata zatvaraju neposredno nakon jacije-namaza, osim tokom blagoslovljenog mjeseca ramazana i u vrijeme hadždža, kada im pobožni posjetitelji plaćaju znakovite iznose da bi u Džamiji proveli noć u namazu i promišljanju.

Minareta ima pet, ali jedan, *Šakejlijeh*, na sjeverozapadnom uglu Džamije, je srušen, te je u toku njegova ponovna izgradnja. Minaret Babu's-Selam stoji uz istoimena vrata (kapiju): to je visoka, lijepa kula, natkrivena golemom loptom ili čunjem od pozlaćene ili uglačane mjedi. Minaret Babu'r-Rahmeh, otprilike na sredini zapadnog zida, jednostavnije je izrade i forme od ostalih: ima dvije "galerije", sa cilindričnim gornjim dijelom, a natkrivena je koničnim *gasilom za svijeće* – krovom tako uobičajenim u Turskoj i Egiptu. Na sjeveroistočnom uglu Džamije nalazi se Sulejmanov minaret, nazvan po svome darovatelju sultanu Sulejmanu Zakonodavcu. To je lijepo i čvrsto građena i uglavnom kamena kula, podijeljena na tri dijela: dva donja su višeugaona, a najgornji cilindričan, i svaki se završava platformom sa ograđenom galerijom podignutom s namjerom zaštite onih koji se gore ispenju.

Konačno, na jugoistočnom uglu Džamije, pretpostavlja se na mjestu sa

[34] Kao što bi se moglo i očekivati, što čovjek više daje, njegov se osobni ugled procjenjuje višim. Neki Indijci potroše i do 500 dolara samo tokom prve posjete. Drugi priređuju "mevlude", to jest časte sve siromahe u i oko džamije rižom, mesom i sličnim jelima, dok treći kupuju rijetke i skupe darove službenicima džamije. Takva darežljivost, međutim, u posljednje vrijeme obezvređenja svega znakovito je urijedila.

[35] Većina ovih ulaza imenovana je i reimenovana. Babu Džebrail, naprimjer, koji svoje sadašnje ime duguje općem vjerovanju da je melek upravo kroz ta vrata prolazio, poznatija su pod nazivom Babu'l-Džebr, "Vrata za popravke" (prekinute sreće u ljubavi ili braku). Ova vrata ne smiju se pomiješati sa *Mehbet Džebrail* ili prozorom u njihovoj neposrednoj blizini na istom istočnom zidu, na koji se melek spuštao snoseći vahj ili Objavu.

kojeg je Bilal, Poslanikov *mujezin*, muslimane pozivao na namaz,[36] uzdiže se minaret Rejsijja, nazvan tako jer "pripada" *ruasau* ili prvacima *mu'ezzina*. Poput Sulejmanovog minareta, sastoji se od tri dijela: prvi i drugi su višeugaoni, a treći, cilindrični, ukrašen je poput donja dva ograđenom galerijom. Oba potonja spomenuta minareta završavaju ovalima od čvrstog materijala, sa kojih štrče brojni drveni trougli. Sa njih i sa galerija u dane osobitih svečanosti i proslava, poput dolaska karavana iz Damaska, vise uljanice – pokušaj osvjetljenja, koje su, po mom racionalističkom razmišljanju i zaključku, počelo i porijeklo uvjerenja Medinjana u vezi sa stupom svjetlosti kojim je okrunjen Poslanikov mezar. Što se tiče oblika ili veličine ova četiri minareta, nema nikakve uniformnosti i na prvi pogled, uprkos ljepoti i veličanstvenosti, čine se pomalo bizarnim i neumjesnim. Ali, nakon nekoliko dana provedenih u Medini primijetio sam da su mi se oči navikle na njihov izgled i mjesto, te nisam imao nikakvih problema doista iskreno se diviti njihovim masivnim dimenzijama i proporcijama i uzvišenim formama, svakoga napose i svih zajedno.

Svejednako nepravilni su i *rivaci* ili natkrivene terase, koje okružuju nenatkriveni dio unutrašnjosti Poslanikove džamije. Duž sjevernog zida stajat će, kad se završi, lijepa kolonada, niz stupova od granita, popločanim mermerom. Istočni rivak ima tri reda stupova, zapadni četiri, a južni, pod kojim se nalazi i mezar, normalno i očekivano, dublji je od ostala tri. Ovi oslonci građevine načinjeni su od različitog materijala: neki su od finog mermera, drugi od grubog i jednostavnog kamena, omalterisani ili popločani, te iscrtani najjednostavnijim bojenim arabeskama – cinober crvenom i crnom u nepravilnim "zakrpama" i linijama nejednake debljine. Oni se, štaviše, razlikuju i veličinom, južnu kolonadu čine stupovi očevidno veći od svih ostalih u drugim dijelovima Džamije. Teško je pronaći makar dva sa istim ili makar sličnim kapitelima; mnogi nemaju podnožja, a neki su isklesani i izrađeni sa potpunim manjkom ili nepostojanjem bilo kakvog osjećaja za lijepo. Svoje divljenje minaretima nikako nisam mogao prenijeti na stupove – u njihovom "arhitektonskom bezakonju" nema ništa vrijedno divljenja.

Od svih spomenutih stupova tri imaju svoje posebno mjesto u historiji islama, zbog čega imaju i vlastita imena koja su ispisana na njima, a pet drugih uživaju čast posjedovanja zasebnog naziva. Prvi se zove *el-Mukhallak*, jer je, u nekim prilikama onečišćen, čišćen i "pomazan" mirisom zvanim *khaluk*. Nalazi se blizu Poslanikovog mihraba (*Mihrabu'l-Nebevi*), s desne strane mjesta na koje staje imam; označava mjesto odakle je, prije izuma minbera, Poslanik, naslanjajući se na *Ustuvenetu'l-Hannaneh* – Uplakani stup ili Stup plača[37] – običavao govoriti hutbu ili obraćanje vjernicima petkom.

Drugi je, ustvari, treći od *minbera* i treći od Hudžere. Zove se Aišin stup, te svejednako *Ustuvenetu'l-Kureh*, Stup žrijeba, jer je Poslanik, prema svjedočenju jedne od njegovih supruga, upravo Aiše, rekao da, kad bi ljudi znali vrijednost ovog mjesta, žrijebom bi izvlačili red da klanjaju tu: u nekim knjigama ovaj stup spominje se i kao *muhadžirski*, "izbjeglički" stup, a drugi ga spominju i kao *el-Mukhallak*, to jest *namirisani*.

Dvadeset lakata od Aišinog stupa, a drugi od Hudžere i četvrti od minbera, je Stup pokajanja ili Ebu Lubabeov stup. Ime je dobio pod sljedećim okolnostima. Ebu Lubabe je bio stanovnik Medine, jedan od pomagatelja i Poslanikov drug, kažu da je prije prihvatanja islama bio Jevrej, a prema drugima pripadnik familije *Beni Amr bin Auf* plemena *Aus*. Njegovi srodnici ili saveznici *Benu Kurej-*

[36] Bilal, *mujezin*, stajao je, kažu muslimanski historičari, na dijelu džamijskog krova, naime na zidu. Minaret je, kao što ćemo objasniti u narednom poglavlju, izum skorijeg datuma.

[37] Priča o "Uplakanom stupu" je čuvena. Neki prepostavljaju da je taj stup ukopan ispod minbera; drugi – njih nekolicina – tvrde da je ugrađen u minber.

zeh, u vrijeme predaje Poslaniku, uplašeni muškarci, uznemirene žene i djeca, bacajući se i plačući oko i po njegovim nogama, zamolili su ga da ode Poslaniku i da ga zamoli, odnosno da se zauzme za njih. Ebu Lubabe je obećao da će to učiniti: u isto vrijeme, prevukao je rukom preko svoga grla, gestom govoreći: "*Branite se do posljednjeg, jer ako se predate, unaprijed ste osuđeni.*" Nakon što se pokajao zbog svojih riječi i djela, golemim i debelim lancem svezao se za palmino stablo na mjestu kojega sada stoji stup, zavjetujući se da će tu ostati svezan dok Allah i Njegov Poslanik ne prihvate njegovo kajanje i izvinjenje – što se nije dogodilo do desetog dana njegovog samoodabranog zatočeništva, kada je izgubio glas i gotovo oslijepio.

Manje slavan stup je Ustuvenetu's-Sarir ili "Stup poljskog kreveta", na mjestu gdje je Poslanik volio sjediti na svome jednostavnom i skromnom ležaju od palminih štapova i razmišljati. Ustuvenut-i 'Ali označava mjesto gdje je četvrti halifa i prvi Imam običavao klanjati i provoditi noći budan uz svoga punca Allahovog Poslanika. *Ustuvenetu'l-Vufud*, kao što mu ime kaže, označava mjesto na kojem je Poslanik običavao primati izaslanike, vjesnike i emisare iz udaljenih mjesta. *Ustuvenetu't-Tehedždžud* sada stoji na mjestu na kojem je Poslanik, sjedeći na svojoj hasuri, provodio noći u namazu. I konačno Mekam-i Džebrail, za čije drugo ime, Mirbaatu'l-Bair ili "Stup tovarnih životinja", nisam mogao pronaći odgovarajuće objašnjenje.

Četiri rivaka ili trijema medinske džamije otvoreni su prema nenatkrivenom unutarnjem prostoru, koji je u obliku paralelograma (pravougaonika).

Jedini uočljiv i istaknut objekat u njemu je kvadratna drvena ograda unutar koje se nalazi komad pristojno zalivene zemlje, zvani Bašča časne Fatime.[38] Sada u njoj raste desetak palmi, a u Ibn Džubejrovo vrijeme bilo ih je 15. Voće sa ovih stabala evnusi šalju kao dar sultanu i islamskim velikanima; ovo voće, kao i palme na kojima raste, obični narod znakovito cijeni, ali ulema nema nikakvo mišljenje o njegovom značaju. Među palmama je i poštovani i cijenjeni ostatak sidre ili lotosovog cvijeta (stabla), čiji se rod prodaje po nezamislivo visokim cijenama. Kroz ogradu se prolazi malim vratima na jugoistočnoj strani, blizu zida i unutar palmika se često ili gotovo stalno može vidjeti jedan evnuh: za palmik je zadužen *mudir* ili glavni rizničar. Takve bašče nisu neuobičajene u mnogim džamijama, kao što se putnik koji proputuje kroz Kairo i sam može uvjeriti. One predstavljaju lijepu i odgovarajuću, čak poželjnu osobenost u građevinama podignutim u svrhu obožavanja Jedinog Boga, Koji je *zastro Zemlju cvijetnim ćilimima i učinio da iz mrtvog tla iznikne drveće koje sjenu baca*. Predajama koje se prenose od Poslanika *odobrava se ibadet u baščama i voćnjacima*.

Na jugoistočnom uglu ovog ograđenog prostora, pod drvenim krovom poduprtim stupovima od istog materijala, stoji *Zemzem*, naime Biru'n-Nebij ili "Poslanikov bunar". Moj prethodnik tvrdi da slani ukus vode iz ovog bunara stoji na putu svetoj reputaciji. Ipak, upućeniji i učeniji ljudi rekli su mi da je voda iz ovog bunara "lagahna" (zdrava, dobra) voda kao i sva ostala u Medini – činjenica koja se pripisuje njegovoj pretpostavljenoj podzemnoj vezi sa Svetim vrelom Zemzem u Mekki. Ostali, opet, vjeruju da se ovaj bunar puni vodom koja izvire (ili protiče) tačno ispod Poslanikovog mezara: općenito, međutim, ulema ovaj bunar ne cijeni ništa više od Bašče (palmika) časne Fatime, te ga čak ni u knjigama ne spominju kao jedan od svetih bunara u i oko Medine.

Između ovog "Zemzema" i istočnog rivaka smještena je *stoa* ili akademija Poslanikovog grada. U hladna jutra i večeri cijela područja zauzimaju predavači koji podučavaju mlade da, što bi ugledni orijentalisti rekli, radije

[38] Ovo je ime koje je plamiku dao obični narod, koji čvrsto vjeruje da su ove palme podmlaci palmi koje je svojom rukom sadila Poslanikova kćerka. Koliko sam ja mogao otkriti, predaja nije utemeljena, a u starim vremenima nije bilo nikakvog palmika unutar džamije. Narod u džamiji obično jede osobitu vrstu hurmi, zvanu *el-Sejhani,* i koštice razbacuju naokolo; ovu je praksu ulema oštro osudila.

viču nego da pucaju.[39] Nekoliko stopa južno od palmika je pomična, drvena, obojena platforma, oko tri stope visoka; služi za odvajanje skupa vjernika od imama u namazu, a na sjeveroistočnom uglu ograđenog palmika je *Šedžer Kanadil*, veliki mjedeni svijećnjak, koji upotpunjuje, naime koji je posljednje što ćemo spomenuti od unutrašnjosti Džamije.

Nakon ovog pregleda sjenke večeri počeše se navlačiti ponad nas. Napustismo Džamiju, s punim poštovanjem vodeći računa da izađemo lijevom nogom i ne unazad jer je to sunnet ili Poslanikova praksa, odnosno način na koji je on izlazio iz mekanskog Harema.

Da zaključimo ovo dugačko poglavlje. Iako svaki musliman, učen i prost, čvrsto vjeruje da je Poslanikovo tijelo ukopano u Hudžeri u Medini, ne mogu se oteti sumnji da je mjesto jednako uvjerljivo kao i Crkva svetog groba u Jeruzalemu. Treba imati na umu da je nered uslijedio neposredno nakon objave Poslanikovog preseljenja, jer su ljudi, kao što se to često događa, vjerovali u njegovu besmrtnost, odbili prihvatiti vijest, pa je čak Omer zaprijetio smrću svakom ko se usudi to izjaviti.

Štaviše, Poslanikovo tijelo jedva da se ohladilo kada je između izbjeglica iz Mekke i pomagatelja iz Medine izbila prepirka u vezi naslijeđa: u žaru koje, prema šijaima, 'Alijevoj i Fatiminoj kući – samo nekoliko stopa dalje od mjesta na kojem se sada nalazi Poslanikov mezar – zaprijećeno vatrom, a Ebu Bekr izabran za halifu iste večeri. Ako iko nađe razlog da se začudi zašto mjesto posljednjeg počinka tako značajnih osoba nisu definitivno utvrđena i utvrdiva, razloge za slično čuđenje naći će i u Medini. Navest ćemo samo tri različita mjesta kojima se pritvrđuje čast da skrbe posmrtne ostatke časne Fatime, iako svako može pretpostaviti da kćerka Allahovog Poslanika i majka *Imama* ne bi bila položena u nepoznat mezar. Razlozi za moju nevjericu su sljedeći: od najranijih dana oblik Poslanikovog mezara u "islamu" nije bio poznat. Zbog toga se u nekim islamskim zemljama mezari prave u vidu ispupčenja, a u drugim se poravnavaju za površinom tla. Da za to postoji sunnet, to se ne bi događalo.

Izvještaji učenih se međusobno razlikuju. *El-Samanhudi*, vjerovatno najistaknutiji autoritet, protivi se i pobija sam sebe. Na jednom mjestu opisuje "sanduk"; na drugom izričito kaže da je ulazio u Hudžeru u vrijeme kada je obnavljao Kaid-beg i da je unutra vidio tri ukopna mjesta ali nijedan istaknut mezar. Poslanikovo je tijelo, uprkos vjerovanju muslimana,[40] pomiješano sa prašinom (najvjerovatnija opcija nakon gotovo 900 godina boravka u zemlji) ili su ga, što je još vjerovatnije, premjestili šijski šizmatici koji su stoljećima vodili brigu o mezaru i Hudžeri. Konačno, nemam drugog rješenja nego se osloniti na zasljepljujuću priču o Poslanikovom mezaru, aktualnu stoljećima unazad, u koju se još uvijek vjeruje među slugama i čuvarima evnusima koji su morali znati za njenu pozadinu, kao svećeničkom "sjaju" namijenjenom da sakrije nedostatak.

Ovim zaključujem temu, prepuštajući dalje istraživanje budućnosti i istražitelju sa više sreće i umješnosti. Gore navedenim riječima nije mi bila namjera da izazovem sumnju na ustanovljene historijske činjenice. Ali, gdje sumnja u priču ishodi iz popularnih "činjenica", čovjekovo znanje o vlastitim manirima uči nas da sve posmatramo blagonaklonjenijim očima.[41]

---

[39] Džamijska biblioteka čuva se u velikim ormarima blizu kapije *Babu's-Selam*, jedini vrijedan rukopis tu je Kur'an, četiri stope dugačak, uvezan u drveni povez, zakatančen, kao da traži i potrebuje "srebreni ključ".

[40] U muslimanskom vjerozakonu poslanici, mučenici i sveti ljudi ne umiru, nego zadržavaju sve osobenosti živih. "Ulema se još uvijek spori u vezi sa Poslanikovim stanjem nakon preseljenja. Mnogi tvrde da poslanici žive i ibadete u svojim mezarima još četrdeset dana nakon smrti; po isteku tog vremena odnose se u blizinu svoga Stvoritelja, gdje ostaju do zvuka Israfilovog roga. Opće vjerovanje, ipak, ostavlja tijela u mezarima, ali niko se ne usuđuje reći da su sveta tijela podložna bilo kakvom propadanju. Naprotiv, njihova lica se rumene, oči su im sjajne, a krv teče iz povreda – ako se njihova tijela na bilo koji način oštete. Islam, kao što će se kasnije pokazati, obiluje predajama i pričama o starim mezarima svetih ljudi i šehida, koji su slučajno otvoreni, u kojima su se nalazila tijela kao netom ukopana. Sada se vjeruje da je svetost nepogrešiv razlog i uvjet za to. Znakovit je slučaj šerifa Ghaliba, oca trenutnog mekanskog princa. Za vrijeme svoga života bio je zao tiranin. Ali, nekoliko godina poslije njegove smrti njegovo tijelo je otkopano netaknuto. Stoga je općeprihvaćeno da je bio sveti čovjek i sada se na njegovom mezaru čine dove. Vjerovatno njegova tiranija nije utjecala na njegovu svetost. *La Brinvilliers* je proglašena svetom nakon pogubljenja od strane njenog ispovjednika i naroda u cjelini; prosto, pretpostavljam, zbog obilja njenih zločina.

[41] Nastojao sam načiniti tlocrt Poslanikove džamije, jer je Burckhardta u tom naumu spriječila teška bolest. Taj bi crtež pomogao čitatelju dajući mu jasniju zamisao o glavnim spomenutim mjestima, iako joj se, u određenim pojedinostima i sitnicama, ne bi trebalo potpuno vjerovati. Neki od mojih papira i skica koje sam, iz predostrožnosti držao među lijekovima, nakon što sam ih prethodno iscijepao na četvrtaste komade, obilježavajući ih brojevima i pažljivo ih smotavši potom, oštećeni su nakon što se jedna bočica razbila i izlila. Tlocrt Medine unekoliko se razlikuje od Burckhardtovog. Za nas koji smo bili tamo ništa nije smješnije i besmislenije od viđenja Svetog grada koja su objavljena u štampanim izdanjima nekih popularnih djela, iako iz ptičije perspektive predstavljaju zanimljivo viđenje i ugao gledanja. Preziru bilo kakve odnose i udaljenosti, poput kineskih crteža – slikarski su iznimno drski i bezobrazni; *Harreh* ili greben u prvom planu izgleda da je 200 jardi, umjesto tri ili četiri milje, daleko od grada. Grad lišavaju njegovoga predgrađa *el-Menekheh* kako bi prikazali gradske zidine, izostavljaju utvrdu i palmovike i bašče sjeverno i južno od grada, uvećavaju džamiju, gotovo dvadeset puta, naglašavajući time njen ugled i predstavljaju je kao da zauzima cijelo središte grada, umjesto malog ugla u jugoistočnoj četvrti. Prikazuju, simetrije radi, kule samo na uglovima zidina, umjesto njihovom cijelom dužinom, a u jedno polje smještaju sve istaknute osobenosti reljefa, kako one iza umjetnikovih leđa tako i one sa njegovih strana te i ono što stoji ispred njega. To je slučaj, naprimjer, kod turskih litografa. U Mekki, neki Indijci izdržavaju se slikanjem Svetih harema; njihova djela su prava istočnjačka mješavina tlocrta i perspektive, nacrtane perom i mastilom i oslikane najživljim bojama – groteskno ali znakovito bolje nego svi pokušaji europskih umjetnika zajedno.

Poglavlje XVII

Ogled (*esej*) o historiji Poslanikove džamije

Ibn Abbas prenosi svijetu da, kada se 80 osoba iz Nuhove porodice i familije iskrcalo sa lađe, nastanili su se na mjestu udaljenom 10 (dana) hoda i 12 *parasanga*[42] (36 do 40 milja) od Babela ili Babilona. Tu su se uvećali i umnožili i proširili u moćno carstvo. Kasnije, pod vladavinom Nemruda, sina Kanaana, sina Hema, zanemarili su obožavanje istinitog Boga: čudom su raspršeni u udaljene dijelove svijeta, te nadalje jezikom kojim su nekoć govorili podijeljeni na 72 različita jezika.

Pleme po imenu *Evlad Šem bin Nuh* (potomci Šemovi) ili *Amalikah* i *Amalik*, po svome pretku *Amlaku bin Erfakhšad bin Šem bin Nuhu*, nadahnuto je znanjem arapskog jezika: naselili su se u Medini i bili su prvi koji su obrađivali zemlju i sadili palme. Protokom vremena ovaj narod proširio se duž cijelog pojasa između hidžaskog mora (Crvenog mora) i Omana (sjeverozapadnog dijela Indijskog okeana) i postali su preci Džebebire (tirana ili "divova", koji su se borili protiv Izraelaca u Palestini) iz Sirije, kao i egipatskih faraona. Kod tih *Amalika*, kao pravih predstavnika naroda svoga vremena, u periodu od 400 godina nisu se vidjela posmrtna nosila, niti se u njihovim gradovima čuo plač ožalošćenih žena.

Posljednjeg kralja Amalika *Arkam bin el-Arkama*, prema većini autora, ubila je vojska potomaka Izraelovih koju je poslao Musa nakon izlaska, sa izričitom zapovješću da očiste Mekku i Medinu od nevjernika. Sva plemena su uništena, uz izuzetak žena, djece i mlađih ljudi kraljevske familije, čija je izvanredna ljepota navela osvajače da ih poštede do dolaska poslanika (Musaa) i njegove presude. Kada se vojska vratila, Musa je već preselio (umro), a narod im je zamjerio i prigovarao što su prekršili njegovu izričitu zapovijest. Vojnici, neradi živjeti sa svojim narodom nakon prijekora koje su im uputili, vratili su se u Hidžaz i tu se nastanili.

Muslimanski autori se slažu da je nakon Amalika Benu Izrael vladao Svetom zemljom Arabije, ali se historičari ne slažu oko razloga i uzroka njihove emigracije. Prema nekima, kada se Musa vraćao sa hodočašća u Mekku, mnoštvo njegovih sljedbenika, vidjevši u Medini obilježja grada koji će, prema Tevratu ili Petoknjižju čuti riječi posljednjeg Poslanika, naselili su se tu, a pridružili su im se beduini iz susjedstva koji su se pokoravali Musaovom vjerozakonu. Ibn Šejba također tvrdi da, kada su Musa i Harun krenuli iz Mekke prema sje-

[42] U istočnjačkoj geografiji *parasang* još uvijek, kao i u Plinijevo vrijeme, uveliko varira, od 1.500 do 6.000 jardi. Kapetan Francklin, čije se mišljenje prihvata kao pouzdano, usvaja ga (tokom svoga proputovanja kroz Perziju) kao mjeru u iznosu od oko četiri milje (*Preface*, Ibn Haukal, Sir Gore Ouseley).

veru, u strahu od nekih Jevreja koji su živjeli u Medini, nisu se usudili ući u grad, nego su svoje šatore postavili na brdu Uhud. Harun je bio na samrti, te je Musa iskopao mezar i rekao: "*Brate, tvoj čas je došao! Okreni svoje lice prema budućem svijetu!*" Harun je ušao u mezar, ispružio se u njemu i istoga trena preselio. Nakon toga ga je jevrejski poslanik i vjerovjesnik prekrio zemljom i krenuo prema Obećanoj zemlji.[43]

Ebu Hurejre tvrdi da su se Benu Izrael nakon dugog lutanja nastanili u Medini jer su, protjerani iz Palestine upadom *Bukhtu'n-Nesra* (*Nebuchadnezzar*) u svojim knjigama našli da će se posljednji Poslanik pojaviti u gradu nada svim gradovima u Arabiji,[44] zvanom Zat-i Nahl ili "mjesto palmika". Neki od potomaka Harunovih "zauzeli" su ovaj grad, drugi su se naselili u Hajberu i njegovoj okolini, gradeći *Utum* ili kvadratnu, kamenu utvrdu ravnog krova za život i odbranu. Svojim su potomcima ostavili zapovijest da Poslanika Muhammeda prime na najljepši način, ali je Allah otvrdnuo njihova srca na njihovu štetu. Poput magaraca, okrenuli su svoja leđa Allahovoj milosti, i posljedično, iskorijenjeni su iz ove zemlje.

Tarikh Tabari tvrdi da, kada je *Bukhtu'n-Nesr*, nakon što je razorio Jeruzalem, napao i porazio kralja Egipta, koji je pružio utočište ostacima "kuće Izraelove", progonjeni bjegunci krenuli su prema Hidžazu, naselili se u okolini Jesriba, gdje su osnovali nekoliko gradova: Hajber, Fadak, *Vadiu'l-Subu*, *Vadiu'l-Kura*, *Kurejzeh* i brojne druge. Čini se da su, prema tvrdnjama većine historičara, Jevreji u to rano doba kolonizirali ili istisnuli, naime zamijenili *Amalike* u Medini.

Na koncu, Izraeliti su zanemarili obožavanje samo jednog Boga, Koji je protiv njih podigao arapska plemena *Aus* i Hazredž, pretke savremenih Ensarija. Oba ta plemena pritvrđivala su uzajamno srodstvo, a Jemen kao zemlju svoga porijekla. Okolnosti njihove migracije (iz Jemena) opisuju se na sljedeći način. Potomci *Jereba bin Kahtan bin Šalik bin Erkfakhšed bin Šem bin Nuha*, rođaka Amalika, u blagostanju su naselili zemlju u južnoj Arabiji. Njihov utjecaj, odnosno vlast, protezala se na dva mjeseca putovanja od nasipa *Mareb*,[45] u blizini savremene prijestolnice Jemena sve do Sirije, a o njihovoj gostoljubivosti i gostoprimljivosti, te o plodnosti i izdašnosti njihove zemlje pričaju se gotovo nevjerovatne priče. Kao i obično, blagostanje je izmijenilo njihova srca. Molili su Gospodara da ih oslobodi problema golemog carstva i dužnosti gostoprimlja umanjenjem njihove imovine. Kao posljedica njihove bezbožne i nezahvalne zamolbe došla je čuvena *Iramska poplava*.

Glavni potomci *Kahtan bin Saba*, jedna od vladajućih familija u Jemenu bila je *Emru bin Emin Ma'l-Šema*, zvana *el-Muzejkejh*, zbog toga što je na komadiće isjekao svu odjeću koju je nekoć nosio. Njegova supruga Tarikah Himyariah, vješta u proricanju, predvidjela je fatalni događaj i upozorila svoga supruga, koji se, nerad da napusti svoje pleme bez objašnjenja, dosjetio sljedećeg lukavstva. Zapovijedio je svome usvojenom sinu, siročetu, da se posvađa s njim, te da ga i udari u lice na gozbi na kojoj su bile prisutne najuglednije osobe cijelog carstva. Sramota zbog tog prizora osigurala mu je izgovor za prodaju sve svoje imovine, u

pratnji svojih 13 sinova – sve mu je rodila jedna supruga Tarikah – i drugih pripadnika plemena, Amru iselio prema sjeveru. Mala skupina, na taj način spašena od *jemenskog potopa* predodređena je za praroditeljstvo pomagatelja Allahovog odabranog Poslanika.

Amruova djeca razišla su se po različitim dijelovima Arabije. Njegov najstariji sin Salabeh bin Amru odabrao je Hidžaz, nastanio se u Medini, tada u rukama bezbožnih Benu Izraela, a njegovo su potomstvo plemena *Aus* i *Hazredž*. Vremenom, nove prido-

---

[43] Opisujući Uhud, imao sam priliku ukazati na Harunovu kupolu, koja se nalazi na najvišem dijelu. Neki učenjaci vjeruju da je Harun ukopan na tom mjestu; međutim, njegov mezar, pod malom kamenom kupolom, nalazi se na planini Hor na Sinajskom poluotoku i mjesto je brojnih zijareta hodočasnika.

[44] Treba imati na umu da muslimanski geografi naziv Arabija izvode iz naziva zemlje u okolini Medine.

[45] Podizanje ovog nasipa pripisuje se Lukmanu Starijem (iz plemena Ad) i *Sabi bin Jeddžebu*. Popustio je, prema nekim, pod težinom poplave; prema drugima, čudesno su ga potkopali pacovi. Učeni indijski šejh zamijenio je arapsku riječ *jurad* (veliki miš ili pacov) za *džered*, skakavac, te je po njemu zid popustio pod *bar i Malakh*, težinom skakavaca! Nijedan događaj iz historije paganske Arabije nije poznatiji ili pouzdaniji od ovoga, uprkos pretjerivanju u detaljima – nasip (brana) bila je, kažu, četiri milje duga i četiri široka – a u vezi sa njenim "popuštanjem" pričaju se čudesne priče. Njene ruševine nedavno je obišao M. Arnaud, francuski putopisac, koji je o svome otkriću, godine 1845., obavijestio *French Asiatic Society*.

šlice Allah je učinio sredstvom kazne neposlušnim Jevrejima. Od potonjeg naroda, plemena *Kurejzeh* i *Nazir* pritvrđivala su određena zemljišna prava (čuvena u Europi) prilikom svakog vjenčanja Arapa. *Aus* i Hazredž, nakon što su neko vrijeme trpili uvrede i poniženja, na koncu su se obratili jednom od svojih rođaka koji se, nakon što se izvorna familija rasula, naselio u Siriji. *Ebu Džubejlah* je, na poziv svojih srodnika, podigao vojsku i krenuo prema Medini, braneći i svetećи čast svoje krvi, te uništavajući jevrejsku silu, koji su od toga trenutka postali *Mawali* ili arapski podanici.

Jedno vrijeme su plemena *Aus* i Hazredž, slobodni od neprijatelja, živjela u miru i skladu. Na koncu su se ipak smrtno zavadili i međusobno se borili u bratoubilačkim sukobima, sve do vremena dolaska Allahovog Poslanika, koji je izdejstvovao i uspostavio mir među njima. To se ipak nije dogodilo prije nego je pleme Hazredž u bitki kod Buasa (oko 615. godine) odlučno poraženo od strane *Ausa*.

Isto tako, prenosi se, u skladu sa tvrdnjama o predodređenosti Medine, da je, gotovo tri stoljeća prije Ebu Džubejlahove opsade grada, *Tobbau'l-Esgher* na zahtjev plemena Aus i Hazredž krenuo prema sjeveru, s namjerom da kazni Jevreje; ili, prema drugima, na zahtjev Jevreja da se osvete *Ausu* i Hazredžu. Nakon zauzimanja grada ostavio je jednog od svojih sinova kao upravitelja, a osobno krenuo dalje s namjerom da osvoji Siriju i Irak.

Obaviješten da su stanovnici Medine izdajnički ubili svoga novog namjesnika, a njegovog sina, ogorčeni Tobba se vratio i napao grad; kada je njegov konj ubijen pod njim, zakleo se da nikada neće napustiti tabor prije nego ga sravni sa zemljom. Na to su mu prišla dva jevrejska svećenika *Ka'ab* i *Essejd* i obavijestili ga da nije u moći niti jednog čovjeka da uništi ovaj grad, jer ga čuva Allah, navlastito, kao što njihove knjige dokazuju, kao i za utočište Svoga Poslanika, Isma'ilovog potomka.

Tobba je primio judaizam. Vodeći sa sobom 400 svećenika napustio je Medinu, hodočastio Ka'abu u Mekki koju je prekrio sjajnim pokrovom; nakon što je sagradio kuću za očekivanog Poslanika, vratio se u svoju prijestolnicu u Jemenu gdje je ukinuo idolopoklonstvo "iskušenjem vatrom". Prema svojim gostima, svećenicima, odnosi se sa osobitom pažnjom, a na svojoj samrtničkoj postelji napisao je sljedeći četverostih:

"Svjedočim za Ahmeda da on je uistinu Poslanik Allaha, Stvoritelja duša.

Da se moje vrijeme protegne do njegovog vremena, bio bih mu vezir i rođak."

Potom, pečateći komad papira na kojem je ovo ispisao, predao ga je visokom svećeniku, sa najozbiljnijim nalogom da pismo, ako bude u prilici, preda u ruke Velikog Poslanika, te da se, ako se on ne pojavi u njegovo vrijeme, ovaj zadatak ima prenositi sa generacija na generaciju dok ne stigne do osobe kojoj je pismo namijenjeno. Kuća koju je on sagradio u Medini predata je na upotrebu svećeniku čiji su potomci Ebu Ejjub Ensari, prva osoba preko čijeg praga je Poslanik zakoračio po okončanju hidžre. Ebu Ejjub je također bio zadužen i za Tobbino pismo, tako da je nakon tri ili četiri stoljeća ono stiglo na svoje odredište.

Medina je uvijek bila naklonjena Poslaniku.[46] U početku svoje misije izaslanici plemena *Benu Abdu'l-Ešhel* iz ovoga grada došli su u Mekku kako bi sklopili ugovor sa plemenom Kurejš, a Poslanik je njihovu posjetu iskoristio da ih upozna sa islamom.

[46] Zanimljivo je da je Abdullah, otac Allahovog Poslanika, preselio i ukopan u Medini, te da je mezar njegove majke Amine u mjestu *Abva*, na putu prema Medini. Ovdje je, također, Poslanikov pradjed Hašim oženio *Selmu el-Mutadallijeh*, a prije toga je bio oženjen *Uhejhom* iz plemena *Aus*. Šejba, općepoznat kao *Abdu'l-Muttalib*, Poslanikov djed, bio je Selmin sin i odrastao je u Medini.

Njegove riječi podražao je *Ajjas bin Ma'az*, mladić iz plemena, a usprotivio im se predvodnik izaslanstva, te su se kućama vratili ne priklanjajući se nijednoj strani. Ubrzo potom veliki broj pripadnika plemena *Aus* i Hazredž došli su na hodočašće u Mekku. Nakon što je Poslanik progovorio, u njegovim riječima prepoznali su osobu koju su Jevreji tako dugo očekivali, te su mu se zavjetovali na vjernost u događaju islamskoj historiji poznatom kao *prvi zavjet na vjernost*.[47]

Nakon što se šest osoba koje su se tu i tako zavjetovale na vjernost vratile u svoj grad, o događaju se počelo naširoko pričati, te su događaj napose i priča o njemu bili uzrok da naredne sezone hodočašća 12 ili, prema drugima, 40 osoba, koje je predvodio *Es'ad bin Zara(r)eh*, u društvu prvih medinskih muslimana, na istom mjestu da "drugi zavjet na vjernost". Poslanik je sa njima poslao *Musaba bin Umejra*, Mekanca, sa zaduženjem da ih podučava Kur'anu i vjerskim obavezama, koje su u to vrijeme podrazumijevale samo potvrđivanje Božijeg jedinstva i namaz. U Medinu su stigli u petak, kada je taj grad prvi put svjedočio javnom ispoljavanju islama.

Nakon izvjesnih protivljenja Musab je imao sreću da je islam prihvatio nećak *As"ada bin Zararaha*, prvaka plemena *Aus*, *Sa'ad bin Ma'az*, čije je protivljenje islamu bilo jedno od najžešćih zabilježenih. On je uspio uvjeriti svoje pleme *Benu Abdu'l-Ešhel* da prekine sa obožavanjem kipova te da se javno i svesrdno prikloni islamu. Naredne hodočasničke sezone Musab je sa novim muslimanima, neki kažu njih 70, drugi opet 100, krenuo iz Medine prema Mekki da obave hodočašće; tu je svoje drugove predstavio Allahovom Poslaniku, u ponoć, na mjestu u blizini Mine. Poslanik Muhammed im je govorio o njihovim dužnostima prema Allahu i prema njemu kao Njegovom Poslaniku, osobito insistirajući na potrebi borbe protiv bezvjerja. Oni su se branili starim ugovorima o miru i nenapadanju sa Jevrejima Medine, a izrazili su i zebnju da bi ih Poslanik mogao osramotiti pred njihovim saplemenicima i prijateljima, odbaciti ih i okrenuti se vjeri svojih saplemenika Kurejša. Poslanik ih je, smiješeći se, utješio uvjeranjem da je on uz njih, tijelom i dušom, zauvijek. Potom su ga upitali kakvu nagradu mogu očekivati u slučaju da poginu. Odgovorio je: "*Bašče pod kojima rijeke teku*" – odnosno *džennet*.

Potom, uprkos savjetu Abbasa, Muhammedovog amidže, koji je bio jedan od najglasnijih zagovornika odbacivanja ugovora, oni su zatražili od Poslanika da pruži svoju ruku, na koju su se zavjetovali na vjernost, što je ostalo upamćeno kao *veliki zavjet na vjernost*. Nakon što ih je dodatno utješio kur'anskim ajetom kojim im se jamči *džennet*, Poslanik je svoje sljedbenike podijelio u 12 skupina, imenujući svakoj skupini predvodnika, poslao ih je njihovim kućama. Odbacio je ponudu jedne od strana – naime, da pobije sve idolopoklonike koji su došli na hodočašće – govoreći da od Allaha nije primio takvu zapovijest. Iz istog razloga odbio je i poziv da posjeti Medinu, koja je bila središnji cilj njihove misije, a potom se s ljubavlju oprostio od njih.

Dva i po mjeseca nakon netom opisanih događaja Muhammed je primio objavu da je Medina u Hidžazu predodređeno utočište. U očekivanju konačne zapovijesti, jer osim mjesta vrijeme mu nije bilo objavljeno, poslao je svoje prijatelje, među kojima Omera, Talhu i Hamzu, ostavljajući uza se Ebu Bekra i 'Alija. Pojedinosti "preseljenja", tog sudbonosnog događaja za islam, isuviše su dobro poznate da bi ih na bilo koji način ovdje trebalo dalje obrazlagati; osim toga, ti događaji prije spadaju u domen opće hostorije islama, nego Medine napose.

Poslanika Muhammeda je u Medinu dopratio *Burejdet el-Eslemi* i 80 ljudi iz njegovog plemena, kojima su Kurejšije ponudile 100 kamila za hvatanje i predaju bjegunaca. Ali *Burejdet*, nakon što je saslušao njihove uvjete, "slučajno" je počeo razgovor sa Muhammedom; čim je čuo ime svoga sagovornika, potvrdio je svoju pripadnost islamu. Potom je za Poslanika načinio zastavu zakačivši svoj razmotani turban za vrh koplja i nestrpljivo upitao koja će kuća biti počašćena prisustvom Allahovog odabranog roba. "*Pred kojom*", odgovorio je Poslanik, "*ova kamila stane*,[48] *njoj je zapovijeđeno da me tamo odvede.*" Na posljednjem mjestu na kojem je kamila stala Poslanik je ugledao i sreo se sa nekim od svojih sljedbenika koji su se vraćali sa trgovačkog putovanja u Siriju; obukli su njega i njegovog saputnika Ebu Bekra u bijelu odjeću, zbog čega su, kaže se, neki ljudi u Kubi pomiješali njih dvojicu, iskazujući znake poštovanja rezervirane samo za Allahovog Poslanika potonjem. Muslimani Medine imali su običaj da svakoga jutra odlaze na obližnje uzvisine, iščekujući Allahovog Poslanika, a kada bi sunce postalo prejako, vraćali su se svojim kućama. Jednoga dana, oko podneva, Jevrejin koji je izdaleka uočio pratnju upozorio je na to najbližu skupinu Ensarija ili pomagatelja iz Medine da se Poslanik približava gradu. Oni su dograbili svoje oružje iz kuća i pohitali mu u susret.

Poslanikova kamila je stigla do središta tada cvjetajućeg grada Kube. Potom je iznenada kleknula, i od tada se to tlo smatra posvećenim; u to vrijeme bio je to otvoren prostor, koji je pripadao, kažu, Ebu Ejjubu Ensariju

[47] *Bejatu'l-Akabat el-'ula*, nazvan tako jer se ovaj događaj zbio na mjestu zvanom *el-Akabeh*, "planinski put", blizu Mine. Na tom mjestu je kasnije podignuta džamija kako bi se događaj i mjesto dostojno obilježili.

[48] Ime ove životinje, prema nekima, bilo je *el-Kesva*, "*ona čiji su vrhovi ušiju podsječeni*"; prema drugima *el-Dželda'a*, "*sakata po uhu, u ruku, po nosu ili usni*". Poslanik je kupio za 800 dirhema dan prije preseljenja iz Mekke u Medinu od Ebu Bekra, koji je gajio dvije životinje iz svoga vlastitog stada. Kamila mu je ponuđena kao poklon, ali je on to odbio insistirajući da plati njenu cijenu, jer je, kažu muslimanski pravnici, bio u Allahovoj misiji, te stoga nije mogao prihvatiti pomoć od ljudi. Prema M.C. de Percevalu, Poslanik je sa leđa *el-Kese* održao svoj čuveni govor na Arefatu 8. marta 632. godine.

koji je imao kuću u neposrednoj blizini zemlje plemena *Benu Amr bin Auf*. Taj događaj zbio se prvog dana u nedjelji, 12. rebiu'l-evvela (28. juna 622. godine),[49] prve godine po *hidžri* (*A.H.*): zbog čega se ponedjeljak, svejednako dan Poslanikovog rođenja, početka objave i preseljenja na budući svijet Allahovog Poslanika, u islamu smatra osobito počašćenim danom.

Nakon zadržavanja u trajanju od dva dana u kući Kulsum bin Hadmeh u Kubi i početka gradnje prve džamije na mjestu gdje je njegova kamila kleknula, Poslaniku se pridružio i 'Ali, koji je ostao u Mekki s namjerom da vrati određene stvari i dragocjenosti povjerene Poslaniku na čuvanje. Sačekali su još tri dana; u petak, izjutra (16. rebiu'l-evvela 1. godine po hidžri, naime 2. jula 622. po Isau), u svitanje, Poslanik je uzjahao svoju kamilu Kesvu i u društvu velikog broja naoružanih Ensarija, koji su išli pješice i na konjima, krenuo prema gradu. U vrijeme namaza zaustavio se u vadiju ili dolini u blizini Kube, na mjestu na kojem se danas nalazi *Mesdždidu'l-Džumu'eh*, obavio namaz i održao rječit govor. Potom je ponovo uzjahao. Brojni ljudi su se okupili da bi mu ponudili svoje gostoprimstvo, blagoslovio ih je, moleći ih da stanu kraj puta, objavljujući da će se *el-Kesva* zaustaviti na njoj obznanjenom mjestu. Potom je krenuo prema mjestu na kojem sada stoji Poslanikov minber. Tu je kamila kleknula, a jahač objavio: "*Ovo je naše mjesto, ako je Svemogući Allah zadovoljan!*"

Sjahujući sa *el-Kesve*, rekao je: "*O Gospodaru, dopusti mi da sjašem dobrim sjahivanjem, a Ti si najbolji od svih* (koji uzrokuju sjahivanje)!" Uto je kamila ustala bez ičije zapovijesti, učinila nekoliko koraka, a potom se, prema nekima, vratila i sjela na mjesto na kojem je prethodno sjedila; a prema drugima, kleknula je pred vratima Ebu Ejjuba Ensarija, čija je kuća tada bila najbliža mjestu na kojem se kamila zaustavila. Potomci jevrejskog visokog svećenika iz vremena *Tobba*, uz Poslanikovo dopuštenje, skinuli su prtljag sa kamile i unijeli ga u kuću. Potom je nastupilo veliko slavlje. Abesinci su istupili naprijed i plesali sa kopljima. Djevojke plemena *Benu Nedždžar* zapjevale su i udarile u svoje kudume. A i sve ostale žene Ensarija slavile su prodornim kricima sretni događaj; u međuvremenu, muškarci, mladi i stari, slobodni ljudi i robovi, uzvikivali: "*Allahov Poslanik je došao! Allahov Poslanik je s nama!*"

Allahov Poslanik je zamolio Ebu Ejjuba i njegovu suprugu da se presele u gornji sprat kuće, zadovoljavajući se skromnijim prizemljem. Učinio je to radi pogodnosti primanja posjeta bez uznemiravanja porodice kod koje se uselio, ali gospodar kuće bio je više nego uznemiren. Njegova brojna sjećanja o Poslanikovom načinu ishrane i kućnim navikama, osobito njegovom

[49] Općenito se pretpostavlja da je Poslanik iz Mekke krenuo prvog dana istog mjeseca, u petak ili ponedjeljak. Ovo neslaganje pojavilo se iz činjenice da je Poslanik svoju kuću u Mekki napustio u petak, proveo tri dana u pećini na brdu Sevr i konačno krenuo prema Medini u ponedjeljak, što je, prema muslimanskim učenjacima, prvi dan hidžre. Ali, muslimanska era počinje 1. muharrema, prema dogovoru načinjenom 17 godina nakon preseljenja, u vrijeme halife Omera, uz slaganje i odobrenje Imama 'Alija.

izbjegavanju praziluka, crnog i bijelog luka,[50] detaljno su zabilježili muslimanski autori.

Nakon sedam mjeseci, više ili manje, provedenih u Ebu Ejjubovoj kući, Poslanik, sada sa svojim ženama i porodicom, sagradio je, uz Džamiju, kuće ili radije sobe za njihov smještaj. Zemljište su mu prodali *Sahal* i *Suhejl*, dvoje siročadi iz plemena *Benu Nedždžar*, plemenite familije plemena Hazredž. Nedugo potom neki *Hariset bin el-Nu'uman* poklonio je Poslaniku sve svoje kuće u okolini Džamije. U to vrijeme kuće Arapa bile su načinjene od okvira od *jarida* ili palmovih štapova, prekrivene tkaninom od kamilje dlake, a zastor od sličnog materijala postavljan je umjesto vrata. Bogatije su imale zidove od nepečene cigle, a krovove od plaminog lišća preko kojih je nanošen malter od blata ili ilovače. Takve su bile i kuće Poslanikove obitelji. Većina kuća podignuta je sa sjeverne i istočne strane Džamije, prema zapadu je ostao otvoren prostor, a vrata su vodila u prostor za obavljanje namaza. Vremenom svima je, osim Ebu Bekru[51] i 'Aliju, zapovijeđeno da zatvore vrata, pa je čak i Omeru uskraćena mogućnost da zadrži prozor prema unutrašnjosti Džamije.

Tada su Jevreji Medine, uvrijeđeni ponašanjem *Abdullaha bin Seleme*, njihovog najučenijeg svećenika i potomka patrijarha Jusufa koji je prihvatio muslimanski vjerozakon, počeli kovati plan protiv Allahovog Poslanika.[52] Predvodili su ih *Hadždž bin Akhteh* i njegov brat *Jesir bin Akhteh*, a pridružili su im se mnogi pripadnici plemena *Aus* i Hazredž. Događaji koji će uslijediti pripadaju domenu arapske historije.

Allahov Poslanik je posljednjih 10 godina svoga života proveo u Medini. Preselio je u ponedjeljak, neki kažu u devet prijepodne, drugi u podne, treći malo kasnije, 12. rebiu'l-evvela 11. godine po hidžri. Dok su njegova porodica i drugovi raspravljali gdje bi trebao biti ukopan, 'Ali je rekao u Medini, a Ebu Bekr u Aišinoj sobi, navodeći riječi Allahovog Poslanika da se poslanici i šehidi uvijek ukopavaju na mjestu na kojem presele. Poslanik je, kažu, položen pored kreveta na kojem je pustio dušu, a 'Ali i dvojica sinova Abbasovih iskopali su mezar. Sa okončanjem ovozemaljskog života Allahovog Poslanika prestaje i zanimanje za Medinu ili radije usredsređuje se na historiju Džamije napose. Od tada je grad prelazio iz ruke u ruku halifa, mekanskih *šerifa*, istanbulskih sultana, vehabija i Egipćana. Sada je povjeren sultanu, čija vlada počinje da vjeruje da, u vrijeme kada je vjerski prestiž na maloj cijeni, titula velikih hanova, *sluga Svetih harema*, košta isuviše. Kako smo već primijetili, Turci se sada trude ostvariti i osigurati uvjete za svoj ostanak u Hidžazu stalnim vojnim prisustvom u svim oblastima, te prisustvom starješina, nedoraslih zadatku upravljanja nemirnog i neposlušnog naroda. Novčana sljedovanja plaćaju se samo djelimično, a nema nikakvih izgleda da se situacija popravi u dogledno vrijeme. Vjerovatno je samo briga za vlastite interese ono što sprečava narod od masovnog ustanka, te preuzimanja sudbine u svoje ruke i oslobađanja zemlje. Čuo sam, iz pouzdanih izvora, da vehabije jedva čekaju taj dan kada će biti u prilici ponovo uzeti oružje i očistiti zemlju od nečistoće u vidu srebra i zlata.

Mesdždidu'n-Nebij ili Poslanikova džamija druga je po značaju u islamu, te druga, a prema nekima, prva po ugledu i dostojanstvu, u istoj ravni sa Ka'abom napose. Podignuta je oko mjesta na kojemu je kamila *el-Kesva* po nebeskoj zapovijesti kleknula. U to vrijeme ovo područje bilo je palmovik i *mirbad*, odnosno mjesto na kojem se

hurme suše. Poslanik je navlastito zapovijedio da se ovdje podigne ibadethana, poslavši po mladiće kojima je zemlja pripadala i neke Ensarije ili pomagatelje, koji su bili njihovi staratelji; oni su mu zemlju ponudili na dar, bez ikakve nadoknade, ali je on insistirao da je otkupi, plaćajući znakovito više nego što je bila njena stvarna vrijednost. Nakon poravnavanja tla i sječe palmi osobno je postavio temelje za Džamiju.

U to vrijeme jednostavnosti džamijski zidovi bili su načinjeni od grubog kamena i nepečene cigle: grede od palmi koje su tu rasle podupirale su krov od palmovih grana, za koji je melek Džebrail donio zapovijest da ne smije biti viši od sedam lakata, što je bila izvorna visina Musaovog hrama. Svi ukrasi bili su strogo zabranjeni.

[50] Poslanik nikada nije jeo ovo povrće iznimno jakog mirisa zbog razgovora sa melekima; svojim je sljedbenicima dopustio da ga jedu, osim kada izlaze pred njega, ulaze u džamiju ili u društvo. Pobožni muslimani jedu luk, ali u malim količinama. Neke sljedbe, poput vehabija, smatraju ga gadnim i potpuno ga odbijaju.

[51] Neki kažu da Ebu Bekr nije imao kuću blizu džamije, ali da je, opće je mišljenje, imao nekoliko kuća, jednu u četvrti *el-Bakia*, drugu u višim dijelovima Medine, te kućicu između sadašnjih džamijskih vrata *Selam* i *Rahmeh*.

[52] Jasno je iz navednog da su tih dana Jevreji Arabije bili uzbuđeni, očekujući pojavu njihovoga Mesije, te da je Poslanik islama osoba koja je došla da upotpuni Musaov vjerozakon.

Ensarije ili stanovnici Medine i muhadžiri ili izbjeglice iz Mekke nosili su građevinski materijal na rukama iz okoline mezarja Bekija, blizu Ejjubovog bunara, sjeverno od mjesta gdje sada stoji Ibrahimova džamija, a Poslanik im je osobno pomagao u radu, podstičući ih riječima: "*O Allahu! Nema dobra osim dobra budućnosti, pa, smiluj se na moje pomagatelje i moje izbjeglice!*"

Dužina Džamije od sjevera prema jugu je 54 lakta, a širina 63, i bila je sa svih strana, osim sa zapada, "opkoljena" kućama. Sedamnaest mjeseci nakon preseljenja iz Mekke u Medinu ljudi su se u namazu okretali prema sjevernom zidu. Nakon toga, novom objavom, okrenuli su se u pravcu Mekke, prema jugu: tom prilikom je melek Džebrail osigurao viđenje Ka'abe kroz zidove i preko daljine kako muslimani ne bi imali problema u orijentaciji prema tom svetom mjestu.

Nakon zauzimanja Hajbera 7. godine (*A.H.*), Poslanik i prva trojica njegovih nasljednika obnovili su Džamiju, ali muslimanski historičari to ne smatraju drugim utemeljenjem ili osnivanjem. Poslanik je osobno postavio prvu ciglu, a Ebu Hurejre tvrdi da ga je osobno vidio kako nosi gomile građevinskog materijala na svojim prsima. Halife su, naizmjenično, postavljali cigle što je moguće bliže cigli koju je postavio Poslanik i pomagali mu u zidanju džamijskih zidova. *El-Tabrani* prenosi da je jedan od Ensarija imao kuću na mjestu koje je Poslanik želio uključiti u džamijski prostor, vlasniku je zauzvrat obećano mjesto u *džennetu*, što je on ljubazno odbio, izgovarajući se svojim siromaštvom. Njegova isprika je prihvaćena, te je Osman, nakon što je kućicu otkupio za 10.000 dirhema, predao Poslaniku u zamjenu za nagradu obećanu prethodnom vlasniku.

Džamija je sada kvadrat od 100 lakata. Poput prethodne građevine, imala je troja vrata (kapije): jedna na južnom zidu, na mjestu na kojem se sada nalazi *Mihrabu'l-Nebevi*, "Poslanikov mihrab"; jedna na mjestu sadašnje Babu'r-Rahmet; i treća na nekadašnjem mjestu kapije Babu'l-Osman, koja se sada zovu "Džebrailova kapija". Umjesto mihraba,[53] stajao je veliki kamen koji je označavao kiblu; u početku je ovaj kamen stajao na sjevernoj strani, a potom je, nakon što je Mekka učinjena kiblom premješten na južnu.

U početku se Poslanik, držeći hutbe petkom ili govoreći u Džamiji drugim danima, naslanjao na mjesto sada poznato kao *Ustevenetu'l-Hannaneh* ili "Mjesto plača". Minber napose[54] izum je Medinjana iz plemena Benu Nedždžar. Bilo je to drveno postolje, dva puta jedan lakat, sa tri stepenika, svaki pedalj visine; na najvišem bi Poslanik sjedio kada bi mu zatrebao odmor. Minber je svoju sadašnju formu dobio godine 90. (*A.H.*), tokom vladavine Velida, halife sa umjetničkim sklonostima i pretenzijama.

[53] Mihrab i minaret svoje postojanje duguju vremenu vladavine Velida, graditelja treće džamije. U to doba muslimani su putovali širom svijeta upoznajući se sa lokalnim umjetnostima svih područja; stoga nije bez pameti činjenica da ih Hindusi krive za "pozajmicu" njihova dva najznačajnija simbola i njihovo pretvaranje u luk i kulu.

[54] Kao i obično, postoje određene sumnje u vezi sa ovim mjestom. Tkaninom ga je natkrio halifa Osman ili, prema drugima, *el-Mu'avija*, koji ga je, uplašen pomračenjem sunca na svoju zamisao da ga prenese u Damask, postavio na novi okvir, uzvisio još šest stepenika iznad zemlje. Halifa *el-Mehdi* želio je minber podići za još šest stepenika, ali mu je to zabranio Imam Malik. Abbasidi su zamijenili minber, a od Poslanikove stolice napravili češljeve, koji su se čuvali kao relikvije. Neki historičari tvrde da je pravi minber spaljen zajedno sa džamijom godine 654 (*A.H.*) . U Ibn Džubejrovo doba (*A.H.* 580) bio je običaj da posjetioci dodiruju rukom komad starog drveta, ugrađen u jedan od stupova minbera; pretpostavlja se da je to ostatak od izvornog "mjesta plača". Svaki sultan dodavao je neki ukras na minber, te je tako jednom bio izrađen od bijelog mermera, natkriven kupolom od "osam metala". Sada je to lijepa struktura, očigledno načinjena od drveta, elegantno obojena i pozlaćena. Bio sam prilično detaljan u vezi ovog minbera, nadajući se da, sljedeći put kada iskrsne pitanje Poslanikove stolice, naši autori neće pomiješati *Curule* stolicu sa muslimanskim minberom. Lane (*Mod. Egyptians*, poglavlje III) daje skicu unutrašnjosti džamije.

U Džamiji je Poslanik provodio veliki dio dana družeći se sa svojim drugovima, razgovarajući, upućujući i tješeći siromašne. Nedaleko odatle bile su kuće u kojima su živjele njegove supruge, njegova porodica i njegovi prvi prijatelji. Tu je klanjao, kad bi se oglasio ezan sa krova. Tu je primao izaslanike i emisare, ali i Objavu, koju je isporučivao melek Džebrail. Samo nekoliko jardi od tog svetog mjesta je i preselio i ukopan.

Slijed događaja značajnih za historiju islama nije mogao dopustiti – osobito s obzirom na činjenicu da nije bilo Božije zapovijesti po kojoj se nije smjelo mijenjati – da Džamija ostane u svojim skromnim okvirima. Prvi halifa zadovoljio se restauracijom samo nekih palmovih stupova i greda, koje više nisu mogle nositi svoj teret; Omer, drugi nasljednik, ogradio je Hudžeru ili Aišinu sobu, u kojoj je Poslanik ukopan, zidom od nepečenih cigli, a 17. godine (*A.H.*) on je i proširio Džamiju na 140 sa 120 lakata, uzimajući za te potrebe zemljište sa svih strana osim sa istočne, na kojoj su bile kuće Poslanikovih supruga, odnosno "Majki vjernika", kako one u Kur'anu slove. Izvan sjevernog zida podigao je sofu zvanu *el-Batha* – izdignutu klupu od drveta, zemlje i kamena, na koju su ljudi mogli sjesti, opustiti se, uživati u razgovorima i čitanju pobožne poezije, jer je u to vrijeme Džamija postajala mjesto koje su ljudi počeli osobito poštovati i prema njoj se odnositi na naročit način.[55]

Drugu Džamiju podigao je 29. godine (*A.H.*) treći halifa Osman, koji je, ne obraćajući pažnju na glasno negodovanje ljudi, srušio stare zidove i građevinu proširio, znakovito prema sjeveru, a nešto manje prema zapadu, ali nije pomjerao istočne granice zbog privatnih kuća koje su tamo stajale. Krov je napravio od indijske tikovine (moj prijevod arapske riječi *saj*), a zidove od tesanog i klesanog kamena. Ove inovacije izazvale su izvjesno uzbuđenje, koje je uvijek smirivao navođenjem Poslanikovih riječi, naime jedne predaje (*hadis*) koju je, čini se, uvijek imao spremnu. Predmetna predaja, prema nekim, glasi: "*I da se ova moja Džamija proširi do Safe*" – brda u Mekki – "*to bi još uvijek bila moja Džamija*", a prema drugima: "*I da se Poslanikova džamija proširi do Zu'l-Hulejfe* (oko pet milja izvan Medine na putu prema Mekki), *to bi još uvijek bila njegova Džamija*." Ali, Osmanova vještina u pronalaženju prigodnih i odgovarajućih *hadisa* nije utjecala na činjenicu da su njegovi građevinski poduhvati dijelom bili razlog i uzrok za njegovo ubistvo. Završena je prvog muharrema 30. godine (*A.H.*)

Dakle, islam je rastao i širio se, sjajan i moćan, odlučan nadmašiti sve ostale narode veličanstvenošću svojih javnih građevina. 88. godine (*A.H.*) Velid Prvi, 12. halifa Benu Umejje, nakon izgradnje, odnosno restauracije, Džamiu'l-Emmevi, Emevijske džamije (središta dinastije Emevijja) u Damasku, riješio je pokazati i dokazati svoje slobodoumlje u Medini. Upravitelj mjesta Omer ibn Abdu'l-Aziz dobio je nalog da za 7.000 *dinara* (zlatnih dukata) kupi sve kućice od nepečene cigle koje su se nalazile uz i sa istočne strane Džamije. U njima su živjeli isključivo potomci Allahovog Poslanika i prvih halifa, te je u velikom broju slučajeva preseljenje poštovanih stanara izvođeno uz znakovite teškoće. Neke od žena – po pravilu najtvrdoglavije u sličnim situacijama – odbile su uzeti novac, te je Omer primijenio krajnje mjere, doslovno ih istjerujući na ulicu, otkrivene[56] usred dana. Grčki imperator, kojemu se halifa obratio, poslao je nevjerovatno bogat dar, naime darove, srebrene lance za svjetiljke, vrijedne zanimljivosti i rijetkosti – među koje neki autori ubrajaju pehar i ogledalo iz Kisre – 40 tovara malih klesanih kamenova za *tvrdozid* te 80.000 dinara ili, prema drugima, 40.000 miskala zlata. Poslao je i 40 koptskih i grčkih umjetnika da isklešu i izrezbare mermerne stupove i zidne obloge, te da nadziru pozlaćivanje i izradu mozaika. Jednom od tih kršćana odsječena je glava zbog toga što se usudio uklesati svinju na kibla-zidu, a drugi je, u drukčijem pokušaju onečišćenja krova, pao na zemlju i mozak mu se prosuo po tlu. Ostali su prihvatili islam, ali to nije spriječilo starije Arape da negodujući žamore da je ovaj halifa Džamiju pretvorio u kanisu, kuću kršćanskih kipova.

Hudžera ili soba u kojoj je Poslanik dopustio meleku Azrailu, meleku smrti, da odvoji njegovu dušu od tijela prvi put je uvrštena u Džamiju. Zid od nepečene cigle[57] kojim su bila ograđena tri (odnosno četiri) mezara zamijenjen je zidom od klesanog kamena, a zatim još jednim izvanjskim, između kojih je ostavljen uzak prolaz.[58] Ovi dvostruki zidovi bili su bez vrata ili su imali samo jedna mala vratašca na sjevernoj strani, a od toga vremena (*A.H.* 90) nikome, kaže *el-Samanhudi*, nije bilo dopušteno da uđe u svetu odaju.[59] Na svakom uglu Džamije podignut je po jedan minaret. Građevina je proširena na 200 sa 167 lakata, a završena je 91. godine (*A.H.*). Kada ju je Velid, halifa, posjetio nakon

---

55 Autori spominju mjesto s vanjske strane zapadnog zida zvano *el-Suffah*, namijenjeno najsiromašnijim vjernicima; toj okolnosti duguju u svoje zajedničko ime *Ashabu'l-Suffah*, "drugovi sa sofe".

56 Čitatelj će se sjetiti da su šeste godini po hidžri, nakon Poslanikove ženidbe sa Zejneb, njegove supruge zakrivene iza hidžaba, perde ili zastora. Kur'anskim ajetom se muslimanima nalaže da s njima razgovaraju iza zastora. Odatle opća praksa u cijelom islamu: smatra se krajnje sramotnim da muslimanka pokazuje svoje lice, a često će je smatrati otvorenom prijetnjom predrasudi. Time su sprečavane bitke, a povremeno je to izazivalo i pobune.

57 Izvanjski zid kojega je izgradio halifa Velid stajao je do 550. (*A.H.*), kada je Džemalu'ddin iz Isfahana, vezir Nuru'ddina Šehida, za ovo mjesto osigurao rešetku od sandalovine ili, prema drugima, od čelika. Otprilike u isto vrijeme, Sejjid Abu'l-Hajdža iz Egipta je poslao bijeli brokat, sa crvenom svilom izvezenom surom *Ja Sin*, za pokrivanje unutrašnjosti zida. Postavljena je pri imenovanju *el-Mustazi bi'llaha* halifom, nakon čega su svi sultani usvojili običaj da obnavljaju ovaj dar. Godine 688. *A.H. Kalaun* iz Egipta načinio je unutarnju mrežu od mjedi, kakva je i sad, i natkrio je zelenom kupolom.

58 Unutarnji zid kojega je podigao halifa Velid, čini se, odupro se požaru iz 654. *A.H.*, u kojemu je džamija izgorjela do temelja, te i onom iz 886. *A.H.*, kada je džamiju zapalila munja, Hudžera je pošteđena.

dovršenja, njegovi pobočnici su ga pitali zašto nije uloženo više veličanstvenosti u njenoj izgradnji, našto ih je Omer, upravitelj, obavijestio, na opće zaprepaštenje, da su samo zidovi koštali 45.000 dukata – dinara, zlatnog novca (*sekvin*).

Četvrta Džamija podignuta je 191. godine (*A.H.*), a izgradio ju je Mehdi, treći halifa iz plemena Benu Abbas ili bagdadskih halifa – u historiji proslavljen zbog trošenja nevjerovatnih iznosa na hodočašću. On je proširio zgradu dodajući 10 prelijepih stupova od klesanog mermera, sa zlatnim kapitelima sa sjeverne strane. Godine 202. (*A.H.*) Me'mun je dalje proširio Džamiju. Iz Mehdijevog Mesdžida Hakim bi'Emr-i'Llah, treći fatimidski halifa iz Egipta (i božanstvo, prema vjerovanju sekte Druza), odlučio je ukrasti tijela Poslanika i njegove dvojice drugova. Oko 412. godine (*A.H.*), s tom namjerom poslao je izaslanike i emisare u Medinu: pokušaj je, međutim, propao, a nesuđeni svetogrdnici su izgubili svoje živote. Općenito se pretpostavlja da je Hakimova namjera bila da premjesti *zijaret* u svoju prijestolnicu, ali nekome toliko ludom teško je utvrditi stvarni poriv i namjeru. Dvojica kršćana, maskirani kao hodočasnici iz Magreba, godine 550. (*A.H.*) iskopali su tunel iz obližnje kuće do Džamije. Otkriveni su, odsječene su im glave, a ostaci spaljeni. Govoreći o ovim događajima, muslimanski historičari znakovito miješaju natprirodno sa onim što se događalo u ovom svijetu. Na koncu, kako bi spriječio dalje pokušaje takvog i sličnog svetogrđa, Malik Adil Nuru'd-Din, jedan od mamelučkih sultana ili, prema drugima, sultan Nuru'd-Din Šehid Mahmud ibn Zengi, koji je, upozoren viđenjem Poslanika u snu, u Medinu stigao tačno na vrijeme da otkrije dvojicu kršćana, te zaštitio sveto mjesto dubokim opkopom napunjenim topljenim olovom. Na taj način su Ebu Bekr i Omer, jer i njima je prijetila znakovita opasnost, zadržali svoja posljednja počivališta do Dana velikog suda.

Godine (*A.H.*) 654. peta Džamija izgrađena je zbog činjenice da je četvrta izgorjela u požaru, čiji uzrok neki autori pripisuju vulkanu koji je eruptirao blizu grada, drugi, fanatičniji i manje pouzdani, šizmatičnim Benu Husejn i čuvarima mezara. Ovom prilikom spašena je Hudžera, zajedno sa starim i neprocjenjivim primjercima Kur'ana koji su tamo stajali, osobito oni ispisani kufskim pismom, u vrijeme Osmana, trećeg halife. Pobožnošću trojice vladara: Mustesima (posljednjeg bagdadskog halife), Muzafera Šemsu'd-Dina Jusufa, vladara Jemena te Zahira Bejbera, egipatskog sultana, djelo je završeno godine (*A.H.*) 688. Građevina je proširena i uljepšana prilozima egipatskih prinčeva i vladara, te je potrajala narednih 200 godina.

Šesta Džamija, gotovo današnja, izgrađena je zaslugom Kaid-bega, 19. sultana čerkeskih mamelučkih kraljeva Egipta, 888. godine (*A.H.*): Džamija je tada već bila stara gotovo 400 godina. "Mustesimovu džamiju" pogodio je grom, 13 ljudi je poginulo na namazu, a vatra nije poštedjela ništa osim Hudžere.[60] Rešetka i kupola su restaurirane, mihrab i minber poslati iz Kaira, a kapije i minareti raspoređeni su onako kako sada stoje. Ne potpuno zadovoljan učinjenim, Kaid-beg je ustanovio i uspostavio vakuf i prinadležnosti, te uveo red među službenicima oko mezara. U 10. stoljeću sultan Sulejman Zakonodavac popločao je lijepim bijelim mermerom Revdu ili Bašču, koje je Kaid-beg, ne usuđujući se išta mijenjati, ostavio sa zemljanim podom, te je podigao lijepi minaret koji nosi njegovo ime.

Tokom vladavine kasnijih sultana i Muhammeda 'Alija nekoliko sitnijih darova u vidu svjetiljki, ćilima, voštanih svijeća i svijećnjaka dodati su postojećim, a učinjeno je i nekoliko nematerijalnih izmjena. Trenutni prvak islama, kao što sam već rekao, ponovo gradi jedan od minareta i sjevernu kolonadu *Harema*.

To je historija Džamije i njenog širenja.

Tokom vehabijske opsade Medine[61] njihovi prvaci i naugledniji pripadnici dočepali su se džamijske riznice, koja mora da je bila znakovita, i podijelili je među sobom. Kada se grad predao, Sa'ud, u društvu svojih najodanijih sljedbenika, ušao je u Hudžeru, ali, prestravljen snom, nikada nije

[59] Nakon Poslanikovog preseljenja i ukopa Aiša je nastavila živjeti u istoj sobi, čak i bez zastora između nje i mezara. Uznemiravana od strane brojnih posjetitelja, odijelila se od svetog mjesta zidom. Na mezar je dolazila nezakrivenog lica i nakon što je njen otac Ebu Bekr ukopan pored Poslanika; nakon Omerovog ukopa, pokrila je lice velom.

[60] "Ovom prilikom", kaže el-Samanhudi, a navodi Burckhardt, "Hudžera je otvorena i u njoj su nađena tri mezara, puni svega, ali autor ovog izvještaja, koji je osobno ušao u Hudžeru, nije vidio mezar u pravom smislu te riječi". Ipak, na drugom mjestu, očevidac tvrdi da je vidio sanduk pod kojim je bio Poslanikov mezar opkovan srebrom. Ja samo prenosim.

[61] Burckhardt nudi cijeli izvještaj o ovom događaju u historiji vehabija.

zašao iza zastora ili makar pokušao vidjeti mezar. Opljačkao je, naravno, riznicu u prolazu, ukrao *Kavkebu'l-Durri* (ili bisernu zvijezdu) te ukrase poslane na dar iz svih krajeva islama. Dio je prodao, kažu, za 150.000 rijala (dolara) Ghalibu, mekanskom šerifu, a ostalo je odnio sa sobom u *Darijeah*, svoju prijestolnicu.[62] "Slučaj" je spriječio dalju desakralizaciju Džamije. Pohlepni vehabije, zaslijepljeni i prvučeni sjajem zlatnih ili pozlaćenih kugli i polumjeseca ponad zelene kupole, pokušali su ih oboriti. Dvojica su, kažu, poginuli nakon pada sa skliskog krova, a ostali, prestravljeni do ludila, odustali su od daljeg uništavanja. Naštetili su, dakako, i napretku grada propisivanjem poreza stanovnicima, prekidajući dotok godišnjeg izdržavanja te zabranjujući posjetiteljima da se približe mezaru. O njima narod govori sa gnušanjem, spominju poganu naviku u njihovoj naravi, naime, da su za svaku sitnu pomoć u vjerskim pitanjima, namazu ili učenju Kur'ana davali nekoliko zrna baruta ili nešto jednako "vrijedno", umjesto "kamenih dolara". Beduini "zdrave dolare" zovu *kirš hadžer* ili *rijal hadžer*, *kameni dolar* ili *kameni rijal*.

Kada je Abdullah, Sa'udov sin, 1815. godine (*A.D.*), zaključio mirovni ugovor sa Tussun-pašom, egipatski general je za 10.000 rijala, otkupio sve zlatne posude koje u međuvremenu nisu pretopljene i riznicu Džamije vratio na svoje mjesto. Čuo sam i da ovo nije istina,a znam da je utemeljeno na čvrstim i pouzdanim dokazima. Među Istočnjacima događaji tokom posljednje generacije, općenito govoreći, slabo se pamte, a ulema dobro poznaje historiju događaja od prije 1.200 godina, dok potpuno zanemaruju i nemaju pojma o onome čemu su njihovi djedovi svjedočili. Čuo sam brojne nevjerovatne priče o trenutnom bogatstvu koje se čuva u Poslanikovoj džamiji u Medini; to je i za očekivati tamo, gdje i kada pretjerivanje doprinosi ugledu onoga koji pretjeruje.

Osoblje Poslanikove džamije u Medini uveliko se promijenilo od vremena Burckhardtove posjete, što je posljedica narastajućeg turskog utjecaja. Još uvijek je brojno, jer načelo podjele rada prvo je i omiljeno načelo na Istoku, a drugo jer *sinovi svetih gradova* prirodno žele iscijediti što je moguće više od "sinova ostalih gradova" sa što je moguće manje truda. Suštinski dio pregleda koji slijedi dao mi je Omer-efendija, a ja sam njegove informacije potom uporedio sa ostalima koje sam smatrao pouzdanim.

Upravitelj Džamije ili *Šejhu'l-Harem* više nije uškopljenik. Trenutno, to je turski paša Osman, kojega je postavio uz mjesečnu platu od oko 30.000 pijastera. Njegov *naib* ili zamjenik je crni evnuh, šef *agavata*, uz platu od 5.000 pijastera. Trenutni upravitelj ovog kolegija je neki Tajfur-aga, rob Esma-sultanije, sestre preminulog sultana Mahmuda. Glavni rizničar *Mudiru'l-Harim* vodi računa o haznedaru ili rizničaru, čija plata je oko 2.000 pijastera. Muteselim je šef katiba ili pisara koji se brinu o računovodstvu Džamije; njegova plata je 1.500, a ispod njega je *nakib* ili pomagatelj, uz platu od 1.000 pijastera. Tu su trojica šeika evnuha koji primaju između 700 i 1.000 pijastera mjesečno svaki. Evnusi, njih oko 100 do 120, podijeljeni su u tri skupine ili reda. Bevvabin ili vratari, otvaraju džamijska vrata. Habzijje se brinu o čistoći čišćih dijelova Džamije i *Harema*, a najniži red, koji se narodski zovu battalima, čiste sve ostale vrste nečistoća, tjeraju i tuku one koje zateknu na spavanju u Džamiji, te služe i za sve ostale potrebe, što ovdje podrazumijeva i znakovitu upotrebu štapa. Ti ljudi primaju napojnice, naime darove od posjetitelja pri ispraćaju iz Džamije i čestitanju na obavljenom zijaretu, kao i za ostale sitne usluge poput dopuštanja i omogućavanja strancima da upale svjetiljke i svijeće u Džamiji, ili da pometu pod. Njihova plata varira od 250 do 500 pijastera mjesečno: oni se smatraju časnim i uglednim ljudima i uglavnom su oženjeni, neki od njih sa tri ili četiri žene. Karakter i narav aga zanimljiv je i izuzetan koliko i njihova izvanjska pojava. Odvojen od ostalih ljudi, on je surov, grub, hrabar i sposoban za svaku okrutnost. Njegov tjelesni sklop je neprirodno visok (dugačak!) i mršav, osobito ruke i noge, široka i podignuta ramena, izbočeni zglobovi, a lice neuobičajeno izduženo; neobično je vješt u upotrebi oružja, a dubok glas njegovu zapovijest čini izvršnom.

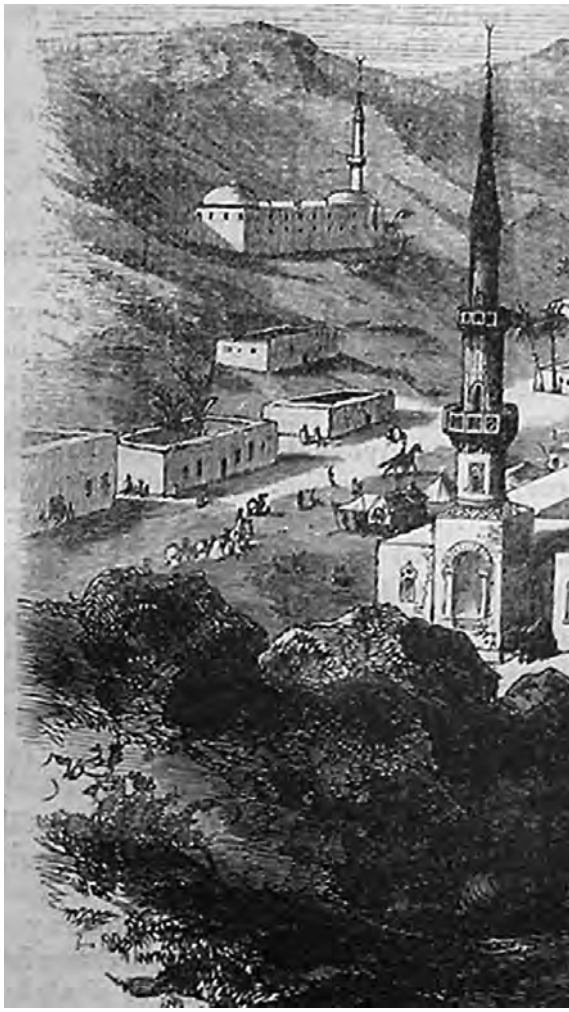

Osim evnuha, tu je i veliki broj slobodnih (nezvaničnih) službenika, zvanih *farrašin*; gotovo svi stanovnici grada, pripadnici niže i srednje klase

[62] Moj prethodnik procjenjuje riznicu toga doba na 300.000 rijala, ako imamo na umu vremenski period u kojem se punila. Gradski prvaci prisvojili su zlatne posude u vrijednosti od 50.000 dolara, a Sa'ud je prodao dio plijena Ghalibu za 100.000 (rekli su mi za trećinu više), ostavljajući sebi gotovo jednaku količinu bisera i koralja. Burckhardt pretpostavlja da su i upravitelji Medine, neovisni prvaci, a povremeno i čuvari mezara, povremeno zavlačili ruku u rezultate darežljivosti vjernika.

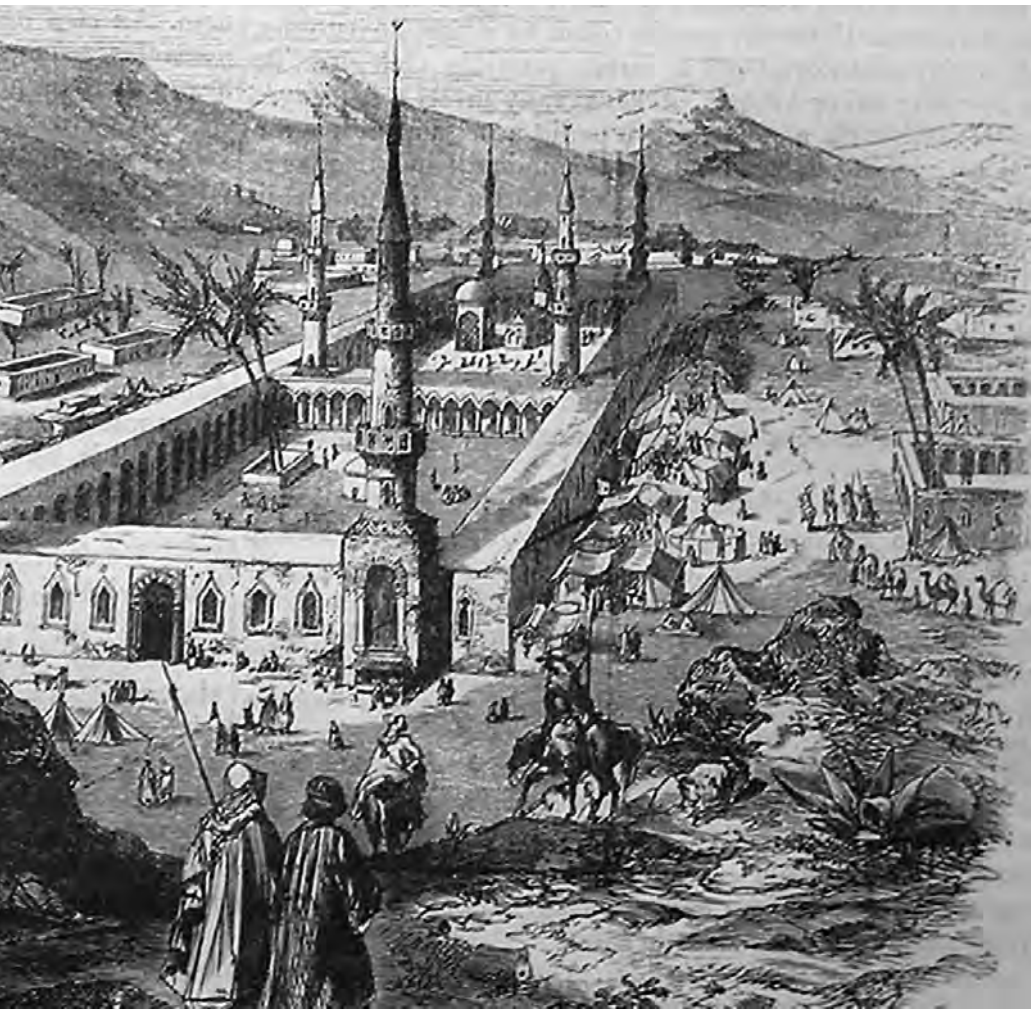

pripadaju ili spadaju u ovaj red. Podijeljeni su u skupine po 30 i mijenjaju se svake nedjelje na dužnosti dočeka i prijema gazije ili 22 pijastera. Njihov posao podrazumijeva brisanje prašine, prostiranje ćilima, dolijevanje ulja u uljanice, koje samo evnusi spuštaju sa plafona, te, općenito govoreći, da marljivo ne rade ništa.

Konačno, sluge u Džamiji, najniža klasa službenika, sastoje se od Šehju's-Sakki (šejha vodonoše) pod kojim je 45 do 50 ljudi koji prskaju pod, zalijevaju bašču i donose vodu posjetiteljima.

Pismeno osoblje je još brojnije od izvršnog osoblja i posluge. Tu je kadija ili vrhovni sudac, koji se svake godine mijenja, a dolazi iz Istanbula. Nakon 12 mjeseci u Medini prelazi u Mekku, a potom se vraća kući, nakon gotovo isto toliko mjeseci na službi u drugom Svetom gradu. Pod njim su trojica muftija hanefijske, šafijske te malikijske pravne škole; četvrta ili hanbelijska nema svoga predstavnika ni ovdje ni u Kairu. Svaki od ovih službenika prima kao platu 250 pijastera mjesečno. Reisa, kako se *mujezini* ovdje zovu, imaju koliko god treba; 48 ili 49 najnižeg reda, kojima predsjedava šest *kubara* ili gospodara (učitelja), a nad njima je Šejhu'l-Ruasa, koji jedini ima privilegiju učenja ezana sa rejsijja minareta. Šejh prima 150 pijastera, šefovi oko 100, a obični *mujezini* oko 60; tu je i 45 hatiba koji drže predavanja i predvode džuma-namaze petkom za 120 pijastera mjesečno; nad njima je Šejhu'l-Hutaba. Otprilike isti iznos izdvaja se i za 75 imama, koji predvode redovne namaze u Džamiji, a njihov nadređeni je *Šejhu'l-Aimma*.

Gotovo svi stanovnici Medine koji nemaju nikakvo zvanično zaduženje u vezi sa Džamijom kandidiraju se za muzavvire. Počinju kao dječaci, učenjem osnovnih dijelova potrebnih za obavljanje obreda, te vođenjem posjetitelja, dijelom traženjem, a dijelom samopouzdanjem, često se događa da već u ranoj mladosti, da ne kažemo djetinjstvu, uspijevaju ostvariti prihod dovoljan za pristojan život. Muzavvir često ugošćuje strance u svojoj vlastitoj kući, kao što je i sa mnom bio slučaj, te rukovodi njihovim obredima sve vrijeme njihovog boravka u Medini. Za tu vrstu usluge plaća mu se sukladno ugledu i položaju gosta, ali tom nadnicom veza se ne prekida. Ako muzavvir posjeti dom svoga *zaira*, očekuje da se prema njemu odnosi sa krajnjom gostoprimljivošću, te da kuću napusti sa lijepim poklonom. Pobožan posjetitelj često će svojim *ciceronima* u Mekki i Medini slati godišnje "poklone" kako bi sebi osigurao namaz kraj Ka'abe i kraj Poslanikovog mezara. Doznake se često umotavaju u papir, a potom u zapečaćenu kožnu torbicu, nešto nalik na portfelj na kojem se ispisuje ime osobe kojoj je upućena. Potom se predaje na povjerenje ili zaduženje pouzdanom hodočasniku ili javnom rizničaru, koji putuje glavnim karavanom.

Nisam bio u prilici osigurati tačnu informaciju o iznosu novca koji se svake godine šalje iz Istanbula i Kaira u Medinu. Jedina stvar oko koje se svi slažu, čini se, da su oni lišeni polovine svojih namijenjenih primanja. Kada sadaka i *aukaf* (milodari i zavještanja) stignu u grad, *surreh* ili finansijer karavana ih predaje muftiji, šefu hatiba i kadijinom činovniku. Ovi službenici formiraju komisiju, te nakon obračunavanja ukupnog broja porodica kojima pripadaju ove prinadležnosti, dijele novac na pojedinačne iznose, sukladno broju članova svakog domaćinstva i osobnoj razini prinadležnika, koji su podijeljeni u pet kategorija: ulema ili učeni, profesori, tj. predavači i učitelji odraslih u Haremu, imami i hatibi, Poslanikovi potomci, *fukaha*, siromašni mudraci, odgojitelji, oni koji djecu podučavaju Kur'anu, *avam* ili *nobile vulgus* Svetog grada, uključujući *ahale* ili gradske trgovce (buržuje) te *mudževerine* ili doseljenike. Omer-efendija je pripadao ili spadao u drugu skupinu i on mi je rekao da njegov dio varira od tri do 15 rijala godišnje.

Poglavlje XVIII

Medina

Svejednako je teško odrediti, politički i geografski, granice Hidžaza. Dok neki autori, poput *Abu'l-Fedaa*,[63] sjevernu granicu uspostavljaju u Ejli (utvrdi *el-'Akabeh*) te nadalje pustinjom, pri čemu je Jemen njegova južna granica, ostali pod ovim pojmom podrazumijevaju "traku" zemlje – kopneni pojas između Mekke i Medine. Ova zemlja nema prirodnih granica, a politički interesi se mijenjaju sa svakom generacijom; moguće je, stoga, da je najbolje određenje njenih granica sve što podrazumijeva sveta zemlja, pri čemu je Jambu' sjeverna, Dždda južna krajnja tačka, dok linija povučena od (ili kroz) Medinu, Suvjerkijju i Džebelu'l-Kora – planinski pojas kod Taifa – može predstavljati istočnu granicu. Tako bi Hidžaz bio nepravilan paralelogram, oko 250 milja dužine, sa maksimalnom širinom od 150 milja.

Dva značenja priskrbljuju se imenu poštovane zemlje. Većina znalaca tvrde da znači "odvojitelj", "barijera" između Nedžda i morske obale ili između Jemena i Sirije. Prema drugima, ovaj naziv znači, "povezano" planinama. Treba primijetiti da narod ove zemlje, osobito beduini, razlikuju "donje krajeve", naime doline, od "gornjih krajeva" to jest planina, respektivnim imenima; prve nazivaju *tahamatu'l-Hidžaz* – morska obala Hidžaza, a potonji jednostavno kao Hidžaz.[64]

Medinetu'l-Nebij, "Poslanikov grad" ili, skraćeno Medina, "Grad", smješten je na granici sa Nedždom u prostranoj visoravni koja čini središnju Arabiju. Granice svetilišta, *Hududu'l-Harim*, onako kako ih je odredio Poslanik navlastito, mogu poslužiti kao oznaka gradskog područja.

Sa sjevera, na udaljenosti od oko četiri milje, nalazi se Džebelu'l-Uhud ili prema drugima, Džebelu's-Saur, malo brdo iza Uhuda; to su najistureniji "rebra" golemog tercijarnog i primitivnog masiva koji se proteže od Taurusa do blizu Adena i od Adena do Maskata, oivičavajući trapez Arabije. Na jugozapadu visoravan je omeđena grebenima šljakastog bazalta, te potpornom stijenom zvanom Džebelu'l-Ejr, poput Uhuda, oko tri milje od grada. Na zapadu, prema nekima, granicu predstavlja džamija Zu'l-Hulejfa. Na istoku nema prirodnih orijentira, čak ni vještačkog, poput Alemejna u Mekki. Povučena zamišljena linija, dakle, opcrtava nepravilan krug u kojemu je grad središte, sa prečnikom 10 do 12 milja. To je *Harem*.[65] Sa geografskog aspekta, visoravan je ograničena, na istoku, tankom crtom niskih, tamnih brda, presječenim sa *Derbu'l-Šerki* ili "Istočnom rutom" kroz Nedžd do

Mekke, prema jugu plato je otvoren i gotovo idealno ravan, makar koliko se okom može procijeniti.

Medina bez sumnje potječe iz pradavnih vremena, a razlozi njenog napretka vidljivi su i u obilju izvora slatke vode, što je u Arabiji, općenito, prava rijetkost. Zemlja (tlo) je na nekim mjestima platoa slani pijesak, ali uglavnom bijela kreda i ilovača, od koje je i na najjednostavniji način moguće na-

---

63 Prema istoku on Hidžaz ograničava *Jememehom* (poneki uključno), Nedždom i Sirijskom pustinjom, a prema zapadu Crvenim morem. Grci, ne bez razloga, uključuju i *Arabiu Petraeau*. Niebuhr južnu granicu vidi u *Haliu*, malom gradu južno od Kunfudaha). Kapetan Head (*Journey from India to Europe*) selom *el-Kasr*, nasuprot otoku *Kotambul*, ograničava Hidžaz sa južne strane.

64 Ako beduina iz okoline Mekke pitate odakle potječe, odgovorit će *mine'l-Hidžaz,* "iz Hidžaza", misleći pritom na planinsko područje zemlje oko Taifa. Ovo je dokaz u prilog tvrdnjama onih koji tvrde da ime napose znači "mjesto povezano" (planinama). Poznato je da su beduini narod koji ponajbolje čuva stare i sporne riječi, to je razlog zbog kojega su ih učeni konsultirali u počecima muslimanske filologije. *El-Hidžaz*, također, ovim značenjem, ponajbolje opisuje zemlju, niz za nizom grebena i planinskih lanaca, dok ime poput "barijera" više liči na zaključak nekog geografa. Odatle je Nedžd nazvan po svojim visokim i otvorenim visoravnima i ukratko, u ovom dijelu svijeta, imena često ishode iz nekih fizičkih i materijalnih osobenosti tla ili klime.

65 U *haremu* svi grijesi su najstrožije zabranjeni, ali različite škole zagovaraju različite razine strogosti u ovom pogledu. Imam Malik, naprimjer, ne dopušta obavljanje nužde u Medini bliže od Džebelu'l Ejr, oko tri milje daleko od grada. On također zabranjuje ubijanje divljih životinja, ali ne precizira kazne za činjenje ovih zabranjenih stvari. Neki zabranjuju sječenje drveća, tvrdeći da ih je Poslanik sadio kao ukras grada na zadovoljstvo posjetiteljima. Svi autori jednoglasno zabranjuju ubijanje ljudi (osim osvajača, nevjernika i svetogrdnika), pijenje opojnih pića i nemoralan život. Što se tiče *harema* napose, mišljenja su nedvojbena; brojnim predajama (*hadis*) potvrđuje se njegov ugled, hvale stanovnici i prijeti onima koji povrijede grad i građane. Pouzdano se zna da će se "*posljednjeg dana*" Poslanik zauzimati i pomagati onima koji umru u i budu ukopani u Medini. Stoga, Imam Malik obavio je samo jedan *hadždž*, bojeći se da će umrijeti i biti ukopan na drugom mezarju, a ne u Bekiji. Vode se rasprave u vezi komparativne svetosti Medine i Mekke. Neki tvrde da je Poslanik više volio Medinu, blagosiljajući je na isti način na koji je Ibrahim blagoslovio Mekku. Štaviše, kako je prema predaji zemlja za tijelo svakog čovjeka uzeta sa mjesta na kojem će biti ukopan, očigledno, počašćena je osiguranjem tvari za Poslanikovo ovosvjetovno tijelo. Ostali, poput Omera, nikada nisu bili potpuno sigurni za koji grad da se opredijele. Treći zagovaraju prednosti Mekke, a općim suglasjem muslimanskih učenjaka ima prednost u odnosu na Mekku, osim Bejtullaha.

praviti prihvatljive cigle. Kreča, isto tako, ima u izobilju. Grad je smješten na uzvišenom dijelu platoa, čiji je najniži dio, sudeći po nagibu, južno podnožje brda Uhud, odakle i naziv *el-Safileh*, najviša u *Eveli* ili dolini oko Kube i na istoku.

Južne i jugoistočne zidove predgrađa povremeno su rušile i raspuhivale žestoke bujice koje se, nakon kiša, slijevaju sa zapadnih i istočnih visoravni. Voda otiče prema *el-Ghabbehu*, nizini pod sjevernim i zapadnim brdima, malo iz brda Uhud. Ovaj bazen prima vodu koja se slijeva i cijedi s planina i iz dolina: prema nekima upija je, a prema drugima sakuplja do količine dovoljne da oteče prema moru. Voda, iako je ima u izobilju, rijetko je dobrog kvaliteta. U Poslanikovo vrijeme Medinjani su pili vodu iz bunara od kojih se sedam među ljudima još uvijek smatraju svetim. Historičari prenose da je Omer, drugi halifa, akvaduktom gradu osigurao pijaću vodu sa sjevernih dijelova visoravni. Savremeni grad snadbijeva se iz izvora zvanog *Ajnu'l-Zerka* ili Azurnog (plavog) vrela, koje izbija u podnožju brda Ejr, te iz drugog, iz palmika u Kubi. Vodu je u grad prvi doveo Mervan, gradski upravitelj iz Mu'avijinog vremena. Sada teče podzemnim kanalom, oko 30 stopa ispod površine zemlje; na nekim mjestima voda dolazi u dodir sa zrakom, u smislu da se voda približi svim stanovnicima grada i područja: to je djelo sultana Sulejmana Zakonodavca. Nakon prolaska kroz grad okreće prema sjeverozapadu, njen tok obilježen je linijom kružnih zidina visine do čovječijih prsa, poput *kariza* u Afganistanu, razmještenih na međusobno nepravilnim udaljenostima, a koji podsjećaju na bunare, potom se gubi u *Nakhilu* ili palmicima. Tokom moga boravka u Medini uvijek sam pio ovu vodu, koja mi se činila, kao što stanovnici grada tvrde, slatkom i zdravom, naime dobrom. U gradu postoji nekolicina bunara, jer je vodu moguće naći na tek dvadesetak stopa ispod površine tla: tek njih nekoliko ima pitku vodu, dok je u ostalima slana ili gorka. Kao što je uobičajeno u brdovitim zemljama Istoka, široka korita i *fiumare*, čak i tokom sušne sezone, osigurat će putniku za dan ili dva obilje vode, filtrirane kroz, a u nekim slučajevima i tekući ispod samog pijeska.

Klima visoravni poznata je po dugim i, uporedivo govoreći, oštrim zimama; u narodskoj izreci kriju se Poslanikove riječi da *onaj ko strpljivo podnese medinsku zimu i mekansko ljeto, zaslužuje džennet*. Snijeg u gradu nikada nije viđen, ali se često može vidjeti, kažu, na Džebelu'l-Uhudu; tokom zime u kućama se loži, a paraliza je česta kod onih koji se neoprezno kupaju nezagrijanom vodom. Lijep ten ljudi dokazuje da priče o oštrini zima nisu pretjerane. Hladni i jaki vjetrovi iz Istočne pustinje mnogo su strašniji, te iako Uhud zakriljuje grad sa sjevera i sjeveroistoka, pukotina u planinskom lancu na sjeverozapadu povremeno ispunjava zrak surovim i neugodnim udarima vjetra. Kiše počinju padati u oktobru i traju, uz znakovite prekide, šest mjeseci; oblaci, okupljeni oko vrhova planina i drveća u okolini grada, prazne se nasilno i snažno, a oko ravnodnevica uobičajene su i oluje s grmljavinom. U to vrijeme mjesta poput *Barru'l-Menekheh*, tj. otvorenih prostora između grada i predgrađa, preplavljeni su vodom, a zemlja uz južni i jugoistočni zid predgrađa postaje bazen. Kiša se, međutim, ovdje ne smatra nezdravom; a ljudi, za razliku od Mekanaca i stanovnika Kaira, iščekuju je sa zadovoljstvom i radošću, jer zalijeva njihove palmike i nasade drugog voća. Zimi obično kiša pada noću, u proljeće izjutra, ljeti predvečer. Tako je u cijelom Hidžazu, kako kaže i pjesnik Labid svojim stihovima, kojim opisuje napušteno mjesto starog taborišta:

"*Ono* (mjesto) *je oplođeno prvim proljetnim pljuskovima i zalijevano neprestalnim bujicama iz olujnih oblaka, spuštenim teškom i nježnom kišom; iz svakog noćnog oblaka i teško opterećenog jutarnjeg, pa čak i večernjeg, čiji sudari odjekuju iz daleka*."

Čitatelj Europljanin primijetit će da Arapi razlikuju tri godišnja doba, pritom našu jesen uključujući u svoje ljeto. Toplo vrijeme u Medini čini mi se svejednako žestokim kao i opisana zima, ali zrak je suh, a otvoren prostor

sprečava nastanak zagušljivih i stajaćih omorina, kao u Mekki. Štaviše, iako su poslijepodnevi topli, noći i jutra su hladni i rosni. U ovo doba godine stanovnici grada spavaju na krovovima svojih kuća ili na zemlji u svojim dvorištima. Stranci moraju slijediti njihov primjer uz određene predostrožnosti, vanjski zrak je zdrav u pustinji, ali u gradovima, nesviknutima, uzrokuje katare i disajne tegobe.

Prikupio sam sljedeće podatke o bolestima i medicinskim tretmanima u sjevernom Hidžazu. Medinu je četiri puta posjetio *Rihu'l-Asfar* (žuti vjetar) ili azijska kolera, za koje su pričali da su uzele veliki danak, ponekad i cijele familije. U ovoj *velikoj milosti* (*Rahmetu'l-Kebireh*), kako se najžešći napad pobožno naziva, čim bi čovjek povratio, bivao bi prepušten svojoj sudbini; prije toga, liječio se mentom, limunovim sokom i velikim gutljajima kahve. Medinjani se uvijek hvališu da *taun* ili kuga nikada nije prišla gradu.[66] Džuderi ili "male boginje", čini se, da su "domaće" u zemljama oko Crvenog mora; o njima čitamo u najranijim djelima arapskih historičara i hroničara, pa čak i u skorije vrijeme epidemije ove bolesti prođu kroz Arabiju i Somaliju i opustoše te zemlje. U gradu Medini ova bolest smrtonosna je za djecu, od kojih su mnoga u posljednje vrijeme vakcinisana:[67] među beduinima, stariji ljudi umiru od ove bolesti ali odrasli i snažniji rijetko postaju njenom žrtvom, bez obzira da li se radi o pustinji ili gradovima. Medicinske sestre zatvaraju sobe kada je sunce u zenitu i pažljivo vode računa da u sobu ne ulazi hladni, noćni zrak, vjerujući da će, budući da je bolest "vrela", dašak hladnog vjetra ubiti pacijenta. Tokom noćnih sati uz krevet uvijek ostavljaju upaljenu svjetiljku ili će pacijent umrijeti od ludila, koje donose zli duhovi ili strah. U sobama oboljelih pali se ovčija vuna, jer će smrt uslijediti nakon udisanja bilo kakvog prijatnog mirisa. Jedini lijek za koji sam čuo da koriste je drobljena kna rastopljena u vodi, a istim rastvorom se trljaju i oči kako bi se spriječilo sljepilo. Ishrana se svodi na *adas* (leću) i osobitu vrstu hurme, zvanu *Tamru'l-Birni*. Dvadeset i prvog dana pacijent se kupa mlakom vodom u kojoj je rastopljena so.

Očne bolesti su rijetke. Ljeti, groznice *quotidian* i *tertian* nisu ništa neuobičajeno, ali ako se uz njih pojavi i povraćanje, često su smrtonosne.

Napad obično počinje sa drhtavicom za kojom slijedi visoka tjelesna temperatura. Osnovni lijekovi su osvježavajuća i rashlađujuća pića, poput *sikanjabina* (mješavine meda, vode, sirćeta i začina, te skuhano do gustine sirupa) i drugih sirupa. Nakon groznice lice i tijelo često pomodri, a na nogama i po stomaku pojave se tvrde gromuljice. Postoje također i niže (iako još uvijek visoke) tjelesne temperature, koje se nazivaju jednostavno *hummah*; one se obično liječe paljenjem *zapisa* u pacijentovoj sobi. Žutica i žučne tegobe općenito su uobičajene, a osobito žutica liječi se na zanimljiv način. Bolestan čovjek gleda u posudu punu vode, dok iscjelitelj, učeći određene formule, provlači glave dvije igle od pacijentovih ušiju preko očiju, niz lice, konačno umačući ih u vodu, koja istoga trena postaje žuta. Drugi imaju *mirajet*, magična ogledala, u koja pacijent gleda i gubi žutu boju.

Dizenterija se često pojavljuje u vrijeme zrijenja voća, kada Arapi pohlepno jedu goleme količine nedozrelih bresaka, grožđa i narova. Popularan način liječenja ove bolesti je prava kauterizacija; oni naklonjeniji znanosti insistiraju na primjeni drastičnih i jetkijih mjera, pijenju *bizru'l-kutn* (sjemena pamuka), prženog, mljevenog i pomiješanog u vodi. Gotovo svi ovdje, kao i u Egiptu, manje-više pate od hemoroida; liječe ih dijetom – jajima i prazilukom – te različitim drugim lijekovima, *mirobalan*, *lisanu'l-hamal* i slično. Pacijenti sa užasom posmatraju makaze i nož, tako da su slučajevi potpunog izliječenja iznimno rijetki. *Filaria Medinensis*, koja se ovdje zove *farantit*, više nije uobičajena u mjestu po kojemu je dobila svoje *europsko* ime. U Jambu'u, međutim, ljudi pate od *vena* na nogama. Oboljeli se ovdje liječe kao i u Indiji i Abesiniji: kada tumor naraste i "crv" se pokaže, odstranjuje se postepeno i izokola oštrim drvetom. Bjesnilo je rijetko, a ljudi u vezi s njim imaju cijelu skupinu predrasuda. Oni vjeruju da komad mesa padne sa neba i, kada ga pas pojede, poludi, naime pobjesni. Neke ugledne osobe su me uvjeravale da je najbolji lijek ujedenog čovjeka zatvoriti u praznu prostoriju, unijeti mu dovoljno hrane za četiri dana, te ako na kraju tretmana još uvijek zavija kao pas, onda iz njega istjeruju *ghul* (demona), polijevajući ga vrelom vodom pomiješanom sa drvenim pepelom. Jedini poznat opis lepre u Hidžazu onaj je kojeg zovu *el-Baras*: pojavljuje se u vidu bijelih fleka na koži, rijetko napada bilo koga osim krajnje siromašnih i smatra se neizlječivom bolešću. Rane liječe *marhamom* ili mastima, osobito *balesanom*, tj. "mekanskim balzamom"; komad tkanine povezuje se oko uda i ne skida se dok rana ne prođe, što kod ovih jednostavnih ljudi znači – prvom prilikom. Čirevi su u Hidžazu uobičajena stvar, kao uostalom i u cijeloj Arabiji. O njima čitamo još od drevnih vremena. Godine (*A.D.*) 504, pjesnik i ratnik *Emr el-Kejs* umro je od ove užasne bolesti, a prenosi se da, kada je Muhammed Ebu Si Muhammed godine 132. (*A.H.*), sa vojskom iz Hidžaza osvojio Jemen, vidio je da narod pati od tako strašne i užasavajuće kožne bolesti, tako groznog izgleda da je zapovijedio da se oboljeli živi spale. Nasreću za oboljele, osvajač je iznenada umro neposredno prije nego je njegova neljudska zapovijest izvršena. Te

[66] Burckhardt (*Travels in Arabia*, vol. II) kaže da je 1815. godine (*A.D.*), kada su Mekka, Jambu' i Dždda bili teško pogođeni kugom, je, kao otvoren prostor između dvije luke, bila pošteđena.

[67] U Jemenu, kaže Niebuhr, primitivni oblik vakcine – majka bi trnom ubadala svoje dijete – poznat je od davnina. Moj medinski prijatelj uvjerio me da su tek u posljednjoj generaciji ovu praksu uveli i hidžaski beduini.

bolesti su ovdje, kao i Jemenu, najgore u području potkoljenica; projedaju meso sve do kosti, a pacijent umire od groznice i gangrene. Čim se pojavi, liječe je kauterizacijom, a kada je prikladno i odsjecanjem uda; popularni lijekovi su *tutija* i bazni acetat bakra. Nema lijeka osim odmora, opće dijete i promjene zraka.

Iz gore navedenog pregleda jasno je da Arapi više nisu najbolji i najvještiji liječnici i iscjelitelji na svijetu. Imaju, međutim, jednu veliku prednost u svojoj praksi, a dovoljno su razumni da je primjenjuju gdje god je to moguće. Kako se djeca gotovo svih uglednih građana odgajaju u pustinji, tabori im postaju kao rodna sela. U slučajevima ozbiljnih rana i hroničnih bolesti, pacijentima se nalaže da podignu crni šator, gdje žive sa beduinima, piju kamilje mlijeko (što u prvih tri ili četiri dana izaziva ozbiljan proliv) te da ne rade ništa. Ovo je praksa koja se u Arabiji primjenjuje od pamtivijeka, dok je u Europi tek u začetku primjena promjene zraka, vježbanja i jednostavnog života. Čak i sada smo u prilici da ovu praksu skrivamo kao šarlatanizam – nazivamo je "mliječnom kurom" u Švicarskoj, "vodenim liječenjem" u *Silesiji*, "liječenjem grožđem" u Francuskoj, "liječenjem postom" u Njemačkoj i drugim prihvatljivim imenima kojima se javnosti baca prašina u oči.

Medina se sastoji od tri dijela – grada, utvrde i predgrađa znakovito manjeg od grada. Grad napose otprilike je za trećinu veći od Sueca te je gotovo dosegao polovinu veličine Mekke. To je zidom ograđeno zemljište u obliku nepravilnog ovala sa četiri kapije. Babu'š-Šami ili "Sirijska kapija", na sjeverozapadnoj strani gradskih zidina, vodi prema Džebelu'l-Uhudu, Hamzinom mezaru i planinama. Na istočnom zidu nalazi se *Babu'l-Džumu'eh* ili "Džumanska kapija", koja vodi prema Nedždu i mezarju Bekija. Između kapija *Šami* i *Džumu'eh*, prema sjeveru, stoji Babu'l-Zijafe, "Kapija gostoprimstva"; a prema zapadu Babu'l-Misri, "Egipatska kapija", vodi prema ravnici zvanoj Barru'l-Meneha. "Istočna" i "Egipatska kapija" su lijepe masivne građevine, sa dvostrukim, spojenim kulama, obojenim širokim trakama crvene, žute i drugih boja, pomalo nalik na stare kapije kairske citadele koje vode prema ravnici Remelijja. Mogu se uporediti sa kapijskim kulama starih normanskih dvoraca – arkama, naprimjer. U svojim sjenovitim i vodom dobro opskrbljenim unutrašnjostima vojnici čuvaju stražu, kamilari raspravljaju i drijemaju, a brojni dokoličari i besposličari se samo okupljaju kako bi uživali u ugodi hladovine i društva. Iza ove

kapije, na ulici koja vodi prema Džamiji, nalazi se veliki bazar. S vanjske strane su Suku'l-Huzerijja ili "zelena pijaca", te Suku'l-Habbabe ili "žitna pijaca", sa lijepim malim kahvanama. Te pijace su dugački nizovi koliba od palmovog lišća, pocrnjelog od sunca i vjetra, neuglednih i bijednog izgleda, znakovito se razlikujući od izgleda kapija. Među njima je i mala potkupolna i u bijelo okrečena građevina, za koju su mi rekli da je sebilj ili javna česma. U Poslanikovo vrijeme grad nije imao zidine. U Idrisijevo (15. stoljeće) vrijeme, sve do Bartemaovog vremena (18. stoljeće), gradska utvrda bila je tek zemljani nasip, podignut po zapovijesti *Kasima el-Devletu'l-Ghorija*, koji je ponovo naselio grad i osigurao mu stanovnike. Sada utvrda je u izvanrednom stanju; zidine su čvrsto građene od granita i blokova lave, u pravilnim redovima, vementirani krečom; imaju *mazghale* ili *matrase*, dugačke "vučije jame" i šererife ili "trolisne" grudobrane: kako bi se osigurali od bočne vatre, polucilindrične kule, također sa "vučijim jamama" i grudobranima, postavljene su kao zastor na kratkom i nepravilnom međusobnom odstojanju. Unutra ulice su kao i u svim zemljama sa žarkom klimom, duboke, mračne i uske, ponegdje popločane, ali uglavnom prekrivene crnom zemljom, dobro nakvašenom i tvrdo nabijenom. Većina ulica vodi prema Džamiji. Tu je i nekoliko javnih zgrada. Četiri su glavne vakale: *Vakalat Babu's-Selam*, gotovo neposredno uz Harem, *Vakalat Džeberti* i dvije s unutrašnje strane *Misri* kapije; sve su u vlasništvu Arapa. Ovi karavan-saraji uglavnom služe kao skladišta, rijetko kao stambeni objekti, poput onih u Kairu; putnici stoga moraju iznajmljivati kuće po znakovito visokim cijenama ili, pak, živjeti u šatorima nauštrb svoga zdravlja i uz krajnju neudobnost. Ostale javne građevine, nekoliko kahvana i izvanredno kupatilo u *Harat Zaravanu* unutar grada, neuporedivo su bolje od sličnih mjesta u Kairu, kao da posjeduju nešto od istanbulske ugode. Kuće su, za Istok, dobro građene, ravnih krovova i sa dva sprata; materijali koji se najčešće koriste su bazaltni šljunak, pečene cigle i palmovo drvo. Najbolje podrazumijevaju prostrano dvorište i malu bašču sa bunarom, u kojima bazeni vode i palmino drveće raduju vlasnikove oči. Rešetkasti balkoni, koje su europski putnici najprije vidjeli na Malti, ovdje su normalna stvar, dok su prozori tek otvori u zidu, ukrašeni, kao i u svim arapskim gradovima, drvenim kapcima. Medinu su vehabije brzo osvojili, ali nakon što su se povukli, vrlo brzo je ponovo procvjetala, te je to sada zasigurno najugodniji grad u zamahu na cijelom Istoku. Ima između 50 i 60 ulica, uključujući aleje i ćorsokake. Ima približno isti broj *harata* ili gradskih četvrti, ali o njima gotovo da nemam šta reći osim njihovih naziva. U gradu napose, nekoliko je kuća koje su u trošnom stanju. Najbolji poznavaoci stanja i situacije gradsko stanovništvo procjenjuju na 1.500 unutar zidina, te na oko 1.000 u predgrađima. Smatram da su obje brojke preuveličane; prema mojim zapažanjima, prva bi trebala iznositi oko 800, a *Menekheh* otprilike 500; istovremeno, moram priznati da ih nisam brojao, a kapetan Sadlier (A.D. 1819) tvrdi da su Turci, koji su upravo proveli neku vrstu popisa stanovništva, nabrojali 6.000 kuća i 18.000 duša. Procjenjujući stanovništvo na 16.000 (Burckhardt tvrdi do 20.000) od kojih 9.000 živi u gradu, a 7.000 u predgrađima i tvrđavi, značilo bi da ima nešto više od 12 stanovnika po kući, što je prosječna procjena za jedan arapski grad, gdje su kuće prostrane, a robova ima u izobilju.

Tvrđava se naslanja na sjeverozapadni dio gradskih zidina, a zid njegovog istočnog krila probijen je radi lakše komunikacije naoružanih vojnika i vojne opreme između predgrađa

Menekheh i *Babu'š-Šami* ili "Sirijske kapije". Kako mi je uskraćena posjeta unutrašnjosti tvrđave, mogu je opisati samo izvana. Vanjski zid podsjeća na gradski, samo što su kule čvršće, a zavjesa izgleda bolje raspoređenom. Unutar, kula, podignuta na čvrstoj stijeni, ponosno vihori zastavom sa polumjesecom i zvijezdom; njeni bijelo okrečeni zidovi čine je upadljivim objektom, a puške uperene u svim pravcima i smjerovima, naročito prema gradu, strše iz svih njenih otvora. Kažu da tvrđava ima vlastiti bunar, baruthanu, opskrbu i municiju za rat; ako je tako, mora da predstavlja neku vrstu Gibraltara za beduine i vehabije. Garnizon čini *nisf urtah* ili pola bataljona (400 ljudi) redovne pješadije, kojom zapovijeda *paša*; njegove ovlasti protežu se na sandžak ili oko 500 kurdskih i albanskih baši-bozuka, u čiju nadležnost spada pratnja karavana i osiguranje riznice. Medinjani koji se, kao i svi Istočnjaci, osobno ponose svojom tvrđavom, o njoj govore uz puno pretjerivanja. Postavljena na visoku stijenu na sjeverozapadu, a izgrađena kao i na drugim mjestima bez opkopa, nasipa ili spoljašnjeg utvrđenja, nekoliko granata i jedna baterija opsadnih topova vrlo brzo bi je učinila nebranjivom i beskorisnom. U stara vremena nekoliko puta je mijenjala vlasnike i branitelje tokom sukoba u gradu, kojima je *Barru'l-Menekheh* bila bojno polje. Sjeverno od tvrđave, na putu prema Uhudu, ali još uvijek u dometu, nalazi se dugačka zgrada sa velikim brojem prozora, nekadašnja palata Da'ud-paše. U moje vrijeme kupio ju je Abbas-paša iz Egipta.

Gradska predgrađa smještena su južno i zapadno od grada. Južna su od gradskih zidina odijeljena širokim drumom zvanim Derbu'l-Dženaze, "Put dženaza", nazvanim tako jer se tijela preminulih šizmatika, kojima nije dopušteno ući u grad, ovim putem nose do njihovog mezarja u blizini Babu'l-Džumu'a ili "Istočne kapije". Prema zapadu, između Medine i predgrađa, nalazi se Meneha, duga gotovo tri četvrtine milje, a 300 jardi široka. Razasuta predgrađa zauzimaju više prostora nego grad napose: nasuprot gradskim zidinama, ona su bez zidova; na zapadu, budući da se u tom smjeru prostire otvoren prostor, ograđena su malim bedemom od blata ili nepečenih cigli, sa jednako malim kulama, uglavnom u stanju raspada. Veliki broj malih vrata (kapija) vodi iz predgrađa prema otvorenom prostoru. Jedina velika, sirotinjska kopija Babu'n-Nasra u Kairu je *Ambari* ili "Zapadni ulaz", kroz koji se ulazi u Medinu. Predgrađa nemaju nikakvih značajnih građevina, osim kaskijje ili zvanične rezidencije *muhafiza* (upravitelja), jednostavne građevine blizu Barru'l-Menehe i Hamse mesadžid ili "Pet džamija", koje posjećuju gotovo svi *zairi*. To su: Poslanikova džamija u *Menekhehu*, Ebu Bekrova blizu *Ajnu'l-Zerke*, 'Alijeva džamija u *Zukaku'l-Tajjar Menekheha*, koju neki autori zvou i *Musalletu'l-Id* jer je Poslanik ovdje klanjao bajram-namaze, Omerova džamija, blizu *Babu'l-Kuba Menekheha*, u blizini malog korita zvanog *el-Sejh*, te Bilalova džamija, proslavljena i u knjigama; ja je nisam vidio, a neki Medinjani su me uvjeravali da više i ne postoji.

Bit će dovoljno opisati samo jednu od ovih građevina, jer su sve susjedne drugoj nalik. Poslanikova džamija u predgrađu *Menekheh* stoji na mjestu na kojem se nekoć nalazila, kažu, džamija *Ghamameh*. Drugi, pak, vjeruju da je izgrađena na Poslanikovoj musali, mjestu na kojem je Poslanik klanjao prvi bajram-namaz nakon dolaska u Medinu te često običavao tu klanjati i govoriti svojim sljedbenicima koji su živjeli daleko od Harema.[68] To je uredna moderna građevina od sječenog kamena i kreča u pravilnim nizovima, pravougaonog oblika, nad kojom su podignute jedna velika i četiri male kupole. Sve su kupole obojene bijelom bojom; a na najvećoj stoji golemi polumjesec ili radije mladi mjesec, ponad niza pozlaćenih kugli: ostale kupole okrunjene su nekolicinom uglova. Minaret je uobičajenog turskog tipa, sa koničnim krovom i jednom galerijom za *mujezina*. Akacijino drvo ili dva sa istočne strane, a iza njega, poput zida, niz kućica od blata, dovršavaju *coup-d'oeil*; unutrašnjost džamije jednostavna je kao i njena spoljašnjost. I ovdje mogu primijetiti da Arapi imaju nerazvijen osjećaj za sjaj i glamur, kako u smislu javne tako i privatne arhitekture. Ono što privlači pogled putnika u Hidžazu gotovo po pravilu je nešto što je uvezeno ili, pak, djelo stranih umjetnika. To pokazuje jednostavnost ukusa naroda, kombiniranog sa, bez sumnje, njihovom znakovitom štedljivošću, da ne kažemo škrtošću. Kad već stranci grade za njih, vajkaju se, zašto bi se oni trudili graditi za sebe? Štaviše, ne osjećaju nikakvu potrebu da razbacuju novac na velike građevine. Gdje god se dogode nemiri, bilo koje vrste, bez obzira da li se radi o internim ili, pak, izvana nametnutim, glavne i najveće građevine prve stradaju. A ni klima nije naklo-njena njihovom dugom trajanju. Zemlja i zrak u Medini, kao i u Mekki, suhi su i *azotasti* zimi, a ljeti suhi i žarki: kreč je suh; građa od palmovog drveta brzo propada, čak i drvenarija od uvoznog drveta truhne, te je dovoljno samo nekoliko godina nemara da se i najveća građevina pretvori u prašinu.

Predgrađa južno od Medine zbirka su zidom ograđenih sela, sa nasadima i baščama između. Seoske kuće ovdje, kao i u Egiptu, izgrađene su u stilu *hoš*-dvorišta, naime jednospratnica otvorenih prema dvorištu. U tim ograđenim prostorima čuva se i stoka; imaju debela i čvrsta drvena vrata koja se noću zatvaraju kako bi se spriječile "krađe", a mogu dobro poslužiti i za odbranu. Stanovnici predgrađa uglavnom su beduini koji su odustali od nomadskog načina života, te izvjesni šizmatici o kojima će biti više riječi u narednom poglavlju. Iza tih predgrađa, prema Jugu, kao i prema sjeveru i sjeveroistoku, leže bašče i prostrani nasadi palmi.

[68] Jedna od predaja, "Između moje kuće i moga mjesta za namaz jedna je od bašči džennetskih", navela je mudrace da tačno izmjere razdaljinu: kažu da iznosi 1,000 lakata od Babu's-Selama do musale.

Poglavlje XXI

Ljudi (narod) u Medini

Glavninu stanovništva Medine čine potomci tek nekolicine familija Poslanikovih pomagatelja. Čuo sam da je samo za četiri od svih koje se time hvališu genealogija nesporno utvrdiva. To su:

1. Bejtu'l-Ensari ili potomci Ebu Ejjuba, najplemenitija porodična skupina čije se familijarno stablo razgranava već 1.500 godina. Oni su čuvari ključeva džamije Kuba i imami Harema, ali porodica napose više niti je imućna ni utjecajna;

2. Bejtu'l-Ebu Džud; oni Haremu osiguravaju imame i *mujezine*.[69] Rekli su mi da je od cijele familije živi samo jedna djevojčica i jedan dječak;

3. Bejtu'š-Še'ab je iznimno brojna familija. Neki od pripadnika ove familije su profesionalni putnici, drugi trgovci, a ostali imaju namještenja u Haremu.

4. Bejtu'l-Karrani koji se uglavnom bave trgovinom.

Tu je, također, i familijarna skupina koja se naziva Nahavilla, koji su, prema nekim, potomci Ensarija, dok drugi tvrde da dijele isto familijarno stablo sa Jezidom, Mu'avijinim sinom: drugo mišljenje je manje vjerovatno jer je neodrživo; naime predmetni halifa je bio zakleti neprijatelj 'Alijeve familije, a ovi ljudi je beskrajno poštuju. Koliko sam ja bio u prilici utvrditi, oni vrijeđaju i grde "Dva šejha" – svi su se moji informanti složili po ovom pitanju – ali mi nijedan nije mogao reći zašto u omraženu skupinu nisu uvrstili i Osmana, treću ličnost koju sljedbenici šijskog uvjerenja ne vole. Brojni su i ratoborni, gradski ljudi ih preziru, jer otvoreno zagovaraju herezu, a i skromnog su imovinskog i svakog drugog stanja. Imaju svoje vlastite imame i odgojitelje, iako se načelno povinuju odlukama i zapovijestima odgovornog kadije, žene se i udaju unutar vlastite sljedbe, a povjeravaju im se niži poslovi, poput klanja životinja, metenja i baštovanstva, a pristup Haremu im je doživotno zabranjen, kao i da u nj budu unešeni poslije smrti. Njihova tijela se nose vanjskom ulicom zvanom Derbu'l-Dženazeh ili "Put dženaza" do njihovoga mezarja u blizini Bekije. Oblače se kao Arapi i govore arapskim jezikom, poput gradskih ljudi, ali su Arapi navikli prepoznavati ih po osobitom izgledu temeljem kojega im pritvrđuju i njihovu degradiranost: bez sumnje radi se o pogrešnom poimanju tih ljudi *plemena lutajućih nogu i iznurenih prsa*, zahvaljujući prije svega brojnim izvještajima o strašnim običajima tih ljudi i ženskog dijela njihove zajednice sa perzijskim hodočasnicima koji prolaze kroz grad. Jedva da je i potrebno reći da takve riječi dolaze isključivo iz usta njihovih fanatičnih neprijatelja, kojima, naravno, ne treba vjerovati. Žao mi je što nisam imao priliku zbližiti se sa jednim od njih od kojega bih bio u prilici dobiti zanimljive podatke i informacije. Ortodoksni muslimani ne vole da im se postavljaju pitanja o temema o kojima nisu spremni razgovarati; kada sam prvi put pokušao doći do nekih informacija od jednog od mojih poznanika šejha Ulau'd-Dina, Kurda koji je živio u Medini, čovjeka koji je proputovao cijeli Istok i koji je govorio pet jezika, hladno mi je odgovorio da se nikada nije družio sa tim hereticima.

Sejjida i šerifa,[70] Poslanikovih potomaka, ovdje ima koliko god hoćete. Medinski Benu Husejn imaju svoje četvrti u Suvjerkiji: u Medini ima šest ili sedam familija, u Suvjerkiji 93 ili 94. Ranije su bili neuporedivo brojniji, te je s tim u skladu i njihova moć bila veća, tako da su stoljećima vodili računa i brinuli se o Poslanikovom mezaru. Izdržavaju se uglavnom od svoga *amlaka*, zemlje, na koju polažu pravo još od Poslanikovog vremena, te *vakufa*, vjerskih zadužbina; narodske glasine optužuju ih za česta međusobna ubistva zarad nasljednog prava. U Medini žive uglavnom u *Hoš Ibn Sa'ad*, naselju izvan grada, južno od *Darbu'l-Džanazeh*. Nema, naravno, prepreka njihovom nastanjivanju unutar gradskih zidina; njih nose u Harem da bi im se tu klanjala dženaza-namaz, te ni protiv jednog od njih niko ne može ništa pouzdano loše reći. Njihovo ukopno mjesto je mezarje Bekija. Razloga za ovakvu popustljivost je tvrdnja da su neki od njih ipak sunije ili ortodoksni muslimani, a čak i najheretičniji među njima svoj *rafz* (herezu)[71] čuvaju kao najveću tajnu. Većina učenih Arapa vjeruje da oni pripadaju, kao i Perzijanci, 'Alijevoj sljedbi: istinu, međutim, gotovo niko – osim njih – ne zna, a ja nisam bio u prilici pronaći nikoga ko bi znao bilo što o osobenostima njihovog vjerovanja i uvjerenja, dok nisam sreo jednog čovjeka iz Širaza u Bombaju. Benu Husejn su mršavi ljudi beduinskog izgleda, oblače se na stari arapski način koji *šerifi* još uvijek vole, kufijja (mahrama) na glavi,[72] beniš, dugačka odora dugačkih i širokih rukava, pre-

---

69 Ibn Džubejr prenosi da je u njegovo vrijeme potomak Bilala, Poslanikovog *mujezina*, živio u Medini nastavljajući tradiciju svoga pretka.

70 U Arabiji šerif je potomak Imama Hasana, preko dvojice njegovih sinova, Zejda i *Hasana el-Musanna*: sejjid je potomak Imama Husejna preko Zejnu'l-Abidina, jedinog od dvanaestero njegove djece koji je preživio pokolj na Kerbeli. Prvi su se posvetili upravljanju i ratu, potonji, učenju i vjeri. U Perziji i Indiji *šerif* je sin žene sejjida i običnog muslimana; *Sejjid "Nedžib el-Teref"* (plemenit s jedne strane) sin je oca *sejjida* i majke obične muslimanke. *Sejjid "Nedžib el-Terefejn"* (plemenit sa obje strane) je onaj čija su oba roditelja sejjidi.

71 "Odbijati", "odbacivati", odakle porijeklo naziva *rafizi*, odmetnik, heretik. *Inna rafaznahum*, "zaista smo ih se odrekli" (Ebu Bekra, Omera i Osmana) izgovaraju Perzijanci, uživajući u svome *nadimku*.

72 Sejjidi u Hidžazu općenito ne označavaju svoje potomke zelenim turbanom. Ustvari, većina njih nose crvene kašmirske šalove oko glave, kada su u mogućnosti da sebi priušte taj trošak. Zeleni turban je novina u islamu, u nekim zemljama ga povezuju sa *sejjidima*; u drugim se nosi kao oznaka hodočasništva. *Khudabakhš*, Indijac, u Kairu je obično nosio mehko i nježno dugačko zeleno odijelo.

bačena preko bijele pamučne košulje: u javnosti uvijek nose mačeve, čak i kada ostali svoje ostavljaju kod kuća. Postoji oko 200 familija *sejjida alevijja*, 'Alijevih potomaka od neke od njegovih supruga, osim časne Fatime; nemaju nikakvih izvanjskih obilježja, bilo odjećom ili osobitim izgledom, a rade ili kao namještenici u Haremu ili, pak, kao trgovci. Od halifijja ili Abbasovih potomaka, ovdje je, rekli su mi, samo jedno domaćinstvo, *Bejtu-l-Khalifeh*, koji "rade" kao imami u Haremu, a brinu se i za Hamzin mezar. Neki tvrde da u Medini živi i nekoliko siddikijja, Ebu Bekrovih potomaka; drugi ne znaju za njih, a niko mi nije mogao ništa reći o plemenu Benu Nedždžar.

Ostatak stanovništva Medine je mještovita skupina ljudi koju sačinjavaju potomci gotovo svih naroda islama. Svetost grada privlači strance, koji, s namjerom kratkog zadržavanja ovdje, postaju stanovnici; nakon pronalaska zaposlenja žene se, stječu porodice i familije, umiru i bivaju ukopani tu, okoristivši se duhovnim prednostima ovog grada i njegovog središnjeg mezarja. Imao sam mnogo prilika i ponuda da ostanem u Medini. Jedini poznat liječnik bio je neki šejh Abdullah Sahib, Indijac, učen čovjek, ali tako melanholične prirode i tako asketskih navika da je njegovo znanje potpuno nekorisno za svu javnost. "*Zašto ti*", rekao mi je jedan poznanik, "*ne iznajmiš prostor – dućan – negdje u blizini Poslanikove džamije? Tu ćeš se najesti hljeba zahvaljujući svome znanju i vještini, a i tvoja će se duša okoristiti blagoslovom boravka na svetoj zemlji*." Šeik Nur je također, nakon kratkog boravka u Medini zaključio da je to *bara dženneti Šehr* ("veoma nebeski grad") i malo mu je trebalo da ga počne smatrati svojim domom. Trenutno vladajuća skupina u Medini, "zahvaljujući" političkim promjenama, su *Sufat*, sinovi turskih očeva i arapskih majki. Pripadnici ove polukaste sada su jako brojni, a uspjeli su osigurati najviše i najunosnije službe i poslove. Osim Turaka, tu su i familije porijeklom sa Magreba, *Takrurisa*, Egipćana također ima znakovit broj, stanovnika iz Jemena i drugih dijelova Arabije, Sirijaca, Kurda, Afganistanaca, Dagestanaca sa Kavkaza te nekoliko Javanaca, muslimana sa Jave. Sindija, rekli su mi, ima oko 100 familija, ali ih svi ostali Medinjani preziru zbog njihovog kukavičluka i manjka muževnosti, dok su Baluci i Afganistanci poštovani. Indijaca nema tako mnogo u Medini, za razliku od Mekke; ipak, na ulici nije tako rijetko čuti čist *hindustani*. Oni zadržavaju svoju osobitu odjeću, žene ustrajavaju u pokazivanju svojih lica i uskim, preuskim pantalonama. Ovo im je, uz brojne druge razloge, priskrbilo prezir, pa i mržnju Arapa. U Medini oni su vlasnici malih dućana, trgovina, osobito ljekarni i prodavnica kumaša (tkanina) i imaju neku vrstu zatvorenog društva. Užasavajući slučajevi bijede i umiranja od gladi, tako uobičajeni u indijskim zajednicama u Dželdi i Mekki, ovdje su iznimno rijetki.

Hanefijska škola je najprisutnija i najpriznatija u Medini kao i u najvećem dijelu islama, iako su mnogi stanovnici, te gotovo svi beduini šafije. Čitatelj će sa zaprepaštenjem primijetiti da u jednom od osnovnih vrela vjere postoji nekoliko skupina šizmatika: Benu Husejn, *Benu 'Ali* te *Nakhavileh*. U gradu Safra, kažu, ima znakovita skupina zejidskih šizmatika,[73] koji Medinu posjećuju, a naselili su se i u Mekki te, na koncu, neki tvrde da i *Bejazi* sljedba[74] također ima svoje predstavnike.

Stanovnici Medine su mili i omiljeni ljudi, iako grad nije, za razliku od Mekke, veliko trgovište muslimanskog svijeta ili susretište naroda. Ne plaćaju poreze, a ideju *miri*, dakle odvajanja od zemlje, odbacuju sa krajnjim prezirom. "*Jesmo li mi, Poslanikova djeca*", kažu, "*da pružamo ili da primamo potporu?*" Vehabije, ne razumijevajući šta im govore, naplaćuju im poreze u onome što im je trenutno potrebno, u novcu i robi, što je jedan od osnovnih razloga što se i ime tih "puritanaca" spominje s gnušanjem. Kao što smo ranije kazali, brojne pomagatelje u

[73] Množina od Zejdi. Ovih čuvenih šizmatika šijskog uvjerenja, ima puno u južnoj Arabiji.

[74] *Bajazi* sekta iz okoline Maskata, a njihov *imam* ili *princ*, kažu da je heretičkog uvjerenja; odbacuju Osmana i zagovaraju preimućstvo Omera nad drugom dvojicom halifa.

Poslanikovoj džamiji plaća dijelom sultan, a dijelom *avkaf* (zadužbine) od novca za najam kuća i zemlje zavještane Haremu širom muslimanskog svijeta. Kada Medinjanin želi putovati, obraća se uredu *Mudiru'l-Harim* i od njega dobiva papir kojim mu se jamči znakovit iznos u Istanbulu. *Ikram,* kako se to zove, varira u skladu sa rangom primatelja, budući da su stanovnici grada podijeljeni na šest kasti (klasa) i to (*viz*): prva i najviša skupina su *Sadat* (*sejjidi*) i imami, koji primaju 12 "kesa" ili oko 60 funti. Kažu da ovoj skupini pripadaju samo tri familije. Hanedan koji drže "otvorene kuće" i besplatno ugošćavaju siromašne strance. Njihov *ikram* iznosi osam "kesa", a ova skupina broji između 100 i 150 familija. *Ahali* (pripadnici trgovačke klase) ili pravi Medinjani, koji u tom gradu imaju kuće i porodice, a i rođeni su u Medini. Oni pritvrđuju pravo na šest "kesa". Mudževerin, "stranci", Egipćani ili Indijci naprimjer, koji žive ali nisu rođeni u Medini, primaju četiri "kese".

Medinski putnik po dolasku prijavljuje svoj dolazak konzulu ili Vekilu'l-Haramejn; ovaj "namjesnik dva Sveta Mjesta" obraća se "nadzorniku zadužbine" (*Naziru'l-Avkaf*); potonji, nakon prosljeđivanja zahtjeva različitim uredima riznice, šalje novac vekilu, koji ga uručuje podnositelju molbe. Ovaj dar se ponekad troši na zadovoljavanje prohtjeva, češće ulaže u unosne poslove, trgovačku robu ili predmete za kućnu upotrebu, darove za žene u odjeći i nakitu, lijepo izrađeno oružje, osobito pištolje i bale, svilene kićanke, čibuke i lule od ćilibara, papuče i vezene novčarke, koji se pakuju u jednu ili dvije velike sehare te pristupa iznalaženju način povratka kući *gratis*. Osim *ikrama*, većina Medinjana na ovakvim "prosjačkim" putovanjima, žive kao gosti kod uglednika u Istanbulu. Stanovnici na koje nije došao red da putuju čekaju *avkaf* i sadaku koju svake godine donosi "damaščanski karavan"; osim toga, ranije smo rekli, Harem čak i onima koji nisu zvanično zaposleni osigurava određene prinadležnosti.

Bez ovoga, Medina bi vrlo brzo pala pod utjecaj i vlast beduina. Iako je trgovina ovdje na visokoj razini, kao uostalom širom Istoka, posao je u "zastoju",[75] jer više klase žele pomalo upravljati svojim zemljišnim posjedima i jednako pomalo služiti u Džamiji. Čuo sam za samo četiri kuće koje svi spominju s punim poštovanjem, *el-Isevi*, *el-Ša'ab*, *Abdu'l-Dževvad* i familju iz Šerka (istočnih oblasti). Svi se bave žitom, tkaninom i namirnicama, a najbogatiji vjerovatno imaju kapital u iznosu oko 20.000 dolara. U hladnijem periodu godine karavani neprestalno saobraćaju između Medine i Egipta, ali njima u najvećoj mjeri putuju posjetitelji Istanbula, a u mnogo manjoj trgovci koji razmišljaju o dobiti. Kukuruz se iz Dždde prevozi kopnenim rutama, a uvozi ili preko Jambu'a ili preko Reise, luke na Crvenom moru, dan i po putovanja daleko od Safre. Postoji i stalna trgovina namirnicama sa lokalnim beduinima, a sirijske hadžije građane snadbijevaju odjećom i skupljim robama, duhanom, sušenim voćem, slatkišima, noževima i svim stvarima koje se mogu podvesti pod pojam "skupo". Tu je i nekoliko ozbiljnih skladištara, ali njihovi poslovi su sitni, jer se svakojaki proizvodi dovoze iz Egipta, Sirije i Istanbula. Općenito, radna snaga je iznimno skupa, a u sezoni *zijareta* od posjetitelja će se zahtijevati od 15 do 20 pijastera i za najjednostavnije poslove poput popravke suncobrana. Zanatlije i umjetnici, ćilimari, graditelji, bravari, grnčari i ostali ili su robovi ili stranci, uglavnom Egipćani (koji prodaju samo mlijeko, tvrdi sir i/ili puter), što je dijelom i posljedica pojedinačnog i skupnog ponosa ljudi. Oni se od djetinjstva uče da su Medinjani povlaštena bića, koji se imaju poštovati bez obzira kako siromašni, čak pokvareni ili, pak, šizmatični bili, te da će se Allahov gnjev sručiti na sve koji se usude uvrijediti, da i ne spominjemo, udariti nekog od njih.[76] Stranice na dućanskim prozorima primaju s pašinskom ohološću i silno se trude da im riječima i pogledima, dakako, i djelima, pokažu da sebe smatraju "finom gospodom kraljevskog ugleda, samo što nisu tako bogati". Ovom posvemašnjem ponosu treba dodati i nezainteresiranost i lijenost, te prave arapske predrasude, koje, čak i danas, sprečavaju beduine da ožene kćerku zanatlije. Poput Kastiljanaca, rad smatraju ponižavajućim za bilo koga osim robova, a to nije, kako razborito primjećuje jedan francuski autor, uopće nerazumna zamisao, jer nebesa čovjeka za njegovu neposlušnost i nepokornost kažnjavaju jedenjem hljeba zarađenog u znoju svoga čela. Osim toga, primjetno je izvjesno omalovažavanje, moralno i fizičko, rukotvorina, u usporedbi sa slobodom pustinje. Tkalački stan (razboj) i turpija ne osiguravaju uljudnost i viteštvo kao što to čine mač i koplje; čovjek "pruža svoj jezik" i da se okoristimo arapskom poslovicom, kada mu za izgovorene uvrede prijeti šamar, a ne ubod bodežom. Čak i kalifornijski pljačkaši postaju uljudni kada brat-pljačkaš također nosi revolver, a među Europljanima najuglađeniji su oni narodi kod kojih svaki gospodin nosi mač (*rapier*), a isti su postali najnepristojniji i najprimitivniji otkako ih je *civilizacija* razoružala.

Iz cijena koje smo dolje naveli postat će unekoliko jasnije da Medina nipošto nije jeftino mjesto. Ipak, građani, uglavnom zaduženi, nekako uspijevaju živjeti pristojno, pa čak i dobro. U njihovoj kuhinji, kao i u mekanskoj, ima ponešto od egipatske, turske, sirijske, perzijske i indijske: ali, kao i svi Istočnjaci, preko svake

[75] Omer-efendijina braća, unuci glavnog medinskog *muftije*, bili su trgovci sa vlastitim dućanima, koji su ga uvijek zadirkivali da počne sa nekim korisnim poslom, bolje nego da iscrpljuje mozak i gubi vrijeme nad knjigama.

[76] Historija potvrđuje da svetost rodnog mjesta narod, odnosno ljude Medine, nije uvijek spašavala nevolje. Ali, uspomene na nesreće ubrzo bi blijedile sveobuhvatnim ponosom koji ishodi iz pripadnosti.

mjere troše prečišćeni puter.[77]

Viđao sam mladog Muhammeda kako naiskap ispija punu čašu, iako su ga njegovi prijatelji upozoravali da će mu to "pomoći" da izgleda debeo kao slon. U ovim zemljama, kada čovjek ne može jesti prečišćeni puter, smatra se da mu stomak nije uredu, a svi moji izgovori melanholičnom prirodom, bili su prije svega namijenjeni izbjegavanju "ranjavanja" pečenim mesom koje je plivalo u masnoći ili "gostinjskim jelom", rižom prelivenom rastopljenim, rekao bih, užeglim puterom. Hidžaski *samn*, međutim, najčešće je svjež, budući da ga donose beduini, stoga i nije prepun ukusa starih i neimpregniranih mješina, poput indijskog *ghia*. Kuće bolje stojećih Medinjana su prostrane i udobne, jer su građene od čvrstog materijala, a doček i prijem gostiju svake hvale i poštovanja vrijedan. Crne ropkinje ovdje obavljaju složene dužnosti engleskih sluškinja; naučene su da šiju, kuhaju, osim uobičajenih poslova metenja i donošenja vode za kućnu upotrebu. *Hasineh* (privlačna žena, nedvojbeno potpuno pogrešan naziv) košta između 40 i 50 dolara, ako je trudna, onda znakovito manje, ali vješte ruke, maniri, te osposobljenost u ženskim poslovima diže njihovu cijenu i do 100 dolara = 25 funti. Crni dječaci, po svemu idealni i prihvatljivo pametni, koštaju oko 1.000 pijastera; djevojčice su skuplje, a evnusi dosežu dvostruko toliku cijenu. Što su djeca starija, cijena im je niža, a niko nije spreman kupiti, osim u iznimnim okolnostima, odraslog roba, jer oni nisu ni za kakav posao, osim za smišljanje podlosti. Abesinijke, uglavnom *Galla*, djevojke, naravno, na cijeni su jer je njihova koža, čak i najtoplijim danima, uvijek hladna, a i rijetke su; rijetko koštaju manje od 20 funti, a često dosežu čak i 60. Nikada nisam čuo da se *Jariyah Bayza*, "bijela ropkinja", ikada prodavala na medinskoj pijaci: u Čerkeziji one koštaju od 100 do 400 funti, te je samo nekolicina ljudi u cijelom Hidžazu u stanju sebi priuštiti takvu raskoš. Medinski bazar je oskudan, te gotovo sve robove iz Mekke dovoze džellabi ili goniči, nakon što najbolje izvezu u Egipat, u grad stižu samo oni koje niko nije htio.

Osobni izgled Medinjana iznenadit će svakog stranca, ako je ta mješovita skupina doseljenika poprimila sve osobitosti, te gotovo i fizionomiju Arapa. To su iznimno lijepi ljudi, što bi se moglo pripisati hladnoj, naime hladnijoj klimi; ponekim se obrazi rumene, a kose su im guste i kestenjaste. U Medini u mene kao bijelca niko nije zurio. Obrazi i neki dijelovi tijela kod djece obilježeni su mašalijima ili tešrihima, tri dugačke crte kao kod Mekanaca, te malim ožiljcima, uglavnom tri. Nekim osobinama i osobenostima primiču se pravim Arapima, da tako kažemo, beduinima starog i plemenitog porijekla. Jagodice su visoke i jedre, oči male, okrugle, a ne izdužene, prodorne, lahovite, duboke te smeđe, prije nego crne. Glave su im male, uši lijepe, lica duguljasta i ovalna, iako ne nerijetko sa onim što se narodski zove "vilicom u obliku svjetiljke" (izbačenom

[77] Liječnici tvrde da mast i masna hrana koja sadrži više ugljika predstavlja osobitost hladnih zemalja, dok stanovnici tropskih oblasti uživaju u voću, povrću i hrani koja ne deblja. Ovo se mora uzeti *cum grano*. U Italiji, Španiji i Grčkoj, koristi se maslinovo ulje, u Africi i Aziji, osobito u najtoplijim predjelima, ljudi jedu gotovo isključivo prečišćeni puter.

donjom vilicom); čela su im visoka, koščata, široka i malo uvučena, a brade i brkovi rijetki, tek dva busenčića na bradi, sa, uglavnom, malim ili potpuno bez brkova. U tome gradski i seoski Arapi sliče jedni drugima. Razlike su, pak, znakovito upečatljivije. Temperament Medinjana nije nervozan, poput beduinskog, ali je ipak neka vrsta mješavine žučnog i rijetko limfatičnog. Obrazi su puniji, vilice isturenije nego kod čišće rase, usne mesnatije, senzualnije i napadnije, ramena su šira, a udovi snažniji i koščatiji. Brada im je nešto gušća, a mladi gradski Arapi pomalo počinju oponašati Turke, prezirući pritom navike svojih predaka u oblikovanju brade. Osobna taština, uvijek preovlađujuća strast među svim Istočnjacima, i beznadežna želja da se bradama nadmeću sa Turcima i Perzijancima, vjerovatno jedinim narodima na svijetu koji ne briju bradu, nadjačala je čak i vjerske zamjerke toj inovaciji. U Medini su mi se češće nego igdje drugo na svijetu obraćali sa *kusah* ili "bezbradi". Bradu boje knom (*henna*) ili nekim drugim preparatom, osobito egipatskim mješavinama razmućenim u vodi, što je jako loša boja. Odjeća u Medini postala je neuporedivo rafiniranija, budući da "Pariz Istoka" snadbijeva ovaj grad najnovijom modom. Ugledni ljudi nose beniš ili džubbe; potonji komad, kao i u Mekki, uglavnom je svjetlije i jasnije boje, žute, svijetlo zelene ili čak svijetlo ljubičaste.

Taj odjevni predmet znak je "obučenog" čovjeka; ako, pak, nosite samo jedan ogrtač, onda on treba biti neke umjerenije boje, naprimjer tamnoljubičaste; pojavljivati se uvijek u istoj svijetlo zelenoj ili svijetlo ljubičastoj pobudilo bi izvjesnu porugu. Ali, Hidžaziji, siromašni i bogati, uvijek su naklonjeniji bojama lala. Pravi bedan ili dugački ogrtač bez rukava, koji se još uvijek nosi u pravim arapskim zemljama, ovdje nosi samo najniža klasa. Najružnije od svih pokrivala za glavu su crvene tuniske kape, zvane *tarbuš*, koje gotovo svi nose, samo što Arapi imaju previše na svojim licima i u očima da bi ih nosili, poput Turaka, bez turbana. Sa žaljenjem mogu konstatirati da je prava šteta da su vjerovatno najljepša i najelegantnija pokrivala za glavu, kufijja i *aakal*, zabranjeni svima osim šerifima i beduinima. Ženska je odjeća, poput muške, lijepa. U kućama one nose, rekli su mi, sudejrijje ili prsluke (grudnjake) od pamučnog platna i drugih tkanina, nalik indijskim čolijima, koji podupiru grudi bez loših učinaka europskih steznika. Preko toga ide *saub* ili bijela košulja od materijala zvanog *halaili* ili *burundžuk*, sa ogromnim rukavima i dugačke do poda; *sarwal* ili pantalone nisu široke poput egipatskih, naprotiv, prilično su uske, gotovo uske kao indijske, bez njihovih znamenitih pretjerivanja. Van kuće, preko glava prebacuju svilene ili pamučne *milejeh*, uglavnom bijele ili plave. *Burka* (pokrivalo za lice, koprena) u cijelom Hidžazu je bijela, što za razliku od Egipta umnogome doprinosi dojmu čistote. Žene svih staleža boje tabane i dlanove u crno, s unutrašnje strane izvlače samo tanke linije, najprije lijepeći flaster od kne, a potom mješavinu koja se naziva *šadar*. Kose dijele na sredini glave, a potom ih upliću u dvadesetak malih pletenica zvanih *džedileh*. Što se ukrasa (nakita) tiče, kao što je i uobičajeno kod Istočnjakinja, raspolažu nezamislivim mnoštvom, od mjedenih i neke druge blistave kovine, do zlatnih ukrašenih dragim kamenjem; uživaju u jakim parfemima, misku (*musk*), civetu, ambri, ružinom ulju, jasminovom ulju, aloa-drvetu i ekstraktima cimeta. Oba spola nose istanbulske papuče. Žene nose *khuff*, unutarnje papuče od sjajne, žute kože, koje služe umjesto čarapa, a prekrivaju i članak, sa papučama od istog materijala, ponekad postavljenim baršunom ili izvezene zlatnim grančicama po udolini na stopalu. U žalosti muškarci ne mijenjaju izgled ni boju odjeće, poput svih dobrih muslimana, kojima je takvo pokazivanje tuge zabranjeno. Ali, žene, koje teško razdvajaju srce i odjeću, svoju tugu pokazuju nošenjem bijele odjeće i skidanjem ukrasa, odnosno nakita. To je prilično savremen običaj: precizni Burckhardt obavještava nas da u njegovo vrijeme ožalošćene medinske žene nisu mijenjale odjeću.

Medinjani se na ulici pojavljuju hodajući pješice, dakle na svojim nogama. Tek nekoliko životinja čuva se u gradu, pretpostavljam, zbog iznimno skupe ishrane i održavanja. Konjica jaše bijedne egipatske mršave i slabe konje. Konji koje uglavnom jašu uglednici i bogataši su nedždski, koji koštaju od 200 do 300 dolara. Kamila ima teško nabrojivo mnoštvo, ali hidžaske su male, slabe, te posljedično i malo cijenjene. Jednogrbe kamile dobre pasmine, zvane *ahrar* (plemenite) *Namani*, iz istoimenog mjesta, mogu se naći po bilo kojoj cijeni od 10 do 400 dolara; one su male, ali inimno brze, na nogama sigurne, pametne, čistokrvne, očiju poput antilopinih, sa ustima u koje može stati cijela čaša. Mula nema u Medini, iako narodne predrasude ne brane ljudima da ih jašu. Magarci dolaze iz Egipta i

Mekke: rekli su mi da se neke iznimno dobre životinje mogu naći u gradu, te da neka beduinska plemena uzgajaju dobre pasmine, ali ja nikada nisam vidio nijednog. Od životinja koje se uzgajaju za ishranu, ovca je jedina koju je moguće naći u ovom dijelu Hidžaza i to tri različite vrste. Veća životinja dolazi iz Nedžda i to od beduina plemena Anizah, koji rukovode ovom vrstom trgovine, a manja je životinja domaće pasmine; ustvari, obje vrste su uobičajene arapske pasmine, žutomrke boje, sa dugačkim i debelim repom. Povremeno je moguće sresti pasminu koju u Adenu zovu berberskom ovcom, potpuno drukčiju životinju, bijela je, širokog crnog lica, sa podvoljkom, kratkog debelog repa, koji izgleda kao da je svezan u čvor: nesumnjivo su je ovdje uvezli Perzijanci. Krave su rijetke u Medini, govedina se na cijelom Istoku smatra nezdravim mesom, a beduini čak i ne piju kravlje mlijeko, više cijeneći kamilje, ovčije i kozije; stoga se meso ove životinje u gradu rijetko može naći, jer ga niko ne jede, naravno osim najnižeg staleža.

Maniri Medinjana su teži i ozbiljniji, te unekoliko pompezniji nego kod Arapa sa kojima sam se ja ikada družio. Čini se da su ih "posudili" od svojih vladara Turaka. Ali, njihova strogost i ozbiljnost, te ceremonijalnost su tek površni. Privatno ili u ljutnji odora uljudnosti i ljubaznosti spada i kreštavi arapski glasovi, rječite, govorljive i nedvosmislene uvrede, te manija za gestikulacijom izlaze na površinu u svoj svojoj nakaznosti. Velike su pričalice kao što mala priča koja slijedi pokazuje. Kada se čovjek susretne i suprotstavi nekome ko je očigledno jači od njega u raspravljanju ili pogađanju (oko cijene), Arapin svoga protivnika prekida riječima: "*Salli ala Muhammed* (Blagoslovi – neka su – na Poslanika)". Svaki dobar musliman obavezan je pokoriti se takvom zahtjevu riječima: "*Allahumma salli alejh* (O Allahu, blagoslovi ga!)" Ali, Medinjani skraćuju frazu na: "*A'n*", pretpostavljajući da je to dovoljno i nastavljaju sa svojim govorom. Potom će zbunjeni protivnik povikati: "*Vahhid*!", to jest: "*Potvrdi jedinstvo Božije!*", našto će on, umjesto uobičajenih riječi kojima se potvrđuje vjerovanje, samo kratko izgovoriti "*Al*" i požuriti da razgovor vrati u prethodni tok. Kao što se može i pretpostaviti, taj rat riječima nerijetko se završava žestokim i silovitim raspravama, jer, istini za volju, Medinjani su uvijek spremni na svađu. Očajnički stari sukob između *Džuvva* i *Barra*, grada i predgrađa, s velikom je mukom zaustavljen i zataškan. Dječaci, doista, još uvijek istrajavaju, sukobljavajući se u tučama, ali i ozbiljnijim sredstvima, štapovima i kamenjem.[78]

Teško je povjerovati da su u gradu punom turskih vojnika, putnika-trgovaca i koji se izdržava od "otimanja" od hodočasnika sačuvane stare arapske vrline. Mekanci, tamnoputi ljudi, za Medinjane kažu da su im srca crna koliko god da su im lica bijela.[79] To je, naravno, pretjerano, ali ne treba puno da bi se zaključilo da su ponos i oholost, borbenost, osobita pitanja časti, te osvetoljubivost začuđujuće snage i strpljivosti jedine osobite crte arapskog karaktera koje stanovnici Medine pokazuju. Ovdje ćete rijetko sresti tipično pustinjsko viteštvo. Čovjek će uvrijediti svoga gosta, svejednako kao što neće objedovati bez njega i kao što će ga hrabro zaštititi i braniti od neprijatelja. A ljudi prečesto i prelahko razmjenjuju riječi koje su dovoljne da izazovu dugotrajne i krvave obračune među beduinima. Izvanjska pristojnost upadljiva je osobenost ponašanja Medinjana. Nema mjesta na kojem Korinćani mogu ostati, poput Mekke, Kaira i Dždede; preljuba i brakolomstvo, ako se otkriju i utvrde, bit će kažnjeni kamenovanjem prema strogom kur'anskom nalogu[80], a najmanji nemoral ili ponovljen prekršaj bit će kažnjeni izgonom iz grada. Ali, skandali se često događaju, iako žene, rekli su mi, ogromnu pažnju posvećuju pristojnom ponašanju u skladu sa normama društvenih odnosa. Izvan kuće uživaju u tipično muslimanskim zadovoljstvima, ženidbama i udajama, babinama, proslavama obrezivanja i dženazama. U kući bave se kućanskim poslovima, osobito grdeći hasine i *za'afarane*. U ovim aktivnostima one prevazilaze čak i čuvene engleske kućanice srednje klase, koje raspolažu ograničenim "sredstvima", dok Arapkinjama na raspolaganju stoji bogat rječnik. U šejh Hamidovoj kući, međutim, nikada nisam čuo da bih mogao optužiti žene za upotrebu bilo kakvih, napominjem, bilo kakvih teških riječi.

[78] Čini se da ovo jeste i bilo je omiljeno arapsko oružje. U bitki na Uhudu čitamo kako su se borci međusobno prebacivali kamenjem. Na putu prema Mekki beduini su napali skupinu gradskih Arapa, a bitka je okončana ovim neopasnim i neškodljivim oružjem. U Mekki, muškarci, kao i dječaci, koriste ih sa istom vještinom kao i Somalijci u Adenu. Što se tiče okršaja između dvije susjedne četvrti u arapskim gradovima, čitatelji će se sjetiti da ovakve stvari mogu postojati naporedo za znakovitim stepenom civiliziranosti. U moje vrijeme različita sela u sorentinskoj dolini bila su u neprestalnom ratu. Irci se još uvijek osobno bore u Birkenheadu. U vrijeme naših očeva londonski besposličari su se svake nedjelje zabavljali "ratujući" na *Primrose Hillu*, te na poljima oko *Marylebonea* i *St. Pancrasa*.

[79] Ukazujući prije svega na njihovu osvetoljubivost te njihov običaj da pamte rane i povrede, te da zaboravljaju stara prijateljstva i međusobne usluge, kada iskrsne sukob, bez obzira na beznačajnost uzroka i razloga.

[80] Presudu donosi kadija: u slučaju ubistva, on sudi počinitelju, te, ako utvrdi krivicu, šalje ga paši, koji zapovijeda kavvasima (policajcima) da počinitelju glavu odsjeku sabljom. Lopovi se kažnjavaju odsjecanjem ruke. Ustvari, pravda se u Medini provodi strogo u skladu sa šerijatom ili vjerozakonom.

Svoje crne ropkinje vrijeđaju na fin način, bez ikakvih teških psovki i pogrda. U Mekki, međutim, starija gospođa u čijoj sam kući živio bi, iznervirana melanholičnim temperamentom svoga starijeg sina i njegovim neredovnim i neutvrdivim apetitom, izgrdila ga najružnijim riječima, nerijetko krajnje smiješnim. Naprimjer, jedna od njenih najčešćih tvrdnji bila je da je njen sin potomak nemoralne majke, čime je, pretpostavljamo, o samoj sebi iznijela nimalo pohvalno mišljenje. Tako sam u Egiptu često slušao oca koji se svome sinu obraćao riječima: "*O psu, sine psa!*" ili "*O nevjernikovo sjeme, jevreja, kršćanina!*" Kod Medinjana sam primijetio jednu nimalo pohvalnu crtu licemjerja. Njihova usta puna su vjerskih pozdrava, izjava i odlomaka iz Kur'ana, kao i nepristojnosti i odvratnih uvreda, po čemu su umnogome podsjećali na Perzijance. Kao što smo ranije rekli, oni čuvaju reputaciju "sinova Svetog grada", javno klanjajući. U Istanbulu ni na koji način ne odišu trezvenošću; opojna pića, osobito *araki*, prave se i u Medini, ali samo kod Turaka: stanovnici grada se rijetko u svojim domovima upuštaju u ovu pustolovinu, jer se pijanice po mirisu prepoznaju. Medinjani su, poput Mekanaca, zanimljiva mješavina darežljivosti i zlobe, rasipnosti i škrtosti, pri čemu bi se prve osobine mogle pripisati njihovoj razmetljivosti, dok su druge osobenosti semitskih rasa, odavno u Europi poznate preko Jevreja. Građani će se lahko upustiti u dubok dug, očekujući da će dobra hodočasnička sezona isplatiti njihove obaveze ili, pak, oslanjajući se na sljedeći prosjački put u Tursku. Takvo ponašanje, protivno običajima cijelog muslimanskog svijeta, javnost najstrožije osuđuje. Ponad svih spomenutih osobina, osobna taština i uobraženost nedvojbeno su najvidljiviji i najprezriviji: pokazuju je svojim šepurenjem, prezrivim pogledima, te gotovo svakom rječju. "*Ja sam taj-i-taj, sin toga-i-toga*", uobičajene su riječi, osobito u opasna vremena. A ni ovaj duh nije baš za potpunu osudu, jer zasigurno pomaže i podstiče na otmjeniju aktivnost. Ali, isto tako, najčešće ih pobuđuje da se nadmeću skupim prezentiranjima i sličnim ispoljavanjima taštine. Izrazi, tako uvredljivi za europljanske uši: "*Inšallah Bukre* (Ako Bog da, sutra)", što uvijek govore za nešto što treba uraditi danas, ovdje su, kao i u Egiptu ili Indiji, najčešće riječi koje ćete čuti. Takva su odugovlačenja tipična, manje-više, za sve Istočnjake. Ali, Arabija, napose i osobito, obiluje tim "*Tevekkel al' Allah, ja Šejh*! (Osloni se na Allaha, o gospodine!)", a da se pritom čovjek nije nimalo oslonio na svoj vlastiti trud. U cjelini, međutim, iako sam govorio mahom o slabostima karaktera stanovnika Medine, ja o njima imam sasvim povoljno i pozitivno mišljenje, nalazeći kod ovih ljudi mnogo stvari vrijednih svakog poštovanja, prije svega muškost, koje manjka kod svih istočnih naroda sa kojima sam bio u dodiru.

Arapi su, poput Egipćana, svi oženjeni. Ipak, kao i obično, prilično su grubi i šaljivi u vezi s tom uvijek hrđavo spominjanom temom – brakom. Na njoj su svoje umove "izoštravali" i najmudriji među Arapima, humoristi i mudraci, koji su o tome rekli znamenite stvari koje se dugo pamte. Kaže *Harikaru'l-Hakim* svome nećaku Nadanu, kojega je pokušavao odgovoriti od ženidbe: "*Brak je radost mjesec dana, a tuga ostatak života, plaćanje kirije i savijanje leđa* (pod bremenom bijede) *i slušanje ženskog jezika*!" Potom, u stihu: "*Kažu oni: "Oženi se!" Odgovaram: "Neka je daleko od mene da na svoja prsa privijem vreću punu zmija. Slobodan sam, zašto bih se prodavao u ropstvo? Neka Allah nikada ne blagoslovi žene!*" Sljedeći redovi najčešće se navode zbog toga što omogućavaju neku vrstu "ptičije perspektive" na postojanje žena: "*Od 10.* (godine života) *do 20. odmor za oči posmatrača. Od 20. do 30. još uvijek lijepa i jedra. Od 30. do 40. majka brojnih dječaka i djevojčica. Od 40. do 50. stara zlobna žena. Od 50. do 60. zakolji je nožem. Od 60. do 70. prokletstvo Allahovo neka je na njih, na jednu i na sve!*" Još jednim popularnim stihom izražava se neutemeljeno mišljenje: "*Oni tvrde da su žene za muškarce džennet; ja kažem, "Gospodaru, daj mi džehennem, a ne ovaj džennet.""*

Ipak, uprkos svemu, ljepši spol ima sve razloge za smijeh, jer su svi koji su smišljali i pisali, te izgovaraju ovakve riječi, u Medini kao i na drugim mjestima – oženjeni. Bračne ceremonije su dosadne i skupe. Počinju vjeridbom: otac mladića odlazi do roditelja ili staratelja djevojke, te tek na kraju posjeta izjavljuje: "*Fatiha*! *Molimo, iz vaše ljubaznosti, vašu kćerku za našeg sina*." Ako su svi zadovoljni prijedlogom, odgovor je: "*Dobrodošao i čestitamo, ali moramo klanjati istiharu*"; kada se na kraju dobije pristanak, obje strane se obavezuju na poštivanje ugovora učenjem Fatihe. Potom počinju pregovori o mehru ili iznosu koji se nudi za mladu. Nakon prevladavanja ove teškoće slijedi gozba za prijatelje i rodbinu, mušku i žensku. Brak napose naziva se *Akdu'l-Nikah* ili *Zivadž*. Velima ili prijem zvanica, naime svadbu, priprema otac *arisa* (mladoženje) u svojoj kući, a kadija obavlja svadbeni obred; djevojčin pristanak dobija se preko njenog vekila, bilo kojeg muškog srodnika kojemu ona povjeri tu dužnost. Potom, uz veliku pompu i slavlje, *aris* posjećuje svoju *aruseh* (nevjestu) u kući njenog oca i, konačno, uz *zuffeh* ili povorku te razne svečanosti u Haremu, nju odvode u novi dom. Arapske dženaze su jednostavne upravo onoliko koliko su vjenčanja komplicirana. Bez *naddabeha*, bez žena, pa čak ni najbližih srodnica, tokom dženaze, kao i u drugim dijelovima muslimanskog svijeta, a za muškarce je sramota plakati naglas. Poslanik, koji je nesumnjivo znao za sve paganske običaje pri ukopu, u kojima su nemuževna i beskrajno duga pokazivanja žalosti prelazila sve granice, čak i zdravog razuma, poput kršćanskih mrzovoljnih i neradih *bdijenja*, zabranio je i najmanje pokazivanje tuge. U Medini preminuli se ukopava nedugo po preseljenju. Mrtvačka nosila gradskim ulicama umjerenim korakom nose prijatelji i rođaci. Svaki prolaznik prihvata nosila i nosi ih nekoliko koraka, u znak poštovanja

prema mrtvom, a to se smatra i pobožnim činom. Stigavši do Harema, preminuloga nose na zijaret do Poslanikovog prozora, dženaza-namaz se klanja u Osmanovom mihrabu. Konačno, ukopava se na islamski način u mezarju Bekija.

Medina, iako su je vehabije temeljito opljačkali, još uvijek ima pravo obilje knjiga. Blizu Harema smještene su dvije medrese ili koledža: Mahmudijja, nazvana tako po sultanu Mahmudu, i Bešir-agina: obje imaju goleme biblioteke vjerskih i svakojakih drugih knjiga. Čuo sam i priče o iznimno bogatim privatnim bibliotekama, osobito onoj koja je pripadala Nedžibu'l-Ešrafu ili "Prvak šerifa", nekom Muhammedu Džemalu Lejlu, čiji je otac veoma poznat u Indiji. Osim spomenutih, postoji i veliki vakuf zaviještanih knjiga, darovanih Džamiji ili određenoj porodici. Slavni Muhammed ibn Abdullah Sennusi prenio je svoju zbirku knjiga, neki kažu, do osam hiljada primjeraka, iz Medine u svoju kuću u Džebelu'l-Kubejs u Mekki. Mjesto ukopa posljednjeg Allahovog Poslanika, dakle, ne može se više optuživati za neznanje i nezanimanje koje su izricali moji pretkodnici. Ljudi se hvale učenošću svoje uleme i hvastaju se kolektivnom nadmoći nad Mekkom. Ipak, mnogi studenti odlaze u Damask i Kairo, gdje je *Rivaku'l-Haramejn*, "Koledž dva Harema" na univerzitetu džamije Azhar, uvijek prepun; iako mi se Omer-efendija hvalio da je ovaj grad pun znanja, ne čini mi se da je osjećao imalo srama posjećujući predavanja egipatskih profesora i predavača. Ali, niko od mojih informanata nije mi mogao reći da je u Medini moguće proučavati bilo šta osim vjerskih znanosti. Filozofija, medicina, aritmetika, matematika i algebra ovdje se ne mogu studirati. Raspitivao sam se i za okultne znanosti, sjećajući se da *Paracelsus* putovao u Arabiju radi stjecanja znanja, te da je grof Cagliostro (*Giuseppe Balsamo*) tvrdio da je 1765. godine (*A.D.*) proučavao alhemiju u Medini. Jedini trag do kojeg sam došao bilo je površno znanje o "magičnom ogledalu". Ali, nakon poricanja posvemašnjeg znanja Medinjana, mora se priznati da su im brza moć zapažanja i nevjerovatna moć pamćenja omogućili da "uskladište" obilje površnog znanja, prikupljenog iz razgovora na pijaci i u taborima. Shvatio sam da je ovdje nemoguće pokazati bilo što od onoga što sam ja znao, što bi zasigurno, u Sindu, južnoj Perziji, istočnoj Arabiji te mnogim dijelovima Indije izgledalo kao čudo. Najvjerovatnije neko od prisutnih prisustvovao je predstavi nekog italijanskog "prizivatelja duhova" u Istanbulu ili Aleksandriji te je u svojoj memoriji pohranio sve, pa čak i kretnje. Kao lingvisti, ne mogu se porediti sa Mekancima, koji su tu nenadmašni nad svim Istočnjacima, osim Armenaca; Medinjani rijetko znaju turski, a još rjeđe perzijski ili indijski jezik. Samo oni koji su studirali u Egiptu dobro i tečno uče Kur'an. Građani govore i izgovaraju svoj jezik sasvim dobro i čisto; ne mogu se, naravno porediti sa ljudima iz južnog Hidžaza, ali, za njihov arapski može se reći da predstavlja pravo osvježenje nakon užasa u Kairu i Maskatu.

Klasični arapski, treba reći, kao posljedica širenja islama, vrlo brzo se rasplinuo na veliki broj lokalnih narječja, poput latinskog, koji se pod sličnim okolnostima razdijeli na novorimske mjesne govore Italije, Sicilije, Provanse i Langdoka. Iako je Niebuhr opravdano kritiziran zbog poređenja kur'anskog jezika sa latinskim, a narodnog (arapskog) jezika sa italijanskim, među njima ipak postoji golema razlika, jer je gotovo svaka riječ pretrpila određenu izmjenu usljed mnogostrukih mijenjanja i pojednostavljivanja gramatike i sintakse. Putnik će u svakom dijelu Arabije čuti da je određeno pleme sačuvalo i čuva jezičku čistotu svojih predaka, da koristi završne samoglasnike na kraju imenica te da odbacuje dodatne zamjenice koje se izostavljanjem glasa na kraju riječi u glagolima sada nameću kao nužnost. Ali, iskreno, sumnjam u postojanje takve rase filologa. U Hidžazu međutim, smatra se gracioznim kada stariji ljudi, osobito kada govore u javnosti, naginju prema klasičnom arapskom. Naprotiv, kod mladih ljudi bi se to smatralo pretjeranom pedanterijom i podrugnulo bi mu se satiričnim izričajem poput: "*Postoje dvije stvari hladnije od leda, mladi starac i stari mladić.*"

Poglavlje XXV

Beduini Hidžaza

Arape je, klasifikacijom koja u potpunosti odgovara genealogiji, predajama te opažajima i primjedbama savremenih fiziologa moguće podijeliti u tri rase. Prvu rasu, domorodačku ili *autohtonu*, čine ili predstavljaju podkavkaska plemena koja naseljavaju provinciju Mahrah, te obalu između Maskata i Hazramauta. Plemena *Mahreh*, Dženabeh i osobito *Gara* pokazuju naročito nizak razvoj, za što teškoće i "domorodačko" porijeklo nipošto nisu zadovoljavajuće objašnjenje. To su Arapi *el-Aribeh,* o čijoj se inferiornosti na Istoku pričaju priče.

Glavni (naime, temeljni, osnovni) "došljaci" su "Nuhovci", veliko kaldejsko ili mezopotamsko pleme koje je na tlo Arabije stupilo oko 2.200. godine p.n.e., te polagahnim i postepenim širenjem i posezanjem u teritorij pokorili stare vlasnike i zauzeli najbolje dijelove zemlje Poluotoka. Velike familije *Anzaha* i Nedžda tipični su predstavnici ove rase, koja je u osnovi čisto "kavkaska", a najistaknutija osobina – nevjerovatno nervozan temperament – uz sve znake "krvi" zahvaljujući kojima je moguće razlikovati i najniže životinje, konje i kamile, pse i koze Arabije. Ovi došljake moguće je identificirati kao Arape Mutarribe ili "arabizirane Arape", koje spominju istočnjački historičari.

Treća familija, stara, rekao bih drevna i plemenita rasa, potječe iz 1900. godine p.n.e. (*A.C.*), koju historijski tipifizira Isma'il, još uvijek zauzima takozvani Sinajski poluotok. Ti Arapi, međutim, ne prelaze niti su ikada prelazili granice uspostavljene planinama, gdje, još uvijek živeći uz svoju braću, zadržavaju svoje divljačke običaje i neukrotivi duh svojih predaka. Oni se od "čiste rase" razlikuju mješavinom egipatske krvi, te očuvanjem drevnih osobenosti familije naroda sa obala Nila. Isma'ilijanci su "pod-kavkasci" i u historiji se označavaju imenom Arapi Mustarribi, odnosno "osnovanim" ili "uvedenim", to jest polu-Arapima. Istočnjačka etnografija, koja, poput većine istočnjačkih znanosti, obiluje nomenklativnim razlikovljima, prepoznaje i četvrtu rasu koju naziva Arapi *el-Mustajamah*; najistaknutiji predstavnici ovih "barbariziranih Arapa" su trenutni stanovnici Mekke.

O plemenima *Aus* i Hazredž, himiaritskim plemenima koja su se doselila u Hidžaz, njihovom miješanju sa *Amalikahom*, *Jurhamom* i *Katirahom*, također rasama iz Jemena te sa

Hebrejima, sjevernim ogrankom semitske familije naroda, imamo obilje historijskih dokaza. A oni koji znaju koliko su pustinjske rase nepromjenjive, uopće neće sumnjati u tvrdnju da beduini Hidžaza skrbe čistotu "krvi" koju su im prenijeli i zavještali njihovi preci. Nemam se namjeru ispričavati što se neću upuštati u pojedinosti u vezi sa osobnošću beduina;[81] tačna i detaljna slika ove rase, kao što je ranije spomenuto, nudi se na stranicama Bruceovih i Burckhardtovih djela.

Temperament, narav i priroda, stanovnika Hidžaza često je čisto "nervozan", što visina njihovih čela i lijepa tekstura kose dokazuju. Povremeno je žučna, rijetko sangvinična; limfatičnog Arapina gotovo da nikada nisam sreo. Nervna središta ove rase su velika, imaju lijepo formirane kralježnice i mozak, što govori u prilog njihovoj dugovječnosti. Bartema boju njihovoga tena opisuje kao "tamno lavovsku"; varira od najtamnije španske do gotovo čokoladne nijanse, a te varijacije ljudi pripisuju krvi. Koža im je tvrda, suha i vrlo brzo se bora. *Žućkast* ten je rijedak, iako ga ima poneko, osobito u gradovima, ali blijedožut ne postoji. Krinalna kosa često je posvijetljena izbjeljivanjem, a *pilarna* je tamnija od *krinalne*. Glas im je snažan i jasan, bariton prije nego bas: u ljutnji postaje brbljav i cvokotav poput krikova divljih životinja. Izgled prvaka je dostojanstven i ozbiljan gotovo do zamišljenosti: ugledan čovjek je samodovoljan i žestok, niži staleži izgledaju svirepo, glupavo i ljubopitljivo; ipak, pripadnici istog plemena se puno ne razlikuju, budući da su im sklonosti definirane istim porivima. Izražavanje je definitivni kriterijalni osnov civiliziranih naroda: u *pustinji* postoji nekoliko varijacija.

Beduinska lobanja je mala, izdužena, visoka, uska i istaknutog zatiljka: "kruna" glave uzdiže se koso prema području iznimne čvrstine, koje je istaknuto, dok su strane (glave) znakovito ravne. Kosa, gotovo neprestalno izložena suncu, vjetru i kiši, postaje neuobičajeno i neprirodno gruba: oblikuju je u vidu *kurune*[82], nestašnih čupavih kovrdža, koje vise do prsa ili je, pak, briju u obliku šuše, "krpe kose

[81] Ovdje riječ koristim u smislu u kojem se ona koristi u narodnom jeziku. Svaki orijentalist zna da je pojam beduin, ustvari *ism el-nisbah* ili pridjev koji ishodi iz pojma *badu*, u značenju *pustinja*. "Neke riječi, užasno iskrivljene", kaže Gibbon, "prihvaćene su kao takve, te naturalizirane u narodnom jeziku". Riječ *beduin* nije uvredljiva, poput *Osmanlija* za Turčina ili *fellah* za Egipćanina, ali ćete "divljeg čovjeka" zasigurno smrtno uvrijediti pogrešnom identifikacijom njegovog plemena za neko nižeg staleža. *Ja Hitejmi*, upućeno *Harb*-beduinu, navest će ga da potegne svoj nož.

[82] *Kurun* doslovno znači "rogovi". Šerifi kosu nose u stilu *haffah*, tako da im slobodno pada po vratu, a briju oko prst širine iznad čela i iza vrata.

na vrh glave", od čega, teško da sam u životu vidio išta neciviliziranije.

Lica su izdužena i ovalna, ali mršavost čini da na prvi pogled izgledaju znakovito nepravilnija nego što to zaista jesu. Čela su visoka, široka i povučena unazad: gornji dio je umjereno razvijen, ali ništa ne izgleda prefinjenije od dijela na kojem se nalaze obrve i prednjih sinusa, koji su malo izbočeni, ukazujući na tjelesnu snagu i živu prirodu. Sljepočnice su duboke, kosti isturene, a podignute očne jabučice u kombinaciji sa istaknutom bradom često licu daju izgled "mrtvačke glave". Obrve su im dugačke, bujne i izvijene, razdijeljene na sredini, na mjestu gdje i trebaju biti razdijeljene, te izvijene u izvjesnom smislu u vidu znaka pitanja.

Najpopularniji pisci, slijedeći De Pagea, oči Arapa opisuju kao krupne, vatrene i crne. Beduini Hidžaza, ustvari cijela rasa, imaju male oči, okrugle, nemirne, upale i borbene, koje odaju ljubopitljivu, radoznalu i borbenu prirodu i strastven karakter. Boja im je tamnosmeđa ili zelenosmeđa, a zjenice, tačnije mrežnjače, su često istačkane. Navika mrštenja kože ispod obrva te napola sklapanja očnih kapaka kako bi se umanjio negativni utjecaj sunčevog sjaja vanjskim uglovima očiju osigurava bore u obliku "vranine noge". Još jedna osobitost je i način na koji se oči otvaraju, naročito prilikom iznenađenja ili uzbuđenja. To, u kombinaciji s pogledom, licu daje izvjestan izraz žive i neprestalne borbenosti, te krajnje i pretjerane surovosti, dok uski prorez između obrva čak i opuštenom licu osigurava dojam znakovite inteligencije, ne lišene pritajene lukavosti. Općenito, moglo bi se zaključiti da beduinsko lice prije zrači dostojanstvom nego lukavošću, po čemu su semitske rase čuvene, a dvije linije sa strana usta umnogome odudaraju od borbenog izgleda obrva.

Uši bi se mogle uporediti sa ušima arapskih konja, male su, lijepo oblikovane, "plemenite" i složene, sa puno nabora i udubljenja. Nos je izbočen, uglavnom kukast, ali nerijetko i potpuno ravan, kao na grčkim statuama na kojima je služio za isticanje pravilnosti crta lica. U najvećem broju slučajeva taj dio lica je lijepo oblikovan, sa fino izvajanim nosnicama, ispod kojih se uočava *septum*: u ljutnji se uvećavaju i šire kao kod rasnih konja. Vidio sam, međutim, i nekoliko slučajeva žustrog i drskog prćastog nosa. Duboke brazde spuštaju se od nosnica prema ustima, ukazujući na nepouzdan karakter, ne preozbiljan, nego preveseo.

Usta su nepravilna, nesimetrična; usne su ili debele, ukazujući na grubost, neučtivost, nedostatak ukusa, ili

su, pak, tek uske linije. U potonjem slučaju stječe se dojam nedovršenog razvoja gornjeg dijela lica, osobito kada je (donja) vilica estetski uska, a brada bolešljivo uvučena. Potonja osobenost, međutim, uglavnom je lijepo i dobro razvijena. Zubi, uobičajeno za Istočnjake, su potpuno bijeli, kratki i široki, što dokazuje njihovu snagu. Neka plemena potkresuju brkove u skladu sa sunnetom; šafije ih nerijetko briju, ali ih mnogi puštaju da vise preko gornje usne, poput Perzijanaca. Brada je predstavljena sa dva kovrdžava žbunića. Na mjestu brkova ili nema ništa ili je tek tanka linija jednako kovrdžavih dlačica.

Beduini Hidžaza su ljudi malog rasta, otprilike visine Indijaca iz okoline Bombaja, ali su i naočigled teži. Kao što je to uobičajeno u ovom socijalnom staležu, stasom se veoma malo razlikuju; rijekto ćete sresti nekoga iznimno visokog i možda još rjeđe nekoga izuzetno niskog. Deformiteti i devijacije kontroliraju se spartanskim uvjetima života, te je gotovo nemoguće da slabo dijete preživi beduinski način života. Skladnog su stasa te, iako su uglavnom mršavi, prilično "lijepo skrojeni"; udovi su im rijetko popunjeni, osim u proljeće, kada mlijeka ima u izobilju: vidio sam tek dvojicu ili trojicu mišićavih beduina, ali nikada nijednog debelog. Jakog su vrata, širokih prsa, mršavi ali žilavi, a stomak im je uvučen; noge, uopće ne mišićave, skladnog su oblika, osobito ako im jahanje u ranoj dobi života nije iskrivilo koljena i članke. Potkoljenice im nisu izvijene sprema naprijed kao kod Afrikanaca. Ruke su tanke, sa žilama umjesto mišića, a šake i stopala, sa aspekta veličine i prefinjenosti, svjevrsna veza između i Indije. Kao kod Kelta, palčevi kod Arapa su iznimno dugi, gotovo do prvog zgloba kažiprsta, što ih, uz lahku mogućnost rotiranja, čini idealnim sredstvom za hvatanje i dohvatanje: i dlanovi su im mršavi, malih kostiju i elastični. Malog, živog stasa, ne čudi da i najneciviliziraniji beduin hoda vrlo elegantno i graciozno; hodanje ih ne iznuruje, ne iskreću i ne izvrću zglobove isturajući nožne prste usklađujući hod sa smiješnim modnim pravilima, a ramena ne zabacuju unazad, poput narednika, da bi svu težinu tijela prebacili na pete. U njihovom hodu nema nikakve aljkavosti i nemara; hodaju lagahno, gipko, te griješe samo u jednoj stvari, ponekad se previše razmeću i šepure.

Beduini su takvi; takvi su već stoljećima. Nacionalni "tip" očuvan je sistematski sklapanim brakovima unutar vrste. Necivilizirani ljudi ne sprečavaju svoje kćeri da se udaju za strance, ali svoje zetove obavezuju na život među njima, a taj život, koji na prvi pogled ima mnoštvo čari, s vremenom postaje iznimno težak. Nisam vidio, a nisam ni čuo, da ovdje ima ikakvih posljedica brakova između srodnika, a stoljetnom iskustvu i moći nacije mora se vjerovati; naime, svaki

beduin ima pravo oženiti kćerku svoga amidže prije nego se ona uda za stranca. Odatle *rođaka*, kao govorna figura, često može značiti i *supruga*.[83] Naši filolozi spominju primjer "plave krvi" u Španiji, te slučajeve nižih životinja kao dokaze da je degeneracija neminovna posljedica unutarfamilijarnih brakova. Bilo da se, u njihovom slučaju, radi o pukom teoretiziranju temeljem nedostatnih činjenica ili civilizaciji i površnom proživljavanju nekih osobitih utjecaja, ili je, pak, Arabija usamljen izuzetak od općeg pravila, činjenica koju ovdje spominjem više je nego jasna svakom putniku po Istoku.

Nakon dugog opisa čitatelj će sa zadovoljstvom konstatirati da se približavamo zanimljivijoj temi, prvom pitanju koje muški dio čovječanstva postavlja svakom putniku: "Kako izgledaju žene?" Istina me prisiljava da kažem da žene hidžaskih beduina ni u kojem smislu nisu lijepe. Iako se pripadnici plemena *Benu Amur* hvališu ljepotom nekih svojih djevojaka, one se ne mogu ni porediti sa djevojkama iz Nedžda. Upozorio bih sve muškarce koji se zapute u Hidžaz u potrazi za šarmantnim licem koje je u mojoj bilježnici potpisano sa "beduinska djevojka" da će se gorko razočarati: na tim crtežima odjeća je arapska, ali je nosi ljepotica u potpuno zapadnom smislu. Oči žena Hidžaza su vatrene, stas grub, a lice mršavo do ispijenosti; poput žena svih naroda juga, ona brzo vehne, a u starosti umnogome počinje podsjećati na zapadnjački pojam vještice. Taborišta su prepuna smežuranih starica, dok je starce teško vidjeti: mač i sunce pokazali su se dovoljno pogubnim.

"*Zelena starost, nesvjesna prolaznosti*."

Beduinski maniri su lišeni strogih pravila i jednostavni: vulgarnost i prenemaganje, nezgrapost i stid, korov su civiliziranih naroda i potpuna nepoznanica narodu pustinje. Ipak, njihovi maniri ponekad su razočaravajući i to gotovo isključivo zbog začudne pompeznosti; kada se dva prijatelja sretnu, oni ili se međusobno grle ili obojica ispruže desnu ruku i pljesnu dlan o dlan; osim toga, ili pritisnu čela jedno od drugo, ili, pak, glave premještaju sa strane na stranu tako da im se obrazi dodirnu, nakon (ili tokom) čega se raspituju za različite stvari iz privatnog života i odgovaraju. Nepristojno je, čak i tokom jela, okrenuti leđa bilo kome, a ako i kad to beduin učini, to može značiti samo uvredu. Kada čovjek napravi kahvu, uvijek on popije prvu šolju: perzijsko Kadžari-šerbe, te egipatsko Sulejmani,[84] učinilo je ovu mjeru opreza neophodnom. Kada prijatelj prilazi taborištu, što se nipošto ne čini prema strancima iz straha da ih ne napadnu, oni koji ga vide izgovaraju glasno njegovo ime i trče ili galopiraju prema njemu kako bi mu poželjeli dobrodošlicu podižići svoja koplja u zrak ili ispaljujući plotun iz fitiljača; ovo je čuveni *La'abu'l-Barut* ili "barutna predstava (igra)". Beduini su općenito vrlo pristojni i ljubazni, ali u ljutnji pokazuju sve negativne strane svoje prirode, te iako time dovode svoje živote u opasnost, sa obje strane se iz punih usta "ispaljuju" epiteti poput "psu", "pijanice", "lažove" i "nevjerniče", poput metaka iz zapetih pištolja.

Najbolji primjer prirode beduina je doista plemenit spoj odlučnosti, pristojnosti i darežljivosti. Uz to, tu je i izvjesna mješavina ovosvjetovne lukavosti i prigluposti, osjetljivosti na dodir, dobrohotnosti i širokogrudosti, ozbiljnosti i dostojanstva, a osim toga i izvjesna količina jetkosti i zajedljivosti, pri čemu se i najozbiljniji mentalni sklop lahko razvedrava smijehom i lijepim riječima, popustljivošću nakon uzavrelih strasti, premda su svi, bez iznimke, zastrašujuće osvetoljubivi. Za *Benu Harb* se sarkastično kaže da nema čovjeka *que s'il ne violoit, voloit, tuoit, bruloit Ne fut assez bonne personne*.

Čitatelja će zasigurno zanimati, kao i neke savremene kritičare, kako je od takvog *materijala* moguće "skrojiti" društvo. Prije svega, to je određena vrsta "lavovskog" društva u kojemu najborbeniji, najjači i najvještiji (najsposobniji) imaju svu vlast nad svojim sunarodnicima, te upravo to predstavlja kamen temeljac ovog društva. Potom, tu je i zastrašujuća krvna osveta, koje se, zbog svoga potomstva, boje i najnemirniji duhovi. I na koncu, iako se vjerozakon objavljen u Kur'anu "ne smatra dostatnim za pustinjske uvjete te se stoga otvoreno zanemaruje, stari običaj *Kaziu'l-'Arab* (arapskog sudije)[85] cijeli društveni sistem čini krajnje strogim.

Hrabrost beduina je grčevita i nepouzdana. Čovjek je po prirodi *ptica grabljivica*, obrazovana složenim društvenim odnosima, ali koja se rado i često vraća svojim starim navikama. Grabljivost i krvožednost se u pustinji brzo pojavljuju, ali je to i razlog zbog

[83] Lična nespremnost otkrivanja imena žene postoji u nekim dijelovima južne, gdje je taj običaj uvjetovan ili ljubomorom ili utjecajem Azijata i njihovih običaja. Na Malti običaj poprima doista smiješne razmjere, naprimjer, *dice la mia moglie, con rispetto parlando*, "kaže moja žena, da oprostite što je spominjem", kaže suprug, spominjući uz riječ *žena* "da oprostite", kao da je rekao nešto uvredljivo.

[84] *Šerbet Kadžari* je perzijska *acquetta*, čiji naziv potječe od imena trenutno vladajuće dinastije. Kažu da je to mješavina baznog acetata bakra sa mlijekom; ako je tako, onda je to veoma nezgodno sredstvo državne politike. U Egiptu i Mosulu *Sulejmani* (uobičajeni naziv za Afganistance) koristi se u značenju "otrov", ali nije mi poznato radi li se o pukom eufemizmu. Obale Nila ozloglašene su po ovoj vještini, a Muhammed 'Ali je u svoje vrijeme, kažu, uveo profesinalne trovače iz Europe.

[85] Širom svijeta strogost pisanog zakona je u suprotnosti sa običajima: gdje god je zakon *labav*, običaj je strog i *vice versa*. Tako u Engleskoj, gdje zakoni čovjeku osiguravaju priličnu slobodu, oni su robovi satirućeg despotizma konvencionalnosti, nepoznatog u zemljama sa tiranskom vladavinom. To objašnjava zašto se mnogi ljudi, navikli da žive u tiranskim sistemima, osjećaju sputanim i neslobodnim u takozvanim "slobodnim zemljama". Isto tako, to je i razlog zašto u *republikama* ima manje privatnosti i praktične slobode nego u *tiranijama*. *Kaziu'l-Arab*, "arapski sudija", razlikuje se od *Kaziu'l-Šara* ili "šerijatskog sudije"; prvi je, kao po pravilu, sjedobradi starac sa preciznim poznavanjem genealogije, predaka i historije porodica, čovjek iznimne memorije i rječitog jezika.

kojeg je civilizacijski nemar tu potpuna nepoznanica. Divljaci i polubarbari su uvijek na oprezu, dijelom i zbog toga što ne posjeduju ništa vrijedno osim svojih života i udova. Civilizirani ljudi, s druge strane, imaju bezbroj želja, nada i ciljeva, bez kojih život za njih nema nikakve čari. Arapska zamisao o hrabrosti nama (Zapadnjacima) nije nimalo privlačna. Njihove romanse, prepune ludo odvažnih, nezamislivih i nevjerovatnih podviga, zakratko mogu izazvati divljenje, ali ne mogu se usvojiti kao standard doista ratničkih naroda.[86] Niti bi se doista hrabra i srčana rasa divila opreznim pljačkašima koji pucaju po karavanima iz sigurnosti svojih zaklona i skloništa. Arapski ratovi, također, niz su čarki u kojima se 500 ljudi povlači i bježi nakon što izgube desetak svojih pripadnika. U ovim partizanskim ratovima prvi napad osigurava pobjedu, a poraženi bježe sve dok im okrilje noći ne pruži najdublju sigurnost. Potom slijede plač i kuknjava žena, ozbiljni zavjeti, divlja i uzbudljiva poezija, uzbuđenje i uzavrele strasti, te odmazde, koje obično okončavaju bijegom pređašnjih pobjednika. Nakon sklapanja mira obje strane prebrojavaju svoje mrtve i najčešće isplaćuju *krvarine* na obje strane. Općenito, međutim, čarke traju sve do obostrane potpune iznurenosti, kada pozivaju nekog uglednika, poput mekanskog *šerifa,* da definira uvjete mirovnog ugovora, koji najčešće nije ništa drugo do li tek primirje. Nakon nekoliko mjeseci mira, krivi ili krivo protumačeni pogled ili riječ ponovo će izazvati krvoproliće, jer svi prijepori među Arapima imaju duboke korijene, koji često daju izdanke u vidu novih razmirica.

Ali, koliko god da su njihove bitke vrijedne prezira, beduini nisu kukavice. Naviknuti na stalnu opasnost, pobune i krvne osvete, neprestalna nesigurnost ovozemaljskog življenja, pustinja, progoni, težak život i izloženost atmosferalijama otupljuju nervni sistem; stalni dodir i život sa oružjem, konjima, pucanjem i para-vojničke (dobrovoljačke) vježbe navikli su ih i da smrti svakodnevno gledaju u oči kao muškarci, a moćna motivacija načinila je od njih junake. Englezi se, kažu, rado bore za slobodu, naši susjedi u ime slave, Španci ratuju ili se radije bore za vjeru i *pundonor*, a Irci iz zabave. Dobit i osveta podstiču Arape na povlačenje mača, pa i tada ga koriste samo koliko i kako je potrebno, bez francuske elegancije ili anglosaksonske ustrajnosti. Da bi u njima pobudili očaj, morate ih motivirati najmoćnijim stimulansima časti ili fanatizma. Polude na uvredu nanesenu njihovim ženama ili iz straha da ne budu proglašeni kukavicama, a to su slučajevi u kojima su Arapi spremni na sve. Tvrdoglavost, kao posljedica snažnih vjerskih osjećaja, njihovome duhu daje ustrajnost koja se ne može porediti sa pukim entuzijazmom. Historija beduina o tome govori više od bilo čega drugog. Neki nedovoljno pažljivi putnici, doista, pogriješili su identificirajući njihov oprez sa kukavičlukom; nepodudarnost se lahko očituje čim se pojme načela beduinskog načina ratovanja; za njih, kao i za (američke) Indijance, smrt ne podrazumijeva pobjedu. Bez obzira na posvemašnje zanemarivanje opreza kada se iznerviraju do krajnjih granica, te koliko god ne obraćaju pažnju na opasnost kad je čast u pitanju, beduin neće svoj život staviti na kocku zbog bilo čega. Osim toga, oni imaju, već smo spominjali, još jedan veoma moćan podstrijek da budu krajnje oprezni. Kako god da se mir zaključi, pobjedu su dužni platiti.

Postoje dvije stvari koje su znakovito ublažile beduinsku inače žestoku narav. To su, na prvom mjestu, kontakt i veza sa gradskim ljudima, koji ih često posjećuju i svoju djecu povjeravaju na staranje "narodu pod crnim šatorima", i drugo, društveni položaj žene.

Velečasni Charles Robertson, autor *Lecture on Poetry, addressed to Working Men*, tvrdi da je strast, pod utjecajem kršćanstva, postala ljubav, te da je ideja o Djevici Majci ovom spolu priskrbila svetost nepoznatu poeziji i filozofiji starih Grka i Rimljana. Nadvladavajući ograničenja deificiranog erosa i besmrtnost duše, Djevica Majka je *simbol moralne čistote* zajednički svim starim i materijalnim vjerama, koji kao načelo skrbe i poštuju sva divljačka plemena; stoga smo u prilici uvidjeti, bez obzira na svu snagu fantazije, mašte i idealiteta, izvjesne tragove sentimenta urođene

[86] Tako se Arapi, budući da su neuporedivo škrti i štedljivi ljudi, prepuštaju pretjeranom trošenju i širokogrudosti. Hatim Tai, čija je darežljivost Europljanima nezamisliva, postao je arapski uzor "otvorene ruke". Općenito, kicoški ideal nije dokaz praktične nadmoći jednog naroda, a kada se u to umiješa pretjerivanje i povlađivanje javnom ukusu, lahko je posumnjati u nizak standard stvarnosti tvrdnji. Ali, da biste um prosječnog Istočnjaka uvjerili u bilo šta, morate ga zaslijepiti. Odatle Antarova nadljudska hrabrost, Hatimova darežljivost, Omerova pravednost, čistota Lejle i Medžnuna u nezamislivo teškim i složenim okolnostima.

u samoj srži ljudske organizacije. To postoji, kaže gospodin Catlin, među sjevernoameričkim Indijancima, pa čak i među *Gallaima* i Somalijcima u Africi. Ali, kada barbari postanu polubarbari, poput većine uglađenih Istočnjaka, ili kakvi su bili klasični autori Grčke i Rima, onda žena spada sa svoga društvenog trona, postaje predmet ugode i raskoši, te moralno tone u neprihvatljive dubine. Na sljedećem stepenu "civilizacije" ponovo se uzdižu na "visoki pijedestal", ne bez znakovite frivolnosti. Gospođica Martineau, putujući širom Egipta, imala je priliku posjetiti harem i tu je zatekla, među brojnim drugim stvarima, dovoljno materijala za srceparajući žal nad degradacijom njenog spola. Učena gospođica tako sebi dopušta slobodu da neukusno uporedi harem sa određenim "kućama poroka" u Europi. S druge strane, muški putopisci općenito o haremima imaju pozitivno i prihvatljivo mišljenje. Sonnini, naprimjer, koji Egipat nije zavolio ni po kojem osnovu, za nj kaže da je, *iznimno darežljiv, primjer velikodušnosti i privrženosti, toplih osjećaja, ljubazan, što ga potpuno usaglašava da zamamnim šarmom mameluckih harema*.

Kao i obično, istina je negdje između dvije krajnosti. Ljudska priroda, širom cijelog svijeta, razlikuje se samo u nijansama. Žene su svugdje *kapriciozne, rezervirane i teško ih je zadovoljiti* u uobičajenim okolnostima: pritiješnjene ili u očaju u stanju su pokazati zadivljujuće junaštvo. Svi hroničari Afganistanskog rata svjedoci su tim toplim srcima, plemenitim osjećajima i prožimajućom ljubaznošću prema siromašnim i potrebitim, slabim i unesrećenim, čak i u haremima. Europljani sada znaju da je muslimanski suprug dužan osigurati odvojene odaje te sve ostalo zasebno za svaku od svojih žena, osim ako je, kao što se ponekad događa, jedna iznimno stara, a druga znakovito mlađa. Priznajući zavist, mržnju i zlobu koja se često rađa u poligamnim zajednicama, muslimani s punim pravom pitaju: "*Da li je monogamija lišena bilo kakvih zamjerki?*" Onoliko koliko sežu moje ograničene primjedbe, *mnogomuštvo* je jedini društveni sistem u kojemu su ljubomora i spolne razmirice izuzeci, a ne životno pravilo.

Čak i kao ljekar, vidio sam malo, a čuo puno o haremima. Uprkos svim predrasudama, čini se ipak da najčešće sliče potpuno europskim domovima koje čine muž, njegova supruga i njegova majka. Na Zapadu sam vidio neuporedivo više "sretnih zajednica" koje odgovaraju predstavama gospođice Martineau, nego harema u velikom Kairu. Ako nije jasno da se seksualnost produhovljuje osjećajima, a naklonost maštom, predstavlja izvjesnu univerzalnost u najvišim slojevima ljudskog društva u cjelini, *c'est l'etoffe de la nature que l'imagination a brodee*, kaže Voltaire, porijeklo "ljubavi" pripisat ću utjecaju arapske poezije i viteštva na europske i europljanske ideje prije nego srednjevjekovnom viteštvu zapadnog – kršćanskog tipa. Neki "crkveni oci", mora se imati na umu, ne vjeruju čak ni da žene imaju dušu. Muslimani nikada nisu otišli tako daleko. Naprotiv.

U nomadskim uvjetima života plemena se često susreću, privremeno – dok traju pašnjaci – žive jedni uz druge, a potom se razilaze da bi se ponovo sreli možda tek u sljedećoj generaciji. U takvim okolnostima, mladi ljudi koji vjeruju u ono što bi Italijani izrazili kao *perduto e tutto il tempo che in amor non si spende*, gubit će srca za djevojkama koje, najvjerovatnije, po plemenskim pravilima nikada ne bi smjeli oženiti, te će svjetlost ljubavi obasjati i njihove domove. Bjegunci moraju biti spremni na sve rizike svoje odluke, jer je osveta, beduinska osobenost bez obzira na vrijeme i prostor, sada postala zvijezda vodilja njihovoga postojanja. Ali, arapski ljubavnici spremni su podnijeti sve posljedice svojih djela. *Muškarci umiru i crvi izjedaju njihova tijela, ali ne zbog ljubavi*, zasigurno vrijedi na Zapadu, ali je potpuno neistinito na Istoku. To, na koncu, potvrđuju sve priče u kojima ljubav, a ne slavohleplje, predstavlja potku na kojoj se veze priča.[87] A ništa nije nježnije ni patetičnije od žudnje zbog odvojenosti i duge odsutnosti, koje su najčešće teme starih arapskih pjesnika. Ko god pročita Labidovu *Pjesmu o odvojenosti*, zamijetit će misao u isto vrijeme toliko žalobnu i toliko plemenitu, da joj čak ni učeni stihovi dr. Carlylea ne mogu uskratiti ništa od njene privlačnosti.

Ratnik-pjesnik vraća se izdaleka. Posmatra ostatke svoga ognjišta i doma koji se još uvijek ocrtavaju na pustinjskom tlu. Ogorčen i shrvan bolom on se obuzdava da glasno zazove svoje voljene i prijatelje. On se rastapa u sjećanjima na rastanak s njima, te dugo "roni" po svojim osjećajima. Potom se osnažuje mislima o Navarinoj nestalnosti, kako ga je ostavila i više nikada nije pomislila na njega. Nestrpljivo se zadržava na čarima mjesta koja još uvijek odišu njenim prisustvom, nagovarajući ga na bijeg od nestalne ljubavi i lažnog prijatelja, te likujući nad osjećajem koji u njemu budi kamila u galopu, čini se kao da traži i nalazi utjehu zbog ženske lukavosti i zaboravnosti. Ipak, još uvijek nije u stanju izbrisati Navarino ime iz svoga sjećanja. Ponovo se sa žudnjom vraća na prizore i mjesta nekadašnje sreće, hvališući se vlastitom smjelošću da joj priđe, njenim plemenitim porijeklom i svojom gostoljubivošću. Završava pohvalnim govorom svome plemenu ili klanu, kojemu, što i priliči Arapinu plemenitog porijekla, pripisuje sve atribute muževnosti. Ovo je Kovačevo napušteno selo u Hidžazu. Ali, Arapin,

---

87 Naprimjer, "neki vjerski čovjek toliko je zaljubljen u kraljevu kćerku da ga je ta ljubav zamalo usmrtila", omiljena je okosnica priče. Obično junak se razboli zbog odvojenosti od svoje voljene, te život do samrtnog časa provodi u tuzi i zebnji. Rijetko počini samoubistvo, ali povremeno, ako se radi o ljubavi prema lijepoj nevjernici, pije vino. "Mrski suparnik" nije opasna osoba, ali tu je ljubomora prijateljica, te nemali strah od srodnika ljubljene. To su uglavnom fizički osjećaji; duhovna strana priče satkana je od elemenata čuvene islamske duhovnosti, na kojoj su izvezeni biseri pustolovina i događanja.

svejednakom jednostavnošću i složenošću, posjeduje vatrenost i snagu jezika, te dubinu osjećanja, koje Irac, koliko god se divili njegovoj poeziji, nikada nije u stanju oživjeti.

Kao što autor djela *Poluotočki rat* (*Peninsular War*) primjećuje, u problematičnim vremenima žene odbacuju svoju uobičajenu nemoć i frivolnost i postaju dostojne pomagateljice svojim muškarcima. Isto vrijedi i za pastoralni život. Ovdje, između dvije krajnosti, borbenosti i osjećajnosti, slabiji spol, nadoknađujući svoj veliki nedostatak, moć, podstiče se hrabrošću, fizikom kao i moralom. S početaka islama, ako je vjerovati historiji, Arabija je imala cijeli niz heroina; tokom posljednjeg stoljeća Galijja, supruga vehabijskog prvaka, osobno se suprotstavljala Muhammedu 'Aliju na brojnim krvavim bojnim poljima. Prije nekoliko godina, kada je Ibn Asm, poznatiji kao Ibn Rumi, prvak klana Zubejd iz Rabigha, kojega je na prevaru ubio turski general Kurdi Osman, njegova sestra, lijepa i mlada djevojka, odlučila je osobno osvetiti svoga brata. Na "Dan Arefata njenog plana", maskirana u muškarca, donjeg dijela lica prekrivenog svojom mahramom u vidu *lisama*, čekala je svoga neprijatelja. Turski general se, međutim, nije pojavio, a ona je uhvaćena i uzapćena, osiguravajući već i svojom neispunjenom namjerom mjesto u lokalnoj (i ne samo lokalnoj) historiji, te ugled dostojan "sluškinja" iz Salamanke. Tako arapska zakletva *tako mi časti moje žene* nipošto nije isprazna govorna fraza.

Beduini nisu bez određenih *platonskih* sklonosti, koje oni nazivaju *Heva* (ili *Išk*);[88] u stanju su povući finu i jasnu granicu između ljubavi i zaljubljenosti, što gradski ljudi intenzivno ismijavaju unekoliko sumnjajući u sklad beduinskih običaja i njihove čuvene, naime zloglasne naravi i takvih prefinjenih veza. Arapi, poput svih Istočnjaka, tvrde da čovjeka u takvim situacijama može spasiti, isključivo, ne vjera nego manjak vjere. Isto tako imaju izreku, ne mnogo različitu od naše: "*Nju, koja je na kušnji, treba dijelom kriviti; primiče se onaj kojega nastojite od sebe udaljiti*." Zlo ovoga sistema je u tome da poput svih južnjaka *pensano sempre al male* uvijek sumnjajući, što sa ovosvjetovnog aspekta zvuči mudro, ali isto tako uvijek pokazuju svoju sumnjičavost, što je pouzdano blesavo. Time demoraliziraju svoje žene, koje je na "pravom putu" moguće održati jednostavnim samopoštovanjem i osjećajem dužnosti i obaveze.

Od najranije arapske historije među Arapima srećemo vitezove lutalice, najprimitivniju formu viteštva.[89] Antarove pjesme (*The Songs of Antar*), kaže autor djela *Polumjesec i križ* (*Crescent and the Cross*), "pokazuju malo viteškog duha". Šta bi čitatelj mogao pomisliti o osjećajima poput sljedećih? *Ovaj viteški čovjek*, primjećuje Antar (koji je uvijek bio zainteresiran za nježniji spol), *branio je čast žene*. Na drugom mjestu čitamo: "*Milost, moj gospodaru, najplemenitija je osobina plemenitih*." Ponovo, "*Najsramnije od svih djela jeste uzaptiti slobodnu ženu. Ne osjećaj zlobu, o Šibabe*", navodi junak, "*jer iz zlobe nikakvom se dobru ne možeš nadati*." Zar ovim osjećaji ne odišu stvarnom uzvišenošću? *Porijeklom se hvališu slabi; plemenit je mladić koji podnosi sve što mu se dogodi, koji na sebe navlači oklop usred podnevne žege i koji najmračnije dijelove noći provodi putujući*. A zašto "vitez nad vitezovima" voli Iblu? Zato što se ona "rascvjetala poput sunca u svitanje, s kosama crnim poput ponoćnih sjena, s džennetom u očima, njenim očaravajućim grudima i tijelom koje se njiše kao što se tamarisk povija pod mehkim dahom vjetrova sa planina Nedžda? Da! Ali, njegova prsa nadimaju se i pri pomisli na njenu "vjeru, čistotu i ljubav", njeno ćudoređe i njena fizička izvanrednost čine je objektom vitezove žudnje i sluha i vida. Ukratko, kod Antara prepoznajem "ljubav uznesenu visoko, plamom i revnošću viteštva"; i ja plačem kad vidim toliko

[88] Čak i među Indijcima, najneviteškijoj skupini ljudi koja živi, postoji zavjet kojim se dvije osobe različitog spola povezuju prijateljstvom ponajviše nalik bratimljenju, kojim osobe jedna drugoj postaju brat, odnosno sestra.

[89] Richardson naš pojam *knight*, u značenju "vitez" izvodi iz arapskog pojma *nikht*, u značenju "borac sa kopljem", a pojam *caitiff*, tj. "kukavica", "podlac" iz pojma *khattaf*, "otimač" ili "silovatelj".

oštroumnih putnika da pogrešno procjenjuju Arape nakon površnog iskustva sa nekolicinom primitivnih Sirijaca ili Sinaita. Pravo Antarovo potomstvo, moj Lorde Lindsay, nikada nisu prestali biti gospoda.

U "doba neznanja" beduini su, "napadnuti" teškim ljubavnim mukama koje su se manifestirale u formi obuzetosti, odnosno posjednutosti, običavali godinama patiti, uzdisati, plakati i lutati svijetom, čineći najnevjerovatnija i najhrabrija djela kako bi ublažili bol. Nakon islamizacije Arabije ova praksa je zamijenjena vjerskom gorljivošću.

Priča se da je (neki) *halifa* putovao naokolo, liječio i tješio ranjene i povrijeđene, kažnjavao počinitelje zlodjela, propovijedao nevjernicima, te osobito vodio računa o pravima žena "osnovnom cilju svega viteštva". Halifa Mu'tasim čuo je na skupu svojih dvorjana da su jednu ženu iz Poslanikovog potomstva zarobili "grčki barbari" iz *Ammoriae*. Neki čovjek je udario, a kada je ona je povikala: "*Pomozi mi, o Mu'tasime!*", barbarin joj je podrugljivo dobacio: "*Čekaj ti dok on stigne na svom plahovitom konju!*" Viteški princ je ustao, poklopio čašu "vina" (?) koju je držao u ruci, zavjetovao se da će izvršiti svoju vitešku dužnost i već rano sutra u pratnji 70.000 vitezova krenuo prema *Ammoriai*. Stigavši do tog mjesta, ušao je u nj, uzvikujući: "*Lebbejke, lebbejke!*" (Ovdje sam, odazivam se na tvoj poziv!) Zlotvoru je odsjekao glavu, oslobodio časnu ženu svojim vlastitim rukama, zapovijedio peharniku da donese zapečaćeni vrč, otpio iz njega, izgovarajući: "*Tek sad, doista, vino ima dobar ukus!*"

Da zaključimo ovu temu još jednom nadaleko čuvenom pričom. Kada je *el-Mutenebbi*, pjesnik, prorok i ratnik iz Hamsa (*A.H.* 354) u pratnji svoga sina krenuo na njihovo posljednje putovanje, otac je predložio da potraže sigurno utočište u kojem će provesti noć. "*Zar nisi ti onaj Mutanabbi*", upitao je njegov rob, "*koji je napisao stihove*, "*Mene zna noć, divlja i vatren konj; i gost i mač i papir i pero?*"" Umjesto odgovora, pjesnik je legao na zemlju na obali Tigrisa, na mjestu koje je bilo ozloglašeno po lopovima, te, ne želeći bježati i prezirući opasnost, iste noći izgubio život.

Postojanje ovakvog poimanja viteštva među "sinovima Antarovim" učinilo je društvo beduina ("prokletih svetih ljudi", vjerovatno, te "časnih razbojnika") tako ugodnim putnicima koji su, poput preminulog Hadži Velija (dr. Wallin), njih razumjeli i imali njihovo puno razumijevanje. Zasigurno nema ništa naivnije i gluplje od njegovog kukanja nad sudbinom da bude u društvu *gnusnih Perzijanaca* ili gradskih Arapa, čije *nečiste i kukavičke misli* on poredi sa *uzvišenim i viteškim duhom sinova pustinje*. Vaš vodič će vas zaštititi svojom sabljom i kopljem, čak i od svojih rođaka i saplemenika, a očekuje da i vi budete spremni učiniti isto za njega. Možete pričati laži do mile volje, ali ne smijete oklijevati potegnuti mač kad je potrebno. Ako se suočite sa brojčano nadmoćnijim neprijateljem, obratit ćete se (naj)starijem među njima, *Dakhil-ak ja Šejh!*" "(Ja sam) tvoj štićenik, o gospodine!", i on će tako revnosno stati na vašu stranu, kao da je, doista, oduvijek i od samog početka to bila njegova vlastita (strana). Ali, zašto nabrajati više primjera?

Jezik ljubavi i rata i svo to uzbuđenje jeste poezija, a ovdje, opet, beduini u tome prednjače. Putnici se žale da su divlji ljudi prestali pjevati. To je istina ako se pjesnicima smatra nekolicina autora čije je postojanje uvjetovano i ovisi o političkim okolnostima ili zaštiti moćnika. Neuporedivo jači dokaz pjesničkog osjećaja osigurava arapska frazeologija, te najviša zamisliva razina uobičajenih izraza. Lišen poetskog ukusa, kako ga mi poimamo, on zasigurno jeste, kao i kod Milesiana, um i mašta, živost i strast, koji su prejaki za tek razumsko poimanje i procjenu, uzde kojima se upravlja Apolonovim kočijama.[90] Iako se beduini više na hvališu Labidom ili Mejsunom, oni su još uvijek strastveno "zaljubljeni" u svoje stare *bardove*.[91] Čitatelja vičnog *el-Mutenebbiju* i njegovom stihu dočekat će i primiti s počastima s kojima se u "civiliziranom" svijetu dočekuju milioneri.[92] A njihovi starci čuvaju i

[90] Nije mi namjera ovim primjerom poreditи arapsku i hibernijsku poeziju; prva posjeduje intenzitet koji sprečava naše osjećaje da "tu ima previše cvjetova da bi bilo ploda"; potonja je prečesto tek blještavilo riječi koje zamagljuju "vid" i koje, razumski raslojene, nemaju nikakvog značenja.

[91] Rekli su mi da pripadnici plemena *Benu Kahtan* još uvijek "improviziraju", ali ih nisam imao priliku čuti. Putniku Arabijom uvijek će neko reći da neko daleko i izdvojeno pleme još uvijek ima moćne bardove, te u razgovoru koristi klasični jezik, ali ne treba im uvijek vjerovati, nego se treba nastojati osobno osvjedočiti. Beduinsko narječje, međutim, iako primitivno, još uvijek je starovremeni, čisti jezik predaka. U vrijeme kada je filologija na Istoku bila strast, *Stephensi* i *Johnsonsi* semitskog znanja, *Firuzabadi* i *el-Zamakhšeri* putovali su od plemena do plemena, od šatora do šatora, sakupljajući riječi i izraze nejasnog značenja; njihovi gramatički poduhvati još se pamte i među omiljenim su pričama znanstvenika.

skrbe o zalihi drevnih i savremenih ratničkih pjesama, legendi i ljubavnih stihova koji očaravaju.

Nemoguće je nekome ko nikada nije bio u pustinji dočarati utjecaj arapske poezije.[93] Osim pompeznih riječi, te "muzike zvuka", tu je i izvjesna sanjivost ideja i izmaglica zamisli prebačena preko teme, beskonačno privlačne, ali neopisive. Opis bi, doista, pjesmu lišio njene nedokučivosti, naime njene suštine. Poslužit ćemo se usporedbom iz sestrinske umjetnosti:arapski pjesnik oslanja se na "mentalno oko" tek ukazujući mu na crte prizora, čiju nutrinu ima popuniti čitatelj vođen sa samo nekoliko sjajnih dodira, vješto i moćno istaknutih, te osjećajem koji prizor želi iskazati; s druge strane, mi Europljani i savremeni ljudi *tačkanjem* i preciznim oslikavanjem proizvodimo minijature ogromnih razmjera tako vjerne da prije sprečavaju nego što podstiču na razmišljanje. Arapi pišu poeziju, a Europljani stihovani opis.[94] Jezik, "poput vjerne žene, slijedi um i *rađa* plodove", a lišen prtljaga sitnica koji opterećuju naše savremene jezike, ostavlja tajanstvenu neodređenost u odnosu među riječima, što pomaže dokučivanju osjećaja, a ne smisla pjesme. Kada imenice i glagoli imaju mnoštvo značenja, jasna je samo osnovna ili opća ideja.[95] Bogatstvo i raznolikost sinonima koji ukazuju na fine nijanse značenja koriste se vrlo vješto, čas razbacani kako bi nas zaslijepili različitošću, čas skupljeni u zvijezdu koja osvjetljava vlastitu putanju. Te, da skratimo ovo što bi moglo potrajati unedogled, u semitskom narječju postoji takvo obilje rime da pjesnik ima ogromnu, gotovo potpunu slobodu izbora željenog izraza.[96] Odatle stranac koji progovori arapski jezik postaje poetičan, koliko u francuskom duhovit ili *filozofičan* na njemačkom jeziku. Istinu je rekao Muhammed Demiri: "Mudrost je spuštena na tri stvari, mozak Franaka, ruke Kineza i jezik Arapa."

Naziv *harami* (razbojnik) među hidžaskim beduinima još uvijek slovi kao počasni naziv. Pogibija tokom prepada ili napada smatra se *ghandurom* ili junačkom smrću. S druge strane, oni koji su dovoljno sretni, da tako kažemo, "da umru u svome krevetu", nazivaju se *fatis* (crkotina); njegova uplakana majka povikat će: "O da mi je sin preselio od presječenog vrata!" a njene pomagateljice će s poštovanjem dobacivati da je i ova nesreća Allahova volja. Pričao mi je Lahabah, pripadnik plemena Auf iz okoline Rabigha, da će djevojka odbiti čak i svoga rođaka osim ako, u nedostatku drugih mogućnosti, on ne opljačka nekoga od hadžija iz karavana ispred nosa pašinim čuvarima. Do prije 20 godina prijestupnike su razapinjali, sada uspijeva pobjeći gotovo nekažnjen. Strah od krvne osvete, te mogućnost zatvaranja puteva za naredne karavane i putnike, spriječava Turke da preduzmu krajnje mjere. Oni skrivaju svoje slabosti pretvarajući da *sultan* oklijeva da počne rat do istrebljenja lopova iz svete zemlje.

Lahko je razumjeti ovakvo i ovoliko poštovanje prema razbojnicima. Ko god se buni protiv društva, potrebuje čeličan um i čelično tijelo, a takvim ljudima se ostali instinktivno dive, bez obzira u kako krivom smjeru njihova energija bila usmjerena. Tako su u svim imaginativnim zemljama plja-

---

92 Kažem "vičan" jer Arapi, poput Španaca, mrze čuti svoj jezik loše izgovoren. Kada je Burckhardt, koji je loše govorio arapski, počeo čitati stihove beduinima, oni se nisu mogli uzdržati a da ne pokažu nestrpljenje, te su mu oteli knjigu iz ruku.

93 Arapski gradski pjesnici svoje pjesme začinjavaju "pustinjskim čarima", slikama pozajmljenim iz prizora pustinjskog života, kamilama, krajolikom, kao što, uostalom, i neki naši pjesnici koji ne mogu smisliti selo brbljaju o sjenovitim potocima, šumarcima i izvorima.

94 I Nijemci su nadahnuće tražili u starim istočnjačkim izvorima: Ruckert se oslonio na Dželaluddina, dakle samo vrelo sufizma, čak i Francuzi odavno istražuju i iščitavaju teutonski misticizam i to tako dobro da su na njemu svoje respektivne slave dosegli i Racine i La Harpe.

95 Ovo, međutim, jeziku ne uskraćuje mogućnost da bude krajnje precizan u značenju, odatle njegov visokocijenjeni filozofski karakter. Riječ i pojam *farz*, naprimjer, znači (1) "sječenje", (2) "zapovijedanje" ili (3) "plaćanje (vraćanje) duga", nakon čega dolazi veliki broj značenja koja nemaju veze sa primarnim, poput "štit", "dio drvene kutije", "strijela bez pernatog repa", te određeni datum. U teologiji značenje je ograničeno, naime, podrazumijeva samo Božiju zapovijest objavljenu u Kur'anu. U ovom smislu arapski jezik, gramatički, logički, retorički i matematički, postaje idealan i precizan poput grčkog. Čuo sam Europljane da se žale da ovaj jezik nije pogodan za trgovačke transakcije. Možda!

96 Kao opće pravilo postoji rima na kraju svakog drugog stiha, a jednoglasje je tek ukras, naprimjer, u cijeloj pjesmi jedno dugo "a" (na kraju stiha) dovoljno je delikatnom arapskom uhu. Ovu su osobenost oponaša stari španski, koji, zanemarujući suglasnike, jedva da potrebuje završni samoglasnik. Govorimo o "nekoj vrsti harmonično jednostavnog toka koji "iskupljuje" nedotjeranost rime". Prefinjeni organi nekih naroda bili bi "povrijeđeni" tim nespretnim jednoglasjem koje narodi otupjelih osjetila smatraju neophodnim da bi ostvarili utisak.

čkaš i razbojnik junaci, čak i ubica koji svoju žrtvu ubija s leđa, iza žive ograde, izaziva simpatije u Tippererijeu, kao i na Abrucinskim brdima. Romantika njegovu usamljenost snadbijeva izvjesnom uzvišenošću; ako ima ženu ili njegov prijatelj ima ženu, romantika se udvostručuje, a desetina opljačkanog od bogatih i razdijeljena među sirotinjom naprečac će osvojiti srca ljudi. Pravi beduinski način pljačkanja, sa svojim brojnim finesama časti i gospodskih manira, pljačkašu osigurava svijest o moralnoj čestitosti. "*Skini taj oklop, o osobo, i taj turban*", viče drumski razbojnik, "*želi ih kćerka moga amidže* (*moja supruga*)." Vi ćete (naravno, ako morate) spremno odgovoriti na zapovijest tako pristojno i ljubazno pripisanu želji ljepšeg i slabijeg spola. Ako svome zamotuljku dodate nekoliko predusretljivih i ljubaznih riječi, te razbojniku ponudite šolju kahve i lulu, razgovorom koji će uslijediti vratit ćete pola svojih stvari, a ako znate i nešto poezije, rastat ćete se kao najbolji prijatelji, ostavljajući mu, najvjerovatnije, samo par starih sandala. Ali, ako odugovlačite, *Latro* će, pravdajući se bolnom neophodnošću, dotaći vaša leđa vrhom svoga koplja. Ako ni ovaj nagovještaj ne bude dovoljan, stvari će dodatno pojasniti istim ili drugim kopljem, a kada se krv prolije, pojavljuje se zvjerska strana ljudske prirode. Među beduinima biti mirno opljačkan, osobito ukrasti mu kobilu, vječita je sramota. Porodičan čovjek će radije položiti svoj život nego se predati neuporedivo nadmoćnijem neprijatelju. Ovaj očaj uzvisio je hrabrost beduina među "sjedećim" Arapima, koji pričaju da jedan hrabar beduin, poput homerovskih junaka, vrijedi 300 (drugih) ljudi.

Namjerno ispuštam pojedinosti o često opisivanom *saru* ili osveti odnosno odmazdi. Krvarina iznosi 800 dolara = 200 funti ili radije taj iznos neprecizno izražen živom stokom. Svi *khamsah* ili *a'amam*, krvni srodnici ubice, pomažu pri sakupljanju traženog iznosa, cijeneći svoje životinje tri ili četiri puta iznad njihove stvarne cijene. U takvim prilikama nasilni prizori iskrsavaju iz sukoba dvije omiljene osobine Arapa, pohlepe i osvetoljubivosti. Osvetitelj krvi žudi za prilikom da svome neprijatelju presječe vrat. S druge strane, kako, zbog toga, propustiti priliku obogatiti se? Njegova žudnja je neizmjerna, kao i sve njegove skrivene i manje skrivene strasti. Uvijek ima u planu kupovinu nove kamile ili investiranja znakovite sume u novo ždrijebe. Posljedično tome, nezasit je. Ipak, uprkos svemu, krvarinu prima sa očiglednim i neskrivenim osjećajem stida i srama, a ako se krvarina ponudi staroj ženi, najosvetoljubivijoj od svih zamislivih osoba, treba imati na umu da će je baciti u prašinu i potegnuti nož, te se gorljivo zakleti Allahom da "neće jesti krv svoga sina".

Beduini se smatraju ljudima i muškarcima samo kada su na leđima svoga konja, s kopljem u ruci, spremni za napad i borbu, pjevajući stihovane pošalice poput: *Pastuh! Pastuh neuporedive brzine! Sablja! Sablja nevjerovatne oštrine! Sve ostalo za plemeniti um je bezvrijedno, sve ostalo na svijetu poput zemljane je prašine*. Čak i u svojim osobitim zabavama, pa i sportovima, beduini oponašaju rat. Skrbeći i starajući se o instinktivnim osobinama koje su u civiliziranijim krajevima odavno usnule, beduin je izvanredan sportista. Djeca, ljudi, počinju sa grubim i surovim sistemom gimnastike čim prohodaju. "*Moji malci igraju se na leđima kamila*", bio je odgovor jednog Džehejni beduina kada sam mu ponudio neke egipatske igračke za njegovu djecu. Muškarci vrijeme provode uglavnom sokolareći, pucajući i jašući. *Sakr*, rekli su mi, jedini je soko koji se ovdje koristi; obučavaju ih da gone i ove gazele, koje lovački psi obaraju nakon što ih sokolovi izmore trkom. Mnogo sam slušao o njihovoj zadivljujućoj streljačkoj vještini, ali sam imao priliku vidjeti samo redovito vježbanje sa dugim fitiljačama i pucanje u nepokretne mete. Dvocjevke[97] su rijetke. Njihovo osnovno oružje su fitiljače i kremenjače, pištolji, kratka koplja, duga koplja, mačevi i sablje, te bodeži zvani džambijje; praćke i lukovi i strijele su odavno pali u zaborav. Puške nabavljaju iz Egipta, Sirije i Turske, jer beduini, iako ne mogu napraviti, mogu popraviti svoje oružje. Najcjenjenije su dobre stare sedam pedalja duge cijevi, te ako može birati, prije će prodati ogrtač nego pušku; posljedično, porodice se često hvališu posjedovanjem četiri ili pet pušaka, koje se prenose s generacije na generaciju. Cijena im se kreće od 2 do 60 dolara. Beduini kopaju šalitru u svojoj zemlji, prave izvanredan ugalj, a sumpor uvoze iz Egipta i Indije. Njihov barut je, međutim, grub i slab. Za zečeve i ptice olovne šipke sijeku na komadiće, koje potom otkivaju na tanad željene veličine, a metke izljevaju u kalupima. Vole vježbati pucanje, gađanje, kao i svi razumni ljudi, na kratke razdaljine, pri čemu teže krajnjoj preciznosti. Uvijek su spremni na opklade, u ovcu ili nešto slično, pri čemu gubitnik poziva svoje prijatelje na gozbu: za blagdane iskuhavaju ovčije glave, te ih koriste kao mete i nagrade. Za one koji usavrše vještinu gađanja kažu da mogu pogoditi metak u letu viseći sa konopca. Zanimljivo je, međutim, reći da su beduini Hidžaza relativno nedavno naučili vještinu, tako poznatu u Perziji i Beberiji, pucanja i gađanja sa konja u trku.

Pištolji su tek nedavno uvezeni u Hidžaz te među beduinima nisu naročito popularni. Gradski ljudi vole ovo oružje, jer dolazi iz Konstantinopolja. U pustinji pristojan par pištolja sa kremenim orozom može koštati do 30 dolara, dakle 10 puta skuplje nago u Engleskoj. Koplja zvana *kanat* ili "trske" prave se od muškog bambusa, koji se uvozi iz Indije. Dugačka su najmanje 12 stopa, imaju šiljat čelični vrh, ispod kojega su uvijek jedan ili dva čuperka nojevih pera.[98] Osim *mirzaka,* imaju i koplja koja zovu *šelfeh*, koja su, ustvari bambusov ili palmin štap ukrašen čeličnim vrhom širine ljudske šake.

---

[97] Ovdje se zove *bendukijeh bi ruhejn* ili "dvousta puška". Kožni pokrivač naziva se *gušat*; to je, ustvari, kesa sa dugačkim visećim kićankama na vrhu cijevi sa kaišem kojim se objesi o vlasnikovo rame.

U cijelom Hidžazu ne proizvodi se nijedan dobar mač ili sablja. Halavijje i ostali pustinjski klanovi u nekoliko navrata su uzaludno pokušali napraviti dobro sječivo. Kupuju ih i uvoze iz Perzije, Indije i Egipta, ali nikada nisam vidio niti jedan primjerak znakovite ili upadljive vrijednosti. *Darakeh* ili štit također uvoze iz Indije. Uobičajenog su oblika i kvaliteta, pretpostavljajući da su načinjeni od nosorogove kože, te ukrašeni sa onoliko mjedenih i zlatnih zakovica i ukrasa koliko vlasnik može nositi ili koliko na štit može stati. Beduini u zabačenim krajevima još uvijek koriste *diraa* ili oklope, ali uglavnom konjanici i to preko mehnik jakni. Noževi su jemenske proizvodnje, kao i iz drugih mjesta: posljedično, postoji mnoštvo različitih oblika, od kojih svaki, kao i obično, ima vlastiti naziv. Općenito, tek su malo zakrivljenog oblika (dok su jemenski i hazramutski *gadejmi* gotovo poluokrugli), šiljatog sječiva, drvene drške, sa koricama od istog materijala presvučenog mesingom. Na vrhu korice nalazi se okrugla kvrga, a oružje je tako dugačko da čovjek, hodajući, ne može mahati svojom desnom rukom, a u uskim uličicama i prolazima mora hodati postranice. Ali, pomalo je pomodno svugdje se pojaviti i neprestano nositi nož ili slično oružje, poput *coupe-choux* francuskih vojnika, koji se uglavnom koriste za beskrvne svrhe poput sječenja drveća ili sakupljanja trave za životinje. Po cijeni variraju od jednog do 30 dolara.

Beduini se neizmjerno hvališu svojom vještinom sa mačevima (sabljama), ali ona je u stvarnosti svedena samo na zadavanje jednog udarca, te izbjegavanje uzvratnog umjesto parirranja, bilo mačem ili štitom. Stanovnici gradova naučili su tursku igru mačevima, koja se po grotesknosti i apsurdnosti može porediti sa Istočnoindijskom školom. Niko od ovih Istočnjaka nikada nije naučio koristiti se najvažnijim momentima koji karakteriziraju najviša dostignuća savremenog mačevalaštva.

Hidžaski beduini nemaju igara na sreću i ne usuđuju se, rekli su mi, fermentirati sok daum-palme, što su primitivni ljudi Jemena naučili zahvaljujući blizini Adena. Njihova muzika je gruba i nekako surova. Glavni instrument je *tabl* ili talambas, kojega opet postoje dvije vrste: jedan, manji, koristi se za vrijeme blagdana, drugi, veliki bakreni "tam-tam" za pogrebne ceremonije. Prekriveni su kožom, a na njima se svira rukom, a ne štapom. Osim njih, postoji još jednožična *rababeh* ili "gitara", taj "monotoni ali oča-

[98] U Hidžazu ima nojeva, beduini ih love. Mlade hvataju žive i pripitomljavaju, a jaja se mogu kupiti na bazaru u Medini. U cijeloj Arabiji postoji vjerovanje da nojevi bacaju kamenje na svoje lovce. Praznovjerica se, moguće, pojavila zahvaljujući činjenici da pri brzom trku sitan šljunak izlijeće ispod ptičijih golemih stopala ili je, pak, tek "maštovita glupost". Čak i u zemljama koje su odavno napustile obožavanje životinja upadljive ili opasne životinje postaju predmetom i temom zadivljujućih priča. Tako medvjedi u Perziji oponašaju odjeću vjerskih učenjaka, vukovi se u Francuskoj pretvaraju u ljude, a dabrovi u Sjevernoj Americi, također metamorfozom, opasuju drveta kako bi pala gdje odgovara njihovoj potrebi.

ravajući instrument pustinje". Drugdje u knjizi opisao sam njihov ples, koji je po svim osobenostima neplemenit spektakl.

Beduini Hidžaza posjeduju svo znanje potrebno za nabavku i zaštitu bogatstava primitivnog življenja. Oni su majstori u uzgoju, obuci i prodaji stoke. Dovoljno poznaju astronomiju da bi se mogli snalaziti u pustinji noću, a poznata su im i imena glavnih zvijezda i sazviježđa. Njihovo pamćenje je izvanredno; a takav je i njihov instinkt u vještini *asar* ili "traganja", da se za pripadnike klana Zubejd, koji žive između Mekke i Medine, kaže da, ako izgube kamilu i njeno četverogodišnje ždrijebe, prepoznat će ih po otiscima njihovih stopa. Uvijek zauzeti surovim vježbama i opasnim putovanjima, naučili su potkivati svoje konje, mule i magarce, te osnove hirurgije. U slučajevima lomova udova, udlage povezuju trakama tkanine, a pacijentu daju da pije kamilje mlijeko i prečišćeni puter do izlječenja. Posjekotine pažljivo izapiru, posipaju mljevenim barutom te zašivaju. Na rane od metaka privijaju svježe kamilje meso, te svoj medicinski sistem potpuno oslanjaju na prirodne sastojke i način prehrane. Kada ih ujedu zmije otrovnice ili ubodu škorpioni, rasjecaju ranu brijačem, izgovaraju neke riječi, te privijaju oblogu od bijelog luka.[99] Imućniji imaju *fiss* ili "prstensko kamenje", uvezeno iz Indije, te koriste neka učenja da bi izvukli otrov. Nekolicina posjeduje *tarijak,* koji su dopremili iz Iraka, "sjajni istočnjački protuotrov za unutrašnju i izvanjsku upotrebu". Siromašniji nose *za'al* ili *hibas* iz Jemena, dvije pređe od crne ovčije vune vezuju za nogu, ispod koljena i ponad članka. Ujedeni priteže te trake ponad mjesta ujeda ili uboda, a samo mjesto istoga trena rasjeca; tako one djeluju kao sprave za stezanje žila. Tim povezima liječe i grčeve. Beduinsko poznavanje medicine u ovom dijelu Arabije neobično je ograničeno, što ne čudi, naročito ovdje gdje ljudi ustaju u zoru, jedu malo, dišu čisti pustinjski zrak, a "noću kamile uvode *policijski čas*". Najcjenjenije okrepljujuće sredstvo je prečišćeni puter, a *kay* ili *kauterizacija* se koristi čak i za liječenje reumatizma. Ovaj protuiritant sa zanimljivom i vještom venesekcijom pri kojoj se krv uzima, kao i kod Italijana, iz nožnih prstiju, prstiju ruke i drugih dijelova tijela jesu arapske *panaceje*. Opekotine liječe mašću i sumporom. Čirevi se, kojih ovdje ima na svakom koraku, iako ne najstrašnije vrste *Helcoma Yemenense*, kauteriziraju i čiste baznim acetatom bakra. Zlo o kojemu *Fracastorius* "pjeva" liječi se preznojavanjem, uljem i sumporom, a naročito "pješčanom kupkom"; pacijent, zakopan do vrata, ostaje na suncu posteći cijeli dan, a uvečer mu se daje tek nekoliko zalogaja. Ovaj surovi tretman traje oko mjesec dana i odgovara nekim tjelesnim konstitucijama; ali ostali koji su probali "pješčanu kupku", osobito Europljani, pomrli su od groznice. Mazgini zubi, pečeni pa nagrubo samljeveni, liječe kataraktu. Zube vade kovačkim kliještima, a crva za kojeg se na cijelom Istoku vjeruje da uzrokuje zubobolju istjeruju nadimljavanjem. I konačno, u slučaju duže bolesti ili iscrpljenosti groznicom, tijelo podrobno mažu prečišćenim puterom i izlažu vatri.

Poslanik i njegovi sljedbenici privukli su samo najciviliziranije beduine, a među primitivnijim dijelovima populacije, osim kod onih uz obalu ili u okolini gradova, i danas ima malo ili nimalo vjere. Beduinski islam je slab; ali njihovi običaji i institucije, ozračje, priroda i želje i potrebe još uvijek su dio naslijeđa predaka, vjerovanja koje su gajili i čuvali prije nego je Mekka iznjedrila Poslanika, te je vrlo vjerovatno da će preživjeti i dan kada će i posljednji trag Ka'abe nestati. Tom sklopu vjerovanja pripadaju hidžaski paganski zavjeti, njihova paganska imena (osim imena Muhammed, samo je nekoliko izvorno muslimanskih ili islamskih), njihov običaj – iskušenje lizanjem vrelog čelika, njihov *salkh* ili pravljenje ožiljaka kao dokaz muškosti, njihova krvna osveta, te njihovo konzumiranje

strvine (naime, životinja ubijenih i zaklanih bez uobičajene formule, *Bismillah*, *Allahu Ekber*) te njihovo pozajmljivanje žena strancima. Za sve to rekli su mi da su to ostaci starih, predislamskih vjerovanja. Nije mi nedostajalo ni da među beduinima koji žive uz granicu sa velikom pustinjom uočim neke ostatke idolopoklonstva.

Beduini Hidžaza sebe smatraju šafijama ali ono što govore njihova braća na zapadu vrijedi i za njih ovdje. "Ne klanjamo, jer vodu predviđenu za abdest čuvamo za piće, ne dajemo milodare, jer ih i sami potrebujemo, ne postimo mjesec ramazan, jer gladujemo cijelu godinu, i ne idemo na hadždž jer cijeli svijet je kuća Allahova." Njihovo lutanje u vjerskim pitanjima i stvarima ostalim stanovnicima Arabije osigurava mnoštvo zabavnih i smiješnih priča. Treba primijetiti i to da oni, poput grčkih pirata ili italijanskih bandita, ne primjenjuju vjeru ni na svoj pljačkaški plijen; ne zavjetuju se, te pažljivo izbjegavaju poklanjanje i žrtvovanje.

Svečanosti je u beduinskom životu malo i sve su jednostavne: obrezivanje, vjenčanja i sahrane. Što se tiče prve, postoje dva oblika, *tahareh*, uobičajen u islamu, i *salkh*, arapski izum porijeklom iz paganizma, koje je u vrijeme vehabizma bilo zabranjeno,

[99] U Jemenu se vjeruje da, ako muškarac jede tri češnja bijelog luka u dobrom planinskom *samnu* ili "prečišćenom puteru" četrdeset dana, njegova krv bi ubila zmiju koja ga ugrize.

pod prijetnjom smrtnom kaznom, ali su mu se ljudi nakon tog perioda brzo vratili. Uobičajeno životno doba za *tahareh* je između pet i šest godina; u nekim staležima, međutim, obavlja se i desetak godina kasnije. Tom prilikom organiziraju se gozbe i proslave.

Budući da su žene "roba koja se može prodati", svejednako u barbarizmu kao i u civilizaciji, to za posljedicu ima činjenicu da se mladi ljudi ne žene dok njihovi očevi ne steknu uvjete da svojim sinovima mogu kupiti mladu. Tom prilikom se malo slavi, osim pucanja u zrak, plesa, pjevanja i čašćavanja ovčetinom. Ugovor obično košta 30 španskih dolara, polovica se u gotovini unaprijed isplaćuje mladinom ocu, a drugu polovicu mladoženja dijeli opet ocu, braći i najbližoj rodbini svoje nevjeste. Neka plemena radije uzimaju žive životinje umjesto novca u odgovarajućoj protuvrijednosti. Gnjevan čovjek, nezadovoljan svojom mladenkom, otpušta je istoga trena. Ako je miroljubiviji, onda nakon kratkotrajne odgode kako bi se izbjegao skandal. Razvodi su kod beduina vrlo česti, a ako je ugovor isplaćen kako valja, iz razvoda ne slijedi nikakvo zlo.

Sahrane primitivnih ljudi podsjećaju na sahrane stanovnika gradova, osim što su jednostavnije, te što se čovjek ukopava na mjestu na kojem umre. Tijelo se, nakon kupanja, ogrće u bilo kakvu raspoloživu tkaninu, a ženama i unajmljenim narikačama nije zabranjeno prisustvovati sahranama, iako tijelo nose samo muškarci. Iskopa se rupa, prema muslimanskim običajima, suho drvo, kojega sugdje ima u neograničenim količinama, rasporedi se preko tijela, a humka od kamenja naredanog preko humke od zemlje ometa šakale i obilježava mjesto. Beduini, za razliku od divljih i primitivnih Sinda i Baluča, ne vole groblja do kojih ovi prenose svoje mrtve čak i izdaleka.

Putnik neće imati nikakvih problema i teškoća u životu među hidžaskim beduinima. "*Uzdaj se u njihovu čast i siguran si*", kažu Indijanci plemena Vrane, "*a u njihovo poštenje i ukrast će ti i kosu s glave*." Ali, putnik mora prihvatiti pustinjski *motto*, *omnia mea mecum porto* (sve svoje sa sobom nosim), mora imati dobre nerve, biti spreman na teškoće i umor, poznavati makar osnovne lijekove, dobro jahati i pucati, govoriti arapski i turski, upoznati se sa običajima i izbjegavati negativno govoriti o lokalnim običajima, predrasudama i sujevjerjima, rizikujući da ga prozovu, naprimjer, *Taggaa*. Plaćanje malih iznosa osigurava mu *rafika*, a ovaj će mu "prijatelj", jednom iznajmljen, biti odan. *Jeli smo sol skupa*, još uvijek je obaveza na prijateljstvo: postoje, međutim, neka plemena koja zahtijevaju obnavljanje veze svaka 24 sata, u protivnom, da se poslužimo njihovom frazom, *So više nije u stomaku*. Pri odabiru druga dužna pažnja se mora posvetiti provjeri da odabranik ne nosi previše tereta plaćanja krvarine. Nema problema za nošenje bakrenog sata i džepnog kompasa, a uz Kur'an se može nositi i bilježnica i olovka. Stranci moraju po svaku cijenu izbjegavati posjedovanje i nošenje lijepog oružja, ono dovodi u iskušenje beduinsku pohlepu više nego bilo kakvo i koliko zlata. Druga krajnost, nenaoružanost, jednako je opasna. Ne treba ni spominjati da putnik nikada ne smije biti viđen da piše bilo šta osim zapisa, te nipošto ne smije javno crtati i praviti skice. Mora biti oprezan pri postavljanju pitanja, te radije navoditi sagovornika nego ga direktno ispitivati. Neke beduine vrijeđa, osim očiglednog neznanja i radoznalosti, da ih pitate za osobna imena ili, pak, imena ljudi iz njihovog klana: čovjek može živjeti *incognito*, a plemena se međusobno razlikuju, kada to žele, odjećom, osobnim izgledom, glasom, narječjem i akcentiranjem, razlikovnim osobenostima koje je lahko prepoznati. Nekoliko dolara sasvim je dovoljno za put, a ako želite biti "uglednik", što nipošto ne bih omalovažio, darovi poput brijača i tarbuša za plemenske prvake su neophodni.

Arapska vlada mogla bi to smatrati ili nazvati "gotovo autonomijom". Plemena se nikada nisu pokoravala svojim šeicima, iz privatnih interesa i razloga, a, kao i u civiliziranim vojskama, iza nekih oštroumnih i drskih lica kriju se ličnosti čiji glas je glasniji od generalskih. U njihovome "lavovskom" društvu mač je najbolji provoditelj zakona. Odnosi između beduinskih plemena Hidžaza trojake su naravi: oni su ili *ashab*, *kiman* ili *akhvan*; *ashab* ili drugovi, su oni koji su povezani zavjetnim obavezama u ofanzivnom i defanzivnom smislu: oni se dodatno i bliže povezuju međusobnim

brakovima. *Kiman*[100] ili "neprijatelji", "protivnici", su plemena između kojih postoji krvna osveta, uzrok i posljedica smrtnog neprijateljstva. *Ahavat* (bratstvo) označava veze između stran(a)ca i beduina, koji pritvrđuju neotuđivo pravo od pamtivijeka na zemlju na kojoj su njihovi preci napasali svoja stada. Prelaz ili bilo kakvo uznemiravanje posjeda izaziva rat. Širenje teritorija rijetko se čini, jer ako se iz cijelog jednog klana samo jedan mladić izdvoji, on će sutra polagati pravo na zemlju, u čemu će ga pomoći njegovi *ashabi* ili "saveznici". Plaćajući čovjeku, ženi ili djetetu, iznos koji može varirati u skladu sa raspoloživim sredstvima od nekoliko penija do nekoliko dolara, dijelite so i hljeb sa plemenom, vi i vaš konj postajete *dakhil* (zaštićeni), a svi vam pripadnici toga plemena moraju pružiti bratsku pomoć. Ako putnik ili trgovac pokuša preći preko zemlje (teritorija) bez plaćanja *el-Akhawah* ili *el-Rifkah*, kako je određeno, mora očekivati da bude opljačkan, a ako se opire, možda bude i ubijen. Na čast i ugled nimalo negativno ne djeluje plaćanje ovog danka, te je potpuno u krivu onaj koji se odbija povinovati ovom običaju. *Rafik*, pod različitim nazivima, postoji u svim dijelovima svijeta: na Sinaju se zove *ghafir*, *rabia* u istočnoj Arabiji, među Somalijcima *abban*, a zovu ga *mogasa*. Ja sam porez nazivao ucjenom; ipak, zaslužuje bolje ime, budući da je jasno da je to najgrublji oblik tih "putarina" koje "progres" ni na koji način nije poboljšao. *Ehlu'l-Bejt*[101] ili "stanovnici crnih šatora" nameću poreze *Ehlu'l-Hejt* ili "stanovnicima (među) zidovima", da tako kažemo, građanima i seljanima koji su utvrdili pravo da se smatraju beduinima. Uzima se od "nečistih" Arapa, kao i od plemena koja, poput Hatejm i Halavijja, imaju niže porijeklo ili su se vremenom "unizila"; ti ljudi porez moraju plaćati kako u svojim domovima, tako i vani. To je, napose, pečat srama te čisti klanovi i plemena, poput Benu Harba, ne udaju svoje kćeri za ovu svoju "braću".

Osim ovog "bratskog nameta" i novca kojim Porta snadbijeva prvake klanova i velikih plemena, imovinu beduina predstavlja njegovo stado i krdo, kobila i oružje. Neki klanovi imaju mnoštvo konja, drugi su čuveni po svojim kamilama, nekolicina po ovcama, magarcima i lovačkim psima. Pleme *Ahamideh*, već smo govorili, posjeduje nekoliko životinja, a izdržava se pljačkom i darovima hodočasnika. Ovoj zemlji nedostaju sumpor, olovo, svakovrsna odjeća, šećer, začini, kahva, kukuruz i riža. Muškarci vole i cijene oružje, a poželjno je nositi tovar *birmingemskog* nakita u svrhu umirenja žena. U zamjenu beduini daju ovce, krupniju stoku, prečišćeni puter, mlijeko, vunu i kožu, koja se koristi kao mješina za vodu, a Egipćani i drugi Istočnjaci grnčariju. Iako danas u ovoj zemlji postoji nekoliko riznica dolara, oni su rijetko predmetom razmjene.

Odjeća Arapa dovoljno govori o njihovoj jednostavnosti. Ona je i znak njihove pripadnosti narodu, kao što, kaže John Evelyn, "goleme stražnjice" karakteriziraju Švajcarce. Zadivljujuće je slikovita, te sa žaljenjem zaključujemo da su joj odani ostali samo najprimitivniji beduini i nekolicina šerifa. Praktičnom oku Hidžazi sa tarbušom i u kaftanu smiješan je poput baskijske ili katalonske djevojke u kašmiru, te pomalo otrcan. Nezaobilazni odjevni predmet muškarca je njegov *saub*, plava pamučna košulja, koja seže od vrata do nožnih članaka, uskih ili širokih rukava, otvorena na prsima, sprijeda, te dolje prilično uska, tako da nositelj, ako želi potrčati, mora je ili zadići rukama ili je zatači za svoj pojas. Potonji predmet (pojas) zvani *hakv* je pleteni kožni remen, vrlo čvrsto opasan oko kukova ili slabina, tako da pridržava leđa. Pantalone i *futeh* gradskog stanovništva smatraju se znakom ženstvenosti. U hladnije doba godine prvaci i uglednici preko košulje nose abe ili ogrtače. Ovi odjevni predmeti izrađuju se u Nedždu i istočnim pokrajinama, obično se rade u četiri boje: bijeloj, crnoj, crvenoj i sa smeđima trakama. Najbolji su od kamilje dlake, a mogu koštati do 15 dolara; gori, od ovčije vune, vrijede samo tri. U svakom slučaju, jeftini su jer mogu trajati godinama. Mahrame (pokrivala za glavu) dolaze iz Sirije, koja, uz Nedžd, beduine snadbijeva i kufijama ili "mahramicama" za glavu. *Ukal*, uska traka oko mahrame, izrađuje se u mnoštvu varijacija; pleme *Bišr* iz okoline Mekke pravi ih u obliku krune poput oreola oko glava svetaca, sa komadićima drveta, u koje umeću sedefne ukrase. Sandale, isto tako, postoje u mnoštvu oblika, od jednostavnih kožnih "tabana" povezanih trakama od istog materijala, do lijepih i minuciozno izrađenih mekanskih cipela. Cijena varira od pijastra do dolara, a najsiromašniji hodaju bosi. Kožni redenici koje nose preko grudi zvani *medždal* prebacuju se preko lijevog ramena, te sežu do desnog kuka, a na njima su mjedeni cilindri za patrone. Drugi pojas, mazdar, načinjen od kože ukrašene mjedenim prstenovima, visi s lijeve strane, a na njemu se nalazi *kharizeh* ili "kožna kesa za metke". I konačno, *hizam* ili "pojas", za koji su zadjenuti bodež i kesa sa rezervnim patronama. Beduini se u javnosti nikada ne pojavljuju nenaoružani.

Žene, poput svojih gospodara, nose tamnoplave pamučne *tobe*, ali veće i šire. Kada su vani, glave prekrivaju crnim jašmacima ili burkama boje maka u egipatskom stilu. Ne nose pantalone, a veoma rijetko papuče ili sandale. Kosu uvijaju u *majdul*, male pletenice, te je obilato natapaju prečišćenim puterom. Kožu bogato mirišu ružinim i cimetovim uljima, a kosu ukrašavaju *absintiumom*, najslađom biljkom pustinje; njihovi jedini ukrasi i nakit su narukvice, ogrlice, zlatni ili srebrni prstenovi u ušima i nosu ili, pak, srebreni opasači. Siromašnije

[100] U množini *kaum*, što znači "podići pobunu" ili "objaviti neprijateljstvo", kao i popularno, "narod". U nekim dijelovima Arabije koristi se i kao sinonim za "pljačkašku skupinu".

[101] Bejt (*bejt*, mn. *bujut*) se u ovom smislu koristi za označavanje nomadskih šatora. U osnovi *bejt* znači "noćni bivak". Odatle, "šator", "kuća", "jazbina" i tome slično.

žene nose nisku od srebrenih kovanica oko vrata.

Pravi beduin je štedljiv i uzdržljiv čovjek, koji je u stanju šest mjeseci preživjeti na desetak *unci* hrane dnevno; mlijeko jedne kamile, te pregršt hurmi, sušenih ili prženih u prečišćenom puteru zadovoljava sve njegove potrebe. On prezire gojazne i debele ljude, kao i sve kojima je za preživljavanje potrebno redovno i obilno jelo; on spava na hasuri (rogozini) i ne zna za raskoš ni za udobnost, smrzavajući se tokom jedne, a pržeći se na suncu ostale tri četvrtine godine. Ali, iako mogu trpiti glad, poput svih njima sličnih ljudi i naroda, jest će do sitosti kad god mu se za to ukaže prilika. Nikada nisam vidio čovjeka koji je u stanju uzdržavati se od vode tokom putovanja, i po ovome se razlikuju od tvrdih vehabija Istoka, te surovih gorštaka Džebelu'š-Šemmara. Još uvijek jedu skakavce, te čak i stanovnici gradova više vole jelo spremljeno od skakavaca nego *fasikh*, poput inćuna, sardina i haringi kao u Egiptu. Noću pale vatre, te kako insekti padaju mrtvi, kao opravdanje za njihovu konzumaciju navode sljedeći stih: *Dopuštene su nam dvije strvine i dvije krvi, riba i skakavci, jetra i slezena*.[102]

Tamo gdje nemaju žetve koju bi mogli izgubiti, ljudi su zahvalni za najezdu skakavaca. U Hidžazu one su neredovne i nesigurne, tokom posljednjih pet godina u Medini su upamćene samo dvije. Za jelo ih pripremaju kuhajući ih u slanoj vodi te sušeći ih na suncu četiri ili pet dana: morak skakavac za Arapina isto je što i puž za Bretanjca. Otkidaju im glavu, prazne stomak, krila i tanke dijelove nogu također otkidaju i insekti su spremni za posluživanje. Skakavci se nikada ne jedu sa slatkim stvarima, što može biti odvratnog ukusa: jelo je uvijek papreno, začinjeno solju i biberom ili lukom prženim na prečišćenom puteru, u tom slučaju skakavci imaju ukus približan i jednako dobar kao škampe.

Omiljena hrana tokom putovanja je meso isječeno na trake i sušeno na suncu. To, sa vrećicom "mliječnih kuglica"[103] te malo kahve mora biti dovoljno za putovanje ili vojničku, tj. pljačkašku kampanju. Beduini ne poznaju fermentirana ni destilirana pića, iako je *Ikhs ja'l Khammar!* (Fuj na tebe, pijanice!) popularna uzrečica, koja skrbi sjećanje na drugo stanje stvari. Neki klanovi i velika plemena, iako ne sva, puše duhan. Obično je to domaća vrsta koja se zove hidžazi ili kazimijja, zelene je boje, veoma snažan, punog mirisa, te košta oko jednog pijastra po funti. Beduini ne vole perzijski duhan, a nisu u prilici nabaviti Latakiu: moguće da je oporost domaćeg duhana povrijedila prefinjena osjetila pustinjskih ljudi, te potakla vehabije da uvedu zabranu pušenja, besmisleno i zastarjelim argumentima protiveći se njegovom porijeklu.

Gotovo potpuna neovisnost Arapa, kao i plemenite rase sjevernoameričkih Indijanaca prve generacije, učinila je da je među njima moguće uočiti sličnost vrijednu spomena, jer upravo to može podstaći antropologe da podudarnost običaja uvijek ne ukazuje na porijeklo. Oba naroda imaju sjajnu konjicu, isti plahovit smisao za humor, te gotovo identičnu bezgraničnu gostoljubivost; osim toga ljubavni prebjezi iz plemena u pleme, krvna osveta i krvarina zajedničke su osobenosti obje rase. Isto tako, svejednako su ozbiljni, strogi i pažljivi u ponašanju i veoma zvanični u odnosima i držanju, "prinčevi u dronjcima i bojama". Arapi pljačkaju hodočasnike, Indijanci skupine lovaca (trapera). Oba naroda uživaju u napadima, prepadima i krađi stoke, te oba pljačkaju po određenim pravilima. Oba su krajnje hrabra do spremnosti na sve i zaziru od opasnosti. Oba se odlikuju nervozom i moćnom rječitošću, "suhim" humorom, satirom, kaprici oznim pričama, čestim parabolama, hvalisavi su i narogušeni, imaju jezgrovite izreke

[102] Jetra i slezena smatraju se nedozvoljenim mesom. Niebuhr navodi sva imena i opise skakavaca. U Hidžazu postoje brojni lokalni i fantastični nazivi: najmanja vrsta, naprimjer, zove se *Džered Iblis*, "Iblisov (šejtanov) skakavac".

[103] U Sindu *kurut*, a u Perziji *kešk*. Mlaćenica, odvojena od putera sa malo vode, polahko se sipa na maloj vatri, zgušnjava se pšeničnim brašnom, oko pregršt (brašna) na galon (mlaćenice), dobro se izmiješa, tako da ne ostane grumenčića i ostavi se da se ohladi. Mješavina se potom stavlja u vreću i cijedi, nakon čega se posoli. Masa se počinje stvrdnjavati nakon nekoliko sati, kada se oblikuje u loptice i suši na suncu.

i dosjetke, svevremene pjesme, te jezik začudan u svojoj složenosti. Oba, ne znajući za drugo zanimanje osim rata i lova, preziru zanatlije i "ženstvene" stanovnike gradova, kao što se borbeni pijetlovi s prezirom odnose prema razmetljivim horozima seoskih dvorišta. Viteštvo zapadnih ravnica, poput onoga istočnih divljina, posjetitelja "pozdravlja" jurišom konjice, pražnjenjem pušaka, te okružujući ga uz poklike i uzvike. Znak hrabrosti, crvena šaka preko njegovih usta pokazuje da je "pio krv svoga neprijatelja". Slično se priča i za haramije Utejbe, da poslije odsutnih bitki kušaju krv svojih ubijenih neprijatelja.

Od ove dvije viteške i barbarske rase beduini sebi pritvrđuju nadmoć na račun svoga odnosa prema ženama, razvijenog intelekta te slavnih stranica historije koje su popunili svojim podvizima.

Hidžaska plemena su brojna: dovoljno je nabrojati osnovne i glavne grane beduinskog stabla, bez upuštanja u detalje stotina ogranaka koji su se formirali tokom vremena. Drevni *klanovi Abs* i *Adnan* gotovo da su izumrli; potonji, kažu, još uvijek postoji u okolini Taifa, a Abs, koliko mi je poznato, još uvijek se može naći u blizini Kusejra na afričkoj obali, ali ne i u Hidžazu. Što se tiče *Ausa*, Hazredža i Nezira gotovo sve što je o njima poznato saopćili smo u prethodnom poglavlju. Pleme Benu Harb trenutno vlada Svetom zemljom; genealozi ga dijele na dvije velike skupine: *Benu Salim* i *Masruh*, ili "lutajuća plemena".

Benu Salim ima osam podskupina i to (*viz.*): 1. *Ahamideh* (*Ahmadi*); iz ovog *klana* je prvak skupine, šeik Sa'ad iz planina, kažu da broji oko 3.500 ljudi; glavni pod-klan je Hadari; 2. *Hevazim* (*Hazimi*), supraničko pleme, koje broji 3.000 ljudi, a podijeljeno je na pod-plemena ili familije *Muzejni* i *Zahiri*; 3. *Sobh* (*Sobhi*), 3.500, žive u okolini Bedra; 4. *Selejmeh* (*Selimi*), poznati i kao *Evlad Selim*; 5. *Sa'adin* (*Sa'adani*); 6. *Mahamid* (*Mahmadi*), 8.000; 7. *Rahaleh* (*Rihejli*), 1.000; 8. *Timam* (*Tamimi*).

Masruh ima dva velika ogranka *Benu Auf* (*Aufi*) i *Benu Emur* (*Emri*); prvo je veliko pleme, čiji teritorij se proteže od *Vadi Nakia* u blizini Nedžda do *Rabigha* i Medine. Imaju malo konja, ali mnogo kamila i ovaca, ljudi ih se jako plaše zbog njihove borbenosti i divljačke prirode. Dijele se na 10 podskupina i to: 1. *Sihlijeh* (*Sihli*), oko 2.000 ljudi; 2. *Sevaid* (*Sa'idi*), 1.000; 3. *Rukhaseh* (*Rakhis*); 4. *Kassanin* (*Kassan*): koji tvrde da je njihovo porijeklo staro pleme *Gassan*, a mogu se pronaći u okolini *Vadi Nakiae* i drugim mjestima oko Medine; 5. *Ruba'eh* (*Rabai*); 6. *Khazareh* (*Khuzejri*); 7. *Lahabeh* (*Lahejbi*), 1.500; 8. *Faradeh* (*Faradi*); 9. *Benu 'Ali* (*Alavi*); 10. *Zubejd* (*Zubejdi*), iz okoline Mekke, brojno pleme borbenih pljačkaša.

Benu Emur ima 10 familija: 1. *Marabiteh* (*Murabti*). Oni (plemena pod brojem od 1 do 5) uglavnom nastanjuju zemlje oko Fare i to u nekoliko naselja južno od Medine, broje oko 10.000 ljudi, te imaju mnoštvo ovaca i kamila, ali tek nekolicinu konja; 2. *Hussar* (*Hasir*); 3. *Benu Džabir* (*Džabiri*); 4. *Rebejkeh* (*Rubejki*); 5. *Hisnan* (*Hasuni*); 6. *Bizan* (*Bejzani*); 7. *Badarin* (*Bedrani*); 8. *Biladijeh* (*Biladi*); 9. *Džehem*; 10. *Šetareh* (*Šitejri*).

Velika rasa *Anizeh* sada, rekli su mi, živi u Hajberu, te ne mogu doći u Medinu bez refika ili jemca, odnosno zaštitnika. Istinu govoreći, oni u Hidžazu nisu izopćeni kao, naprimjer, u Jemenu i zemlji Somalijaca. Ali, *Hitmani*, koji nastanjuju morsku obalu oko Jambu'a, ostali beduini smatraju nižom rasom, bez porijekla. Nemoral žena u skladu je sa ponašanjem muškaraca, koji su, osim toga, iznimno hrabri i proslavljeni kao odlični strijelci. Oni prave, jedu i prodaju sir, zbog čega Benu Hard preziru ovu hranu. Ni pleme *Khalevijeh* (*Khalevi*) ne uživa ništa bolji ugled; oni su uglavnom kovači, uzgajaju dobre lovačke pse, te u miraz daju magarce, čime sebi osiguravaju sveopće ruganje i podsmijeh svojih sunarodnika.

Gospodin C. Cole, vicekonzul u Dželdi, bio je ljubazan i za mene prikupio podatke o različitim plemenima u središnjem i južnom Hidžazu. Prema njegovim informacijama veliki *klan* Džuhejneh, koji živi oko Jambu'a i *Yambu' el-Nakhla,* dijeli se na pet ogranaka i to (*viz.*): 1. *Benu Ibrahimeh*, broje oko 5.000 ljudi; 2. *Išran*, 700; 3. *Benu Malik*, 6.000; 4. *Erveh*, 5.000; 5. *Kauneh*, 3.000. To ukupno čini oko 19.700 ljudi sposobnih nositi oružje.

Isti gospodin, čiji je rad u istočnoj Arabiji tokom *Palinurusovog* obilaska obale iznimno dobro poznat indijskom svijetu, daje slijedeća imena plemena koja su zavjet na vjernost dala šerifu Mekke: 1. *Sakif Jemeni* (*Sakifu'l-Jeman*), 2.000; 2. *Sakif Šami* (*Sakifu'š-Šam*),[104] 1.000; 3. *Benu Malik*, 6.000; 4. *Nasireh*, 3.000; 5. *Benu Sa'ad*, 4.000; 6. *Huzejh* (*Hudhejh*), 5.000; 7. *Bakum* (*Begoum*), 5.000; 8. *Adudeh*, 500; 9. *Bešar*, 1.000; 10. *Sa'id*, 1.500; 11. *Zubejd*, 4.000; 12. *Ajdeh*, 1.000.

Slijedi spisak južnohidžaskih plemena, koji je osigurao Abbe Hamilton nakon svoga povratka iz posjete šerifu Taifa: 1. *Ghamidu'l-Bedevi* (nomadi), 30.000; 2. *Ghamidu'l-Hezar* ("sjedeći narod"), 40.000; 3. *Zahran*, 38.000; 4. *Benu Malik*, 30.000; 5. *Nasireh*, 15.000; 6. *Asir*, 40.000; 7. *Tamum*; 8. *Bilkarn*, zajedno, 80.000; 9. *Benu Ahmar*, 10.000; 10. *Utejbeh* žive sjeverno od Mekke: nema broja; 11. *Šu'abin*; 12. *Darejš*, 2.000; 13. *Benu Sufjan*, 15.000; 14. *el-Hullad*, 3.000.

Jasno je da brojke koje saopćava ovaj putopisac podrazumijevaju i žene, te najvjerovatnije i djecu. Također se može posumnjati u izvjesna pretjerivanja. Glavna plemena koja prakticiraju paganski *salkh* ili "osude" u Hidžazu su Huzejl (*Hudhejl*) i Benu Sufjan (*Benu Sufyan*), uz sljedeće porodice u Tahami (*el-Tahameh*): 1. *Džuhadileh*; 2. *Kabakeh*; 3. *Benu Fehm*; 4. *Benu Mahmud*; 5. *Saramu* (?); 6. *Medžariš*; 7. *Benu Jezid*.

Ovdje ću napustiti ovu temu koja čitateljima ni na koji način ne može biti nezanimljivija.

[104] Pojmom *Šam* najčešće se podrazumijeva Damask ili cijela Sirija, u južnoj Arabiji i istočnoj Africi naziva se Hidžaz.

Tom III

Mekka

Poglavlje XXVII

Prva posjeta Allahove kuće

Mladi Muhammed me ostavio na ulici nakon što je konačno uvjerio sanjivog i umornog Indijca, vratara, agresivnim postavljanjem dvadesetak opreznih pitanja i mrzovoljnim odgovorima na njih, da širom otvori ogromna vrata svoje "utvrde" i potrčao da zagrli svoju majku. Nakon samo minute vremena čuo sam *zaghritah*, *lululu* ili piskav vrisak kojim se u ovim krajevima želi dobrodošlica putniku povratniku; zvuk koji miluje uši povratnika studeni srce stranca.

Uto se mladić vrati. Njegovi maniri su se naglo promijenili od bučnog i samouvjerenog – mladalačkog, u ponašanje ozbiljne i pažljive ljubaznosti – bio sam njegov gost. Uveo me u mračnu prostoriju, posjeo me na veliku, ćilimom zastrtu mastabu ili platformu i rekao svome *bara miyanu* (velikom gospodinu), *hindustani* vrataru, da donese svjetlo. U međuvremenu, zvuk vučenja nogu u papučama po podu, odgore, obavijesti me da je Kebira, gospodarica kuće, dobila gostoprimljive porive. Nakon što su kamile rastovarene, pojavi se i jelo od finih rezanaca, obilato posuto smeđim šećerom. Mladi Muhammed, ja i šeik Nur nismo gubili vrijeme. Uistinu, nakon izgladnjujućeg putovanja, *kunafeh* je bio prava poslastica. Nakon jela nabavismo poljske krevete iz obližnje kahvane, te polijegasmo iznureni i nestrpljivi posvetiti narednih sat ili dva intenzivnom odmoru. U zoru smo trebali obaviti tavafu'l-kudum ili "pozdravni obilazak" u Haremu.

Jedva da je prvi smiješak jutra provirio iznad naboranih brda na istoku *Ebu Kubejsa*,[1] kada ustadosmo, okupasmo se te u hodočasničkoj odjeći krenusmo prema Svetilištu. Ušli smo kroz Babu'l-Zijadeh ili glavnu sjevernu

[1] Ovo brdo omeđuje Mekku sa istoka. Prema mnogim muslimanima, Adem je, sa svojom suprugom i sinom Sethom, ukopan upravo tu. Druga mjesta koja se spominju kao njegovi mezari su Mina, većina, pak, tvrdi da je ukopan u Nedžefu, u Iraku. Prema ranim kršćanskim predajama, naši praroditelji ukopani su na brdu Kalvarija. Jevreji tvrde da su njihovi mezari u Hebronu. *Habil*, poznato je, ukopan je u Damasku, a *Kabil* u podnožju *Džebelu'š-Šamsan*, najvišeg brda u okolini Adena, gdje je njega i njegove potomke Iblis nagovorio da podignu prvi hram vatri, koji je ujedno i svetilište prvog ubice na Zemlji.

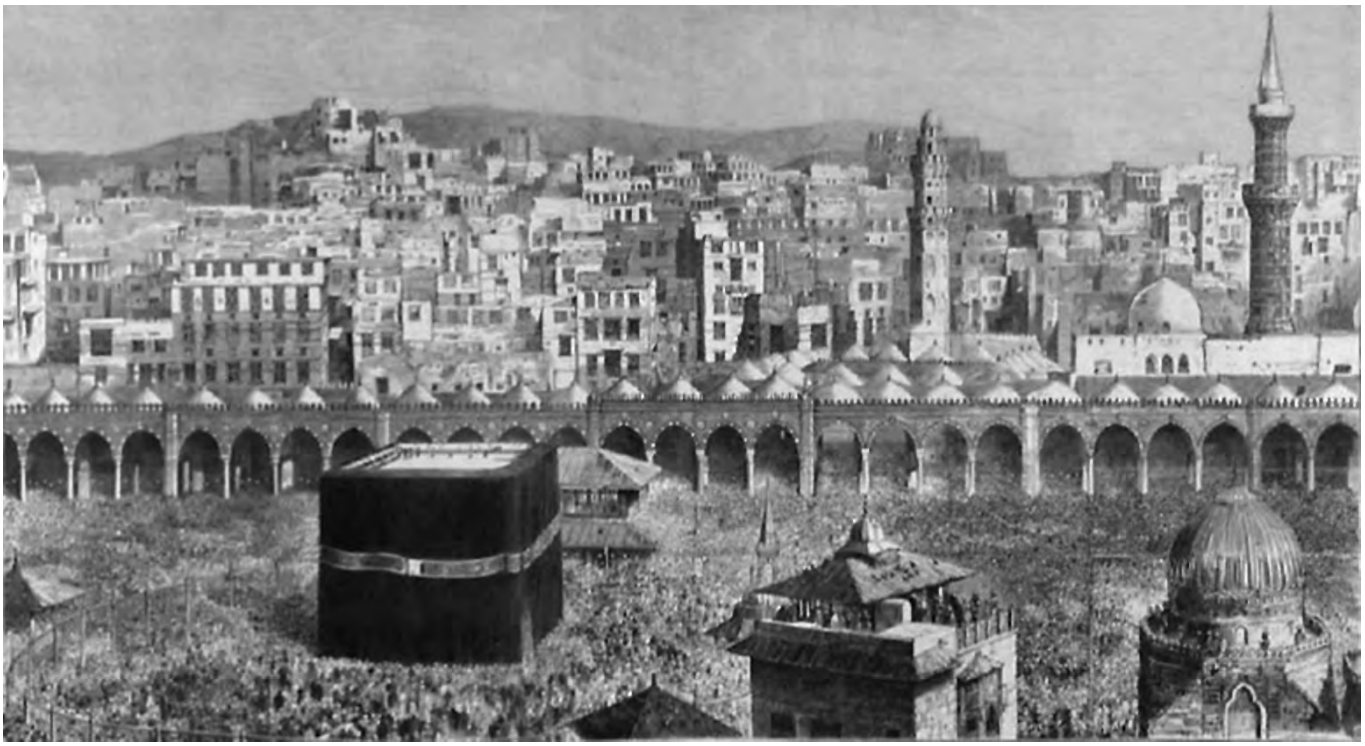

kapiju, spustismo se niz dva visoka stepenika, prođosmo kroz nasvođeni hodnik i stadosmo ispred Bejtullaha.

Tu je, konačno, stajao cilj i svrha moga dugog i iscrpljujućeg putovanja-hodočašća, ostvarenje planova i nada mnogih ljudi iz godine u godinu, golema "kocka" i njen crni prekrivač. Nema tu golemih gromada zamrznute starine kao u Egiptu, nema ostataka lijepe i skladne ljepote kao u Grčkoj i Italiji, nema ni barbarskog sjaja sakralnih građevina Indije. Ipak, prizor je bio začudan, jedinstven a kako je samo malo ljudi imalo priliku vidjeti ovaj čuveni i sjajni hram! Iskreno mogu reći da, od svih vjernika koji su plačući visili sa prekrivača ili koji su svoja prsa puna uzbuđenih srca prislanjali uz kamen, niko od njih nije bio u stanju ni za trenutak osjetiti dubinu osjećaja hadžije sa dalekog sjevera. Kao da su poetske legende Arapa progovorile istinom: kao da uznjihana krila meleka i slatki povjetarac jutarnjeg žamora lelujaju i maše crnim prekrivačem Ka'abe. Ali, moram priznati, kod njih se radilo o vjerskom zanosu, kod mene tek o uzbuđenosti posvemašnjim ponosom.

Samo nekolicina muslimana suočava se sa Ka'abom prvi put bez straha ili strahopoštovanja. Ima jedna pošalica na račun onih koji tek dođu pred Ka'abu, da se, općenito, raspituju gdje da se okrenu u namazu. Budući je ovo kibla ili "mjesto ka kojemu se okreće", muslimani klanjaju oko njega. To, naravno, ne vrijedi ni za jedno mjesto u islamu osim u ovom Haremu. Mladi Muhammed me, stoga, ostavio nekoliko minuta nasamo, međutim, ubrzo me upozorio da je vrijeme da krenemo. Ušli smo kroz *Bab Benu Šejbeh*, "Kapiju sinova Šejbinih"[2]. Tu smo podigli ruke, izgovorili lebbejk, tekbir i tehlil, nakon toga izrekli smo i neke dove, te pomilovali rukama svoja lica. Potom smo se uputili prema šafijskom mjestu za ibadet, otvorenoj nadstrešnici između *Makami Ibrahima* i vrela Zemzem, gdje smo klanjali uobičajena dva rekata namaza u čast Džamije. Za tim je slijedila čaša "svete vode", uz dar sakkijima ili vodonošama, koji su u znak zahvalnosti, u moje ime, podijelili veliku zemljanu posudu vode siromasima.

Riječ *Zemzem* prilično je nejasnog porijekla; neki tvrde da potječe od *Zam Zam* ili romora vode, dok drugi njeno porijeklo vezuju za pojam *Zam! Zam!* (Napuni! Napuni, to jest, bocu), Hadžerine riječi nakon što je ugledala izvor. Sale ove iste riječi prevodi kao *Stani! Stani!*, te tvrdi da je Hadžera riječi izgovorila egipatskim narječjem, a upućene svome sinu koji je hodao naokolo. Hukama ili "muslimanski racionalisti", koji nepogrešivo poistovjećuju svoju vjeru sa obožavanjem Venere napose, a općenito sa obožavanjem nebeskih tijela, pojam *Zemzem* izvode iz perzijskog jezika, tvrdeći da znači "veliko svijetleće tijelo". Odatle su, kažu, *Zemzem*, kao i Ka'aba, znakovi, naime simboli kutihitskog ili amonitskog obožavanja sunca i vatre. Tako se perzijski pjesnik Khakani ovim dvjema stvarima obraća riječima: "O Ka'abo, ti nebeski putniče! O Venero, ti vatro svijeta!"

Isto tako, Vahid Muhammed, utemeljitelj vahidijje sekte u islamu, kiblu identificira sa suncem; zbog čega su, tvrdi, ka'abenska vrata okrenuta prema istoku. Po nazivima Jemen (desna ruka), Šam (lijeva ruka), *Kubul* ili "istočni vjetar (prednji dio), te *Dubur* ili "zapadni vjetar" (zadnji dio), očigledno je da se obožavatelji okreću izlazećem suncu. Prema hakimima izvorni *Crni kamen* predstavlja Veneru "koja je na nebesima zvijezda među planetima", te simbolički generativna moć prirode, "čijom se pozitivnom energijom univerzum pokreće (izvodi) u život i kretanje". Hindusi muslimane optužuju za obožavanje Bejtullaha.

O muslimani, ako obožavate Ka'abu zar to nije isto kao da obožavate kipove?, kaže Rai Manšar. A Musejlimeh, koji je, pokušavajući pronaći (izumiti) novu vjeru, dobio epitet lažova, dopušta svojim sljedbenicima da svoja lica okreću u bilo kojem pravcu, mentalno čineći *nijjet*: "*Obraćam se Tebi, Koji nemaš ni stranu ni oblik*", što je načelno doktrina koju je apstraktno moguće zamisliti i razumjeti, ali s druge strane, zasigurno, materijalno neodrživa do te mjere da su njegovi sljedbenici u Arabiji iznimno rijetki.

Voda iz vrela Zemzem smatra se svetom i s tim u skladu posvećuje joj

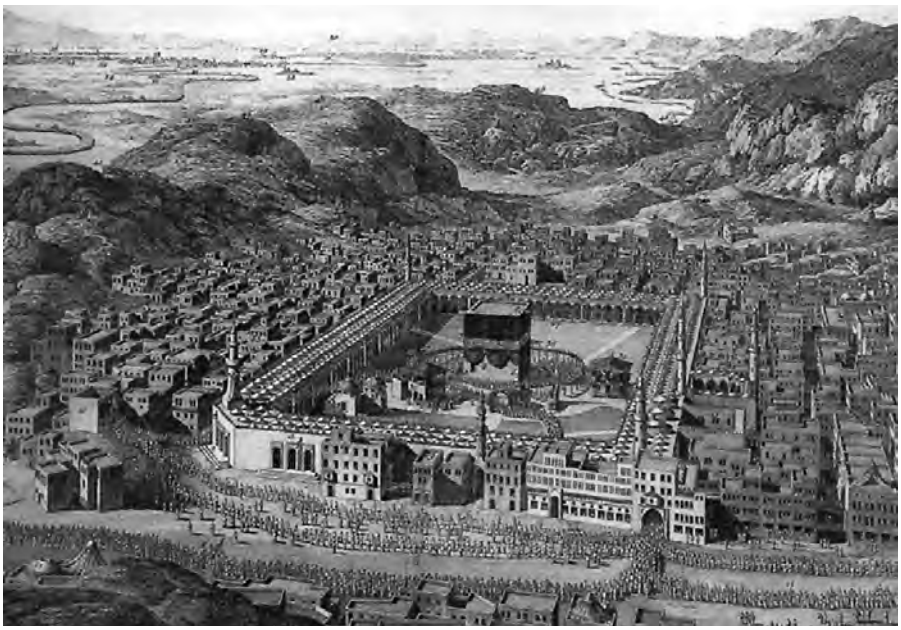

[2] Popularna legenda u vezi ovih vrata kaže da kada je Ibrahim sa svojim sinom primio zapovijest da obnovi Ka'abu, našli su da na tom mjestu živi jedna starica. Pristala je da se njena kuća izmjesti pod uvjetom da se ključ novog hrama povjeri njoj i njenim potomcima zauvijek. *Benu Šejbe* znači "sinovi starice" ali i "potomci *Šejbini*"; historija kaže da *Benu Šejbe* potječu od jednog Šejbe (*bin Osmana*, *bin Talhe*, *bin Šejbe*, *bin Talhe*, *bin Abdu'l-Dara*), kojega je Mu'avija poslao da načini neke prepravke na Ka'abi. Prema drugima, ključ Ka'abe je Poslanik osobno povjerio *Osmanu bin Talhi*.

se veliko poštovanje. Koristi se za piće i abdest, ali nikako za neke prizemnije svrhe. Mekanci hodočasnicima savjetuju da post prekidaju isključivo ovom vodom. Sale je u pravu kada njen ukus ocjenjuje slankasto-gorkastim, umnogome podsjećajući na rastvor Epsomove soli u velikoj čaši mlake vode. Štaviše, znakovito je teška za probavu. To je vjerovatno jedan od razloga zašto Turci i drugi stranci više vole kišnicu koja se sakuplja u cisternama i prodaje za četvrt penija. Primjedbe objavljene u *Calcutta Review* (No. 41, art. 1), a u vezi ukusa Zemzema, neutemeljene su i neopravdane. Danas se ni po kojem osnovu kritičarima neznanjem ne može opravdati loša ocjena. U Kalkuti ili Bombaju lahko je pronaći posudu (vrč) Zemzema, koji mogu i sami kušati. Reagirajući na njihove natpise, gospodin W. Muir (*Life of Mahomet*) primjećuje da "ukus uskladištene vode koja se čuva mjesecima u sumnjivim posudama ne može biti kriterij za određivanje ukusa svježe vode".

Voda se do udaljenih područja prenosi (prevozi) u glaziranim vrčevima koji su opleteni mrežom od pruća i zapečaćeni. Pobožni ljudi post prekidaju ovom vodom, kapaju je u oči kako bi popravili vid te piju nekoliko kapi prije same smrti, u trenutku kada šejtan drži posudu punu najčistije vode i nudi je umirućem, koji je neopisivo žedan. Naravno, postoji cijelo obilje savremenih predrasuda u vezi sa vodom Zemzema. Obilje vode u Mekki smatra se čudom napose, u dalekim zemljama ova voda olakšava učenje i izgovaranje arapskog jezika studentima. Osim spomenutoga, ova voda uživa doista veliko poštovanje sa svih vjerskih aspekata.

Potom smo se uputili prema istočnom uglu Ka'abe u kojemu stoji *Crni kamen*, te, stojeći nekih desetak jardi od njega, podigli smo ruke i izgovorili: "*Nema božanstva osim Allaha, Jedinog, Čiji Zavjet je istinit, a Čiji robovi su pobjedonosni. Nema božanstva osim Allaha, Koji je bez druga. Njegova je vlast, Njemu pripada svaka hvala i Njegova je moć nada svim stvarima*." Nakon toga smo *Kamenu* prišli koliko god je to bilo moguće. Gomila vjernika onemogućila nam je da ga dodirnemo ovom prilikom, te podigosmo ruke do ušiju, kao na namazu, a potom spuštajući ih, rekosmo, "*O Allahu* (činim ovo) *vjerujući Tebe, potvrđujući Tvoju Knjigu, slijedeći primjer Tvoga Poslanika, neka je Allahov blagoslov i mir na njega! O Allahu, pružam Ti svoje ruke i velika je moja želja za Tobom! O, prihvati moje zamolbe i primi dove, ukloni mi prepreke i smiluj se mojoj poniznosti i podari mi iz Tvoje darežljivosti Tvoj oprost!*" Nakon toga, kako još uvijek nismo mogli dotaći *Kamen*, ponovo podigosmo ruke do ušiju, dlanova okrenutih prema *Kamenu*, kao da ga dodirujemo, izgovorismo tekbir, tehlil i *hamdilah*, donijesmo blagoslove na Poslanika, te poljubismo vrhove prstiju desne ruke. Poslanik je plakao kad bi dodirnuo *Crni kamen*, te kažu da je tu lijepo zaplakati. Prema nekim autorima, drugi halifa također je ljubio *Kamen*. Zbog toga mnogi muslimani, osim šafija, moraju dotaći *Kamen* objema rukama i prisloniti usne na nj ili ga dotaći prstima koje će poslije poljubiti ili ga dotaći dlanovima, a potom se tim dlanovima pomilovati po licu. Ako to nije moguće, dovoljno je stati pred *Kamen*, ali Poslanikov sunnet ili praksa je, ako je ikako moguće, dotaći *Kamen*.

Time počinje obred tavafa[3] ili "obilaska"; mi smo to činili *matafom*, ovalnim prostorom uglačanog granita neposredno uz Ka'abu. Ponovih za mojim *mutawwifom* ili vodičem, "*U ime Allaha, Allah je Svemoguć! Namjeravam učiniti sedam krugova u ime Svemogućeg Allaha, Uzvišenog i Veličanstvenog!*" Ove se zove nijjet (*niyat*, namjera) tavafa. Potom smo činili dovu, "*O Allahu,* (činim ovo) *vjerujući Tebe, potvrđujući Tvoju Knjigu, vjeran Tvome zavjetu, slijedeći primjer Tvoga Poslanika Muhammeda, neka su Allahovi blagoslovi i mir na njega!*" dok smo došli do Multazema između ugla *Crnog kamena* i vrata Ka'abe. Ovdje smo izgovorili, "*O Allahu, Tebi pripada svako pravo, pa oprosti mi sve moje prekršaje Tvojih prava*." Nasuprot vrata izgovorili smo: "*O Allahu, uistinu je ova kuća, Tvoja kuća, a svetilište Tvoje svetilište i zaštita Tvoja zaštita, a ovo je mjesto onih koji se utječu Tebi od* (džehennemske) *vatre!*" Kraj male građevine zvane *Makam Ibrahim* rekosmo, "*O Allahu, doista je ovo mjesto Ibrahimovo, koji se utekao Tebi od vatre! O, zabrani moje meso i krv, moju kožu i kosti* (vječnoj) *vatri!*" Kako smo lagahno koračali oko sjevernog ili "Iračkog ugla" Ka'abe, rekosmo: "*O Allahu, doista se utječem Tebi od mnogoboštva i nepokornosti i licemjerja i zlog govora i loših misli o porodici i imovini i potom-*

[3] Muslimani Ka'abu obilaze s lijevim ramenom okrenutim prema *Kući*; hinduistička *Pradakshina* je obilazak u obrnutom smjeru oko kipa ili hrama. Obred je utemeljen na oponašanju kretanja nebeskih tijela, planeta i melekanskih kretnji, na koje se ugledaju i "plešući derviši". El-Šahristani tvrdi da su arapski filozofi uvjereni da sedam krugova predstavljaju simboličko kretanje planeta oko Sunca. Postojalo je i kod Grka i Rimljana, čije su *ambarvalia* i *amburbalia* istočnog porijekla, a koje su u njihov panteizam uveli *Nume* ili svećenička vladajuća loza. Kršćanske procesije oko župne crkve skrbe formu drevnih običaja. Muslimanski moralisti ovom materijalizmu priskrbljuju duhovni značaj. "*Obići Bejtullah"* kaže Pir Raukhan, *"i biti oslobođen poročnosti, zločudnosti, svadljivosti... vjerska je dužnost. Ali, obići kuću prijatelja Božijeg* (to jest, srce), *boriti se protiv tjelesnih nagona... dio je* (mističkog) *puta*." Tako Sa'adi, u svojim govorima, kaže: "*Onaj ko putuje do Ka'abe – hodočasti Ka'abu, ali onaj ko posjeti Ka'abu svoga srca – Ka'aba njega hodočasti*." Najveći muslimanski mudraci potvrđuju vidljivu predstavu nevidljivog i nebeskog Harema, tvrdeći da, bez materijalnog medijuma, ljudima je teško obožavati Vječiti Duh.

stvu!" Nasuprot *mizaba* ili "oluka" rekosmo: "*O Allahu, od Tebe tražim vjeru koja se ne umanjuje i sigurnost* (uvjerenost) *koja ne nestaje i pomoć Tvoga Poslanika Muhammeda, neka su Allahovi blagoslovi i mir na njega! O Allahu, molim Te za Tvoju sjenu na Dan kada ne bude druge sjene osim Tvoje i molim Te da mi omogućiš da pijem iz čaše Tvoga Poslanika Muhammeda, neka su Allahovi blagoslovi i mir na njega! Onaj mirisni napitak nakon kojega žeđ vječno iščezava, o Gospodaru časti i slave!*" Dolazeći do zapadnog ugla ili Ruknu'š-Šami, rekosmo: "*O Allahu, primi naše hodočašće i oprosti nam grijehe i primi iskreni trud i dobra djela i smjesti ih tamo gdje neće nestati, o Ti Veličanstveni! O Ti Oprostitelju!*" Ovo ponovismo tri puta, dok stigosmo do Jemeni ili južnog ugla, gdje, budući da je gužva bila manja, dotakosmo zid Ka'abe desnom rukom, kako je i Poslanik činio, i poljubismo vrhove prstiju. Konačno, između južnog ugla i *Crnog kamena*, gdje se završavao krug, rekosmo: "*O Allahu, doista se utječem Tebi od nevjerstva i Tebi se utječem od svojih potreba i nedostataka i od muka u kaburu i od problema i nevolja života i smrti. Tebi se utječem od sramota na ovome i na budućem svijetu i molim za Tvoj oprost sada i ubuduće. O Gospodaru, podari mi napredak u ovome životu i dobro u budućem životu i spasi me od vatrene kazne*."

Time se završava *šaut* ili jedan cijeli krug oko *Kuće*. Od sedam propisanih prva tri smo obavili hodom zvanim *harvalah* ili *tarammul*, da tako kažemo, "pomjerajući ramena kao da hodamo po pijesku", a potonja četiri *ta'ammulom*, polagahnim i "lijenim" korakom; opisno, suprotnošću saja ili trčanja. Tih sedam *ashvata* ili krugova, zajedničkim nazivom zovu se *usbu*. Muslimansko porijeklo ovog običaja isuviše je dobro poznato da bi potrebovalo bilo kakvo detaljnije objašnjenje. Nakon svakog *tavafa* ili kruga, budući da nismo bili u prilici dotaknuti ili poljubiti *Crni kamen*, okretali bismo se licem prema njemu, podizali ruke do ušiju, izgovarali: "*U ime Allaha, Allah je Svemoguć!*" poljubili bismo vrhove prstiju i počinjali novi krug riječima: "*O Allahu*, (činim ovo) *vjerujući Tebe...*"

Po završetku tavafa preporučeno je na svaki način pokušati prići i poljubiti Crni kamen. Neko vrijeme sam stajao i očajno posmatrao uzavrelu gomilu beduina i drugih hodočasnika oko *Kamena*. Ali, mladi Muhammed bio je dorastao situaciji. Tokom našeg obilaska pokazao je gorljivu revnost protiv hereze i šizme, grubo vrijeđajući svakog Perzijanca kojeg bismo sreli usput;[4] uvođenje neumjesnih riječi u dove potonje je učinilo začudnim krpežom, poput *Ave Maria purissima*, *'arrah, ne puštajte svinje blizu, sanctissima* i tako dalje, što je zvučalo kao: "*Tebi se utječem od sramote na ovome svijetu... O ti otpadniče, sine otpadnika!*" – obraćajući se najprije Bogu, a potom nekom dugobradom Horosancu – ubacujući, "*O krmče i brate krmače!*" Trajalo je to i mnogi su ga čuli, na moje iznenađenje niko ne nije ni osvrnuo, čak ni da ga prekori, a kamoli da mu uzvrati. Nakon uzaludnog obraćanja hodočasnicima, od kojih se ništa nije vidjelo osim mozaika glava i ramena, mladi Muhammed okupio je oko pola tuceta snažnih i stasitih Mekanaca, uz pomoć čije sirove snage probismo put između mršavih i tankonogih hadžija. Beduini su se ustremljivali na nas poput divljih mačaka, ali bili su nenaoružani. Kako je bila jesen, bili su bez mlijeka već gotovo pola godine, stoga su najviše ličili na žive mumije, tako da sam bez problema mogao jednom rukom izići na kraj sa pola tuceta njih. Nakon što smo tako uspjeli doći do *Kamena*, uprkos općem nezadovoljstvu osvjedočenom protestirajućim uzvicima, monopolizirali smo ga za sebe najmanje desetak minuta. Ljubeći ga i prislanjajući lice i čelo o nj imao sam priliku izbliza ga detaljno pogledati, te sam došao do konačnog zaključka da se radi o aerolitu. Zanimljivo je da se svi putopisci slažu oko jedne stvari, naime, da je kamen vulkanskog porijekla. 'Alibeg ga, mineraloški naziva "komadom vulkanskog bazalta, čiji je obod poprskan malim tačkastim i slamkastim kristalima koji su tamnocrveni u odnosu na tamnu pozadinu, poput somota ili drvenog ugljena, osim jednog – ispupčenog – koji je bio samo crvenkast". Burckhardt misli da se radi o "lavi u kojoj se očituje nekolicina stranih čestica bjelkaste i žućkaste supstance".

Izljubivši kamen, posvetili smo se probijanju puta kroz okupljenu gomilu do mjesta zvanog Multazem. Tu smo prislonili prsa, stomake i desne obraze uz Ka'abu, te podižući ruke visoko iznad glava, izgovarajući: "*O Allahu! O Gospodaru ove drevne Kuće, oslobodi moj vrat džehennemske vatre i sačuvaj me od svakog lošeg djela i učini me zadovoljnim opskrbom kojom me Ti opskrbljuješ i blagoslovi me u svemu za što Ti jamčiš!*" Potom dolazi istigfar ili traženje oprosta: "*Oprost molim od Allaha, Uzvišenog, pored Kojeg nema drugog božanstva, Živog, Vječnog, Kojemu upućujem svoje pokajanje!*" Nakon toga smo zatražili blagoslov na Poslanika, a za sebe sve što duša može poželjeti.[5]

Nakon što smo izgrlili *multazem*, krenuli smo prema šafijskom mjestu

[4] Godine 1674. (*A.D.*) neki bijednik je onečistio *Crni kamen* i svi koji su ga poljubili onečistili bi svoje brade. Perzijanci su, kaže Burckhardt, bili optuženi za ovo svetogrđe, te se zao glas o tome proširio nadaleko, u Aleksandriji su mi ih opisivali kao ljude koji su okaljali Ka'abu. Nije ni potrebno reći da šije, kao i sunije, takvo djelo smatraju krajnje svetogrdnim. Mekanci su, kao i Medinjani, sve okrenuli u svoju korist. Prije 9 ili 10 godina, na svjedočenje nekog dječaka koji se zakleo da je vidio Perzijance da onečišćavaju unutrašnjost Ka'abe, ustali su, surovo premlatili šizmatike i protjerali ih u njihovu četvrt *Šamijeh*, zabranjujući im prilazak *Kući*. Doista, do vremena Muhammeda 'Alija Perzijanci su se rijetko usuđivali doći na hodočašće, a i sada se oni koji ga obave, bez batina, smatraju sretnim. Onečišćenje *Crnog kamena* najvjerovatnije je djelo nekog Jevreja ili Grka, koji je riskirao život da bi to učinio.

[5] Dova se prima na 14 mjesta osim *el-Multazema* i to (*viz.*): 1. na mjestu obilaska; 2. pod *mizabom* ili olukom Ka'abe; 3. u Ka'abi; 4. kod i u vrelu Zemzem; 5. iza Ibrahimovog mjesta namaza; 6 i 7. na brdima Safa i Merva; 8. tokom saja; 9. na Arefatu; 10. na Muzdelifi; 11. na Mini; 12. tokom bacanja kamenčića; 13. po prvom viđenju Ka'abe ; 14. u *hatimu* ili *hidžru*.

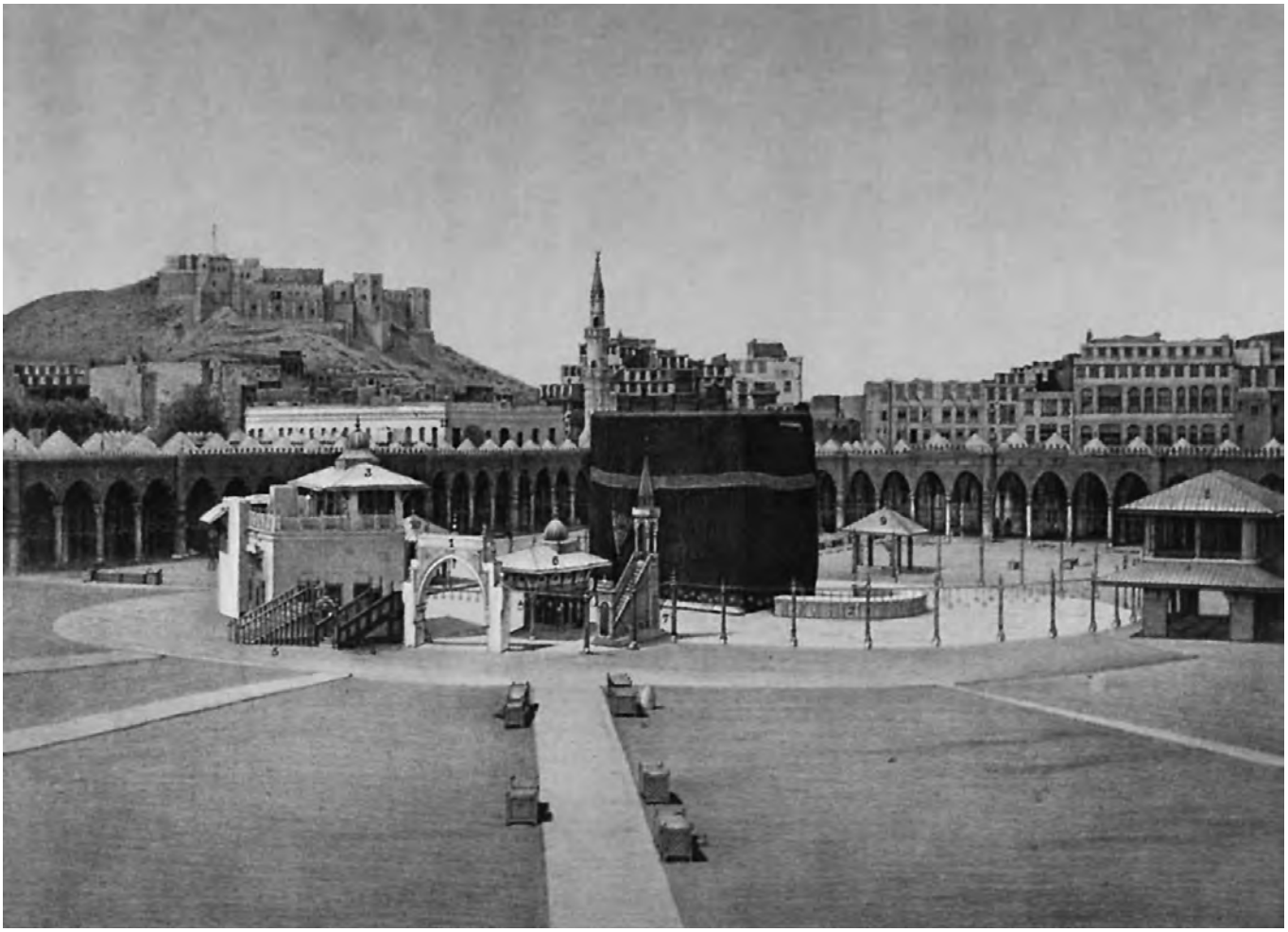

za ibadet blizu *Makam Ibrahima*, te tu obavili dva rekata namaza, koji se zovu sunnetu't-tavaf, odnosno "Poslanikov običaj nakon tavafa". Na prvom rekatu poslije Fatihe proučio sam suru koja počinje riječima: "*Reci, o nevjernici...*", a na drugom, "*Reci, On je Jedan...*". Potom smo krenuli prema vratima građevine u kojoj se nalazilo vrelo Zemzem; tu sam popio jednu čašu vode, a druge dvije izlio po svojoj glavi *en douche*. Ovaj *abdest*, kažu, čini da svi grijesi sa čovjeka spadaju poput prašine. Kada se pije Zemzem, uči se: "*O Allahu, doista od Tebe molim obilatu opskrbu, korisno znanje i lijek od svake bolesti!*" Nakon toga smo se vratili do *Crnog kamena*, naime onoliko blizu koliko smo mu mogli proići bez borbe, izgovorili tekbir, tehlil i *hamdillah*. Istinski iznureni, uprljanih tabana i izgorjelih glava, obje krajnosti, treba spomenuti, bile su otkrivene, a različita odlaganja zadržala su nas u Haremu do 10 izjutra, te tek tada napustismo Džamiju.

Mladi Muhammed pogrešno je izračunao smještajne kapacitete kuće svoje majke. Ona, budući da je bila udovica i sama, tokom sezone hodočašća sve stambene površine svoje kuće namijenjene za iznajmljivanje prepuštala je svome bratu, mršavom starom Mekancu, čovjeku doista starinskog izgleda, lica poput grabljivice, nosa poput orlovog kljuna, smijeha kao hijena i jedne ljušture od tijela. Posmatrao me je nimalo naklonjenim pogledom, osobito nakon što sam, s pravom gosta, zahtijevao malo prostora u kojem bih se mogao odmoriti nasamo, ali je obećao da će, nakon povratka sa Arefata, za mene osloboditi malu ostavu. Time sam trebao biti zadovoljan u perspektivi, ali i taj dan provesti u zajedničkoj muškoj prostoriji kuće, predvorju u prizemlju, koje u Egiptu zovu *takhta-buš*. Ulazeći, s lijeve strane (A) bila je velika mastaba ili platforma, a u dnu prostorije (B) druga, vrlo slična, samo manja i prljavija. Iza ove prostorije nalazila se ta mala, tamna i nečista ostava (C), u kojoj je bio smješten prtljag hadžija. Nasuprot mastabe bilo je ognjište za lule i kahvu (D), o kojem je računa vodila porodica mršavih Indijaca, sa strane (E) prolaz bez vrata, koji je vodio prema kupatilu (F) i stepeništu (G).

Jedva sam se skupio na mastabi po kojoj su bili prostrti ćilimi, dok je ostatak zauzela skupina turskih ili radije slavensko-turskih hodočasnika, kojima je gotovo cijela kuća bila iznajmljena, te gomila njihovih prijatelja. Bili su to golemi, kosmati ljudi, grubih i dubokih glasova i četvrtastih ramena. Uopće nisu obraćali pažnju na mene, iako sam, osjećajući se ugroženim, ispružio noge sa provokativnim nemarom. Najmanje jedan od njih obratio mi se na turskom jeziku, na što sam odgovorio odmahivanjem glave. Njegovo mi je pitanje prevedeno na arapski jezik, te nabusito odgovorih: "*Moja rodna zemlja je Horosan.*"

To izazva ozbiljne i "kamene" poglede Turaka prema meni, te nekoliko *Ugh!*, koja su govorila više od *Onda si ti zarazni heretik*. Pogledao sam ih samozadovoljnim pogledom ispod trepavica, ispružio noge još malo – koliko god sam mogao – i posvetio se mojoj "vodenoj luli". Uto, nakon što su svi izašli, mladi Muhammed ustade i postavi moju zelenu kutiju sa lijekovima na mastabu; tako, na izvjestan način, označi demarkacionu liniju, ali i Turcima moje pravo na svoje mjesto. Većina tih ljudi pripadali su istoj skupini koju je predvodio jedan pukovnik regularne vojske (*nizam*) kojeg su oslovljavali sa "beže". Moje poznanstvo s njima počelo je znakovito grubo, ali nakon toga, uz izvjesne izuzetke, koji su bili grubi i neotesani poput engleskih mesara prema mršavom strancu, većinom su se pokazali ljudima zlatnog srca i veoma druželjubivim. Putniku se često događa, kao što to primjećuje šarmantna gospođa Malaprop, da je odnos sa ljudima ponekad – ili često – bolji nakon početne averzije.

Uvečer, u društvu mladog Muhammeda i u pratnji šeika Nura, koji je nosio svjetiljku i *postekiju*, ponovo sam krenuo prema "pupku svijeta";[6] ovaj put iz čisto estetskih pobuda, s namjerom da uživam u trenucima nakon svečanog, užurbanog i zamornog dana. Mjesec, približavajući se svojoj punini, oslanjao se o greben *Ebu Kubejsa*, osvjetljavao je prizor ozbiljnim svjetlom. Pravo ispred nas stajala je građevina, "crna poput krila nadvijenog nad nekim svetilištima", osim na mjestima na kojima je mjesečina izlijevala svoje srebro po po najtamnijem mermeru. Na tim su se dijelovima prizora oči odmarale. Male građevine i kupole oko njih, sa svim svojim pozlatama i mrežastim ukrasima, nestale su. Jedan predmet, jedinstven po svojoj pojavnosti, stajao je zasjenjujući sve ostale, hram Jedinog Allaha, Boga Ibrahimovog, Isma'ilovog i njihovoga potomstva. Uzvišen i veličanstven, bez ijedne riječi odražavao je ideju nezamislive veličanstvenosti Jednoga, koja je oživljavala islam i snagu i ustrajnost njegovih sljedbenika – muslimana.

Ovalno popločanje oko Ka'abe bilo je puno ljudi, žena i djece, uglavnom podijeljenih na skupine, koje su slijedile svoga *mutevvifa*; neki su koračali, drugi trčali, a mnogi su stajali i klanjali. Kakav prizor posvemašnjih suprotnosti! Ovdje je oholo koračala neka beduinka, u svojoj dugačkoj crnoj odjeći, sa velom boje maka preko lica, izbušenim tek toliko da iz njega mogu sijevnuti dva vatrena oka; tamo je Indijka, sa svojim tartarskim karakteristikama, na tankim nogama, jurila, ne obraćajući pažnju ni na koga. Svako malo, na drvenim nosilima, pronijeli bi poneko tijelo i obnijeli ga oko Ka'abe, uglavnom četiri nosača, ali su se nošenju, po običaju, pridruživali i ostali muslimani. Nekolicina bljedolikih Turaka tumaralo je naokolo, izgledajući hladno i odbojno, po svome običaju. Na jednom mjestu stajao je hitri *khitmugar* iz Kalkute sa svojim naopakim turbanom, ruku prekriženih na prsima, promatrajući prizor, kao što to čine "gospoda nad gospodom". Na drugom, neki siromah, ruku izdignutih tako visoko kako bi svakim dijelom svoga tijela mogao dodirnuti Ka'abu, visio je na zavjesi i dahtao kao da će mu sad pući srce.

Sa ovog prizora pogled skrenuh prema Ebu Kubejsu. Grad se prostirao u tom smjeru, do pola tamnog i sumornog brda: mjesto bi se moglo uporediti, sa skromne distance, sa *Bathom*. Nekim piscima se više sviđa usporedba sa Firencom, ali zamislite Firencu bez ljepote! Na jugu stoji veliki Džebelu'l džijad također djelimično nadograđen i krunisan utvrdom, koja iz daljine izgleda manje upotrebljivom, a više romantičnom: poplava blijede svjetlosti preplavila je njene kamene površine. Dolje u dolini minareti su postali stupovi od srebra, a hodnici i prolazi, nedovoljno osvijetljeni svjetlošću uljanica, vezivali su prizore Harema vodoravnim linijama sjene.

Prije noći mladi Muhammed ustao je da nahrani džamijske golubove, za koje je namjenski donio pune džepove ječma. Otišao je do mjesta na kojem su se ptice okupljale, popločani prolaz vodio je od osamljenog luka istočnog hodnika. Preko dana žene i djeca su tu sjedili, sa hrpicama žita na poslužavnicima od upletenih grana. Za svaku hrpicu tražili su jedan bakrenjak; a pobožni hodočasnici smatrali su svojom dužnošću osigurati obilje hrane pticama koje su nastanjivale stijene oko Harema.

Hinduistički panditi tvrde da Šiva i njegova supruga, u formi i sa imenima *Kapot-Ešver* i *Kapotesi*, borave u Mekki. Golubice su poštivane i u starom Asirskom imperiju, jer se pretpostavljalo da te ptice čuvaju Semiramide. Mekanski golubovi, umnogome podsjećajući na venecijanske, smatrali su se svetim vjerovatno na račun arapske predaje o Nuhovoj golubici. Neki autori tvrde da je u Poslanikovo vrijeme, među brojnim kipovima mekanskog panteona, bio i golub od drveta, a ponad njega još jedan, koji je 'Ali, ispinjući se na Poslanikova ramena, oborio. Moguće da se radilo o hinduističkom, jevrejskom ili kršćanskom simbolu. Muslimani golubove povezuju sa dva referentna mjesta svoje vjere: prvo, kada se ova ptica pojavila da nešto prošapće u Poslanikovo uho, i drugo, tokom hidžre u Medinu. Štaviše, u mnogim zemljama zovu ih "Allahovim glasnicima", jer njihovi pokreti, kad zobaju, podsjećaju na činjenje sedžde.

U gotovo svakoj religiji i njenoj historiji golubovi imaju svoje mjesto, što je, moguće, podstaklo gospodina Lascellesa da na sebe navuče krivicu proglašavajući ih "svetim pticama". U Mekki ih zovu "ka'abenskim golubicama" i nikada ih ne jedu. Čuveni su po pristojnom ponašanju dok stoje po ka'abenskom krovu; zasigurno, radi se o malom čudu: nisam sklon vjerovati da se radi o drugoj majstoriji izvedenoj na krovu svete građevine. Moj prijatelj gospodin Bicknell primjećuje:

---

[6] *Ibn Haukal* svoju kozmografiju počinje sa Mekkom, "jer se Harem Božiji nalazi u tom mjestu, a sveta Ka'aba je pupak Zemlje, a Mekka se u Svetim spisima smatra prvim gradom, ocem ili majkom gradova". Nažalost, Ibn Haukal, poput većine muslimanskih putopisaca i geografa, ne kazuje više o Mekki napose.

"Ovo čudo, međutim, mnogi tumače u smislu predznaka približavanja odavno najavljenog dana kada će nevjernici obesvetiti svetu zemlju."

Kasnije uvečer vidio sam crnca u stanju koje se zove *malbus* ili vjersko ludilo. Sa svim izvanjskim osobenostima pravog *Takrurija*, bio je to uglađen i snažan čovjek, luđački je lomatao rukama oko sebe, glasajući se bolnim krikovima, koji su zvučali kao: "*Le le le!*", a kad bi ga uhvatili i čuvali, izvijao je tijelom i mahao glavom, poput okovanog i bijesnog slona, stenjući iz dubine svojih prsa. Afrikanci, čini se, podložniji su od ostalih naroda ovim naobičnim izljevima, koji po svemu, neupućenim i maštovitim ljudima, ponajviše liče na opsjednutost. Bilo da je njihova organizacija upečatljivija ili, pak, mnogo vjerovatnije, teškoće, oskudica i umor koji podnose putujući preko negostoljubivih divljina i smrtonosnih dubina mora do te mjere iscrpe njihovu maštu, tako da se dovedu na sami rub ludila – ne znam. U svakom slučaju, oni su bili jedini koje ste mogli vidjeti da se bacaju po ovalnom popločanju, da vise sa prekrivača, da neodmjereno i nekontrolirano čine sedždu na kamenju, gorko plačući i mrmljajući nerazumljive riječi.

Te noći u Haremu ostao sam do dva izjutra, želeći dočekati čas kad se isprazni. Ali, naredno jutro označavalo je vrijeme izlaska na Arefat; mnogi su, stoga, noć proveli u Haremu. Brojne skupine hodočasnika sjedili su na ćilimima, sa svjetiljkama pred sobom, razgovarajući, čineći dove, klanjajući ili tek posmatrajući Ka'abu. Hodnici i prolazi bili su puni trgovaca, koji su tu pribjegavali govornoj varijanti svoga posla, prodajući "svete stvari" poput češljeva, štapića za zube i tespiha. Prije 10 uvečer nisam imao priliku klanjati uobičajena dva rekata kraj Isma'ilovog mezara. Nakon dugog i strpljivog čekanja konačno sam našao slobodan prostor, a uto se neki hodočasnik sjurio na nj; mladi Muhammed, pomažući mi, dohvatio ga je i, uprkos njegovim kricima i povicima, pa čak i borbi, ubijedio ga da sačeka. Do ponoći smo sjedili i razgovarali sa brojnim vodičima koji su dolazili da ponude svoje usluge. Nisam mogao ne primijetiti njihovu iznošenu i nečistu odjeću, te su mi objasnili da tokom sezone hodočašća, kada je sjaju dopušteno da potamni, oni nose najstariju odjeću. U novoj, čistoj i sjajnoj pojavljivali su se tek u vrijeme obilježavanja Muharrema, kada bi većina posjetitelja napuštala grad. Uto su moja dva saputnika, iznureni umorom, zaspala. Otišao sam do Ka'abe s namjerom da prisvojim komadić pocijepane stare kisve ili prekrivača, ali previše je očiju vodilo računa o njemu. U ovo doba godine kisva je pri dnu poprilično istrošena, dijelom dodirima hodočasnika, a dijelom trakom kojom je držana na mjestu kada bi se podigli vjetrovi. Smatralo se malim grijehom ukrasti komadić poštovane tkanine, ali poslužitelji Harema koji su zarađivali od njene prodaje svako neovlašteno otuđivanje "njihove imovine" kaznili bi nemilosrdnim korištenjem svojih štapova. Komad koji imam dao mi je mladi Muhammed prije nego sam napustio Mekku. Prsluk sašiven od kisve ratnika je činio neranjivim, a smatrao se prikladnim darom uglednicima i velikašima. Muslimani općenito nastoje nabaviti komad ovog materijala koji su koristili da obilježe stranice Kur'ana ili za neke slične svrhe. Prilika je, međutim, bila više nego povoljna za detaljan pregled i premjeravanje, te ja, koracima i komadom kanapa, jednostavnim procesom razvlačenja i skupljanja, te zbrajanja, premjerih sve objekte koji su me zanimali.

Na koncu, san se neumoljivo poče navlačiti i nad moje oči. Probudih moje saputnike, te oni drijemajući protumaraše za mnom uskom i dugačkom ulicom od Babu'l-Zijadeh do naše kuće u četvrti Šamijja. Sjajna mjesečina onemogućila nam je da se požalimo, poput ostalih putnika, na mrak i nepoćudnost mekanskih ulica. Grad se, također, doimao sigurnim, nije bilo noćnih stražara, a ljudi su spavali gdje su se zatekli. Stigavši kući, hitro se pripremismo za nekoliko sati sna na mastabi u prostoriji toliko zagušljivoj da ništa osim krajnjeg umora i iscrpljenosti nije moglo izazvati san.

Poglavlje XXVIII

Obredi Jeumu'l-Tervijje ili "Prvog dana"

U 10 izjutra, 8. zu'l-hidždže, godine (*A.H.*) 1269. (ponedeljak, 1. septembar 1853), zaogrnuti *ihramima* ili hodočasničkom odjećom, popesmo se u nosiljku. Šeik Mes'ud stajao je na vratima još od svitanja, nestrpljiv da krenemo prije nego damaščanski i egipatski karavan put učine opasnim. Odgodu je izazvalo tiransko ponašanje mladog Muhammeda, koji je insistirao da njegov mali bratić ostane u kući, našto je ovaj vrisnuo i gorko zaplakao. Primio sam još uvijek uplakano dijete u svoju nosiljku i konačno krenusmo.

Putovali smo putem kojim karavani ulaze u Mekku. Bio je zakrčen bijelo obučenim hodočasnicima, od kojih su neki išli pješice, drugi jahali, a svi su bili gologlavi i bosi. Većina imućnijih jahali su magarce. Prizor je, kao i obično, bio scena najzačudnijih suprotnosti: beduini su jahali brze kamile, turski uglednici fine i rasne konje; najslikovitiji su bili prosjaci, a najnezainteresiraniji vojnici (*nizam*). Svađe i prepirke miješale su se sa telbijom; ponegdje su i mrtve životinje ležale po tlu, iako je većina bacana u presahli bunar Birkatu'š-Šami, "Sirijski bunar", što je beduine koji su tuda prolazili nagonilo da začepljuju nos. S desne strane od puta najsiromašniji hodočasnici, koji nisu mogli naći smještaj, podigli su nešto nalik kolibama i poboli svoje ofucane šatore. Prolazeći kroz predgrađe Mab'dah u dolini između dva izduženja Kejka'an i Handame, okrenuli smo prema sjeveroistoku, ostavljajući s lijeve strane neke kasarne turske vojske i crnačke milicije, sa Senijetu'l-Kuda u pozadini. Potom, napredujući oko 3.000 koraka uz neko uzvišenje, prešli smo preko Džebelu'n-Nura i uđosmo u dolinu "sa puno imena". Na njoj se nije vidjelo ništa osim nekolicine u bijelo okrečenih zidova, kojima su bila označena mjesta za klanjanje i brojne kamene cisterne, neke izvanredno dobro očuvane, a neke tek u ruševnim naznakama da su nekoć bile tu. Sve su, međutim, bile suhe, a prodavci vode su uzimali svoj danak. Hrpe i gomile granitnog šljunka i sitnijeg kamenja rasle su poput trave, a pod svakim većim kamenom, šeik Mes'ud je osobito uživao pokazujući nam to, živio je mali škorpion, koji je nakon otkrivanja, repa presavijenog preko svojih leđa, bježao od uljeza koji su uznemirili njegov dom. U 11 izjutra, uspinjući se uz *mudarraj* ili kamenu strminu, širine oko 30 jardi, prešli smo bez ikakvih teškoća, jer smo išli prije karavana, preko akabe ili "litice", i uskog, brdima okruženog ulaza, do šljunčanog bazen u kojem se nalazila Mina.

Muna, klasičnije *Mina*,[7] mjesto je znakovite svetosti. Tri poznata čuda kojima svi posjetitelji mogu posvjedočiti su: kamenčići kojima se kamenuje šejtan melekanskom intervencijom vraćaju se na mjesto odakle su pokupljeni, tokom tri dana "sušenja mesa" grabljivice, životinje i ptice tu ne nalaze svoj plijen, i, na koncu, muhe ne slijeću na namirnice i hranu izloženu na bazaru.[8] Tokom hodočašća kuće se izdaju po iznimno visokim cijenama, a sav prostor pretvara se u svjetski sajam muslimanskih trgovaca. Tokom ostatka godine mjesto je gotovo potpuno napušteno, zbog, kaže narodno vjerovanje, redžma ili "kamenovanja šejtana". Na oko tri milje daleko od Mekke to je dugačko, usko, rasuto selo, prizemnih ili jednospratnih kućica od blata i kamena, izgrađenih u običnom arapskom stilu. Prolazeći uskom ulicom, s lijeve strane ostavili smo "Velikog šejtana", kojega ćemo opisati na narednim stranicama. Nakon odmora od oko četvrt sata, kojeg smo proveli uz kahvu i lule, izašli smo na otvoren prostor, na kojemu je stajala džamija Kejf. Ovdje, prema nekim Arapima, počiva poslanik Adem, pri čemu mu glava dodiruje jedan, a noge drugi kraj dugačkog zida, dok je kupola podignuta iznad stomaka. Tu su se odvijale pripreme za veliki vatromet; osobito mi je u oči upao veliki vatreni brod, koji je znakovito podsjećao na Istanbul. Nakon prolaska kroz grad došli smo do Batnu'l-Muhassira, "Bazena nevoljnika"[9] na početku uspona koji je vodio prema Muzdelifi, gdje se put spušta u dolinu korita Arefata.

U podne smo stigli na Muzdelifu, poznatu i kao Mašeru'l-Haram, "mjesto posvećeno vjerskim proslavama".[10] U islamu je poznato kao "minaret bez džamije", za razliku od *Masjid Nimrah*, koji je poznat kao "džamija bez minareta", na pola puta između Mine i Arefata, odnosno oko tri milje daleko od oboje. Ima nečega znakovito upečatljivog u udaljenom prizoru visoke, usamljene kule, koja se naglo uzdiže iz jalove šljunčane doline, poduprta žutim stijenama. Ne čudi da su stari Arapi uživali u davanju zvučnih imena i naziva kojima se naziva ovo mjesto drugim dalekim mjestima svoga halifata-imperija.

Tu smo se zaustavili da klanjamo podne-namaz i tu nas je, zbog toga, pretekao damaščanski karavan. Bio je to nezaboravan prizor. *Mahmil*, ne više nag kao tokom marša, bljeskao se

---

7 Ako se Ptolemejeva *Min'i"* može identificirati sa ovom dolinom, trenutno ime i izvedenica *Muna*, "želja", jer je Adem ovdje žalio za džennetom, mora biti savremenijeg datuma. Sale, slijedeći Pocockea, tvrdi da *Mina* (od *Mana*) ukazuje na krv žrtava – kurbana. Najvjerovatnije se radi o množini pojma *minyat*, što na brojnim arapskim narječjima znači selo. Ovaj "baze" bez sumnje, nekoć je bio gusto naseljen, a muslimanski historičari spominju sedam kipovasedam planeta.

8 Poslanik kaže da kamenčiće prihvataju i vraćaju meleki; kako, međutim, svaki hodočasnik mora baciti 49 ili 70 kamenčića, pretpostavljam da se radi o materijalnijoj intervenciji.

9 Vjerovatno zbog toga što je na ovom mjestu šejtan iskušavao Adema, Ibrahima i Isma'ila. *Qanoon-e Islam* pogrešno je slovi *dolinom Muhasureh*, te kvari *Mešeru'l-Haram* u *Muzaru'l-Haram*.

10 Mnogi, iako je ispravio grešku, miješaju ovaj *Mešeru'l-Haram* sa *Mesdždidu'l-Haram*. Prema el-Fasiju, kojega navodi Burckhardt, to je ime malog uzvišenja na kraju doline Muzdelife, koje se nekoć zvalo *Džebel Kuzeh*; isto tako, kaže on, odnosi se na "uzvišenje na kojem se nalazi džamija na Muzdelifi". Ibn Džubejr identificira *Mešaru'l-Haram* i Muzdelifu, kojemu daje i treće ime, *Džami*.

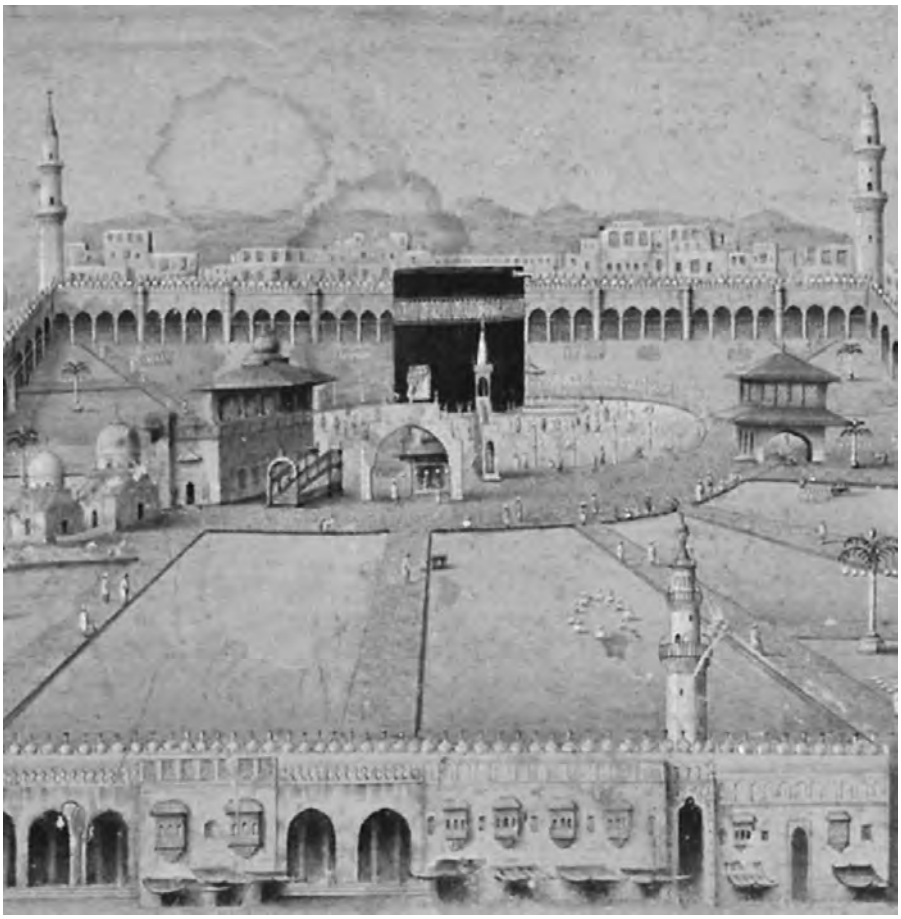

na suncu zlatom i zelenilom. Oko gomile u bijelo zaogrnutih hodočasnika "lebdjela" je skupina beduina, muškaraca i žena, svi jašući na brzim i lahkonogim kamilama, a mnogi od njih naoružani do zuba. Kako je njihova odjeća lepršala na vjetru, a lica su im bila zakrivena *lisamima*, u nekim slučajevima bilo je gotovo nemoguće raspoznati spol jahača koji je svoju životinju utjerao u bjesomučan trk. Ti ljudi, kao što smo već rekli, često odabiru Arefat za mjesto svojih krvnih osveta, u nadi da će svoje žrtve zateći nespremne. U islamu teško da ima išta grešnije od takvog djela, ubistva, koje se na ovom mjestu i u ovo vrijeme smatra čistim svetogrđem; ipak, ova praksa se vjerno i redovito održavala, što može poslužiti kao primjer i znak koliko su ovi ljudi slabo prihvatili svoju vjeru i koliko je vjera na njih imala malo utjecaja. Žene su bile beskrupulozne: primijetio sam da mnoge oponašaju muškarce načinom jahanja i tjeranjem kamila petama.

Putujući prema istoku duž arefatske *fiumare*, nakon oko pola sata stigli smo do uskog prolaza zvanog Ahšabejn[11] ili "dva grebenasta brda". Ovdje su obronci brda sužavali put na samo oko 100 koraka, te je to, stoga, mjesto i prizorište posvemašnje gužve. Nakon toga dolazi se u *el-Bezan*, "bazen", proširenje doline. Još pola sata putovanja dovelo nas je u *Alamayn*, "dva znaka", u bijelo okrečene stupove ili radije tanke, uske zidove, nad kojima su stajale šiljate kule, koje su označavale početak Arefata. Odavde se Sveto brdo vidjelo u potpunosti, stojeći uspravno nasuprot plavog neba, te su hodočasnici najednom povikali svoje "Lebbejke!" sa svih strana. Malo iza, s naše desne strane, stajao je jednostavan ograđeni prostor koji su zvali *Mesdžid Nimreh*.[12] Odatle smo sa našeg istočnog pravca skrenuli prema sjeveru, te krenuli glavnom ulicom grada šatora podignuto uglavnom oko južnog podnožja Arefata. Konačno, oko tri sata poslije podne, našli smo slobodan prostor blizu *matbakha* ili "kuhinje", koja je nekoć pripadala šerifovoj palati, a sada je bila samo ruševina sa nekoliko očuvanih lukova.

Arefat se nalazi na oko 6 sati veoma sporog marša ili oko 12 milja, putem prema Taifu, istočno od Mekke. Mi smo tamo stigli brže, ali naše iznurene kamile, na posljednjoj trećini puta, često su – same od sebe – padale na tlo. Ljudska bića patila su još i više. Između Mine i Arefata vidio sam nekolicinu ljudi koji su se samo srušili na zemlju i istoga trena umrli: iznurenost i krajnja iscrpljenost, kojoj su se izložili, uzrokovala je da ispuste dušu na mjestu i u vrijeme kada su mogli očekivati vječiti spas. Prizor je dokazivao koliko je doista lahko umrijeti u ovim područjima,[13] čovjek bi se samo zateturao osjetio se kao metkom pogođenim; te se, nakon kratkog grčenja, umirio – mrtav. Tijela su pažljivo odnosili i nepažljivo pokopavali iste večeri, na slobodnom prostoru između skupina šatora, odmah tu na Arefatu.

Mladi Muhammed, kojega je dugo izjedalo moje ustrajno insistiranje na "dervišluku", odlučio je ovom prilikom pokazati se velikim. Kako bi brojčano uvećao skupinu, pozvao je Omer-efendiju, kojega smo slučajno sreli u Mekki, da nam se pridruži. Kako mu to nije pošlo za rukom, sa sobom je poveo dva svoja rođaka, debele momčiće od 16 i 17 godina i sluge iz prizemlja kuće svoje majke; bila su to četiri Indijca: stariji čovjek, njegova supruga, sredovječna žena običnog izgleda, njihov

[11] Buckhardt ga zove *Mazoumejn* ili *el-Mazik*, prolaz. *Akešab* bi moglo značiti "pošumljeni" ili "naborani"; u potonjem smislu često se odnosi na brda. *Kejke'an* i *Ebu Kubejs* u Mekki u nekim knjigama zovu se *el-Akšebejn*. Lijevo brdo, u Ibn Džubejrovo vrijeme, bilo je čuveno kao sastajalište pljačkaša.

[12] Burckhardt ovu građevinu, koju miješa sa *Džami Ibrahim*, zove *Džami Nimre*; drugi *Namirah*, *Nimrah*, *Namrah* i *Namurah*. Izgradio ju je, kaže, Kait-beg iz Egipta, ali je prepuštena propadanju. Sada je obnovljena i smatra se neutralnim tlom, a ne dijelom Harema, između mekanskog Harema i Svetog brda.

[13] Ne mogu se otrgnuti mišljenju da je čovjeku znakovito lakše umrijeti u toplim nego u hladnim predjelima.

sin, bistar dječak, koji je govorio izvanredan arapski,[14] i porodični prijatelj, snažan momak od oko tridesetak godina. Svi su bili Pandžabiji, a neženjina priča bila je veoma poučna. Pošteno je zarađivao za život u svojoj rodnoj zemlji, kada se jedne noći 'Ali, obučen u zeleno, jašući na svome Duldulu[15] konačno, kako kaže pripovjedač, pojavio, vičući zastrašujućim glasom: "*Koliko misliš raditi za ovaj svijet i biti nemaran prema budućem?*" Od toga trenutka nije imao mira; svijet i 'Ali su ga "proganjali".[16] Nalazeći život u svojoj zemlji neizdrživim, prodao je sve, uzeo 20 funti i krenuo prema Svetoj zemlji. Stigao je i Dželdu sa nekoliko rupija u džepu, a potom i u Mekku, gdje je sve bilo više nego skupo, a darežljivost manje nego bliska, i gdje je mogao umrijeti od gladi da ga ovi stariji ljudi nisu primili kod sebe. Ovaj par i njihovog sina kao sluge primila je majka mladog Muhammeda, koja im je darežljivo ponudila utočište i funtu riže dnevno (*per diem*) svakom, ali ne i platu. Ovi siroti ljudi nestrpljivo su se nadali prvoj prilici da posjete Medinu, bez čega njihovo hodočašće, vjerovali su, ne bi bilo potpuno. Starac, dječak i žena isprosjačili bi put kroz užasnu pustinju i njene beduine! Kakve su bile njihove šanse da se vrate svojoj kući? Slične su, mislim i prečeste priče tih ubogih jadnika koje je samo vjerska gorljivost nagnala da se upute prema Svetoj zemlji. Snažno preporučujem temu za razmišljanje našoj indijskoj vladi, kao nešto što zahtijeva hitno djelovanje. Nijedan istočnjački vladar ne odnosi se prema svojim podanicima kao što to mi činimo: sve primjedbe lošoj učinkovitosti primjene vlasti. Prema mišljenju krune ovi emigranti se povezuju samo sa zlom. Šalju horde nezadovoljnika koji izrastaju u *bigote*. To omogućava ostalim nacijama da preziru našu vlast, a otkriva i sadašnju nagost nekada prebogate Indije. A u svojim rukama držimo i prevenciju i lijek.

Kako nijednom muslimanu, osim malikija nije dopušteno krenuti na hodočašće bez dovoljno novca za vlastitu i opskrbu svoje porodice, svi koji se na brodove ukrcavaju u Indiji obavezni su dokazati vlastitu *solventnost* prije nego im se dopusti kretanje na put. Po dolasku u Džeddu obavezni su dopuštenje pokazati u Britanskom *vicekonzulatu*, gdje im se jamči pomoć u slučaju potrebe. Vicekonzula u Džeddi trebalo bi obavezati da pomaže i našim indijskim hodočasnicima. Gospodin Cole, tokom našeg sastanka, obavijestio me je da, iako ljudi umiru od gladi po ulicama, on nije u stanju ni u mogućnosti pomoći im. Ulice Mekke prepune su indijskih prosjaka, koji održavaju mršavost svojih iznurenih tijela i piskutavost glasa i sve ostale karakteristike krajnje bijede, jer jedino tako mogu zaraditi za život.

Nema više od 1.500 Indijaca u Mekki i Džeddi, te nekih 700 ili 800 u Jemenu. Njima je potreban konzul. Predstavljajući se vicekonzulom, dok druge nacije šalju više zvaničnike u Hidžaz, mi se sami stavljamo u podređen položaj. Iako bi se mekanski šerif neko vrijeme mogao protiviti uspostavi muslimanskog agenta u Svetom gradu, podređenog konzulu u Džeddi, njegovo protivljenje ne bi bilo dugog daha.

Uz pomoć Indijaca mladi Muhammed povadio je prelijepe perzijske ćilime kojima je bio postavljen šagdaf, postavio šator, prostro ćilime po zemlji, namjestio divan svile i satena, a na sred šatora postavio nove ćibuke i uglancane šiše. Kraj ulaza je stavio veliko bakreno ognjište, sa posudama za kahvu koje su "pjevale dobrodošlicu" gostima. Pred nama su bile prostirke, tako da je naš smještaj izgledao sasvim fino i udobno. Mladić je insistirao da skinem moj *rida* ili pamučni gornji dio *ihrama*, koji je već bio prilično nečist od zemlje, te ga je zamijenio bogatim kašmirskim, koji mu je, nekoliko godina ranije, ostavio kralj Delhija. Malo je nedostajalo da zbog ove odjeće propustim arefatski govor.

Arefat nekoć poznat kao Džebelu'l-Alal, "Brdo hrvanja u namazu", a sada kao Džebelu'r-Rahmet, "Brdo milosti", masa je grubog granita izdijeljenog na goleme blokove, sa tankim prekrivačem od uvehlog trnja. Obima od oko jedne milje, naglo se izdiže do visine od 180 do 200 stopa iz doline, čiju južnu granicu predstavlja patuljasti zid stijena. Odvojen je pjeskovitom dolinom[17] od ogranaka *taifskih* brda. Ništa nije slikovitije od pogleda koji se pruža na azurne vrhunce iza i ogromno taborište razbacano po jalovoj žutoj dolini.[18] Na sjeveru se nalazi strogo i pravilno postavljen tabor vojnika-čuvara koji štite nenaoružane hodočasnike, na istoku je stajao *šerifov* tabor, sa sjajnim mahmilima i pozlaćenim dugmadima paviljona uglednika, dok su na južnom i zapadnom kraju šatori običnog svijeta, poredani u *dovare* ili krugove. Nakon mnogo preračunavanja, procijenio sam da broj hodočasnika ne može biti manji od 50,000 svih godišta i oba spola; žalostan pad, istina, ali još uvijek značajan broj.

'Ali-beg (A.D. 1807) tvrdi da je bilo 83.000 hodočasnika; Burckhardt (1814),

---

[14] Arapi primjećuju da Indijci, osim ako su kao doneseni u zemlju, nikada ne nauče jezik. Imaju čak i izraz za indijski izgovor arapskog jezika, *Barbaretu'l-Hunud*. Korijen *barbara*, poput grčkog *barbaros*, čini se ishodi iz sanskritskog *varvvareha*, u značenju "otpadnik", "barbarin", "čovjek kovrdžave kose".

[15] 'Alijeva jahalica zvala se *Mejmun* ili *Zu'l-dženneh*. Indijci je često miješaju sa Duldulom, Poslanikovom mulom.

[16] Ovakve vizije su uobičajene. 'Ali se prikazivao Imamu Šafi'iju, selameći ga, što je "znak vječite sreće", stavljajući prsten na njegovu ruku, kao znak da će njegova slava biti golema, te šaljući ga u Svetu zemlju. *Ibrahim bin Adham*, čuveni sveti čovjek, koji je u lovu čuo glas: "*Čovječe! Allah te nije za ovo stvorio!*" odgovorio je: "*Ako to govori Allah, Njegov rob će se pokoriti!*" Promijenio je odjeću sa svojim slugom i krenuo na hodočašće. Obavio ga je sam, a kako je svaku milju klanjao 1.100 rekata, put je potrajao 12 godina.

[17] Ova dolina se ne smatra "mjestom za stajanje", jer se šejtan pokazao Poslaniku kada je on tuda prolazio.

[18] Prema Kutbu'd-Dinu, Arefat je nekoć bio plodna dolina. Kamenih cisterni za vodu bilo je u izobilju, a česte su i ruševine drugih građevina. Na istočnom podnožju brda nalazi se širok kanal, koji je počinjao na obroncima taifskih brda i vodom snabdijevao Mekku, sada je razrušen odmah iza Arefata. Dolina je ispresjecana koritima, čija je voda nekoć rušila Sveti grad, a bogata pustinjska vegetacija dokazuje da se voda nalazi odmah ispod površine zemlje.

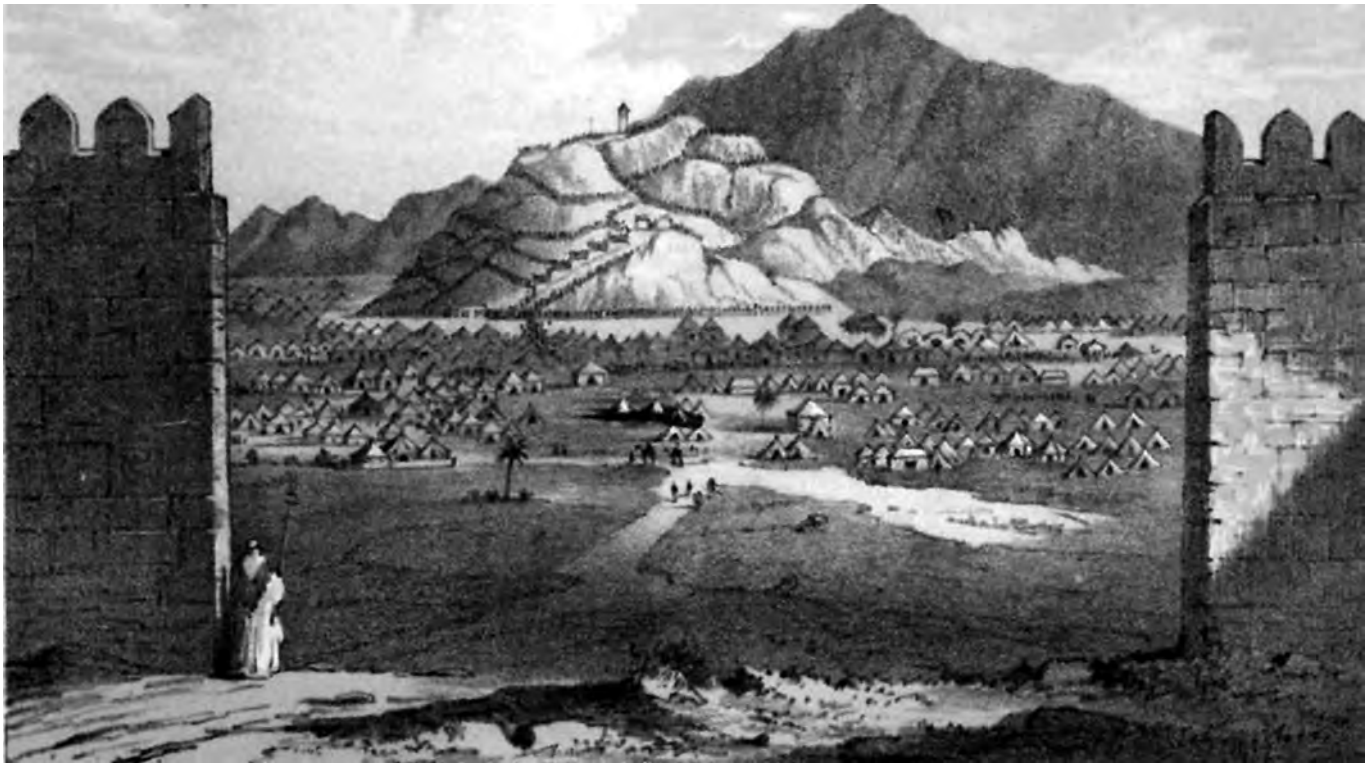

70.000. Ja ga svodim, 1853., na 50.000; a godine (*A.D.*) 1854., zbog političkih razloga, spao je na oko 25.000; i od ovog broja najmanje 10.000 bilo je Mekanaca, jer svi koji mogu napustiti grad čine to u vrijeme hodočašća. Arapi praznovjerno smatraju da se broj hodočasnika na Arefatu ne može ni izračunati ni izbrojati, te da, ako manje od 600.000 smrtnika sluša govor, spuštaju se meleki i upotpunjuju broj. Čak su i ove godine neki arapski prijatelji tvrdili da je 150.000 duša bilo prisutno na Arefatu u ljudskom obličju. Može se primijetiti da kada je stari dobri Bertrand de la Brocquiere, štitonoša Philipa iz Burgundije, tvrdio da godišnji karavan iz Damaska prema Medini uvijek mora imati najmanje 700.000 osoba, te da, ako taj broj nije moguće postići, Allah šalje Svoje meleke da ga upotpune, vjerovatno miješa karavan i okupljanje na Arefatu.

Sveto brdo svoje ime[19] i čast duguje čuvenoj legendi. Kada su naši praroditelji izvedeni iz dženneta zbog toga što su probali pšenicu, što ih je lišilo prvobitne čistote, spušteni su na Zemlju. Zmija je spuštena u Isfahan, paun u Kabul, šejtan u *Bilbejs* (drugi kažu *Semnan* i *Seistan*), Hava na Arefat, a Adem na Cejlon. Adem, odlučan tražiti svoju ženu, krenu na putovanje, čemu Zemlja duguje svoj sadašnji išarani lik. Gdje god je naš praotac spustio svoju nogu, kasnije je nikao grad; između koraka uvijek će ostati samo zemlja. Lutajući mnogo godina, došao je do Brda milosti, gdje je naša pramajka neprestalno zazivala njegovo ime, a njihov susret osigurao je ime ovom mjestu – Arefat. Na njegovom vrhu Adem je, po uputama meleka Džebraila sagradio *mada'a* ili "mjesto za obavljanje namaza": između ovog mjesta i džamije *Nimrah* prvi par živio je sve do svoje smrti. Drugi tvrde da se nakon susreta par vratio u Indiju, odakle su 44 godine uzastopno dolazili na hodočašće u Sveti grad.

Sa Svetog brda siđoh u tabor. Glavna ulica između šatora i tezgi, baraka i dućana, bila je osvijetljena uljanicama, a bazari opremljeni najrazličitijim istočnjačkim poslasticama, prepuni ljudi. Neke neprirodnosti privukoše mi pogled: mnogi hodočasnici, osobito vojnici, bili su u svakodnevnoj odjeći. Na jednom mjestu napola pijani Arnaut teturao je ulicom, ramenima se sudarajući sa miroljubivim hodočasnicima i prolaznicima, opako tražeći kavgu. Drugdje, jedva osvijetljen šator iz kojeg je izbijala vrelina, namješten klupama od pruća, bio je pun Egipćana, što su dokazivali njihovi crveni tarbuši, bijeli turbani i crni *za'abuti*, glasno se opijajući nedopuštenom konopljom. Tu su često izbijale prepirke i tuče, a vladala je velika gužva. Mnogi od tih ljudi izgubili su svoje skupine, te se glasno "Lebbejk!" miješalo sa izvikivanim imenima žena i muškaraca. Iznenadio me broj ženskih imena, činilo se da ih ima dvostruko više od muškaraca, što u muslimanskom svijetu nije bio običaj, ali me mladi Muhammed "prosvijetlio". Egipćanke i druge hrabre žene, kada nisu u prilici otići na hodočašće, plaćaju ili zamole prijatelje da izvikuju njihova imena blizu Svetog brda kako bi "iznudile" svoje prisustvo tu, na željenom mjestu, naredne godine. Tako je Arefat sa svih strana odjekivao povicima, *O Fatimeh! O Zejneb! O*

[19] Pojam se tumači na mnogo načina, jednu izvedenicu već smo spomenuli. Drugi tvrde da kada je melek Džebrail podučio Ibrahima obredima hadždža, završio je riječima, "*A'arefete menasik'ak?*", "Jesi li naučio svoje obaveze?", našto je Allahov Prijatelj odgovorio: "*Areftu!*", "Naučio sam!".

Khajz'ran![20] Pljačkaša je, također, bilo koliko god želite. Kada smo se vratili do šatora, blizu njega se okupila gomila, žena je uhvatila lopova na djelu i imala je dovoljno hrabrosti da ga uhvati za bradu dok joj je muž dotrčao u pomoć. Bili smo u prilici i silom braniti naše mjesto od skupine kopača mezara, koji su imali namjeru ukopati hrpu tijela jard ili dva od našeg šatora.

Jedna stvar mi je upala u oči, razlika u poimanju čistote između građana i beduina. Siroti Mes'ud sjedio je držeći se za nos neopisivo zgrožen i zgađen, zbog čega su mu se Mekanci rugali. Tješio sam ga recitirajući mu čuvenu pjesmu Mejsune, prelijepe beduinke, Mu'avijine supruge. Za beduine ništa nije šarmantnije od poezije na njihovom jeziku, uvijek su je dočekivali s usklicima radosti. "*O odnesi ove crvene haljine i vrati mi moj pokrivač od kamilje dlake i odvedi me iz ove gomile tamo gdje crni šatori lepršaju na vjetru. Gdje kamilino mladunče posrćući korača, pas gdje laje na sve osim na mene. Ugodi mi i uveseli glasanjem mula, ljepšim od zvuka minstrela; Svaki me rođak, siromašan ali slobodan, može odvesti, o debeli magarče! od tebe.*"[21]

Starac, zadovoljan, potapša me po ramenu i reče: "*Doista, o oče brkova, pokazat ću ti crne šatore moga plemena ove godine!*"

Konačno pade mrak, te polijegasmo po ćilimima, ali ne radi spavanja. Blizu, na našu žalost, bio je jedan revnosan stariji gospodin, koji je svoje dobrovoljne namaze i dove počeo kasno uvečer i okončao ih tek pred zoru. Podsjetio me na moga susjeda na *Trinity Collegeu*, u Oksfordu, koji bi počinjao šaptati *Aeschylus* u dva izjutra; ponekad dremljivo a glasno i sve tiše, što je zvučalo kao da tone u dobinu. Uto, kao opominjući se, podizao bi glas gotovo do galame i na toj razini se zadržavao. Kahvane, isto tako, nipošto nisu bile tihe, duboko u noć slušao sam pljeskanje rukama koje je pratilo vesele arapske napjeve, te glasan smijeh egipatskih pušača konoplje. A ni čuvari i poslužitelji tabora nisu bili noćne medicinske njegovateljice.

---

[20] Potonje ime, *Ratan*, je ropsko. Poštovanim ženama muslimani se nikada ne obraćaju osim sa "kćeri", "hodočasnice", po muškom rođaku, "O majko Muhammedova", "O sestro Omerova" ili, najbolje (*tout bonnement*), po imenu muža. Loš je znak i opasno znati ženino pravo ime, tako da većina žena, na putu, uzima nadimak; teško da iko Afganistanke poznaje drukčije osim kao *Nur Jan* ili *Sahib Jan*.

[21] Britanski čitatelj će se iznenaditi da se žena mužu obraća riječima "debeli magarče". Priča kaže da je Mu'avija, nakon što je čuo pjesmu, pjesnikinju poslao njenim rođacima u voljene divljine. Mejsuna (*Mejsuneh*) je otišla s njegovim sinom Jezidom i nije se vratila u Damask dok se "debeli magarac" nije pridružio svojim precima. Jezid je naslijedio, zajedno sa njenim talentom, sav prezir koji je ova žena gajila prema njegovom ocu. U najmanjem, sljedeći stih, kojim se obraća Mu'aviji, općepoznat u islamu, dokazuje sve osim poštovanja: *Pijem vodu vina: napitak koji traži Tvoj gnjev, ljutiti oče! Sada, doista, vrijeme je da se banči! Pit ću! Budi gnjevan! Neću prestati! Ah! Drago je mome srcu kršiti Gospodareve zapovijesti, nalijevati se zabranjenim vinom.*

Poglavlje XXIX

Obredi Jeumu'l-Arefe ili "Drugog dana"

Jutro devetog zu'l-hidždže (utorak, 13. septembar) počelo je vojničkim zvucima: glasan pucanj iz topa upozorio nas je da je vrijeme za ustajanje i pripremu za obrede ovog veoma sadržajnog dana.

Nakon abdesta i namaza krenuo sam sa mladim Muhammedom da obiđemo i posjetimo brojna sveta mjesta na "Brdu milosti". Najprije smo krenuli prema brdašcu na jugoistoku, nekih 100 jardi daleko od brda. Mjesto se zove Džamiu's-Sahra[22], "Mjesto okupljanja stijena", vjerovatno zbog dva granitna bloka na kojima je Poslanik stajao i izgovarao telbijju. Nema se puno šta za vidjeti osim malog prostora ograđenog patuljastim i u bijelo okrečenim kamenim zidom, prepolovljenog za muškarce i žene sličnom pregradom, te *niše* koja je označavala pravac Mekke. Ulazeći stepenicima, zatekosmo unutra gomilu vjernika i čuvara, koji su se tiskali na prostrtim rogozinama i ćilimima. Nakon dva rekata namaza i duge dove prema *niši* uđosmo u unutrašnji odjeljak, popesmo se na kamene blokove i izgovorismo *Lebbejke*....

Odatle, spotičući se o nenabrojivo mnoštvo prepreka u vidu šatora i kamenja, širokim i grubim stepenicima uspesmo se uz južnu stranu stjenovitog brda. Čak i ovako rano brdo je bilo prepuno hodočasnika, uglavnom beduina i vehabija, koji su zauzeli najbolja mjesta da čuju i saslušaju *govor*. Njihova zelena zastava već je bila pobodena na vrhu, neposredno uz mjesto na kojem je, pretpostavlja se, klanjao Adem. Primitivniji Arapi insistirali su da se vukuf (stajanje) mora obaviti na samom *Brdu*. Međutim, oni civiliziraniji smatrali su da je cijela dolina između Alemejna, ustvari, Arefat. Prema 'Ali-begu, malikijska škola čak nije ni dopuštala stajanje na Brdu. Na pola puta do vrha već sam nabrojao 66 stepenika, te primijetio da postaju sve uži i strmiji. Prosjaci su se stalno dohvatali skupa hodočasnika koji su prolazili, trudeći se i prijeteći da nas neće pustiti da uđemo u drugi ograđeni prostor. Ovo mjesto, koje izgleda gotovo potpuno isto kao prvo, osim činjenice da nije podijeljeno na dva dijela i da nema kamenih blokova, je ono sa kojeg se Poslanik obratio vjernicima, te sa tog mjesta, do danas, hatib ili govornik, oponašajući Poslanika, sjedeći na kamili, izgovara "arefatsku hutbu". I ovdje smo klanjali dva rekata namaza, te čuvaru mjesta dali mali poklon.

Odatle smo se, uz mnogo teškoća, popeli do vrha brda, velikog omalterisanog podija, sa mihrabom i nekom vrstom *obeliska*, loše i grubo ozidanog od granitnog kamena povezanog malterom, a potom samo okrečenog u bijelo. Ovo mjesto naziva se mekam ili *Mada'a Sejjidina Adem*. Tu smo obavili uobičajeni obred gurajući se sa gomilama vjernika, a potom smo sišli s *Brda*.

Blizu ove zaravni vidjeli smo mjesto na kojem egipatski i damaščanski *mahmili* stoje tokom *hutbe*, a spuštajući se strmim i uskim stepeništem od grubog kamena sa kojeg se vidi gotovo cijeli Arefat, sa naše desne strane ugledasmo vrelo, koje cijelu visoravan snabdijeva vodom: izvire iz žive stijene i nevjerovatno je čisto, kao, uostalom, sva takva vrela širom Hidžaza.

Naš mali izlet koštao nas je više vremena nego što smo predvidjeli, već je bilo devet sati prije nego smo sišli u dolinu. Svi su bili uzbuđeni. Topovi su neprestalno pucali, konjanici i jahači kamila galopirali su naokolo bez ikakve vidljive svrhe i smisla. Čak su i žene i djeca poustajali i hodali naokolo, isuviše uznemireni da bi mogli spavati. Stigavši do šatora, bio sam neprijatno iznenađen zatekavši novog posjetitelja u liku starog poznanika, 'Alija ibn Jasina, Zemzemija. Izgubio je svoju mulu, te je, lutajući naokolo, tražeći nekoga ko je možda našao, nažalost dospio u naše društvo. Imao sam sve razloge žaliti zbog nesretnog slučaja, bio je isuviše radoznao i svejednako neobično pronicljiv za moj ukus. Ovom prilikom, on nas je, budući da mu je bilo nelagodno i neprijatno, uspio postići samo to da se svi osjetimo jednako tako. Naviknut na sve grozne "preciznosti" starijih dama u Velikoj Britaniji, nekoliko mrlja nečistoće na ćilimu i pola tuceta izgorjelog drveta na zemlji bilo je dovoljno da bije napad nervoze.

Toga dana doručkovali smo kasno, jer ćemo ponovo imati priliku jesti tek kada padne mrak. Prije podne-namaza obnovili smo abdeste, neki veliki, neki opet samo mali, pripremajući se za vukuf ili stajanje. Od podneva nadalje brujanje i žagor mnoštva pojača se, a ljudi su se počeli ubrzano kretati u svim pravcima.

Drugi pucanj iz topa (oko 3:15 poslijepodne) označi približavanje ikindije-namaza ili poslijepodnevnog namaza, te gotovo istovremeno čusmo i zvuke *naubata*, orkestra koji je prethodio šerifovoj povorci, te uskoro i on prođe na putu prema planini. Nasreću, moj šator bio je postavljen blizu puta, tako da sam bez ikakvih smetnji mogao posmatrati cijeli prizor. Najprije prođe oblak nositelja žezla (buzdohana), koji, kao i obično u ovakvim prilikama, raščistiše put oskudnim formalnostima. Za njima su išli pustinjski konjanici, mašući dugačkim i ukrašenim kopljima. Neposredno za njima išli su šerifovi konji, na kojima je bilo pričvršćeno "radoznalo oko". Svi su bili izvanredno uhranjeni, ali na jednom, smeđe nedždskom sa crnim tačkama, ostade mi pogled prikovan zbog njegovog vanredno lijepog izgleda punokrvnog arapskog konja. Bili su mali i svi su nedvojbeno pripadali sjevernoj rasi. Što se tiče njihovih crveno-ljubičastih prekrivača, što manje kažem, sve je bolje; nijedan, pa ni najmanji indijski nevab ne bi pokazivao toliko ispraznog razmetanja osobito u ovako zvaničnoj prilici.

Nakon konja prošla je kolona crnih robova, pješice, noseći goleme titiljače. Odmah za njima, sa tri zelene i dvije crvene zastave istaknute

[22] 'Ali-beg je zove *Džamiu'l-Rahmeh*, to jest "mjesto okupljanja milosti".

naprijed, išao je šerif, naime, jahao je predvodeći skupinu pripadnika svoje porodice, familije i dvorjana. Princ, obučen u jednostavni bijeli *ihram*, gologlav, jahao je mulu; jedini znak njegovog visokog položaja bio je vezeni zeleno-crveni suncobran, koji je nad njegovom glavom držao jedan rob. Na kraju kolone išla je još jedna skupina beduina na konjima i kamilama. Pozadinu ovom prizoru predstavljali su brojni šatori, čija su vrata i stijenke gomili bili jedva vidljivi, te slikovito granitno brdo. Doslovno, gdje god je bilo i najmanje mjesta za stajanje, bilo je potpuno pokriveno bijelom hodočasničkom odorom. Sa svih strana čulo se glasno *Lebbejk* i gotovo istovremeno svi su podigli gornje dijelove svoje odore i zamahivali njima ponad svojih glava.

Polahko i svečano povorka je napredovala prema *Brdu*. Tačno u ikindijsko vrijeme dva *mahmila* zauzela su svoja mjesta sa strana podija na nižoj padini. *Damaščanski* se mogao prepoznati po tome što je bio uži i ukrašeniji od njih. Šerif je sa svojim *zastavnicima* i robom stao malo ponad *mahmila*, dovoljno blizu da može čuti *hatiba*. Hodočasnici su se okupili u podnožju *Brda*: glasno i prodorno, beduinsko i vehabijsko *Lebbejk* prolomilo se svečanom tišinom i time prestade i mahanje ihramima, što je bio nedvojben znak da je hatib počeo svoju Hutbetu'l-Vakf ili "stojeći govor" na Arefatu. Iz moga šatora mogao sam razaznati priliku starijeg čovjeka koji je sjedio na kamili, ali je bio toliko daleko da nisam mogao čuti ni riječi od izgovorenog.

Ali, kako sam dospio u šator?

Sve pojedinosti saopćit ću u kratkoj ispovijesti, oslanjajući se na nadahnjujuće Spenserove stihove: "A svaka duša, jer mnogo je čišća i obasjanija nebeskim svjetlom, traži ljepše tijelo da boravi u njemu." Zlo predstavlja "ljepše tijelo".

Pripremio sam *en cachette* svežanj papira, a u ihram sam sakrio olovku kojoj je bilo suđeno da zabilježi riječi rijetko čuvenog govora. Ali, nažalost, na mojim ramenima bio je crveni kašmirski šal. Blizu nas svoje šatore imala je skupina lijepih Mekanki, očigledno više klase, a jednu od njih primijetio sam već nekoliko puta. Bila je to visoka djevojka, od oko 18 godina, pravilnih crta lica, unekoliko svjetlije, ali čiste i jasne puti, simetričnih obrva, najljepših zamislivih očiju i nevjerovatno naočitog tijela. Nije bila zabačene glave, ni izvijenog vrata, ni ravnih ramena, ni peta isturenih prema vani, bez ikakvih osobenosti "elegantnog" barbarizma: bila je sve ono što Arapi vole, mehka, gipka i opuštena, kakva žena treba biti. Nažalost, ponovo, umjesto uobičajene koprene, nosila je jašmak, providni muslin, preko lica, a starateljica, majka ili *duenna*, kraj koje je stajala, bila je vrlo neoprezna i popustljiva starija žena. Koketa nije skidala pogleda sa moga šala. Uzvratih joj zainteresiran pogled pravo u oči, našto ona, koketnom gestom, zabaci inč ili dva svoje mahrame, pokazujući na tren svoju crnu kosu. Moje neskriveno divljenje dodatno je potaklo neznatno pomjeranje *jašmaka* i tek bljesak napućenih usana i oble brade koji izviriše ispod muslina. Vidjevši da su moji saputnici zabavljeni drugim stvarima, stupih na opasno tlo i podigoh ruku do čela. Osmijehnu se, gotovo neprimjetno, i okrenu glavu. Hodočasnik je bio u ekstazi.

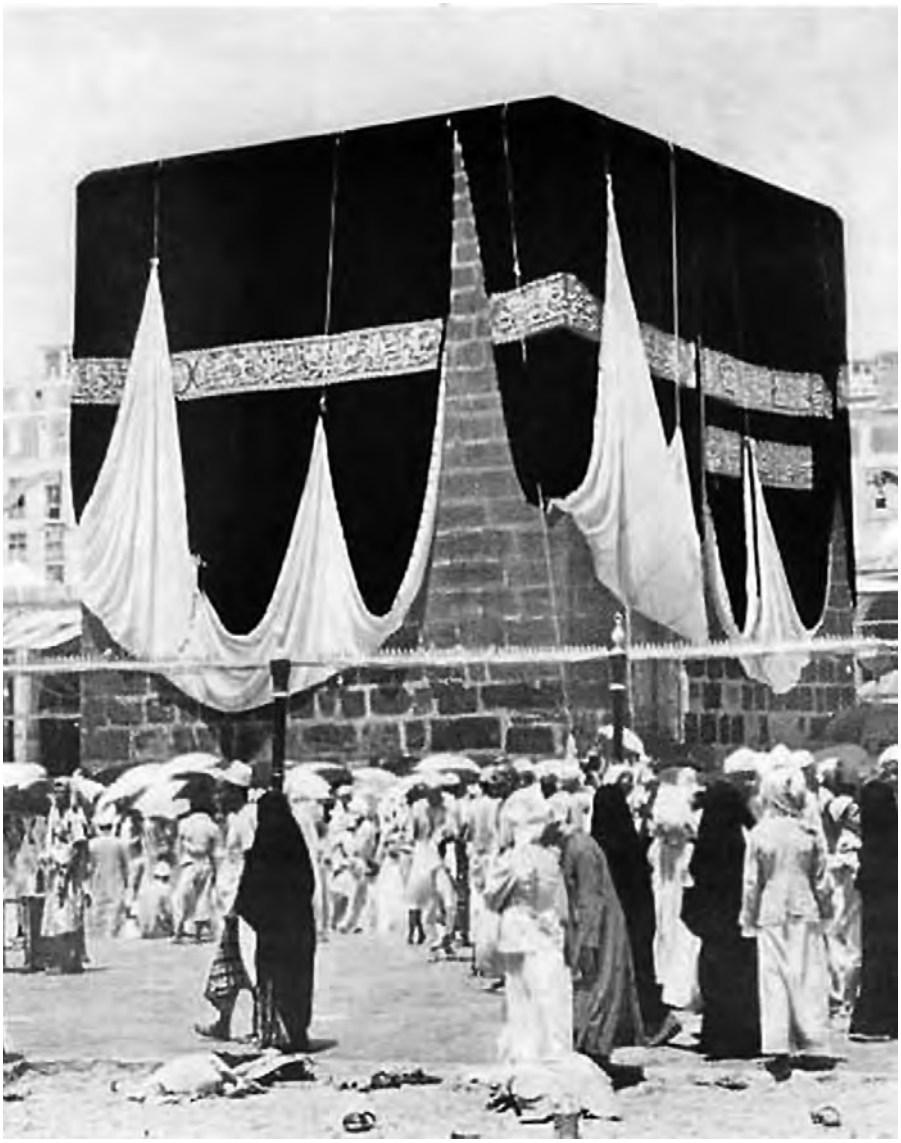

Hutba je bila napola završena. Riješih izaći u dolinu i vidjeti šta koketa radi. Zahvaljujući kašmiru, bili smo u dobrim odnosima. Na narednoj stranici zabilježit ću moje razočarenje: "Te

večeri hodočasnik je ponovo obukao svoje uprljano pamučno odijelo i vratio svoj crveni šal mladom Muhammedu.

Hutba je obično trajala do pred sami mrak ili oko tri puna sata. Na samom početku govor se odvijao u potpunoj tišini. Tek povremeno, glasno *Amin*! i *Lebbejk*! odjekivalo bi u nepravilnim razmacima. Na koncu, povjetarac je do naših ušiju donio "čistilišni" hor jecaja, uzdaha i vrisaka. Čak je i moja skupina bila ganuta: stari 'Ali brisao je suzne oči, iz kojih je suzu mogla izmamiti samo znakovita svota dolara, a mladi Muhammed mudro je sakrio lice pod skut svoga *ridaa*. Uto su i ljudi, shrvani osjećajima, u malim skupinama počeli silaziti s *Brda*, a oni u podnožju obarati šatore i tovariti kamile, iako je do kraja govora ostao još najmanje jedan sat. Ovom prilikom, međutim, svi su hitali da budu prvi, jer u trci (žurbi) sa Arefata nije uživao niko osim beduina.

Iako smo mi bili voljni, naše životinje nisu bile spremne prije zalaska sunca, kada je hatib dao znak za *israf*, naime vrijeme da se krene. Hodočasnici, ljuljajući se tamo i ovamo, poput talasa golemoga mora, u sredini sudarajući se i zbunjujući jedni druge, pjeneći se bjelinom i strahom, jurili su niz brdo glasno uzvikujući "Lebbejk!" i kretali prema Mini. U tom trenutku ugledao sam prizor zbog kojeg je ovaj dio obreda dobio naziv Defa min Arefat, "žurba sa Arefata". Svi su počeli tjerati i požurivati svoje životinje: sunce je zalazilo, dolina je bila zasuta šatorskim kolčićima, košare i nosiljke su se sudarale i lomile, nekoliko pješaka je pregaženo, kamile su se spoticale i padale, vidio sam čak i jednu tuču štapovima i drugim priručnim oružjem, ovdje žene, tamo djeca, malo dalje životinje, gubili su se; ukratko, konfuzni haos.

Na moje razočarenje i gađenje stari 'Ali insistirao je da ostane uz mene. Predao je svoju tek pronađenu mulu mladom Muhammedu, zaklinjući ga da vodi računa o životinji i popeo se sa mnom u moj šagdaf. Ubijedio sam šeik Mes'uda dolarom da blisko slijedi lijepu Mekanku, a želio sam nacrtati Sveto brdo. Starac je počeo izdavati zapovijesti kamilama, ja kontrazapovijesti. Kamila je stala. Ja sam je tjerao, a stari 'Ali je zapovijedio da stane. U međuvremenu, očaravajuće lice koje mi se smješkalo iz svoje nosiljke sve više se udaljavalo. Što sam više bjesnio, sve manje sam obraćao pažnju na kolonu kamila koja nam je prepriječila put; izgubila se iz moga vida. Tada smo krenuli naprijed. Na koncu, moja namjera da nacrtam *Brdo* iščezla je pod Zemzemijevim "podozrivim, zmijskim pogledom". Nekoliko minuta kasnije cjelishodno opravdanje došlo je samo od sebe. "*Effendi!*" reče stari 'Ali, "*sjedi s mirom; opasno je ovdje*." Bacakao sam se po nosiljci kao neko koga muči nečista savjest ili, u najmanjem, kao neko ko pati od grčeva u stomaku. "*Effendi!*" povika starac, "*Šta radiš? Sve ćeš nas pobiti*." "*Wallah!*" odgovorih bijesno se vrteći, "*Sve je tvoja greška! Tu!*" (još jednom se provrtih) "*Gurni svoju bradu kroz drugi otvor i Allah će nam svima olakšati.*" Krajnje uplašen moj mučitelj okrenu svoje lice, kao po zapovijesti, prema kamiljoj glavi. Uslijedi još jedno zaustavljanje, okrenuh se prema zadnjem otvoru na nosiljci i načinih grubu skicu *Brda milosti*.

U *Akhšebejnu*, dvostrukoj koloni kamila načičkanih nosiljkama, sudari su zvučali glasnije i opasnije od sudara dvije riječne bujice. Mrak je već uveliko pao, niko od prisutnih nije imao pojma šta da radi i šta radi. Topovi su dobacivali svoja metalna upozorenja, koja su odjekivala nadaleko i naširoko odbijajući se o stjenovita brda. Kiša raketa koje su se rasprskavale u zraku doprinijela je općoj pometnji u plašljivoj i stidljivoj skupini žena i djece. Istovremeno vojnička, marševska muzika začu se iz skupine regularnih vojnika, a odvažni hodočasnici nisu štedjeli svoje *Lebbejk!* i *Id kum Mubarek*[23] (Neka ti blagdan bude sretan!)

Nakon prolaza između dva brda put se naglo proširi, a stari 'Ali, koji se, preko džombi, tiho grčio od straha, oporavi se i poče govoriti; ponovo poče zadavati glavobolju. I ponovo, riješih uzvratiti istom mjerom. Uzvikujući: "*Moje su oči požutjele od gladi!*" dohvatih posudu punu začinjenog mesa koju je starac sklonio za večeru, te bez odlaganja, halapljivo počeh jesti. Najmanje tri sata putovali smo do Muzdelife te, umorni, odlučismo tu i provesti noć.[24] Džamija je bila potpuno osvijetljena, ali moji gladni saputnici[25] očigledno su više razmišljali o večeri i spavanju nego o ibadetu. Dok smo podizali šator, Indijci su pripremali večeru, kuhali kahvu, punili lule i prostirali ćilime. Prije spavanja svaki čovjek je za sebe nakupio džemreta, komadiće granita veličine graška. Potom, iznureni emocijama i naporima, svi su polijegali osim mladog Muhammeda, koji je otišao prije nas da nam pronađe lijepo mjesto za tabor na Mini. Stari 'Ali, posuđujući mu svoju dragocjenu mulu, sa mladićem je sklopio najstrožiji dogovor o preciznom mjestu i vremenu susreta, na što nisam mogao a da se ne nasmijem. Noć nipošto nije bila mirna i tiha. Kolone kamila prolazile su svakih desetak minuta, a galama putnika potrajala je gotovo sve do jutra. Hodočasnici bi trebalo da noće u džamiji, ali, kao i u Burckhardtovo vrijeme, tako i u moje, prtljag je smatran svojevrsnom prijetnjom, te je posljedično većina vjernika vrijeme provodila ležeći na svojim kutijama.

---

[23] Još jedan način glasi *Antum min'l-aidin*, "Neka i ti budeš jedan od onih koji slave!"

[24] Hanefije obično slijede Poslanikov primjer u vezi sa noćenjem na Muzdelifi, nakon akšam ili jacije-namaza u džamiji slušaju predavanja ili odmaraju. Većina šafija na Muzdelifi provodi tek nekoliko sati.

[25] Na Arefatu nismo kupili nikakvo meso, iako je bazar bio veliki i dobro opskrbljen. Običaj je tu jesti meso, te je zbog toga njegova cijena povećana nekoliko puta.

Poglavlje XXX

Obredi Jeumu'n-Nahra ili "Trećeg dana"

U zoru na Idu'l-Kurban (*"Id el-Kurban*, Kurban-bajram, 10. zu'l-hidždže, srijeda, 14. septembar) pucanj iz topa nas je upozorio da ne gubimo vrijeme. Stoga smo žurno ustali i krenuli preka Batn Muhassira prema Mini. Tako smo propustili bajram namaz ili Salatu'l-Id na Muzdelifi, veliku svečanost muslimanske godine, koja se obavlja u svim zajednicama nakon svitanja. Moj drug bio je nestrpljiv da, što je prije moguće, stigne u Mekku, tako da nije vodio računa o ibadetima. Oko osam sati izjutra ušli smo u selo, te uzaludno tražili mladog Muhammeda. Stari 'Ali bio je užasno zbunjen. Skupina uglednih turskih hodočasnika ga je čekala, reče; njegove mule nigdje nije bilo, *mogla je da se nikada više i ne pojavi, on bi mogao zakasniti, možda nikada ne bi trebao ni stići do Mekke, šta će biti s njim?* Počeo sam sređivati misli uma zabludjeloga, ali, kako nisam uspijevao pronaći odgovarajući lijek, zabavih se posmatranjem i razmišljanjem o svijetu viđenom iz moga šagdafa, prepuštajući posao upravljanja kamilom starom Zemzemiju. Čas se zaustavljao, čas ponovo kretao naprijed, ovdje bi mu se učinilo da je vidio Muhammeda, tamo bi ugledao naš šator. U jednom trenutku namjeri poklenuti kamilu da sačekamo, strpljivo, njegov uzvišeni čas, u drugom, napola lud od nervoze, bez ikakvog vidljivog razloga požurivao bi izvanrednog Mes'uda. Konačno, nasreću, pronađosmo jednog od rođaka mladog Muhammeda, koji nas povede do ograđenog prostora zvanog Hošu'l-Uzam u južnom dijelu doline Mine, u podnožju brda *Sabir*. Tu smo postavili svoj šator, osvježili se i posjedali da sačekamo povratak zabušanta. Stari 'Ali, kako mu nikako nije polazilo za rukom da poremeti moju staloženost, pokuša, kao što su to najčešće činili svi pratitelji starih filozofa, prepirati se sa mnom. Ali, ne nalazeći ništa dovoljno opipljivo oko čega bi mogao početi raspravu, uzdasima poput *Ah!*, *Hem!* i *Vallah!* pokuša mi staviti do znanja njegovo nezadovoljstvo mladim Muhammedom. Kada se, na koncu, mladić pojavi, još samouvjerenijeg držanja nego inače, 'Ali ibn Jasin konačno izgubi srce, potrča prema njemu, uzjaha svoju mulu i, zasigurno proklinjući dan kad nas je sreo "ispod jezika", odjaha, zlovoljno se mršteći, petama neprestano podstičući životinju da trči još brže.

Muhammed je zakasnio, rekao je, zbog toga što je imao teškoća pri nabavci magaraca.

Bili smo, dakle, na mjestu bacanja kamenčića,[26] njih sedam koje smo najprije pokupili na Muzdelifi, a potom ih oprali "u sedam voda". Naše prvo odredište bilo je ulaz sa zapadne strane dugačkog reda koji čini selo Minu. Na uskom putu nasuprot Džemretu'l-Akaba ili, kako se narodski zove, Šejtanu'l Kebir, "veliki šejtan", zatekosmo zažagorenu i uzavrelu gomilu ljudi. Netom spomenutim imenima ovo *džemre* razlikuje se od drugog stupa *wusta* ili "središnjeg" mjesta (kamenovanja) podignutog nasred Mine, te trećeg, na istočnom kraju, *el-Uula* ili "prvog mjesta".[27] Šejtanu'l-Kebir je patuljasti stup, sazidan nagrubo, visine oko osam stopa i širine nekih dvije i po stope, postavljen ispred kamenog zida sa mekanske strane Mine. Što se obreda kamenovanja tiče, njega svi hodočasnici moraju obaviti prvog dana između izlaska i zalaska sunca, a kako je neprijatelj dovoljno zloban i drzak da se pojavljuje u naboranom prolazu, masa ljudi ovo mjesto čini iznimno opasnim. S jedne strane puta, ne šireg od 40 stopa, stoji red dućana koji uglavnom pripadaju berberima. S druge strane je grubi zid ispred kojeg stoje stupovi, sa *chevaux de frise* beduina i polunagih dječaka. Uski prostor prepun je hodočasnika, koji se, poput utopljenika, trude prići što je moguće bliže *šejtanu*; gužva je tolika da bi bilo lahko prehodati dolinu gazeći sa glave na glavu. Među njima su konjanici na hržućim i zapjenjenim konjima, beduini na divljim kamilama, uglednici na mulama i magarcima... Čitao sam 'Alibegovo samočestitanje na uspješnom bijegu sa ovog mjesta sa "samo dvije rane na lijevoj nozi", te sam se mudro opremio skrivenim bodežom. Predostrožnost nije bila besmislena. Jedva da je moj magarac ušao u gomilu kada me je oborila jureća kamila, a ja se nađoh pod stomakom i nogama preplašene životinje. Nastojeći ne biti izgažen presudnom ulogom noža, nisam gubio vrijeme, nego pobjegoh sa ozloglašenog opasnog mjesta. Neki muslimanski putopisci tvrde, kao dokaz u prilog svetosti ovog mjesta, da ovdje nikada nije

[26] Neki autoriteti savjetuju da se obred *remj* obavi pješice, odnosno "s nogu".

[27] Mjesta i njihovi brojevi ukazuju naime odnose se na mjesta na kojima se šejtan, u liku starog *šeika*, pojavio Ademu, Ibrahimu i Isma'ilu, te je otjeran jednostavnim postupkom kojemu ih je podučio melek Džebrail – bacanjem kamenčića veličine graška na njega.

poginuo nijedan musliman: Mekanci su me uvjeravali da nesretni slučajevi uopće nisu tako rijetki.

Uto je i mladi Muhammed, sa raskrvavljenim nosom, izborio svoj put kroz zatalasanu gomilu. Obojica sjedosmo na klupu pred jednim berberskim dućanom, te, podučeni nesrećom, strpljivo sačekasmo svoju priliku. Ugledavši prostor među hodočasnicima, priđosmo na nekih pet lakata od stupa, te držeći kamenčić između palca i kažiprsta[28] desne ruke, pobacasmo ih na "šejtana", svaki kamenčić prateći riječima: "*U ime Allaha, Allah je Svemoguć! (Činim ovo) mrzeći neprijatelja, a na njegovu sramotu.*" Nakon toga dolazi tehlil i *sana* ili zahvala Allahu. Pobacali smo svih sedam kamenčića u dobar čas, te se povukosmo, a prilazeći jednoj brijačnici, zauzesmo mjesta na jednoj od zemljanih klupa oko nje. Došlo je vrijeme da se poskidaju *ihrami* ili hodočasnička odjeća, te da se vrati *ihlalu* ili svakodnevnom stanju u islamu. Berberin nam je obrijao glave[29] te, nakon što nam je podrezao brade i odsjekao nokte, reče nam da za njim ponovimo sljedeće riječi: "*Namjeru imam skinuti moj ihram u skladu sa Poslanikovim sunnetom, na kojega neka su Allahovi blagoslovi i mir! O Allahu, podari mi svjetlo, čistotu i obilnu nagradu za svaku dlaku! U ime Allaha, Allah je Svemoguć!*" Po okončanju njegovog posla berber nam se pristojno obrati riječima: "*Na'iman*" (Na tvoje zadovoljstvo!). Na to mi svečano odgovorismo: "*Neka Allah i tebi podari zadovoljstvo!*" Nismo imali nikakve odjeće uza se, ali smo glave mogli od sunca zaštititi gornjim dijelom ihrama, a papučama pokušati izboriti se sa užarenim pijeskom. Sada smo konačno mogli *uvrnuti* brkove i sa zadovoljstvom počešljati brade, što nam je do sada bilo uskraćeno pravilima hodočašća. Nakon jednosatnog odmora u brijačnici, koja je, iako puna mušterija, bila iznenađujuće ugodna i hladna, poredeći je sa usijanom cestom, uzjahasmo magarce i oko 11 sati izjutra krenusmo prema Mekki.

Ovaj povratak sa Mine u Mekku zove se *nefr* ili "bijeg".[30] nije nam trebalo puno da potjeramo magarce u puni trk, uz samo nekoliko zaustavljanja da se osvježimo sa nekoliko gutljaja vode. U tom prizoru nije bilo ničega znakovitog ni dostojanstvenog. Za sat i po uđosmo u grad, prolazeći kroz klasični *Betn Kurejš*, prepun ljudi, a potom se uputismo prema Muhammedovoj kući, s namjerom da se okupamo, promijenimo odjeću i pripremimo za posjetu Ka'abi.

Nedugo po našem dolasku mladić se vrati kući krajnje uzbuđen, s vrata uzvikujući: "*Ustaj, effendi! Obuci se i kreni za mnom!*" Ka'aba, iako otvorena, neko vrijeme je bila bez velike gužve, gotovo prazna, tako da smo mogli izbjeći guranje sa gomilom. Moja hodočasnička odjeća, koju još nisam skinuo, činila je da izgledam uredno i unekoliko indijski, te nas dvojica krenusmo prema Haremu ne gubeći ni časa.

Gomila se okupljala oko Ka'abe, a ja nisam imao namjeru gologlav i bos stajati na septembarskom suncu u podne. Na uzvik: "*Napravite put za hadžiju koji će ući u Kuću*", posmatrači se razmakoše. Dvojica jakih Mekanaca, koji su stajali pod *vratima*, podigoše me rukama, dok me treći odozgo povuče u *Kuću*. Na ulazu mi priđe nekolicina zvaničnika, mračnih i tamnoputih Mekanaca, od kojih je najtamnoputiji i najotvoreniji bio mladić iz porodice *Benu Šejbeh*,[31] "plava krv" Hidžaza. U ruci je držao golemi posrebreni katanac Ka'abe,[32] te sjedeći na svome mjestu na nekoj vrsti drvene klupe u lijevom uglu *Kuće*, zvanično me upita za ime, narodnost i druge pojedinosti. Odgovori su ga očigledno zadovoljili, te autoritativno zapovijedi mladom Muhammedu da me povede u razgledanje *Kuće*, te da klanjamo dva

[28] Neki kamenčiće drže kao dječaci klikere, drugi između ispruženih palca i kažiprsta, treći ih izbacuju samo palcem, a najveći broj ljudi onako kako im u tom trenutku najviše odgovara.

[29] Berber mi je skinuo svu kosu. Hanefije briju makar četvrtinu glave, šafije nekoliko dlaka sa desne strane glave. Dova je, kao i obično, drukčija sadržinom, ali značenjem ista, *O Allahu, moje su kovrdže u Tvojoj Ruci, te mi za svaku dlaku podari svjetlo na Dan proživljenja, Tvojoj milošću, o najmilostiviji Milosniče!* Primijetio sam da kosa leži na zemlji, a strogi muslimani je, poštujući tijelo kao "hram Uzvišenog", što je osobitost ove vjere, pažljivo zakopavaju u zemlju.

[30] Ovu riječ mnogi muslimanski autori miješaju sa *dafa*. Neki govore o *nafru* sa Arefata na Muzdelifu, a o *dafi* sa Muzdelife do Mine. Ja sam se povodio za izrazima koje je koristio moj *mutawwif*.

[31] Oni su čuvari ključa *Kuće*. U moje vrijeme prvak familije bio je šeik Ahmed.

[32] U Ibn Džubejrovo vrijeme ovaj golemi katanac bio je načinjen od zlata. Narod je vjerovao da ga niko, osim *Benu Šejbeh,* ne može otvoriti; malo čudo!

rekata. Neću negirati da sam se, gledajući zidove bez prozora, zvaničnike na *vratima,* te gomilu uzbuđenih ljudi napolju, "te mjesto moguće smrti koje se upita ko sam", osjetio kao pacov u stupici, ali to me nipošto ne spriječi da, tokom dugog namaza i dove dobro razgledam mjesto, te i da olovkom načinim grubu skicu na mom ihramu.

Teško da postoji išta jednostavnije od unutrašnjosti ove čuvene *građevine*. Kamene ploče, poravnate sa podom, bile su od finog i raznobojnog mermera, uglavnom, bijelog i poredanog u kvadrat. Zidovi, koliko sam mogao vidjeti, bili su od istog materijala, ali su komadi mermera bili nejednake veličine, a mnogi su dodatno izgravirani natpisima u sulusu i drugim savremenim pismima. Gornji dio zidova, zajedno sa plafonom, u koji je nepristojno gledati,[33] bili su prekriveni lijepim crvenim damastom izvezenim zlatnim cvjetovima i podvezanim na oko šest stopa visine, kako bi se izdigao iznad dohvata hodočasnika. Ravni plafon poduprt je sa tri poprečne grede, čiji se oblik nazirao ispod damasta; one su se oslanjale na istočni i zapadni zid, a u sredini su ih podržavala tri stupa[34], prečnika oko 20 inča, prekrivena izgraviranim i ukrašenim alojinim drvetom. U "Iračkom uglu" stoje mala vrata, koja se zovu Babu't-Tevba, "Vrata pokajanja". Ona vode u uski prolaz u kojem se nalazi stepenište kojima se poslužitelji penju na krov. Nikada se ne otvaraju osim kada to upotreba nalaže. Esvedov ugao zauzima ravan, četverougli *sef*, u koji se odlagao ključ Ka'abe. Oba vrata i *sef* načinjeni su od alojinog drveta. Između stupova i oko devet stopa od poda nalazila se šipka od metala koji nisam uspio prepoznati, o koju su bile okačene brojne svjetiljke, za koje kažu da su od zlata.

Iako je u Ka'abi bilo tek nekoliko poslužitelja koji su se pripremali za ulazak hodočasnika,[35] zidovi bez prozora i ljudima zakrčena vrata znakovito su otežavali disanje, te sa strahom pomislih kako li je tek kada se *Kuća* ispuni hodočasnicima. Naš *ibadet* sastojao se od dva rekata namaza (neki klanjaju četiri), za kojima su uslijedile dugačka dove u "Šamskom" (Sirijskom, zapadnom) uglu", "Iračkom (sjevernom) uglu", "Jemenskom (južnom)" i, na kraju, pred južnom trećinom zadnjeg zida. Završih dove i vratih se do vrata, kod kojih se plaćalo za posjet. Mladi Muhammed mi je rekao da će ukupna cijena biti sedam dolara. Istovremeno, on je bio zabavljen svojim omiljenim poslom, glasno veličajući moju slavu, hvastajući se mojim ugledom, tvrdeći da sam "indijski hodočasnik", od vrste za koju se u Mekki u to vrijeme pretpostavljalo da je "načinjena od zlata".[36] Nakon što sam im ponudio sedam dolara, čuvari to istoga trena odbiše sa očiglednim prezirom. Očekujući takvo nešto, bio sam oprezan te nisam ponio više od osam dolara. Kako je preda mnom stajalo više od pola tuceta čuvara i pomagatelja, namjerio sam praviti se glup, te se pretvarati da ne razumijem jezik. Uto se mladi *Šejbeh* dosjetio lukavstvu. Vadeći iz sefa ključ Ka'abe, te djelimično ga izvlačeći iz njegovog svilenog zeleno-zlatnog *etuia*,[37] izložio je njegov zlatni četvrtasti oblik mome pogledu kako bi me zaslijepio njegovim sjajem. Primih ovaj potez s posvemašnjom pristojnošću, te dodadoh posljednji dolar mojoj malopređašnjoj ponudi. Šerif ovaj dar primi sa razočaranjem, te mi, na moje zadovoljstvo, ne poturi svoju ruku da je poljubim. Tada i pomagatelji zatražiše svoju napojnicu, našto odgovorih pokazivanjem prazne novčarke. Nakon što su mi dvojica tamnoputih Mekanaca pomogli da siđem iz Ka'abe i oni nedvojbenim znacima pokazaše svoje očekivanje da i njima platim, te im u skladu s tim stavih do znanja da me potraže u kući mladog Muhammeda, na što, negodujući, pristadoše. Nakon što sam se na ovaj način izbavio iz nevolja, moj bistri drug mi čestita riječima: "*Vallah, efendi, nisi mogao bolje proći! Neki ljudi su svoju kožu ostavili ovdje*."

Ne ulaze svi hodočasnici u Ka'abu,[38] a mnogi to i odbijaju učiniti iz vjerskih razloga. Omer-efendija, naprimjer, koji nije propuštao hodočašće, nikada nije vidio unutrašnjost *Svete kuće*. Mnogi od onih koji prohodaju posvećenim tlom oko *Kuće* obavezuju se da, među ostalim stvarima, više nikada neće ići bosonogi, da neće dohvatiti vatru svojim prstima i da nikada više neće lagati. Isto tako, mnogi savjesni ljudi ne mogu priuštiti

---

33 Nije mi poznato porijeklo ove praznovjerice, ali znam da bi za hodočasnika bilo nesigurno zagledati se u plafon Ka'abe. Ispod damasta se, kažu, nalazi oplata od *saja* ili "indijske tikovine", a ponad nje malterisani *sath* ili ravni krov.

34 Ibn Džubejr spominje tri stupa od tikovine, Burckhardt i 'Ali-beg, dva, el-Fasi kaže četiri. Kurejšije su podigle šest stupova u dva reda. Općenito, najčešće su stajala samo tri stupa.

35 U Ibn Džubejrovo vrijeme Ka'aba se otvarala uz puno više formalnosti, ceremonije i zvaničnosti. Do vrata bi se doguralo stepenište, a prvak *Benu Šejbeh*, uspinjući se, bio bi pokriven crnom koprenom od glave do pete dok bi otključavao katanac. Potom bi, nakon što poljubi prag, ulazio, zatvarao vrata za sobom, te klanjao dva rekata. Zatim bi ulazili svi članovi *Benu Šejbeh* i, na koncu, narod. Danas se ti običaji, osobito koprena, smatraju zastarjelim. Šeik ulazi sam, namiriše Kuću i klanja, potom ulaze hodočasnici *en masse*, a ponašanje evnuha više plaši nego što ukrašava prizor.

36 Indijci su uvijek skloni pretjerivanjima, puki siromasi ili milioneri, te, što više troše u Mekki, njihov ugled i titula rastu. Turski paša rijetko troši toliko novca koliko muslimanski trgovac sa Dalekog istoka. *Khudabakhš*, prodavac šalova iz Lahorea, potrošio je 800 l. na gozbe i darove. Izgledao je i ponašao se kao da taj iznos za njega ne predstavlja ništa, iako, ako bi njegov povjerilac zatražio samo jednu desetinu novca, njegovo bogatstvo bilo bi znakovito ugroženo.

37 Prekrivač ključa načinjen je, poput prekrivača *Makam Ibrahima*, u tri boje, crvenoj, crnoj ili zelenoj. Svilen je, izvezen zlatnim slovima, ispisana je *Bismillah*, ime vladajućeg sultana, "vrećica za ključ Svete Ka'abe, te ajet iz sure *Imranova porodica* (Kur'an, 3). Pravi se, kao i kisva, u *Khurunfišu*, gradu o kojem ćemo kasnije reći više.

38 Isto vrijedi i za Medinu; mnogi vjernici odbijaju ući u Poslanikovu džamiju. Pjesnik kojeg spominjemo dalje u tekstu puno puta je boravio u Medini, ali nikada se nije usudio prići mezaru. Esquire Carver tvrdi da je vidio dvojicu mladih Turaka koji su dobrovoljno pristali oslijepiti se u Mekki čim su ugledali slavu i svetost Poslanikovog mezara.

papuče, *mašice* i istinu, tako da je Toma, nakon što su mu ponudili jabuku poslije koje bi imao jezik koji nije mogao izgovoriti laž, rekao: "*Moj jezik nije moj. Zaludu mi cijenjeni dar nudite! Ja namjeru nemam ni tražiti ni nuditi* (ni kupovati ni prodavati) *na sajmovima i okupljanjima, gdje bih se mogao zateći, a hrabrosti nemam govoriti sa prinčevima i plemićima, niti tražiti milost od lijepe gospe!*"

Među Hindusima sreo sam ljude koji su bili na hodočašću u Dvarki, a koji ipak nisu primili "žig božanstva", jer bi im tada bilo zabranjeno lagati. Povjerljivi sluga jednog prijatelja u Bombaju naivno je neprestalno tvrdio da on nije "obilježen", kao da bi mu taj čin nanio veliku štetu. Ima nešto znakovito tužno u onome što je izrekao: "*Laganje je za Istočnjaka hrana i piće i krov nad njegovom glavom*".

Ka'aba je već bila presvučena kada smo ušli.[39] Prekrivač, međutim, umjesto da bude privezan i osiguran metalnim prstenovima u podnožju *Kuće*, bio je konopcima privezan za njen krov, te je visio sa strana. Bio je blještavo crne boje, a *hizam*, "pojas ili zlatna traka na gornjoj trećini Kuće", kao i *burka* (koprena), bio je zaslijepljujuće sjajan.[40] Porijeklo ovog običaja moglo bi se potražiti u drevnoj praksi obilježavanja crkava njihovom identifikacijom sa djevicama ili nevjestama. Pjesnik Abdu'r-Rahim Bura'i, u jednom od svojih izljeva ushićenja, u riječi je utjelovio ideju: "*Mlada Mekke* (to jest, *Ka'aba*) *razmeće se* (čudesnim) *znacima*", ne precizirajući misli li pri tome na "koprenu", prekrivač ili, pak, na čuvare evnuhe.

Mekkanski Harem prvi je zaodjenuo, iskazujući tako svoje poštovanje i ističući ugled *Kuće*, Tobba Himjerite nakon što je prihvatio judaizam.[41] Paganski Arapi nisu skidali prekrivač: stara i pocijepana kisva prekrivala bi se novom, te je s vremenom težina zaprijetila da sruši građevinu. Od Kusajevog vremena Ka'abu su prekrivali imućni kao znak prestiža, dok je Ebu Rabi'at Mugejra ibn Abdullah, stekavši veliko bogatstvo trgovinom, predložio da se kisva nabavlja naizmjenično, te stoga dobio nadimak *el-Adil*. Poslanik je najviše volio prekrivače od lijepe jemenske tkanine, te je naložio da se troškovi pokrivaju iz Bejtu'l-Mala ili zajedničke riznice, odnosno državne kase. Omer se opredijelio za egipatski lan, te je zapovijedio da se kisva mijenja svake godine, te da se stara, isječena na komade, dijeli hodočasnicima. U vrijeme vladavine Osmana Ka'aba je zaogrtana dva puta godišnje, zimi i ljeti: zimi *kamisom* ili *tobeom* (košuljom) od brokata, sa *izarom* ili koprenom, a ljeti odorom od finog lana. Najprije je za nabavku lana i brokata zadužio Mu'aviju, kasnije je ovaj odlučio da lan zamijeni lijepom jemenskom tkaninom, te zapovijedio Šejbi ibn Osmanu da razgoliti Ka'abu i da njene zidove namiriše halukom. Šejba je staru kisvu podijelio među hodočasnicima, a Abdullah bin Abbas nije se protivio tom činu.[42] Halifa Me'amun (9. stoljeće) zapovijedio je da se Ka'aba presvlači tri puta godišnje. Za vrijeme njegove vladavine Ka'aba je nosila crveni brokat 10. muharrema, fini lan 1. redžeba, a bijeli brokat 1. ševvala. Na koncu su ga obavijestili da su koprena koja se postavljala 10. muharrema i crveni brokat narednog mjeseca preblizu, te da potrebuju zanavljanje 1. ševvala, te je zapovijedio da bude kako je najbolje. Mutevekkil (9. stoljeće), nakon što su ga obavijestili da su kisvu onečistili hodočasnici, najprije je zapovijedio da se načine dvije te da se brokat spusti sve do popločanog prostora oko *Kuće*, a potom je novi prekrivač slao svaka dva mjeseca. U vrijeme hilafeta Abbasida ka'abenski prekrivač počeo je simbolizirati suverenitet nad Hidžazom, koji se prenosio sa Bagdada na Egipat, a potom na Jemen. U Idrzijevo vrijeme (12. stoljeće) kisva je bila načinjena od crne svile, a bagdadske halife su je obnavljali svake godine. Ibn Džubejr piše da je bila zelena i zlatna. Kisva se počela praviti u Egiptu kada je sultan Kalaun (13. stoljeće)[43] saopćio da će porezi dva sela, *Bejsus* i *Sindbus*, biti namijenjeni isključivo za pokrivanje troškova izvanjskog crnog i unutarnjeg crvenog prekrivača Ka'abe, te svih potreba Poslanikovog mezara u Medini. Nakon što je Sveta zemlja pala u ruke Osmanlija, sultan Selim zapovijedio je da kisva bude isključivo crna, a njegov sin sultan Sujeman Zakonodavac (16. stoljeće) za ovu svrhu izdvajao je znakovita sredstva. Kisvu su potom obnavljali sultani po dolasku na vlast. Vehabije su, tokom prve godine svoje vladavine, Ka'abu prekrili crvenom Kisvom od istog materijala od kojeg se izrađuju fini arapski ogrtači (*aba*), a koja se proizvodila u Hasi.

Kisva se sada proizvodi u radionici zvanoj Hurunfiš u *Tumn Bab el-Ša'arijeh* u Kairu. Šije je i veze, nasljedno, porodica po imenu Bejtu's-Sadi, a komad u mome vlasništvu dokazuje da se radi o tkanini načinjenoj od mješavine svile i pamuka. Kisva je načinjena od osam komada, po dva za svaku stranu Ka'abe, pri čemu se ne pokriva *hizam*, široka traka, koja izdaljine izgleda zlatna; postavljena je bijelim

---

[39] Upotreba ženske imenice objašnjena je dalje u tekstu. Nepokrivena, Ka'aba se zove *Urjaneh*, "naga", za razliku od normalnog stanja, *Muhramah* ili "zaogrnuta ihramom". U Burckhardtovo vrijeme *Kuća* je nepokrivena stajala i po 15 dana, a sada se pokrivač mijenja u roku od nekoliko sati.

[40] Zlatom izvezeni prekrivač za vrata Ka'abe učeni zovu *Burka el-Ka'abeh*, "Ka'abenska koprena", a narod *Burka Fatimah*, povezujući je sa Poslanikovom kćerkom.

[41] Piramide su bile, kažu, od vrha do dna pokrivene žutom svilom ili satenom.

[42] Aiša, također, kada je *Šejbeh* predložio da se stara kisva zakopa, kako je nečistoće ne bi dodirnule, rekla mu je da je proda, te da novac podijeli siromasima. Mekanci još uvijek slijede prvu polovinu savjeta, ali zanemaruju drugu. *Kazi Khan* predlaže da se zarada od prodaje uloži u opravke *Kuće*. *Siradžu'l-Vahhadž* strogo zabranjuje, kao grijeh, sječenje, prenošenje, prodaju, kupovinu i stavljanje komada među listove Kur'ana. *Kutbu'd-Din* (od kojega sam posudio ove detalje) uvodi suptilne i kazuističke razlike. U njegovo vrijeme, međutim, *Benu Šejbeh* polagali su pravo na staru, nakon dolaska nove kisve, i priznavano im je to pravo. Oni je, kao svoje vlasništvo, i danas prodaju.

pamučnim platnom i ima pamučne konopce. Nekoć, rekli su mi, Kur'an je bio izvezen ili utkan u platno, sada su izvezeni u samo ajeti: "*Zaista je prvi hram ljudima onaj u Bekki* (*Bekkah*) *podignut*;[44] *blagoslovljen je on i putokaz svjetovima svim!*"; uz još sedam sura, pimenice, *Pećina*, *Merjem*, *Imranova porodica*, *Pokajanje*, *Ta Ha*, *Ya Sin* i *Vlast*. Pismo kojim su ispisani ovaj ajet i sure zove se *tumar* i predstavlja najveće pismo od svih stilova istočnjačke kaligrafije, te je čitljivo sa prilično velike udaljenosti. *Hizam* je traka širine oko dvije stope, koja okružuje Ka'abu na vrdu druge trećina njene visine. Podijeljena je na četiri dijela, koji su potom sašiveni jedan uz drugi. Na prvom i drugom izvezeni su: "Ajet prijestolja" (*Ajetu'l Kursi*), a na trećem i četvrtom titule vladajućeg sultana. Ti natpisi su, kao i *burka* i koprena za vrata, zlatom izvezeni na crvenoj svili, a sve to radi porodica Bejtu's-Sadi. Kada je kisva gotova u Hurunfišu, u povorci se prenosi do Hasenejna (dva Hasana), gdje se pričvršćuje postava, šije i priprema za putovanje u Mekku.

Nakon posjete Ka'abi kući sam se vratio potpuno iscrpljen, te se okupao knom i vrelom vodom, ne bih li ublažio bol od opekotina od sunca po rukama, ramenima i prsima. U kući nije bilo nikoga, svi turski hodočasnici još uvijek su bili na Mini, a Kebira, gospodarica kuće, primila me je sa poštovanja vrijednom pažnjom. Otpratili su me u gornje odaje, u kojoj su zidne obloge od tikovog drveta prekrivene natpisima ispisanim kufskim i drugim pismima, a golemi ćilimi i prostrani divani odisali jednom vrstom otmjenog sjaja. Ova porodica je svakako, vidjela i boljih dana, šerif Ghalib konfiskovao je tri njihove kuće, ali su još uvijek čuvali i vodili računa o dostojanstvu, ne miješajući prošlost i sadašnjost. U "ispisanu sobu", u kojoj je u Mekki živio turski pukovnik, Kebira mi je poslala lulu, kahvu, hladnu vodu i doručak. Osvojio sam njeno srce hvaleći mladog Muhammeda. Kao i sve majke, voljela je svu svoju djecu, pa i tog porodičnog nestaška. Kada se on pojavio i vidio svoju majku da stoji kraj mene, sa koprenom prevučenom samo preko usta, počeo je zakerati nepristojnim insinuacijama. "*Uskoro ćeš sjediti sa muškarcima u istoj sobi!*" reče. "*O, moj sine*", odgovori Kebireh, "*boj se Allaha: tvoja majka je već stara!* I uistinu je i bila, imala je blizu 50 godina. "*A-a-h*", negodovao je mladić, koji je imao, kao što i svi mladići koji su vidjeli svijeta moraju imati ili se makar pretvarati da imaju, malo poštovanja prema suprotnom spolu. Gospođa je razumjela njegovo negodovanje, te se udalji napola se smijući: "*Neka te Allah razočara!*" Uskoro, međutim, vrati se, noseći mi vodu za abdest, a nakon što je čula da nisam zaklao ovcu na Mini, uputi me da se bez odlaganja vratim i obavim i ovaj važan obred.

Netom kad se zrak počeo pomalo hladiti, obukli smo svakodnevnu odjeću, istina malo svečaniju povodom velikog blagdana, te uzjahali naše magarce i vratili se na Minu, a tamo zatekosmo šator pun posjetilaca. 'Ali ibn Jasin, Zemzemi, poslao mi je vrč pun Svete vode, te je donositelj stajao sa strane čekajući svoj dolar. S njim je stajala nekolicina Mekanaca, od kojih je jedan govorio izvanredan perzijski. Posjedali smo i ćaskali gotovo cijeli sat. Kasnije sam od mladog Muhammeda saznao da su me svi, bez iznimke, proglasili adžemijem.

Nakon njihovog odlaska raspravljali smo o kurbanu, koji je tek sunnet, naime, ono što je Poslanik činio.[45] Uglavnom se kurbani kolju odmah nakon prvog bacanja kamenčića, te smo već griješili što smo odgađali obavezu. U ovim okolnostima, a u skladu sa jadnim stanjem moje novčarke, nisam bio u prilici kupiti ovcu, te se zadovoljih

[43] Neki autori spominju zelenu kisvu, vezujući je za ovog vladara. Na njoj su bili izvezeni ajeti iz Kur'ana, "posvjedočenje vjere", te imena nekih Poslanikovih drugova.

[44] Iz *Imranove porodice* (Kur'an, 3). Bekka je "mjesto okupljanja"; odatle se pod tim nazivom podrazumijeva cijela Mekka. Neki autori, međutim, ograničavaju Bekku na dio grada oko Harema.

[45] Oni koji ispuste obred poste 10 dana, 3 tokom sezone hodočašća, a ostalih 7 po povratku kućama.

posmatranjem mojih susjeda. Imali su mnogo problema, osobito velika skupina Indijaca koji su taborovali blizu nas, nastojeći pronaći jeftiniji kurban. Neki su zagovarali da udružimo novac i kupimo mršavijeg vola. Niko osim šerifa i dostojanstvenika nije klao kamile. Hodočasnici su odvodili svoje kurbane do glatke stijene blizu Akabe, ponad koje je stajao mali otvoreni paviljon, čiji su zidovi, crveni od svježe krvi, bili nedvojben dokaz da su šerif i njegovi pomagatelji već počeli obred. Drugi su stajali pred svojim šatorima i, okrećući glave kurbana prema Ka'abi, izgovarali: *Bismillah! Allahu Ekber*.

Mladi Muhammed, podsmjehujući se, skrenu mi pažnju na Indijce, koje je, budući da su blaga rasa, arapski mesar unajmio da obave "krvavi posao", te izazva svu šeik Nurovu ljutnju podrugljivim komentarima o "pilećim srcima" naroda Hinda. Pohvaljenim djelom smatra se darovanje cijelog kurbana, a da se pritom ne okusi ni zalogaj njegovog mesa. Skupine Takrurija sjedili su poput grabljivica oko ovaca i koza, te čim je dat znak, popadoše po životinjama i posjekoše ih tu na licu mjesta. Cijela dolina uskoro se pretvori u nečistu klaonicu, a u mojoj duši pobudiše se ružni predosjećaji budućnosti.

Sparno poslijepodne proveli smo u dolini Mine, koja umnogome podsjeća na vulkansko grotlo, zatvoreni *Aden* primorja. Pred noć povremeni uzdasi *samuma* prestadoše, a umrtvljenim zrakom ponad nas promače golemi purpurni *nimbus*, prepolovljen tankom sivom crtom izmaglice, skotrljavši se sa taifskih brda. Kada mrak napose oglasi znak, većina hodočasnika krenu prema kvadratu ispred džamije na Mini kako bi uživali u vatrometu i topovskoj kanonadi. Ali, tokom spektakla podiže se vjetrovita oluja, čije munje, bljeskajući s kraja na kraj obzora, izblijediše rakete, a grmljavina, višestruko odjekujući brdima, zagluši topove. Naše nade da će pasti kiša padoše u vodu. Samo nekoliko velikih kapi zadobova po pijesku i nestade u žednoj zemlji, sve ostalo bila je samo grmljavina i munje, oblaci pijeska i uskovitlani vjetrovi.

Poglavlje XXXI

Tri dana *sušenja mesa*

Sve je bilo nezanimljivo nakon uzbuđenja Velikog blagdana. Vrućina naredne noći učinila je svaki pokušaj da se odspava i odmori bezuspješnim, a kako je našem malom taboru, na mjestu zloglasnom po pljačkama, trebala straža, većinu vremena proveo sam sjedeći na sjajnoj i svijetloj mjesečini.[46] Nakon ponoći ponovo smo otišli do "šejtana", te, počevši od *Ulaa* ili "prvog stupa", na istočnom kraju Mine, na svaki bacili po sedam kamenčića (ukupno 21) uz ranije opisani obred.

U četvrtak (15. septembra 1853) ustali smo prije zore, te pripremili lagahan doručak u skladu sa napornim penjanjem koje smo očekivali. Nakon polusatnog skakanja sa kamena na kamen stigli smo na mjesto smješteno na nižoj padini Džebelu's-Sabira, sjevernog zida doline Mina. Tu se nalazi Medžerru'l-Kebš, mjesto na koje se dovode ovce, mali, okrečeni kvadrat, podijeljen u dva odjeljka. U prvi se ulazi penjanjem uz nekoliko iskrzanih stepenika na jugoistočnom uglu, koji vode u ograđeni prostor dimenzija 30 sa 50 stopa. U sjeveroistočnom uglu je granitni blok (A) u kojemu duboka "posjekotina", nekoliko inča široka, gotovo cijelu stopu duboka, koja presijeca kamen u obliku noža, označava mjesto na koje je pao Ibrahimov nož nakon što mu je melek Džebrail zabranio da žrtvuje svoga sina Isma'ila. Drugi odjeljak predstavlja malu podzemnu prostoriju (B). U ovoj pećinici poslanik je žrtvovao ovna, te je po ovom mjestu širi prostor dobio ime. Sišli smo niz nekoliko stepenika, te pod stijenom našli ćilime i rogozine za klanjanje, na kojima, u ovaj rani čas, nije bilo previše ljudi. Slijedili smo poslanikov primjer, te klanjali dva rekata namaza u svakom od ograđenih prostora. Nakon uobičajene dove napustili smo mjesto i krenuli prema vrhu brda, nadajući se da ćemo usput vidjeti majmune koji, kažu, još uvijek navraćaju na ovo brdo. Mekanci tvrde da su te životinje nekoć bili Jevreji, koji su pretvoreni u majmune jer su prekršili pravilo šabata lovom.[47] U brdima i planinama oko Arefata i Taifa ima ih mnogo, gdje ih love mješavinom soka mlječike (*asclepias*) i nekog opojnog sredstva i hurmi ili neke druge poslastice. Hidžaski majmuni su *cynocephalusi*, malih primaknutih očiju, gotovo nevidljivih zbog njuške, zelenkasto-smeđeg krzna, dugih prednjih udova i ružičastih zadnjica, boje mesa. Pitomi su, a kažu da su skloni alkoholnim pićima, te da su preko svake mjere naklonjeni ženama. Mes'udi prepričava veliki broj angedota. Prema njemu, ovi majmuni se u Hindu i Činu uglavnom koriste za zaštitu kraljeva od trovanja, tako što im se daje da probaju ili jedu sumnjiva jela. I beduini o njima pričaju brojne priče. Univerzalno se vjeruje da love i ubijaju sokolove tako što izlažu ružičaste dijelove svojih tijela sakrivajući ostatak. Ptice se bacaju na ono što izgleda kao svježe meso i uto budu žive očerupane. Širom cijele Arabije o njima se prepričava jedna stara priča. Nekog trgovca je, dok je bio odsutan, opljačkala skupina ovih majmuna; pocijepali su njegove zavežljaje i bale, te, očarani skarletnom bojom tarbuša, počeli koristiti te odjevne predmete potpuno drukčije od njihove uobičajene upotrebne svrhe. Trgovac je bio očajan, a tada mu je jedan od njegovih robova saopćio da postoji način da se roba popravi. Sjedajući pred čopor kao predvodnik majmunske skupine te, dohvativši jedan tarbuš, činio štošta s njim i na kraju ga bacio. Pripadnici čopora su ga pažljivo oponašali, a sve je okončano pucnjem iz nekog oružja; "pljačkaši" su se razbježali, a roba je dovedena u prihvatljivo stanje i vlasništvo.

Kako nismo vidjeli niti jednog majmuna, vratili smo se u šatore jer je sunce već počelo pržiti, najavljujući grozan dan. Nismo bili u krivu; uz vrućinu, oko nas su se vrzmali rojevi muha, a krvlju umrljana zemlja počela je neugodno mirisati. Ništa se nije pomjeralo osim sokolova i strvinara na nebu: stanovnici zemlje, činilo se, bili su paralizirani vrelinom sa nebesa. Sve vrijeme do sumraka proveo sam ležeći, napola obučen, na ćilimu, pomjerajući se ukrug oko osovine šatora da izbjegnem blještavilo sunca, te posmatrajući moje brojne susjede, kako muške tako i ženske. Indijci su bili osobito ljubazni, punili su mi i pripremali lulu, donosili i nudili svježu vodu, te činili druge slične sitnije usluge. Uzvratio sam im namirnicama, koje su, po cijenama na Mini, ovi ljudi teško mogli priuštiti.

Nakon što je mjesec izašao, mladi Muhammed i ja krenuli smo prema gradu, obavili drugo bacanje kamenčića[48] i posjetili neke kahvane. Dućani su ranije zatvoreni, ali je trgovina na otvorenom trajala sve do ponoći. Ula-

---

[46] Nije preporučeno ovaj obred obavljati rano izjutra, iako obredno pravo zabranjuje bacanje kamenčića poslije zalaska sunca. Skupina žena, međutim, okupila se pred "šejtanima" rano jedanaeste noći (naše desete). Te gospođe, uprkos istočnjačkoj smjernosti koju nalažu koprene, napadale su strance rukama i kamenjem svejednako kao i "šejtane". Stoga je bilo odobreno da muškarci bacaju svoje kamenčiće do sabaha 11. zu'l-hidždže (*zu'l hijjah*).

[47] U različitim dijelovima Arabije prepričavaju se različite priče o ovim životinjama. U Adenu, naprimjer, pretpostavlja se da su to ostaci nepokornog naroda *"Ad*. Zanimljivo je da popularna arapska, kao i perzijska imena, poput *Sa'adan*, *Mejmun*, *Šadi*..., jesu, ustvari, izrazi (vjerovatno *eufemistički*) za "povoljnost".

[48] Obred, kao što će čitatelj primijetiti, šafije obavljaju 10., 11. i 12. zu'l-hidždže. Hanefije "bacanje kamenčića" završavaju 13. Vrijeme se razlikuje od dana do dana, što znakovito utječe na vjersku učinkovitost. Noću 10 (našeg 9), naprimjer, prema nekim autoritetima, ne mogu se bacati kamenčići; drugi to, opet, dopuštaju, nalazeći brojna opravdanja. Između zore i svitanja je mekruh ili pokuđeno. Između svitanja i zalaska sunca je sunnet, te stoga i najbolje. Od podneva do zalaska sunca je *mubah* ili "dopušteno": isto vrijedi za noć, ako postoji razlog. Jedanaestog i 12. zu'l-hidždže bacanje je zabranjeno od zalaska do izlaska sunca. Sunnet je od podneva do zalaska sunca, a dopušteno u ostala doba dana. Broj kamenčića koji bacaju šafije je 49 i to: 7 desetog, 7 na svaki stup (ukupno 21) 11. i isto tako 12. zu'l-hidždže. Hanefije bacaju 21 kamenčić i 13., što ukupan broj podiže na 70. Prvih 7 kamenčića moraju se prikupiti na Muzdelifi, ostali mogu biti iz doline Mine, ali svi moraju biti oprani 7 puta prije bacanja. Baca-

zili smo u kuće brojnih poznanika, koji su dozivali moga druga, te bivali gostoljubivo dočekani lulom i kahvom. Prvo pitanje uvijek je bilo: "*Ko je ovaj hodočasnik?*" a odgovor: "*Afganistanac*", povlačio je nova o jeziku moje zemlje, koji više nisam govorio. No, to nije bilo ništa čudno: mnogi Afganistanci koji žive u Indiji ne znaju ni riječ paštua, pa čak ni mnogi stanovnici gradova u pograničnom području nisu bili baš na "ti" sa svojim jezikom. Mekanci su, posljedično, zbog brojnih i intenzivnih kontakata sa strancima, te zbog čestih putovanja, bili izvanredni lingvisti. Arapski su govorili zapanjujuće dobro, a govorljivošću su nadmašivali većinu naroda. Perzijski, turski i *hindustani* znali su gotovo svi, a mutavvifi, koji su vrijeme provodili sa hodočasnicima svih rasa, vrlo brzo su postajali majstori govornici na mnogim jezicima.

Vraćajući se kući, na jedno mjesto nas je privuklo pljeskanje rukama[49] i glasna pjesma. Zatekli smo skupinu beduina okupljenih oko manje skupine zabavljene omiljenom razonodom plesom. Izvedba je bila krajnje divljačka, prije podsjećajući na geganje medvjeda nego na bilo šta prefinjenije. Posmatrači su pjevali zajedno sa plesačima beskonačno dugačke pjesme, uobičajeno, jednostavne melodije, a kako su Istočnjaci rođeni sluhisti, sve je zvučalo prilično skladno. Činilo se da je refren "*La Yayha! La Yayha!*", što nikako nisam mogao prevesti, a ostatak pjesme bio je znakovito smisleniji. Naprimjer: "*U vrijeme Velikog Blagdana na Mini vidio sam moga Gospodara. Mi smo stranci među vama, pa imajte milosti prema nama!*"

Ovaj stih vjerovatno je, poput djetinjastih pokušaja nekih savremenih i europskih pjesnika, imao neočigledno i mističko značenje, koje će biti otkriveno kada Arapi nauče pisati oglede o svojim rimama. Ples, zvani *rufayah*,

protivio se sadržini pjesme. Plesači su podizali ruke u zrak, mahali bodežima, pištoljima i nekim drugim malim oružjem. Zajedno su poskakivali, na jednoj ili obje noge, povremeno prepuštajući se smionim skokovima. Posmatrači su pljeskanjem dlanovima u cijeli prizor unosili više života. Bio je to, rekli su mi, njihov osobiti ratnički ples. Imali su, naravno, i druge, koje nisam imao priliku vidjeti svojim očima. Beduini Hidžaza, za razliku od Somalijaca i drugih afričkih rasa, nikada ne miješaju spolove: djevojke mogu plesati napose, ali bila bi neviđena sramota da zaplešu u društvu muškaraca.

Nakon toliko uzbuđenja krenuli smo na počinak i zaspali zdravim snom.

U petak, 12. zu'l-hidždže, pojavile su se kamile, po pravilu, rano izjutra, a malo kasnije bile su i natovarene. Bili smo nestrpljivi da se vratimo u Mekku na vrijeme za hutbu, a ja sam jedva čekao da udahnem drukčiji zrak od onoga na Mini.

Doslovno, zemlja zaudara; pet ili šest hiljada životinja zaklano je i isječeno na komade. Čitatelju ostavljam da zamisli ostalo. Moguće loše utjecaje i posljedice bilo bi lahko izbjeći izgradnjom klaonica ili, još lakše, kopanjem dugačkih kanala, te zapoviješću hodočasnicima, pod prijetnjom kaznom, da svoje kurbane kolju na jednom mjestu. Nažalost, njihovo poimanje islama protivilo se predostrožnostima koje je nalagao zdrav razum, *inšallah* i *kismet* moraju ustupiti mjesto prevenciji i liječenju. A u Mekki, u "glavnom štabu vjere", pustošeći napad kolere "dobrodošao" je više nego neskriveno i otvoreno nepokoravanje žurenjem u susret proviđenju i glupavim suprotstavljanjem neizbježnoj sudbini.

Jašući kamile, na čelu sa Mes'udom, ušli smo na Minu sa istočne strane, te iz nosiljke baciti preostale kamenčiće. Odatle sam mogao vidjeti red dućana, te, kako sam naveden da pomislim da se radi o velikoj trgovini, bio sam nemalo iznenađen zatekavši samo nadstrešnice od rogozine i šupe, u kojima su se prodavale uglavnom samo namirnice. Izlaz sa Mine bio je prenatrpan jer su se mnogi, poput nas, nastojali skloniti od uzavrele gomile oko stupova. Ne mogu a da sa žaljenjem ne pomislim na one koje vjerski obziri obavezuju da još dan i po provedu na ovom mjestu.

Nakon dolaska u Mekku okupali smo se, a kako se podne približavalo, tako krenusmo prema Haremu da čujemo hutbu. Silazeći niz ulicu sa nadstrešnicama ispod Babu'l-Zijadeh, zastao sam zatečen prizorom koji se odvijao prema mnom. Golemi četverougao bio je prepun ljudi koji su sjedi-

jući, hanefije se nastoje približiti stupu, ako je moguće, stajati nadohvat od njega. Šafije mogu stajati podalje, ali nikako dalje od pet lakata.

[49] Ovdje to zovu *safk*. Spominje ga Herodotus, a prakticiraju ga gotovo svi istočni narodi. Beduini ponekad, iako rijetko, koriste tablu ili doboš. Ipak, u pardama ili "muzičkim načinima Istoka" hidžaski je u istoj ravni sa isfahanskim i iračkim. Južna Arabija nikada nije bila poznata po čuvenim muzičarima, za razliku od naroda sa obala Tigrisa, kojima dugujemo zahvalnost za izum, osim kastanjeta i čembala, gitare, bubnja te *lutnje*, "praoca savremene harfe". Lutnja je, ustvari, iskvareno arapsko *el-'Ud*, odakle *liuto* i *luth*, te *lute*.

li u redovima, sa svih strana okrenuti prema središnjoj kuli: slikovitost boja njihove odjeće ne može se uporediti ni sa čim drugo osim sa baščom najljepšeg rascvjetalog cvijeća, a takvo mnoštvo detalja na jednom mjestu zasigurno nije moguće vidjeti nigdje drugo na cijelom svijetu. Žene, sumorna i mračna skupina, sjedile su na mjestu rezerviranom za njih. Paša je stajao na krovu ponad Zemzema, okružen stražom u uniformama regularne vojske. Tamo gdje je sjedila ulema gužva je bila veća, a na najistaknutijim mjestima nije se moglo vidjeti ništa drugo osim glava i ramena. Čini se da se ništa i niko nije pomjerao osim nekoliko derviša koji su sa tespihima u rukama postrance išli između redova vjernika i primali netražene milodare. Usred mase, ponad nje na visokom, istaknutom minberu, čija se pozlata presijavala na suncu kao da je u plamenu, sjedio je hatib, stariji čovjek, snježnobijele brade. Pokrivka za glavu podsjećala je na tajlasan[50] prebačen preko turbana, koji je bio bijel kao i njegova odjeća,[51] a kratki štap pridržavao je u lijevoj ruci.[52] Uto ustade, prebaci štap u desnu ruku, izgovori nekoliko nerazumljivih riječi[53] i ponovo sjede na jedan od nižih stepenika, dok je *mujezin*, sa podnožja minbera, proučio ezan. Potom starac ponovo ustade i poče govoriti. Dok je govorio, posvuda je vladala potpuna tišina. Tek jedno *Amin*! začu se iz mase potkraj jedne od njegovih dužih rečenica. Na koncu, potkraj govora, svaku treću ili četvrtu riječ koju je izgovorio pratilo je jednoglasno *Amin*! svih prisutnih.

Vidio sam vjerske svečanosti u mnogim zemljama i religijama, ali nikada i nigdje tako ozbiljnu, dostojanstvenu i impresivnu kao ovu.

Poglavlje XXXII

Život u Mekki i *umra* ili malo hodočašće

Nekoliko preostalih dana u Mekki proveo sam prilično ugodno. Omer-efendija redovno me posjećivao, te sređivao okolnosti da mi se tajno pridruži na putovanju prema Kairu. Raspitao sam se kod Muhammeda Šikliba, koji se, nakon što je propustio prijevoz od Sueca do Dždde, potpuno neočekivano pojavio na Mini te stigavši u Mekku taman na vrijeme da obavi hodočašće, o mogućnostima da krenem prema Istoku. Obrve iskrenog momka podizale su se dok su gotovo dotakle njegov turban, te povika, gromoglasno: "*Vallah*, *efendi*, ti si potpuno lud." Svakoga dana donosio mi je vijesti o različitim karavanima. Beduini Hidžaza su, rekao je, pred vrijenjem na vijesti o svetom ratu, prilici da lahko dođu do novca, te glasinama o sukobu između *šerifa* i paše, već su govorili i o napadu na Dždeddu. Šeik Mes'uda, kamilar, sa kojim sam se rastao na najbolji mogući način, sasvim ozbiljno me savjetovao da nekoliko narednih mjeseci provedem u Mekki prije nego odlučim krenuti prema Sana'i. I neki drugi ljudi su mi savjetovali potpuno isto. U najkraćem, vidio sam da mi se zvijezde nimalo ne poklapaju, te sam riješio sačekati njihov povoljniji raspored da bih se vratio u Egipat.

Turski pukovnik i ja sprijateljili smo se onoliko koliko se dva čovjeka koji ignoriraju jedan drugoga mogu sprijateljiti. On se okoristio nekim preporukama, ali, poput svih njegovih sunarodnjaka, bio je nestrpljiv da napusti Mekku.[54] Dok je hodočašće u toku, govorili su, *no mal de pays* ne predstavlja im problem, ali, uzbuđenje je prošlo i nisu mogli misliti ni na šta drugo osim svojih žena i djece. Izdužena lica i pogledi odlutali u daljinu svjedočili su o njihovoj nostalgiji. Konačno, kuća je postala prizorište posvemašnjih priprema za putovanje. Plave porculanske posude i opletene boce pune *Zemzema* pojavile su se u podnožju stupova, a hodočasnici su bili zabavljeni lovom na uspomene iz Mekke: planovi grada i kraja, češljevi, mehlemi, kna, štapići *misvaka*, alojino drvo, tirkiz, koralji, te sedefni tespihi, komadići kisve i finih *aba* ili ogrtača od kamilje dlake. Uz stepenice se nije bilo sigurno penjati bez vikanja "*Tarik*" (Prolaz!) na svakom stepeniku, zbog rizika od suočavanja sa nekim uzbuđenim ili uzrujanim licem. Donji sprat bio je pretrpan prodavačima namirnica, a glavna tema razgovora bila je, čini se, mogućnost ukrcavanja na parobrod od Dždde prema Suecu.

Iznuren prepirkama i zadirkivanjima, koje u donjim odajama nikako nisu prestajale, uvjerio sam moje ljubazne domaćice, uprkos protivljenju njenog mrzovoljnog "kostura od brata", da makar djelimično raščisti malu ostavu na prvom spratu, te da mi je prepusti između 10 sati izjutra i 4 poslijepodne. Preko dana odjeća je u Mekki nepodnošljiva. Grad je toliko zbijen brdima da je u ulice teško prodirao čak i svedokučivi *samum*. Vrelina koju su stijene samo pojačavale bila je užasna, a normalno ozračje istočnjačkog grada izazivalo je tjelesnu malaksalost i umnu razdražljivost. Kuće su bile neuobičajeno jake i čvrsto građene, zasigurno zamišljene da i u najtoplijim danima pruže neku vrstu

[50] Tajlasan je mahrama prebačena preko glave, sa jednim krajem pod bradom, pa prebačena preko lijevog ramena.

[51] Do Ibn Džubejrovog vremena *hatib* je bio obučen u crno od glave do pete, a dvojica *mujezina* držala su crne zastave sa obje strane minbera, provučene kroz prstene na minberu i oslonjene na njegov prvi stepenik.

[52] Primjećuje da *hatibi* nikada nisu držali drveni mač osim u zemljama koje su muslimani preoteli od nevjernika. Burckhardt preciznije tvrdi da taj običaj pripada vremenu ranog islama, kada su *hatibi* morali biti spremni na sva iznenađenja. A svi autori koji, poput Ibn Džubejra, opisuju obrede u Mekki spominju mač ili štap. Radoznali čitatelj će konsultirati najpouzdanije muslimanske autore i putopisce, čak i površni pregled stranica pokazat će da su se nekoć ovakvi govori znakovito razlikovali i bili su mnogo ceremonijalniji od savremenih hutbi.

[53] Riječi su: *Mir neka je na vas! I milost Allahova i Njegovi blagoslovi!*

[54] Ne više od jedne četvrtine hodočasnika koji dođu na Arefat idu u Medinu: troškovi, teškoće i opasnosti na putovanju razlozi su tako malog broja. Teološki džaiz je ili prihvatljivo početi sa posjetom Poslanikovom mezaru. Ali, oni koji obavljaju hadždžetu'l islam radije prvo obavljaju hodočašće.

hlada i ugodnijeg ozračja: sada su se pretvorile u pećnice.[55] Navikao sam povući se u osamu odmah nakon kasnog doručka u malu sobu na spratu, poprskati je vodom, te leći na pod. U tih nekoliko dragocjenih trenutaka intime zapisivao sam zabilješke, uvijek jednim okom pogledajući vrata.

Povremeno bi me ometali pacijenti, ali liječnici su znakovito manje popularni u Hidžazu nego u Egiptu. Ljudi, budući da su bili puno zdraviji, manje su vjerovali lijekovima: šeik Mes'ud i njegov sin nikada u svome životu nisu okusili ništa ljekovitije od zelenih hurmi i kamiljeg mlijeka. Povremeno, crne ropkinje ulazile su u sobu, pitajući da li hodočasnik želi lulu ili šolju kahve. Najčešći posjetitelj bio je Abdullah, Kebirin najstariji sin. Ovaj premelanholični tip priključio se našem karavanu u Hamri, na putu prema Jambu'u, bio s nama u Medini, živio tamo, a u Mekku je doputovao sa sirijskim karavanom; ipak, više nego često dolazio je posjetiti mene ili svoga mlađeg brata, mladog Muhammeda. Nakon što sam mu pristojno prebacio za ova ometanja, rekao je da će se ubuduće ponašati tako "da više nikada ne posjeti stranca ukoliko ne bude pozvan". Ovaj čovjek bio je pravi primjerak idealnog saudavija (melanholika), umom, manirima i izvanjskim izgledom, ona vrsta ličnosti koja je u svakom domaćinstvu na Istoku dobrodošla gotovo jednako kao idioti na Zapadu. Često sam bio primoran svoje jelo podijeliti s njim, jer je njegova majka krajnje djetinjasto i sa puno poštovanja preklinjala da mu se doručak ne poslužuje dva sata nakon predviđenog vremena, a večeru da mu posluže 40 minuta prije nego ostalim ukućanima. Često sam, također, morao obuzdavati, na najljubazniji i najpristojniji način, Kebirin plahoviti jezik. Tako smo Abdullah i ja, na izvjestan način, postali prijatelji. On mi je nabavljao sitnice koje sam od njega tražio i nikada nije propuštao priliku provesti sate i sate u mojoj sobi, saopćavajući mi najrazličitije informacije o zemlji, osuđujući nepostojanost i slabost morala Mekanaca, žaleći se da su u ovim zlim vremenima njegovi sunarodnjaci prokockali svoje slavno ime u Kairu i Konstantinopolju. Njegova ljubopitljivost o Engleskoj i Indiji nije imala granica, a ja sam je zadovoljavao hvaleći, kao što bi svaki musliman učinio, njihova respektivna državna uređenja, njihovu nepristrasnu pravičnost i njihovu "dobru zvijezdu". Potom bi se raspitivao za istinitost priče koja se naširoko prepričavala u svim zemljama Mediterana i Crvenog mora: Englezi su, kažu, poslali izaslanstvo Poslaniku, s namjerom da se raspitaju za njegova učenja, te da zamole i izričito zatraže da im se kao učitelj vjere pošalje Halid ibn Velid.[56] Nažalost, izaslanici su stigli prekasno, Poslanikova duša već je uzdignuta u džennet. Na koncu, *Ingreez* su, jer utemeljitelj nove vjere više nije bio tu, odbili odbaciti svoju staru vjeru, ali su svoje odbijanje propratili izrazima beskrajne tuge i žalosti, te je to jedan od razloga zbog kojih mnogi muslimani u Berberiji i drugim zemljama Engleze smatraju jednim od "naroda Knjige", te su im prilično naklonjeni. Što se tiče Poslanikove predaje koja govori o padu njegovoga rodnog mjesta, te da će "mršavi Habeši (Abisinci) razoriti Ka'abu ", rekli su mi da će potkraj vremena iz Afrike navali-

[55] Nisam se upuštao u opširnije opisivanje grada Mekke: 'Ali-beg i Burckhardt rekli su sve što je bilo vrijedno spomena. Iako je porijeklo Bejtullaha izgubljeno u magli prošlosti, grad je usporedivo savremeno mjesto, koje ga je oko 450. godine (*A.D.*) izgradio *Kusaj* i Kurejši. Ima između 30.000 i 45.000 stanovnika, sa smještajnim kapacitetima za najmanje još toliko. Kuće su izgrađene od cigle, granita te pješčenjaka sa obližnjih brda. Smješten je u vjetrovitoj dolini, na malom platou, napola "ispod *ghauta*". Nije duži od dvije i po milje od *Mab'deha* (na sjeveru) do planine *Džijad* na jugu, najširi je, tri četvrtine milje između *Ebu Kubejsa* na istoku, čiji je zapadni obronak najgušće naseljen, i *Džebel Hindi* na zapadu. U sredini grada, na križanju ovih zamišljenih linija nalazi se Ka'aba. Žao mi je što nisam u prilici čitateljima ponuditi skicu grada ili Velikog Harema. Stranac koji bi želio načiniti takvu skicu morao bi grad posjetiti izvan sezone hodočašća, te iznajmiti sobu koja gleda na Harem. Neko će to jednom morati uraditi, jer popularne skice (uglavnom D'Ohssonove) su potpuno netačne. Ka'aba je uvijek zamisliva građevina, ali Mekka koja je predstavljena Europljanima ništa više nije *Mekka* nego što su to Kairo ili Bombaj.

[56] Zanimljivo je da Afganistanci tvrde da su ovi plemenitaši Kurejšija njihovi sunarodnjaci. Onom prilikom kada je Halid ibn Velid progovorio svojim maternjim jezikom (Paštu ili *Afghani*), Poslanik je rekao da je to, osobito njegov dijalekat – jezik prokletnika. Kako se čini da je Halid imao nešto protiv, te da je često pokazivao znake neposlušnosti, Poslanik ga je umirio riječima: "*Ghashe linda raora*", to jest, "*Dodaj mi moj luk i strijele*", na Halidovom maternjem jeziku. (Dr. Dorn, *Chrestomathy of the Pushtu or Afghan Language*. Trans. Bombay As. Society, 1848)

ti toliko mnoštvo ljudi da će se između Dždedde i Mekke kamen moći prenositi predajom iz ruke u ruku. Za potonji poduhvat, izračunao sam, bilo bi dovoljno 66.000 ljudi, budući je razdaljina između ova dva grada samo 44 milje, ali stanovnici Arabije smatraju da se radi o teško nabrojivom mnoštvu ljudi. Neki pobožni muslimani nadaju se da je obnovom Ka'abe od strane Abdullaha ibn Zubejra ova predaja ispunjena, ali narodno vjerovanje još uvijek je naklonjenije tvrdnji da je ovaj neželjeni događaj još uvijek u "materici vremena". U prethodnom tomu ove knjige spomenuo sam nekoliko sličnih predviđanja i nagovještaja koji ne daju mira muslimanima širom svijeta; kršćanin, uvijek spreman na propagiranje vlastitog vjerovanja i religije, mogao bi u ovim riječima pronaći nekoliko potvrda za proročanstva u koja i sam vjeruje.[57]

Kasnije, poslijepodne, ustajao sam, uzimao abdest i kretao prema Haremu ili besciljno šetao bazarom do sumraka. Čim bi pao mrak, bilo je poželjno vratiti se kući i pripremiti se za večeru.

Nakon jela neko vrijeme provodio bih sjedeći napolju, pred kapijom, s velikim dostojanstvom na stolici od crnog drveta bez naslona, za koju se u ovoj kući tradicionalno vjerovalo da je tu ostavio jedan od prinčeva iz Delhija, pušeći šišu i ispijajući šolje jakog zelenog čaja sa kriškom limuna, što se pokazalo dobrom zamjenom za mlijeko. U to doba dana sjedenje pred kapijom bilo je nalik posjeti pozorištu, ali su riječi koje su glumci izgovarali bile malo preslobodne za širu publiku. Nakon što bi se spustila noć, vraćao sam se u Harema ili sam ulazio u kuću na počinak. Omiljeno mjesto na kojem smo spavali bio je ravni krov kuće, pod svakim krevetom stajala posuda s vodom, kao što je to i uobičajeno u ovim krajevima, svi su spavali na a ne u krevetu.

U Mekki sam boravio prilično kratko te, uobičajeno za putnike i putopisce, nisam imao priliku vidjeti najbolje primjerke stanovništva. Stanovnici su mi se činili civiliziranijim i opasnijim od Medinjana. Često su odlazili od kuća, "domova, gdje malo iskustva ima" i *qui multum peregrinatur, raro sanctificatur* i stjecali znanja širom svijeta, te postajali, da Bog oprosti, zloćudi ljudi. *Tuf v'esaa, v'aamilu'l-seba*, "obilazak i trčanje" (između Safe i Merve) i činjenje sedam (smrtnih grijeha) za njih je ironično bilo isto; odatle vjerovatno i popularno *el-haram f'il Haramejn*, "zlo (boravi) u dva sveta grada"; stoga ne čudi da je opća užurbanost bila vidljiva na svakom koraku.[58] Hodočasnicima je zabranjeno ili se u najmanjem odvraćaju od boravka i dužeg zadržavanja u Mekki nakon obavljenog hodočašća, a u tome počiva velika mudrost; za navalom osjećaja i emocija slijedi izvjesna reakcija, tako da za prvim dojmovima nakon susreta sa Allahovom kućom, nakon nekoliko mjeseci, osjećaj blijedi i iščezava, te prelazi u nezainteresiranost ili čak nešto gore.

U Mekki je, međutim, bilo malo toga što bi "upadalo u oči", kao što kod nekih naroda na dalekom Zapadu kažu da "sloj pepela prekriva vatru", odnosno "ruda je od pogleda skrivena busenovima trave". Tek lutajući sjevernim predgrađima, moguće je vidjeti stanovnike grada svijetlije puti i prefinjenijih udova, goleme, nezaglađene turbane i egipatske vunene ogrtače, koji su napose bili krinka i služili su kao krinka. Žestoka pića se više ne prodaju kao u Burckhardtovo vrijeme,[59] a neki Arnauti, vojnici i oficiri, uvjeravali su me da im je sada nevjerovatno teško prokrijumčariti rakiju (*araki*) iz Dždedde do Mekke.

Mekanci su tamnoputiji od Medinjana. Ljudi to objašnjavaju vrelinom klime. Meni se ipak čini da doprinos tenu prije treba pripisati većem broju crnih ropkinja; *Galle*, Svahilijke, Somalijke i Abesinjanke ukrcavaju se na brodove u Suakinu, Zejli, Tadžurri i Berberi, u hiljadama prevoze do Dždedde, gdje stanovnici Mekke od svake skupine za sebe odabiru po nekoliko. Odatle se prevoze dalje prema sjeveru, mala skupina se odvaja za Medinu, a glavnina odlazi prema Egiptu i Turskoj.

Većina Mekanaca ima crne prilježnice, a kao što smo već rekli, ni šerifov ten nije daleko od potpuno crnog. U cijelom gradu nisam vidio nijednog naočitog muškarca, iako mi je nekolicina žena oduzela dah svojom ljepotom. Muški profil je izdužen i koščat, malih čela i gotovo kupastih glava. U većini porodica muška djeca se, nakon što napune 40 dana, odnose do Ka'abe gdje se učini *dova*, a potom se vraćaju kućama, gdje berber britvom povlači tri naporede linije (posjekotine) na mesnatom dijelu oba obraza, od vanjskog ugla očiju gotovo do usta. Ovi mašali, kako ih ovdje zovu,[60] vjerovatno su skorašnjeg datuma: stanovnici grada tvrde da ovaj običaj njihovi preci niti su poznavali niti su primjenjivali. U iskušenju sam običaj pripisati drevnoj starini, te nikako drukčije nego paganskom počelu jer u islamu ničega ni sličnog nema, iako ga, kažem, većina stanovnika Mekke pri-

[57] Ne treba imati proročanske moći da bi se predvidio dan kada će nas politička potreba prisiliti da zauzmemo (osvojimo) izvorište islama.

[58] Dobra djela učinjena u Mekki nagrađuju se 100.000 puta. Ipak, nije velika sreća živjeti tu. Omer nas obavještava da se loša i zla djela kažnjavaju u jednakom omjeru, a najmanje 70 puta.

[59] Moji su prethodnici grad posjetili kada je egipatska vojska pod zapovjedništvom Muhammeda 'Alija, držala grad.

[60] Ovaj čin naziva se *tašrit* ili "zasjecanje". I tijelo se obilježava, ali manjim posjekotinama, tako da dječija tijela ogreznu u krvi. 'Alibeg je od nekih Mekanaca saznao da posjekotine po licu služe kao *venesekcija*, drugi opet tvrde da su to znaci robovanja Allahovoj kući. On muške posjekotine, kao i žensko tetoviranje, smatra *koketerijom*. Građani su mi rekli da je običaj potekao iz potrebe da se djeca zaštite od kidnapiranja od strane Perzijanaca, te da se obdržava kao znak Svetog grada. Ali, široka primjena ukazuje na znakovito ranije porijeklo. Poslanik je izričito zabranio označavanje tijela ožiljcima. Ovi "znaci ljepote" uobičajeni su među narodima koji žive u područjima zapadno od Crvenog mora. I Berberi gornjeg Egipta svoja lica ukrašavaju ožiljcima poput Mekanaca. Abesinci se ožiljcima "ukrašavaju" iz čisto modnih pobuda. Posječene obraze vidio sam i kod Galla. Neke rase Svahilija prave male posjekotine oko glave, te, da ne navodimo više primjera, neki Somalijci prave grozne posjekotine na svojoj koži boje čokolade.

mjenjuje uprkos znakovitom protivljenju uleme. Stasom Mekanci su pomalo grubi, neotesani i limfatični. "Smiješna mršavost muškaraca", kako je opisuje 'Ali-beg, čuva se samo u ostacima iz prošlog stoljeća. Mladi Mekanci su čvrsti ljudi atletske građe, ali u srednjem dobu kada muškarac vehne i svija se čini se da počinju gubiti i na korpulentnosti.

Mekanac je neumjeren rasipnik, svoju imovinu i bogatstvo, lahko stečene, slabo cijeni. Plata, izdržavanje, podstrijeci, darovi i *ikram*, ovdje kao i u Medini, stanovnicima grada osiguravaju opskrbu bez rada i znakovitu bezbrižnost. Kod njega (Mekanca) sve ima prenapućenu cijenu, brak, vjerski obredi i kućni troškovi. Njegova kuća je luksuzno namještena, zabave i gozbe su više nego česte, a najveći račun na kraju godine ispostavi se za potrepštine njegovih žena i supruga. Uobičajena je praksa gotovo svih stanovnika Mekke da u sezoni hadždža, radi troškova hodočašća, padaju u ruke lihvara (*usurer*); ako im se sreća nasmiješi, dočepat će se kože jednog ili više bogatih hadžija, a ako, pak, ne, cijeli život će osjećati posljedice kamata koje iznose do 50 odsto, čije su sve jednostavnije i složenije forme jednako bliske i poznate prepredenim serrefima (mjenjačima novca).

Najneprijatnija osobitost Mekanaca je njihova oholost i surovost, kako u ponašanju tako i u jeziku. Smatrajući se samom elitom među svim stanovnicima Zemlje, oni s krajnjom i najneugodnijom jetkošću uvredama dočekuju i najmanju sitnicu o gradu i njegovim stanovnicima, a koja se njima ne svidi. Ohole se i hvastaju svojim svetim porijeklom, svojim uspjehom u izgonu nevjernika, svojim strogim postovima, učenošću svojih ljudi, te ponad svega čistotom jezika. Ustvari, njihova oholost pokazuje se u svakom trenutku svakoga dana, ali nijedan od tih ponosnih ljudi ne čini se da je bio preponosan i za nečiste poslove. Moj prethodnik ne primjećuje njihovu skarednost: on im, čini se, čak ukazuje određeno poštovanje u ovom smislu. Ako je on upravu, onda se generacija koju sam ja upoznao potpuno iskvarila. Mekanci koje sam ja vidio učinili su mi se drukčijim, čak i na ovom punokrvnom Istoku, nadmoćnom kvalitetom svoga jezika. Uvrede i psovke su se unekoliko tolerirale na ulici, ali su u kućama bile nedopustive. To su primijetili i turski hodočasnici, ali i oni su bili isuviše ponosni da bi to izgovorili.

Mladi Muhammed i jedan od njegovih visokih rođaka na koncu su uspjeli preći sve granice moje strpljivosti. Grozno su psovali i grdili jedan drugoga jednoga ranog jutra na kućnim vratima, tako da nisam mogao otšutjeti, nego sam ih otvoreno ukorio: "*U mojoj zemlji* (*Afghanistanu*) *mi smatramo da je ovo vrijeme za namaz, doba lijepih i dobrih misli, kada se čovjek sjeća i spominje Allaha; čak ni kafiri ne počinju dan psovkama i uvredama*." Ljudi koji su stajali sa strane odobriše i pozdraviše moj gest, a ni prekršitelji nisu mogli a da ne kažu: "*Istinu si rekao, o efendi!*" U tom trenutku posmatrači, kao i obično, počeše popravljati sistuaciju. "*Vidite", rekoše, "ovaj Sulejmani gospodin nije sin Svetog grada, a ipak vam je održao lekciju, vama djeci Poslanikovoj! Pokajte se i bojte se Allaha!*" Odgovoriše: "*Doista se kajemo, a Allah je Oprostitelj i Milostiv*"; šutili su otprilike jedan sat, a potom su nastavili vrijeđati jedan drugoga gore nego prije. Ipak, ovaj primjer dobar je pokazatelj karaktera Mekanaca, otvorenog razumnim i razumskim primjedbama i raspravama, koji je u stanju priznati pogrešku te neustrajavanje u činjenju pogreški, čime se odlikuju grešnici i prekršitelji neosjetljivijih rasa. Poput naroda južne Europe, Semiti su osjetljivi na šalu: iako ozbiljni i promišljeni, nipošto se ne smije pretpostaviti da im nedostaje smisla za ono što mi nazivamo humor, a ozbiljnost njihovoga govora i riječi u znakovitoj i zapanjujućoj je suprotnosti sa njihovim zamislima. Osobito se ističu u *servantesovskoj* umješnosti, duhu, kojim su, kaže Sterne, "zaogrnute male teme golemim riječima". U Poslanikovo vrijeme šale su itekako bile prisutne, ponekad pomalo surove, kao u slučaju starice koja je žudila za džennetom. Osobine, poštovanja vrijedne, kod svih Mekanaca je njihova srčanost, njihova dobrodušnost, njihova muževna uglađenost i pristojnost, njihov revnosni i vatreni osjećaj za čast i dostojanstvo, njihova privrženost porodici, njihovo nešto što bi se moglo nazvati patriotizmom i njihovo opće znanje: primjedba o "krajnjem neznanju" koju Burckhardt spočitava stanovnicima Svetog grada odavno ne stoji, ako je ikada i stajala. Mračnu polovinu slike čine oholost, netrpeljivost, nevjerovanje, pohlepa, nećudoređe i rasipništvo.

O suštini obreda hodočašća jedva da mogu nešto reći. Moguće da je istina da su ka'abenski obredi lišeni bilo kakvih idolopokloničkih tendencija, još uvijek začudnim ogrtačem ili prekrivačem zaodijeva živi islamski teizam. Ali, koji je to narod, bilo na Zapadu ili Istoku, bio u stanju svoje obrede lišiti sumnjivih primjesa negdašnjeg idolopoklonstva? Šta su engleske imele, irska bdijenja, bretanjski oprost, karnevali i tome slično? Daleko je bolje mekansko hodočašće posmatrati u svjetlu nekadašnjeg zla premetnutog u golemo dobro, nego isprazno filozofirati o začudnosti njegovih obreda, te grubo pogrješiti smatrajući ih beznačajnim. Čak i beduini obilaze Ka'abu utvrđujući svoje neprefinjeno vjerovanje zrelim razmišljanjem da korača stopama *Allahovog prijatelja*.

Na Arefatu dobar musliman *ibadeti* oponašajući Allahovog Čistog (Adem), a bacajući kamenje i proklinjući tri mala stupa koji predstavljaju mjesta pojave zakletog neprijatelja, materijalizam djela i čina osjećaja koji ga prati daruje svu snagu i izdržljivost stvarnosti. Nadnaravni agensi hodočašća pažljivo su i ravnomjerno raspoređeni. Meleki koji vraćaju kamenčiće sa Mine na Muzdelifu, nebeski skup čija krila uzrokuju podizanje i lepršanje ka'abenskog prekrivača, te tajanstvena popuna manjkavosti tokom govora na Arefatu - sve spada u kategoriju duhovnih stvorenja koja se, nevidljiva, kreću Zemljom, poetski ali nikako u suprotnosti sa vjerskim uvjerenjima bilo koje religije na zemlji.

Mekancima se, istina, može prigovoriti njihovo otvoreno štovanje "nekih drugih božanstava" i to u vrijeme i na mjestima koja su po svemu najsvetija i najpoštovanija, ali to na hodočasnike ne ostavlja drugi dojam osim jednako otvorenog gađenja i neskrivenog prijekora. Ovdje, međutim, ne vidimo nikakve glupave prevare i obmane u vidu nebeskih vatri izazvanih fosfornim šibicama, niti se dvije suparničke crkve na smrt bore zubima i noktima, potrebujući savremeničko posredovanje nevjernika radi uspostave i očuvanja reda. Ovdje ne vidimo uglađene postarije dame koje zure kroz i preko svojih naočara, niti bilo šta od onoga što savremena Crkva podrazumijeva, ni potporu iscrpljenoj prirodi sakrivenim sendvičem, niti nosanje psića sa pelenama koji su, prečesto, preglasni i ni po koju cijenu neće ušutjeti, niti guranje i jurcanje da bi se čula teatralna muzika, bez obzira na stariju damu koja je, u ovakvim prilikama uvijek ima makar jedna takva, oborena na tlo i izgažena nogama nesmotrene rulje. Ako su, a često jesu, stanovnici Mekke izloženi izrugivanjima divljih *Takrurija*, oni to čine javno i besramno. Konačno, u Mekki nema ničega teatralnog, ničega što ukazuje na bilo kakvu režiju, sve je jednostavno i upečatljivo, um i dušu ispunjava

Težinom strahopoštovanja preteškim za podnijeti,

koje teži, hoću da vjerujem, golemom dobru.

Što se tiče vjerovanja Mekanaca, ali i svih muslimana da su Ka'abu izgradili Ibrahim i njegov sin, može se primijetiti da "izvještaj o postanju" Velikog patrijarha učenim ljudima ukazuje na mogućnost postojanja *dva Abrahama*, jednog koji je sin Teraha i drugog koji je sin Azera (vatre), Prometeja koji je uveo civilizaciju i znanje u Arabiju i to iz Harrana, svetog središta sabejskog učenja.[61] Muslimanski

historičari slažu se u pogledu Ibrahimove prošlosti, a *Eusebius* ovoga patrijarha zove sinom *Atharovim*, po imenu njegovoga oca. Da li su Isma'il ili njegov otac ikada posjetili Mekku da bi izgradili Ka'abu je, po mome skromnom mišljenju, otvoreno pitanje. Jevrejski spisi nas obavještavaju samo toliko da je *patrijarh* boravio u *Beershebai* i *Geraru*, na jugozapadu Palestine, bez bilo kakvih spomena godišnjih izleta u Sveti grad, kako mu to pritvrđuju muslimani. Istovremeno arapska predaja jasno i neprestalno govori o ovoj temi, te općenito izostavlja čudesne i nadnaravne dodatke koji bacaju sjenu sumnje na um filozofa.

Stepen rizika na koji svaki stranac mora računati tokom hodočašća još uvijek je znakovit. Učeni orijentalist i znalac, u djelu objavljenom prije nekoliko godina, saopćava svoju namjeru da Mekku posjeti bez krinke. Bio je uvjeren da turski upravitelj sada neće predstavljati smetnju za putnika Europljanina. Ovom bih prijatelju savjetovao da se nipošto ne upušta u ovakvu pustolovinu. Istina je da Franke više ne vrijeđaju čim krene prema Mekanskoj kapiji grada Dždde kao u vrijeme kapetana Heada, te da je našim vicekonzulima i putnicima (putopiscima) dopušteno, pod uvjetom da njihov pogled ne onečisti Svetilište, posjetiti Taif i područja istočno od Svetog grada. Isto tako istina je da se ni *paša* ni *šerif* neće usuditi provesti, osobito u slučaju Engleza, stari zakon po kojemu se tri puta nudi obrezivanje ili smrt. Ali, prvi beduin kojemu pogled padne na *franačkom* šeširu neće se smatrati muškarcem ako ne prometne metak kroz šeširdžijinu glavu. Tokom sezone hodočašća lahko se sakriti u ogromnoj i raznolikoj masi koja posjećuje Mekku zahtijevajući od putopisca samo da "ponese obrok kraj saputnika koji miriše na znoj". Ali, teško nesretniku kojemu se dogodi da bude razotkriven u javnosti i prepoznat kao nevjernik ukoliko nije u prilici da se stavi u najmanjem pod zaštitu vlade.[62] Usred mase vjernika, hodočasnika, čiji je fanatizam u tim trenucima na najvišoj zamislivoj razini i stepenu, otkrivanje bi mu, bez ikakve

[61] Legenda da je Ibrahim bio "sin vatre" moguće ishodi iz imena njegovoga rodnog mjesta Ura Kaldejskog. Ovaj Ur (odakle latinsko *uro*) na perzijskom je *Hir*, na arapskom *Irr* ili *Arr*, čime se pojašnjava porijeklo *Orotalta*. Ova riječ, koja se često izgovara kao *Ourotalt*, *Orotalt* i *Orotal*, je ustvari *Urrat-ilat* ili "žensko božanstvo vatre", vjerovatno Sunce koje je za Semite ženskog roda. Forbiggen pojam prevodi kao *Sonnen-gott*, griješeći u rodu, što potonji suglasnik potvrđuje. Nije li stoga moguće da su Feničani osigurali pojam *Irr*, koji još uvijek postoji u nazivima *Erin* i ? kao što su svijetu podarili nazive za Britaniju, *Brettainke*, *Barrat et Tanuki*, "zemlju kalaja". Radije ću povjerovati da je *Eeran* "zemlja vatre", nego prihvatiti izvedenicu iz pojma *Eer* (uho).

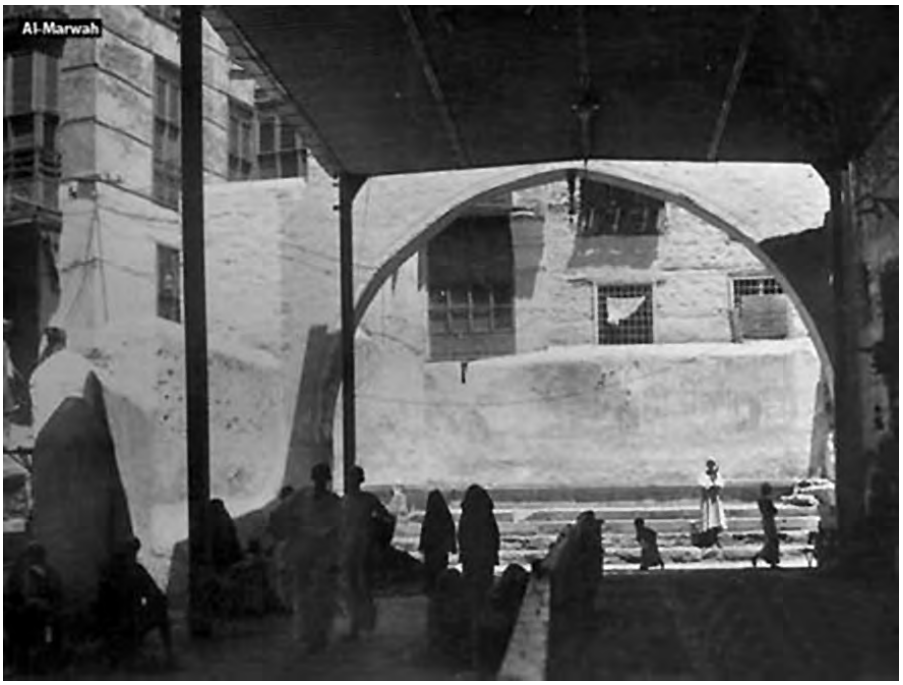

sumnje, osiguralo žurno preseljenje na Bolji svijet. Oni koji, pak, opasnost smatraju osnovnim začinom zadovoljstva, neka posjete Mekku kako su namjerili, ali, ako pitate da li će ishod opravdati uloženi rizik, odgovorio bih da neće. A vicekonzul u Dželdi svoj posao i dužnost obavit će jedino ako strogo zabrani svim Europljanima da Mekku posjete bez krinke, do dana kada takvi poduhvati neće podrazumijevati ozbiljnu mogućnost "nesretnog slučaja"; jedan slučaj neće utjecati na naš ugled toliko koliko nemogućnost valjanog i pravovremenog odgovora.

Dana 14. zu'l-hidždže krenuli smo obaviti i umru ili "malo hodočašće". Nakon uzimanja abdesta i ponovnog stupanja u stanje *ihrama*, te zaogrtanja odgovarajućom odjećom uz uobičajeni obred, pošao sam u društvu mladog Muhammeda i njegovog brata Abdullaha. Uzjahujući magarce koji su po brzini i veličini ponajviše nalikovali na mule, odjahali smo prema Haremu i tamo obavili što je trebalo obaviti. Ponovo smo uzjahali i kroz Babu's-Safa krenuli prema nenaseljenom području sjeveroistočno od grada. Put je bio prepun hodočasnika, pješaka i jahača, a njihovo glasno *Lebbejk* razlikovalo je one koji su obavljali umru od onih koji su imali nekog drugog posla u taborištu damaščanskog karavana. Na oko pola milje od grada prošli smo pored goleme hrpe kamenja koja nam je ostala s lijeve strane, gdje su se moji saputnici zaustavili i počeli proklinjati i psovati; naime, objasnili su mi kasnije, prema predaji, na ovom sumornom mjestu je Ebu Leheb postavio zasjedu Poslaniku. Ovaj Poslanikov zli amidža na tom mjestu je postavio svoga roba zapovijedivši mu da u obližnju jamu naglavačke baci prvu osobu koja mu se približi, a potom ubijedio svoga bratića da noću prođe kraj ovog mjesta. Nakon izvjesnog vremena, nestrpljivo očekujući vijest da je posao obavljen, Ebu Leheb se neoprezno privukao blizu, te osobno postao žrtvom postavljene klopke;[63] odatle, vjerovatno, u islamu popularna izreka: "*Ko god kopa jamu za svoga brata, sam će u nju upasti*." Dodali smo i svoju količinu kamenja,[64] te nastavljajući dalje, vidjesmo kako put prema Dželdi obmotava dolinu poput bijele trake. Sa obje strane puta pred nama stajali su nizovi kahvana, pred kojima su ženskasti dječaci-plesači zabavljali Sirijce. Mali, u bijelo okrečeni *bungalov*, palata *emira hadždža* stajala je s lijeve strane puta, a oko njega, svud naokolo bili su podignuti šatori prepuni "njegovih" hodočasnika. Nakon otprilike tri milje lagahnog galopa od grada stigosmo do Alemejna ili "dva stupa koji omeđuju Svetilište". Nedaleko iza njih bilo je podignuto malo naselje zvano Umra.[65] Tu smo sjahali, posjedali na ćilime izvan jedne kahvane riješeni uživati u mjesečinom oba-

62 Najbolje bi bilo, ako je moguće, pobjeći u kuću. Vlasnik bi u tom slučaju, zbog svoga vlastitog interesa i časti, bio prinuđen braniti stranca dok ne dođe pomoć.

63 Ovo je, dakako, narodna verzija priče, koja se u nekim pojedinostima razlikuje od knjiških verzija. Drugi tvrde da je na tom mjestu, nekada davno, stajala kuća još jednog zloglasnog neprijatelja, Ebu Džehla, neki, opet, pretpostavljaju da je na tom mjestu tiranski upravitelj Mekke vršio masovna pogubljenja neposlušnog stanovništva. Prve dvije predaje su, ipak, omiljene, kako prostom stanovništvu Mekke tako i hodočasnicima, koji su voljeli određene toponime povezivati sa epizodama iz svoje svete historije. Čitamo da su čak i u 12. stoljeću hodočasnici običavali bacati kamenje na dvije hrpe kamenja koje su prekrivale zemne ostatke Ebu Leheba i njegove žene.

64 Neki vjerodostojni autori usporedili su ove gomile kamenja sa ravnom dolinom Mine, predstavljajući ih malim čudima. Prema njihovim tvrdnjama, hrpe postepeno rastu, kao što možemo i pretpostaviti, jer se svake godine milioni malih kamenčića bace na *šejtane*. Običaj kamenovanja, utemeljen na mržnji, drevna je praksa, još uvijek uobičajena na Istoku. Ipak, u nekim dijelovima Arabije kamenčići se na mezare bacaju u znak poštovanja, a u zemlji plemena Somali mjesta za koja se vjeruje da su mjesto počivanja svetih ljudi predmetom su istovjetnog sumnjivog znaka poštovanja.

65 U knjigama se zove *el-Tanim*, "podareno obilje"; čitatelj ga ne bi smio zamijeniti sa istoimenim područjem u pokrajini *Khaulan* (Niebuhr čita i piše *Thumna*, *Thomna* ili *Tamna*, prijestolnica Kabanita). Drugi autori *el-Tanim* nazivaju mjesto na kojem je, pretpostavlja se, ukopan Ebu Leheb. U blizini Mekke postoje dva mjesta pod imenom Umra. *Kebir* ili "veliki" je, rekli su mi, u *Vadi Fatimeh*, a Poslanik je zapovijedio svojoj suprugi Aiši i njenoj sestri da obred počnu sa ovog mjesta. Sada se posjećuje kao mjesto za izlete, a tu dolaze i oni koji žele posjetiti mezar Mejmune, jedne od Poslanikovih supruga. Savremeni hodočasnici "malo hodočašće" uvijek počinju, koliko je meni poznato, na mjestu zvanom *Umrah Seghir*, "maloj umri", koja je na oko pola puta bliže gradu.

sjanoj noći i jednom sahatku kejfa na slatkom zraku otvorene pustinje.

Uto se pojavi vlasnik kahvane te, nakon što mu platismo, donese nam vodu za abdest. Nakon što uzesmo abdest, uđosmo u glavnu zgradu, nepretencioznu građevinu, loše osvijetljenu, prostrtu nečistim ćilimima, punu hodočasnika i opasno zagušljivu. Tu smo klanjali jaciju-namaz, a potom dva rekata povodom *ihrama* – neki ovdje oblače *ihrame* – nakon čega podijelismo nagrade čuvarima i milodare okupljenim prosjacima. Tu mi je Abdullah saopćio svrhu i namjeru svoga prijateljstva, melanholični čovjek me uvjeravao da je iz simpatija i prijateljstva prema meni kao vekil (zamjenik) obavio zamjensko "veliko hodočašće" za moje roditelje, te da iz istih razloga namjerava obaviti i malo. Uzalud sam ga uvjeravao da su oni bili prilično strogi i kruti u izvršavanju svojih vjerskih obaveza i prakticiranju vjere. On nije prihvatao odbijanje, te ja shvatih da je pod "simpatijama prema meni" podrazumijevao "simpatije prema mojim dolarima". Na koncu se složismo, ustvari, dopustih mu da obavi "malo hodočašće" za Jusufa ibn Ahmeda i Fatimu bint Junuz, "moje roditelje". Istoga trena Abdullah, s licem prema Ka'abi, smrtno ozbiljno podižući ruke, izgovori: "*Zavjetujem ovaj umranski ihram u ime Jusufa, sina Ahmedovog, i Fatime, kćerke Junuzove, pa neka bude njihovo i primljeno od njih! Bismillah! Allahu Ekber!*"

Ponovo smo uzjahali i odmah potom odgalopirali prema Mekki uzvikujući: "Lebbejk!" i zaustavljajući se na svakih pola milje da ispušimo po lulu i popijemo kahvu. Čim smo ušli u grad, uputili smo se prema Haremu, u koji uđosmo kroz kapiju Safa, te obavismo umranski tavaf. Kako nam je trebalo malo odmora, izađosmo iz Harema, te ponovo uzjahujući okrenusmo se prema Safi, koja se nalazi na oko 100 jardi jugoistočno od Džamije. Safa je okružena malom i lošom građevinom sa tri poluokrugla luka i patuljastim stepenicama koje su vodile prema uskoj ulici. Bez sjahivanja povedosmo svoje magarce – još uvijek smo se mogli izgovarati mojim povrijeđenim stopalom – okolo, s lijevim ramenom isturenim naprijed, što u masi nije nimalo lahak zadatak, te uzaludno pokušavajući vidjeti Ka'abu kroz Babu's-Safa, učinismo nijjet ili namjeru obavljanja saja. Nakon tehlila, tekbira i telbije podigosmo ruke kao da činimo dovu, te ponovismo dvaput: "*Nema božanstva osim Allaha, Jednoga, Koji nema druga; Njegova je vlast, Njemu pripada sva hvala; On daje život i smrt, On je Živi Koji ne umire; u Njegovoj je Ruci dobro i On je nada svim stvarima Moćan.*" Potom, dok su mazgovodci vodili naše životinje, jedan snažan momak je išao pred nama noseći svjetiljku i štap kojim je na pristojnoj udaljenosti držao beduine, kamilare i jahače magaraca; uspesmo se na Safu, te lagahnim hodom krenusmo niz ulicu Massa prema Mervi.[66]

Dok smo silazili, naglas smo učili: "*O Allahu, učini da se ponašam u skladu sa sunnetom Tvoga Poslanika i da umrem u njegovoj vjeri i zaštiti me od grijeha i pogrešaka Tvojom milošću, O Najmilostiviji Milosniče!*" Došavši do mjesta Batnu'l-Vadi, "Pupka doline", ali, i "Pupka ovoga svijeta", mjesta koje sada označavaju *Milejnu'l-Akhzarejn*, "Dva zelena stupa",[67] jedan postavljen na istočnom kraju Harema, a drugi u kući na desnoj strani, potjerali smo naše životinje u puni trk. Tu smo učili: "*O Gospodaru, oprosti i smiluj se i pređi preko onoga što samo Ti znaš, jer Ti si Najbogatiji i Najdarežljiviji! Spasi nas od džehennemske vatre i omogući nam da sigurno uđemo u džennet! O Gospodaru, daj nam sreću i napredak na ovom i sreću na budućem svijetu i sačuvaj nas od vatrene muke!*" Na kraju ove dove već smo prolazili *Batn* ili "niže tlo", čiji je kraj označen sa druga dva stupa. Ponovo smo se počeli uspinjati, ponavljajući, "*Safa i Merva su Allahova časna mjesta, zato onaj koji Kabu hodočasti ili umru obavi ne čini nikakav prestup ako krene oko njih. A onaj koji drage volje učini kakvo dobro djelo, pa Allah je doista blagodaran i sve zna!*" (*Kur'an*, sura 2). Na koncu stigosmo na Mervu, malo uzvišenje poput Safe na nižem obronku *Ebu Kubejsa*. Skupina kuća u obliku antičkog amfiteatra ponad nje (Merve), a sa *Masa'ae* ili ulice ispod, kratko stepenište vodilo je do platforme, sa tri strane okružene visokim zidom bez lukova. Ulica, posmatrana odozgo, imala je zakrivljenost luka dugačkog između osam i 900 stopa, sa visokim kućama sa obje strane, a iz nje su se na obje strane granale brojne uličice. U podnožju platforme isturili smo desno rame naprijed, kao da se okrećemo Ka'abi, te podižući ruke do ušiju tri puta izgovorili: *Allahu Ekber!* Time je okončan prvi prolaz, kojih u obredu koji se naziva *saj* ukupno ima sedam.[68]

Naš saj završili smo na brdu Merva. Tu sjahasmo i posjedasmo pred jednu brijačnicu, s desne strane ulice. Dok nam je brijač "obrađivao" glave, natjerao nas je da neprestalno ponavljamo: "*O Allahu, koje su kovrdže u Tvojoj Ruci, pa podari mi za svaku dlaku svjetlo na Danu proživljenja, o Najmilostiviji Milosniče!*" Ovo i plaćanje za to predstavlja četvrti dio umre ili malog hodočašća. Prebacujući skute odjeće preko glava, time pokazujući da je naše stanje *ihrama* prošlo i da je vrijeme da ga zamijenimo svakodnevnijim stanje i odjećom, *ihlalom*, otkasali smo u Harem, klanjali dva rekata dobrovoljnog namaza i potom se vratili kući, nemalo umorni.

---

66 *Safa* znači "velika, tvrda stijena", a Merva, "tvrdi, bijeli kremen, pun vatre".

67 U prošlim vremenima bujice poslije kiša znale su "pomesti" ovo mjesto. Korito *fiumare* sada je gotovo neprepoznatljivo, a stupovi služe kao orijentiri. Galland primijećuje da su stupovi postavljeni na mjestu koje je otprilike u visini Havinih koljena, kada je, nakon 300 godina razdvojenosti, ponovo srela Adema.

68 Obred trčanja između Safe i Merve predstavlja oponašanje Hadžere koja u očaju traži vodu za svoga sina. Hodočasnici ovaj obred obično obavljaju istoga jutra kada zijarete i Ka'abu.

Poglavlje XXXIII

Mjesta pobožne posjete (*zijareta*) u Mekki

Putnik i nema baš puno toga za učiniti u Svetom gradu. Osim Džebelu'n-Nura i Džebelu's-Saura,[69] sva mjesta pobožnih posjeta nalaze se ili u samom gradu ili u njegovoj bližoj okolini. Vrijedi popeti se na *Ebu Kubejs*, ne toliko radi razgledanja Mekanu'l-Hadžera i Šekku'l-Kemera,[70] koliko radi izvanredne ptičije perspektive na Harem i njegovu neposrednu okolinu.[71]

Mladi Muhammed namjeravao se, nakon povratka kući, posvetiti trgovini, te ga je čak i šeik Nur vidio kako sjedi u malom dućanu i prodaje sitnice i zanimljivosti. Uz moj pristanak ja sam predat na zaduženje Abdullahu, njegovom bratu. Izjutra 15. zu'l-hidždže (19. septembra) on je iznajmio dva magarca i poveo me u u posjetu svetim mjestima.

Uzjahavši naše životinje, krenuli smo ranije opisanim putem prema Džennetu'l-Me'ali, mekanskom "svetom mezarju". Grubi zid, sa malom kapijom, okružuje zakrpu besplodne i kao oprljene zemlje, u podnožju lanca brda koja okružuju zapadno predgrađe, a ispod Akabe, prolaza kroz koji je Halid ibn Velid, slijedeći Poslanik,a pobjedonosno ušao u Mekku.[72] Unutar zida nalazi se nekoliko malih, u bijelo okrečenih turbeta (kupola): sva su skorašnjeg datuma, jer ovdje, kao i na mezarju Bekija, vehabije u punini svojih kapaciteta prakticiraju svoje rušilačke sklonosti. Na ostatku zemljišta nalazi se nekolicina malih ograda koje pripadaju nekim kućama, a ruševine skromnijih mezara leže u neredu, dok nekoliko suhih aloja izbija između cigala i kamenja.[73]

Ovo mezarje je čuveno u lokalnoj historiji: ovdje je tijelo Abdullaha ibn Zubejra izloženo po zapovijesti Haddždžadža ibn Jusufa, a broj svetih ljudi ovdje ukopanih toliki je da su čak i u 12. stoljeću mnogi od njih već bili zaboravljeni. Građani Mekke ga posjećuju petkom, a žene četvrtkom, kako bi se izbjeglo susretanje spolova, što se na Istoku protivi javnoj pristojnosti. Ovdje neću pojedinačno navoditi obred posjete mezarju *Me'ala*, kao ni dove, namaze i ostale stvari, budući da su identični onima koje smo obavili na mezarju Bekija.

Nakon dugačke dove izgovorene stojeći na kapiji, ušli smo i prošetali po mezarju. S lijeve strane od puta stoji ograđeni prostor, koji, tvrdi Abdullah, pripada njegovoj porodici. Vrata i kamene ploče, budući da predstavljaju vrijednost za siromašne, uklonjeni su, a mezari njegovih predaka čini se da su pretrpjeli napad šakala. Uzdahnuo je, proučio *Fatihu* sa suzama u očima i požurio me da se udaljimo sa ovog mjesta.

Prvo turbe koje smo posjetili prekrivalo je mezar Abdu'r-Rahmana, Ebu Bekrovog sina, jednog od uglednika islama kojega jednako poštuju i sunnije i šije. Mezar je jednostavan i prekriven uobičajenom tkaninom. Nakon obreda na ovom mezaru, te podjele nekoliko pijastera čuvarima i prosjacima, prešli smo preko glavnog puta i našli se pred vratima turbeta u kojemu se nalazi mezar časne Hatidže, Poslanikove prve i najdraže supruge. Mezar je prekriven zelenom tkaninom, a zidovi male građevine ukrašeni su primjercima iznimno dekorativnih ispisa vjerske i nadahnute poezije. Malo iza pokazali su nam još jedno turbe, u kojemu se nalazi mezar časne Amine, Poslanikove majke.[74] Burckhardt bilježi nezamislivo loš tretman ovog mjesta od strane fanatičnih vehabija: sada je ponovo sagrađeno u štedljivom stilu koji karakterizora arhitekturu Hidžaza. Brbljiva starija žena izišla je pred vrata i pozvala nas unutra, te je nadgledala naše ponašanje, a na kraju mi je lice poprskala ružinom vodom. Kada sam joj zatražio čiste i hladne vode, ona mi je dodala metalni tanjir, koji se osjetio po mastiki, nalažući mi da pijem sjedeći. Ovaj mezar vlasništvo je jedne žene, koja ga posjećuje svake večeri, prima darove od vjernika, klanja, mete pod te briše prašinu sa stvari u unutrašnjosti. Ostavili smo pet pijastera ovoj vrijednoj sluškinji, a zvaničnog čuvara nagradismo cijelim šilingom. Zahvalila nam se dajući znak prosjacima da je bogati hodočasnik došao na Me'alu i oni me doslovno izvukoše iz turbeta.

Napuštajući Džennetu'l-Ma'alu krenusmo prema gradu i zaustavismo se lijevo od puta, kraj ružne građevine zvane Mesdžudu'l-Džinn. Ovdje je objavljena 72. sura Kur'ana, nazvana po tajanstvenim vatrenim bićima koja su se pokorila Poslaniku.

---

69 *Džebelu'n-Nur* ili *Hira* spomenuti su ranije. *Džebel Saur* uzdiže se nekoliko milja južnije od Mekke i u njemu se nalazi čuvena pećina u kojoj su Poslanik i Ebu Bekr pronašli utočište tokom hidžre.

70 Predaju o ovim mjestima prenose svi historičari. Prvo je prebivalište Crnog kamena tokom Potopa; potonje, "cijepanje mjeseca", je mjesto na kojem je Poslanik stajao kada je, da bi preobratio idolopoklonike Kurejšija, učinio da jedna polovina mjeseca iziđe iznad *Ebu Kubejsa*, a druga iznad *Džebel Kejka'ana*.

71 Sezona hodočašća, strogo govoreći, ove godine završavala se 17. septembra (13. zu'l-hidždže), kada počinje pokret putnika prema Dždeddi. Oni koji namjeravaju posjetiti Medinu krenut će tri sedmice kasnije, a brojni koji imaju vremena ostat će da sačekaju mjesec muharrem (novu godinu) u Mekki.

72 Ovo je lokalna predaja, ne slaže se sa autentičnom historijom. Muir (*Life of Mahomet*) podsjeća da su Halid i njegovi beduini napali građane Mekke prije nego je Poslanik otišao. Nakon napada možda se pokorio svome vođi.

73 Aloja ovdje, kao i u Egiptu, se vješa, poput suhog krokodila, na kuće kao hamajlija protiv zlih duhova. Burckhardt tvrdi da je jedan od razloga i činjenica da se sadila na mezarjima, da njeno ime *Sablja* označava strpljivost sa kojom vjernik iščekuje Posljednji dan. *Aloe* tako obješena (ponad vrata), bez zemlje i vode, poživjet će nekoliko godina, čak će cvjetati, stoga je zovu *Saber*, u značenju "strpljivost". U Indiji vješa se radi sprečavanja komaraca da uđu u prostoriju. Slična vjerovanja postoje i u Africi; *Gallasi*, do danas, sade aloju na mezarima i pretpostavljaju da kada biljka iznikne, da je preminuli primljen u Bašče. Ideje rađaju riječi, ali rijetko, osim među majstorima rime, riječi porađaju ideje: na arapskom *sibr*, kao i *sabr*, ime je za aloju.

74 Burckhardt spominje *mezar Amine*, Poslanikove majke na mezarju Me'ala u Mekki; svi se vodiči slažu u vezi sa ovom lokacijom. Ipak, historičari ovaj mezar smještaju u *Abvu*, gdje je i preselila nakon što je posjetila Medinu predstavljajući svoga sina rođacima.

Spuštajući se niz stepenice, jer je i ova džamija, kao i većina starih građevina u Mekki, znakovito ispod sadašnje razine tla, uđosmo u malu prostoriju u kojoj je stajala posuda vode za piće i sve što je potrebno za uzimanje abdesta. U njoj se nalazi i Mauzu'l-Hatt, "mjesto pisanja" na kojem je Poslanik napisao pismo Ebu Mas'udu nakon što su mu džinni odali počast. Drugo i unutarnje kameno stepenište vodilo je u još jednu malu prostoriju, u kojoj je Poslanik klanjao i primao meleka Džebraila. Klanjali smo dva rekata namaza, što nas je zadihalo kao da smo trčali miljama, ostavih nekoliko pijastera i izađosmo iz građevine na opće olakšanje.

S malo poteškoća tjerali smo naše magarce pretrpanim ulicu zvanu Zukaku'l-Hadžer. Uto stigosmo pred Bejtu'n-Nebij, Poslanikovu staru kuću u kojoj je živio sa svojom suprugom Hatidžom. Ovdje, kaže Burckhardt, je časna Fatima ugledala svjetlo ovog svijeta,[75] a ovdje su, prema Ibn Džubejru, rođeni i Hasan i Husejn. Sjahali smo, sišli niz malo više stepenika i našli se u prostranoj prostoriji, sa lukovima, boljeg izgleda nego većina svetih građevina u Mekki. U sredini prostorije, zaštićen ogradom, bio je zatvoren prostor ukrašen tamnozelenom tkaninom sa pozlatom, u obliku šatora. Mrzovoljni vratar štitio je zatvorena vrata, koja su neki ugledni ljudi uzalud pokušavali otvoriti lijepim riječima, ali je Abdullahov šapat riješio sve probleme. Rekli su mi da legnem na stomak, te da poljubim *Crni kamen*, za koji kažu da je donja polovina ručnog mlina časne Fatime, pričvršćena na postolje od istog materijala. Potom se izmakosmo u ugao, gdje klanjasmo dva rekata namaza na mjestu na kojem je Poslanik klanjao sunnete i nafile ili dobrovoljne namaze.

Ponovo uzjahasmo i lijenim korakom krenusmo kući, te usput prođosmo kroz glavnu pijacu robova. To je, ustvari, velika ulica natkrivena rogozinom, puna kahvana. "Roba" je sjedila u redovima, naporedo sa zidovima. Najljepše djevojke sjedile su na najvišim klupama, ispod njih su bile one malo manje lijepe, a na najnižim dječaci. Sve su bile odjevene u muslin, ružičast i drugih veselih boja, sa providnim velovima na licima i preko glava. Da li zbog utjecaja te neočekivane raskoši ili zbog reakcije na okončanje njihovog užasavajućeg morskog i kopnenog putovanja, činile su se nevjerovatno sretnim, glasno su se smijale, razgovarale nepoznatim jezicima, zadirkivale kupce, čak i tokom delikatne operacije kupovine. Bile su tu neke lijepe *Galla* djevojke, potom Abesinijke, te Afrikanci gotovo svih rasa, od poluarapskih Somalijaca da *Sawahilija*. Najviša cijena koju sam čuo bila je 60 funti. Upravo ovdje u meni je sazrela ideja da, ako me sreća posluži, zadam posljednji udarac trgovini koja nagriza životno tkivo industrije istočne Afrike. Pomisao je bila ugodna, "skromni hadžija, posmatrajući prozor sa svoga magarca, mogao bi postati sredstvo potpunog dokidanja ove užasne trgovine".[76] Šta bi se samo dogodilo tom hodočasniku da je svjetina na pijaci robova mogla dokučiti njegove misli namjere?

Prolazeći kroz veliki bazar, zvani Suku'l-Lejl, vidio sam palatu Muhammeda ibn Auna, nekadašnjeg mekanskog princa. Djelovala je pomalo sirovo veličanstveno, na što su zasigurno utjecali ogromni balkoni razbacani na sve strane pred otvorima u visokim zidinama, ukrasi od cigle te nizovi raznobojnog kamena. Vlasnik je uživao nevjerovatnu popularnost među beduinima, a građani su ga se bojali zbog njegovog okrutnog izgleda, neustrašivosti i podlosti. Opisuju ga kao *vir bonus, bene strangulando peritus*, ali gospodin Cole, koji ga je osobno poznavao, podario ga je darežljivim karakterom, slobodoumnošću i slobodoljubivošću, time zamjenjujući njegov zloglasni fanatizam. Čini se da na umu imao izvjestan oblik države koja će imati jednog vladara. Njegove palate u Mekki i Dželdi, sada pretvorene u vakalu, jedine su građevine u zemlji koje se mogu smatrati prinčevskim. Trenutno, on je državni zatočenik u Istanbulu, a beduini uzaludno mole za njegovo oslobađanje i povratak.[77]

Ostala mjesta posjete (zijareta) u Mekki u najkraćem su sljedeća:

1. Nataku'n-Nebij, mali oratorij u Zukaku'l-Hadžer, koji je ime dobio u sljedećim okolnostima. Kada je Poslanik pokucao na vrata Ebu Bekrovog dućana, kamen mu je "rekao" da domaćin nije kući. Prekrasni mineral je crvenkastocrne boje, veličine jedne stope i uzidan u zid malo poviše čovje-

[75] Burckhardt ga naziva *Maulid Sittna Fatimah*, ali ime *Kubbetu'l Vahj*, kako ga nazivaju moji prethodnici, sinonimizira se sa imenom *el-Mukhtebe*, "mjesto skrivanja", gdje su se Poslanik i njegovi sljedbenici okupljali u teškim vremenima.

[76] Oko godinu dana nakon pisanja gorespomenutog, izdat je ferman sa Porte kojim se zabranjuje promet i trgovina iz srednje Afrike. Do tada smo tolerirali ropstvo u oblasti Crvenog mora, jer su Turci odatle crpili opskrbu, sada smo lišeni opravdanja. Jedan parobrod uništio bi trgovinu, a ukoliko odgodimo neophodne mjere, narod Engleske, koji je uložio milione za očuvanje Zapadnoafričkog korpusa, smatrat će nas krivim za nemar. *Napomena iz drugog izdanja*: Trgovina robovima je, od pisanja ovih napomena, prekinuta "višom silom". Arapi Hidžaza su svoje protivljenje mjerama izrazili odricanjem poslušnosti Porti, ali su uskoro prinuđeni na poslušnost.

[77] Princu je šerifat prvi ponudio Muhammed 'Ali iz Egipta, godine (*A.D.*) 1827., kada je Jahja, nakon što je svoga bratića ubo nožem u Ka'abi, pobjegao beduinima Benu Harba. Podržao ga je Ahmed-paša iz Mekke sa velikom vojskom, ali nakon bitke kod *Tarabaha*, u kojoj je Ibrahim-paša od strane beduina Muhammeda ibn Auna optužen da se ponaša kao *Silla*, kao časni zatočenik poslan je u Kairo. Ponovo se vratio u Mekku, gdje je pohlepa i gramzivost njegovog najstarijeg sina Abdullaha, koji je pljačkao hodočasnike, uzrokovala novu nesreću. Godine 1851., kada je Abdu'l-Muttalib imenovan šerifom, paši je zapovijeđeno da Bin Auna uzapti i pošalje u Istanbul. Muhammedova dva sina bila su Dželdi, gdje su pozvani da pogledaju ratne brodove i tu su uhapšeni. Nakon toga se otac predao; iako je, kažu, bljeskanje beduinske sablje tokom njegovog ukrcavanja na brod razveselilo Turke da su dan uljepšali državništvom. Divlji narodi Hidžaza još uvijek pjevaju pjesme pohvaljenice ovom *šerifu*. *Napomena iz drugog izdanja*: Početkom 1856., kada je *šerif* Abdu'l-Muttalib bio uklonjen, Muhammed ibn Aun bio je poslat u Istanbul da smiri pobunu koju je izazvao novi zakon o robovima u Hidžazu. Nije mu trebalo puno vremena.

kove visine. Za brigu o njemu zaduženi su čuvari, a ulica je, očekivano, prostrta prosjačkim mahramama.

2. Mevludu'n-Nebijj ili "mjesto Poslanikovog rođenja".[78] To je malo turbe u Suku'l-Lejl nedaleko od palate Muhammeda ibn Auna. Nalazi se ispod trenutne razine ulice, a u sred tog mjesta razapet je mali šator, skrivajući, kažu, rupu u podu u kojoj je Amina sjedila u vrijeme poroda.

3. U četvrti Še'ab-i 'Ali, nedaleko od Mevludu'n-Nebij, rodno je mjesto Imama 'Alija, još jedan mali oratorij ispod razine zemlje. Ovdje, kao i na prethodnom mjestu, mevlud i zvanični zijaret obavljaju se na godišnjicu rođenja Božijeg lava.

4. Nedaleko od Hatidžine kuće i Nataku'n-Nebij, mjesto je poznato pod nazivom Mutteka, po kamenu na koji se Poslanik jednom prilikom umoran oslonio. Ovo mjesto hodočasnici mnogo posjećuju. Neki tvrde da, jednom prilikom, kada se "otac laži" pojavio pred Poslanikom u obličju starca, te ga iskušao da učini grijeh tvrdeći da je namaz završen, ovaj kamen, otkrivajući prevaru i podvalu, natjerao je šejtana u bijeg.

5. Mevlud-i Hamza, mala građevina kraj stare kapije *Bab Umrah*, nedaleko od mezarja Šebejki. Ovdje je bio *bazen* ili kanal kojim je Ejn Hunejn utjecao u Birkat-i Madžid. Mnogi autoriteti tvrde da Hamza nije rođen na ovom mjestu.[79]

Prije odlaska iz Mekke na večeru me pozvao stari 'Ali ibn Jasin, *Zemzemi*, što je dokaz da su ga zabavljala pretjerana očekivanja, uzbuđen, činilo se, nagovorima mladog Muhammeda, iz jednostavnog razloga uzvisivanja njegovog ugleda. Jednog dana okupili smo se oko tri sata poslijepodne u njegovoj kući, golemoj građevini u Zukaku'h-Hadžer. Tu zatekosmo veliki broj hodočasnika, među kojima smo bez problema prepoznali naše saputnike, svadljivog starog Arnauta i njegovog bezobraznog roba. 'Ali nas je dočekao na stepenicama i poveo nas u gornju sobu, gdje smo posjedali na divane, te se uz kahvu i lule pripremali za večeru. Potom je polukrug ustao da dočeka evnuha koji je živio negdje u kući. On je bio značajna osoba budući da se starao za neke ugledne dame u Kairu i Istanbulu: najviše mjesto i najbolja lula ponuđeni su mu bez ikakvog oklijevanja i on ih je jednako zdušno prihvatio. Sjeo je dostojanstveno, odgovarao diplomatski na neka tajanstvena i indiskretna pitanja o damama i prislanjao svoje usne na prekrasan primjerak ćibuka od žutog ćilibara. Prva lekcija poniznosti i skromnosti za mene bila je mjesto ispod ovog razvijenog, vretenastog, bezbradog komada neutralnosti, te to kao takvo primih k srcu.

Večera je poslužena na *sini*, ravnom bakrenom poslužavniku promjera oko šest stopa, prekrasno ukrašenom arabeskama i natpisima. Ispod njega bio je uobičajeni *kursi* ili postolje, načinjeno od sandalovog drveta u koje su bili utisnuti komadići sedefa, a na njemu izvanredno kalajisan i čist servis od istog materijala kao i *sini*. Počeli smo sa različitim gulašima, sa špinatom, sa bamijom i gustim gulašima od povrća. Nakon što su ih sklonili, ruke smo zamočili u *birjani*, pilav s mesom, obogaćen prečišćenim puterom; *kimeh*,

[78] Dvanaesti rebiu'l-evvel, Poslanikov rođendan, ovdje se obilježava nepojmljivim proslavama, gozbama, namazima i dovama, te učenjem Kur'ana. Mevludi (maulid, proslave rođenja) ne vezuju se samo za jedan dan u godini.

[79] Čitatelj treba znati da ja nisam imao priliku vidjeti pet gore nabrojanih mjesta. Vodiči i knjige spominju još najmanje 12 mjesta pobožnog posjeta, od kojih je nekolicina poznata samo po imenu. 1. *el-Mukhtebe*, "mjesto skrivanja" koje smo već spominjali, za koje se pouzdano ne zna gdje je; 2. *Daru'l-Khejzeren,* gdje je Poslanik tajno klanjao do Omerovog prihvatanja islama nakon čega je izašao u javnost; 3. *Melid Omar* ili "Omerovo rodno mjesto", spominje se u knjigama da su ga hodočasnici posjećivali 14. rebiu'l-evvela svake godine; 4. Ebu Bekrova kuća nedaleko od *Nataku'n-Nebij*. Pretpostavlja se da je uništena u 12. stoljeću; 5. *Mevlid Dža'afer el-Tajjar*, nedaleko od mezarja *Šebejki*; 6. *el-Mada'a,* poznato i kao *Nefu'l-Arz*, jer je stvaranje počelo na ovom mjestu; 7. *Daru'l-Hidžreh*, gdje su Poslanik i Ebu Bekr uzjahali prilikom hidžre; 8. *Mesdžidu'l-Rejah*, gdje je Poslanik postavio zastavu nakon što se Mekka predala; 9. *Mesdžidu'š-Šedžereh*, mjesto na kojem je Poslanikovom dovom drvo naraslo i osušilo se; 10. *Mesdžidu'l-Dže'araneh*, gdje je Poslanik obukao *ihram*; još uvijek ga posjećuju Perzijanci; 11. *Mesdžid Ibrahim* ili *Ebu Kubejs*; 12. *Mesdžid Zu Teva*.

fino sjeckano meso; *varak mahši*, lišće vinove loze punjeno sjeckanom i začinjenom ovčetinom, a potom presavijeno u male trokutiće; *kebab* ili komadi mesa isječeni na veličinu zalogaja na drvenim štapićima, uz salatu od hrskavog krastavca i različita jela od lubenice isječene na kockice.

Hljeb je bio tipičan istočnjački tanki, pljosnati, ali neuporedivo boljeg ukusa i kvaliteta od indijskoga čapatija. Pili smo vodu začinjenu mastikom. Nakon što je meso stiglo, *kunafah*, fini *vermicelli* zaslađeni medom i posuti šećerom u prahu; nekoliko gulaša od jabuka i dunja; *muhallibah*, rijetki žele od riže, brašna, mlijeka, škorba i malo mirisa; zajedno sa kockicama *rahaha*,[80] visokocijenjenog u ovim područjima, jer dolazi iz Istanbula. Potom je na sto postavljeno voće, poslužavnici puni očišćenih narova i hurmi najljepšeg ukusa. Večera je zaključena pilavom od riže sa puterom, za čije smo lakše konzumiranje dobili i izrezbarene drvene kašike.

Arapi ne vole divnu francusku vještinu odgađanja večere. Nakon pranja ruku sjedate, prebacujete vezenu salvetu preko svoga krila i sa *Bismillah*, zarad milosti i blagoslova, rukom zahvatate privlačno i ukusno jelo, mijenjajući *ad libitum*, povremeno poližete svoje prste kao što dječaci čine s lizalom, a potom prijatelju uvaljujete birani zalogaj u usta. Kada se zasitite, ne sjedite za trepezom zbog svojih prijatelja koji nisu završili s jelom, jednostavno kažete: "*El-Hamd!*", odmaknete se od posude, operete ruke i usta (naime, brkove i bradu) sapunom, oglasite se znakom sitosti, u protivnom će vas prisiliti da jedete još, dohvatite svoju lulu, srknete kahve i uronite u kejf. U ovim zemljama nije običaj sjediti zajedno nakon večere, večernji namaz skraćuje neugodu trenutka. Prije nego smo ustali da se oprostimo od 'Alija i Jasina, dječak je utrčao u sobu, pokazujući sve znake dječije uljudnosti koji na Istoku neodoljivo podsjećaju na traženje poklona. Spustio sam dolar u njegovu ruku, našto on, iskreni mali Mekanac, nije mogao sakriti radost. "*Rijal!*" povikao je; "*Rijal! Gledaj, deda, dobri gospodin mi je dao rijal!*" Oči starog gospodina zasjajile su se suzama: vidio je kako je lahko iz moje ruke skliznuo dolar, nadao se da mi nije posljednji. "*Doista si ti dobar mladić!*" reče, dodajući usrdno: "*Neka ti Allah ispuni sve želje.*" Nježno tapšanje po leđima dokaza njegovu iskrenu naklonost.

Poslije te večeri nikada više nisam vidio starog 'Alija, ali sam mladom Muhammedu povjerio ono što sam smatrao dovoljnim za njegove usluge.

Poglavlje XXXIV

Prema Dželi

Opće srljanje u ovosvjetovne težnje i htijenja oglasilo je kraj sezone hodočašća. Svi posvećenici bili su "okrećeni" u bijelo, knjiga njihovih grijeha – ponovo – bila je *tabula rasa*: međutim, mnogi nisu gubili vrijeme da se upute dolje južno i da knjigu počnu pisati ispočetka. Vjeru napose ne bi se smjelo kriviti za bilo kakve nepravilnosti. Isto tako kalvinisti, nakon nedjeljne molitve, već u ponedjeljak griješe s naročitim oduševljenjem, rimokatolici, revnosno žustro, padaju pod utjecaj uzroka svojih kajanja i ispovijesti, te i muslimani, koji su svoje duše "saprali" obavljanjem svetih obreda. No, uistinu, mora se primijetiti da, kao i kod kršćana, i kod muslimana postoje brojni znakoviti izuzeci od ovih krajnjih pravila. Nekolicina mojih prijatelja i poznanika trenutak početka svoje duhovne i ovosvjetovne obnove označavali su trenutkom prvog viđenja Ka'abe.

Nakon što je muslimanska "Sveta nedjelja" završena, ništa me nije zadržavalo u Mekki. Iz ranije navedenih razloga odlučio sam vratiti se u Kairo, odmoriti se tamo neko vrijeme i krenuti ponovo prema unutrašnjosti, ovaj put preko Muvejle.

Mekanci su skloni malim poklonima kao kršćanske časne sestre: Kebira se nježno i srdačno oprostila od mene, moleći me da budem pažljiv prema njenom dječaku, koji mi se pridružio na putu do Dželi, i položila nježne ali snažne ruke na mjedeni tučak i avan, koje je dugo željno pogledala.

Iznajmivši dvije kamile po cijeni od 45 pijastera, plativši pola iznosa unaprijed, moje teške kutije poslao sam sa šeikom, sada hadži Nurom, za Dželi. Omer-efendija odlučio je u Mekki sačekati dok njegov otac krene, zapovijedajući karavanom jednogrbih kamila, kojemu bi se i on priključio sa svojim magarcem, i pridružit će mi se u luci i vratiti u svoj voljeni Kairo. Dugo smo se opraštali sa svim našim prijateljima, grleći turske hodočasnike i konačno uzjahujući magarce, te smo mladi Muhammed i ja napustili smo kuću. Abdullah *Melanholija* slijedio nas je pješice kroz cijeli grad, a konačno smo se oprostili, iako bez zagrljaja, u četvrti Šebejki.

Izlazeći na otvoren prostor, osjetio sam žaoku zadovoljstva, onu vrstu radosti koju samo oslobađanje iz dugogodišnje tamnice može priskrbiti. Sunčeve zrake grijale su me u obnovljenom životu i živosti, pustinjski zrak mirisao je na najljepši parfem, a prijateljsko lice prirode smiješilo mi se poput starog prijatelja. Razmišljao sam o sirijskom karavanu, koji je ostajao desno od našeg puta, bez i truni tuge koju obično izaziva rastanak.

Nemam namjeru detaljno opisivati put kojim smo prošli te noći: stranice Burckhardtovog djela pune su opisa ovog dijela zemlje. Napuštajući Mekku, krenuli smo ravno prema jugu od *Vadi Fatimeh*, te oko sat putovali ravnicom okruženom brdima. Potom smo se stepeništem od neravnog kamena, opasno skliskog i krivudavog, namijenjenog da olakša silazak jahaćim kamilama i tovarnim životinjama, spustili u neku dolinu. Oko ponoći ušli smo u *Vadi* opasanu brdima, djelimično pokrivenu pijeskom, a djelimično šljunkom posutom ilovačom, te, konačno, pred zoru, ugledasmo priobalnu ravnicu Dželi.

[80] Prisnije od *Rahatu'l-Hulkum*, "zadovoljstvo za grlo", ime koje privlači turiste. Ružina vodica jedan je od najvećih kulinarskih grijeha Istoka, a Europljani je ne mogu odijeliti od ideje losiona. Međutim, ako želite počastiti gosta, ružina vodica se konzumira čista, čak i u čaju.

Nedugo nakon što smo napustili grad, našoj maloj skupini pridružili su se i drugi putnici, tako da se predvečer nađosmo u velikoj grupi, što je bila neposredna posljedica zapovijesti da hodočasnici ne smiju samostalno putovati ovom rutom. Kahvana i mjesta za odmor i osvježenje ima u izobilju, zaustavljali smo se svakih pet milja da osvježimo i sebe i magarce. Pred sami mrak klanjali smo blizu turske stražare, gdje mi je jedan od vojnika ljubazno donio vodu da uzmem abdest.

Prije noći obratio mi se, na turskom, jednooki čovjek, koji je, svehlog čela, izbrazdanog brojnim mrštenjima, konične brade, nečiste odjeće, jahao magarca jednako svehlog kao i on sam. Nakon što sam odmahnuo glavom, progovorio je na perzijskom. Nakon još jednog odmahivanja glavom pokušao je na arapskom; ponovo nije dobio nikakav odgovor. Potom je promrmljao izvanrednim hindustanijem. Kada mu ni taj jezik nije prošao, pokušavao je na paštuu, armenskom, engleskom, francuskom i italijanskom. Na koncu, više ni ja nisam mogao držati usta zatvorenim, bez obzira na promjene jezika, svaki novi pokušaj komuniciranja koji je počinjao pitanjem, "*Dakle, ko si ti?*", postajao je sve nedvosmisleniji. Uzvratio sam mu na perzijskom, te saznao da je ovaj čovjek bio vodič, kurir i sluga turistima koji su posjećivali Istok, te da je posjetio Englesku, Francusku i Italiju, Kejp (*Cape*), Indiju, središnju Aziju i Kinu. Potom smo malo ćaskali na engleskom, koji je hadži Akif dobro govorio, ali rječnikom kurira, a hadži Abdullah jednako loše, kao da ga nikada nije učio. Nemalo začudno bilo je čuti fraze poput *Come 'p, Neddy* te *Cre nom d'un baudet*, gotovo nadomak Isma'ilovog mezara, Poslanikovog rodnog mjesta i najčasnijeg svetilišta islama.

Oko osam uvečer prošli smo Alamejn, koji predstavljaju granicu svetilišta u ovom pravcu. Nalaze se na oko devet milja od Mekke, a blizu njih stajala je mala kahvana i mesdžid, šire poznat kao *Sebil Agha Almas*. Usput, kako je noć odmicala, sreli smo dugačak vez kamila, od kojih su neke nosile nosiljke, druge goleme zavežljaje, neke bale kahve, žita i trgovačke robe. San je počeo sklapati oči mojih saputnika, a mladi Muhammed već je visio sa svoga magarca na najčudniji i najsmješniji mogući način.

Oko ponoći stigli smo do skupine kućica, mjesta zvanog Hadde. *Ali-beg* tvrdi da se ovo mjesto nalazi na osam morskih milja od Dždede. Na granici koja se smatra tačnom polovinom puta do prvog odmorišta, hodočasnici moraju obući odgovarajuću odjeću, a nevjernici koji putuju prema Taifu odvode se od mekanskog puta prema onom koji vodi sjeverno od Arefata. Naselje je, ustvari, skup kućica i kolibica od štapova i pruća, natkrivenih granama i pocrnjelim i spaljenim palminim lišćem. Izdržava se snadbijevanjem potnika i hodočasnika kahvom i vodom. Putnici sa užasom pričaju o vrelini ovog dijela zemlje preko dana. Ali Bey, koji je ovdje bio dva puta, poredi ga sa grnčarskom peći. Odavde se teren pomalo naginje prema moru, brda nestaju, a svaki objekat ukazuje na odmicanje i udaljavanje od mekanskog platoa. U Hadeu smo sjahali i zadržali se oko jedan sat. U kahvani su nam osigurali rogozine, vodene lule, te druge potrebe. Mi iznijesmo korpe sa namirnicama, oproštajni dar ljubazne Kebire, te kada završismo svoju kasnu večeru, legosmo odrijemati.

Nakon što je istekao polusatni odmor, a magarci osedlani, protresao sam mladog Muhammeda, podstičući ga da i on uzjaše. Bio je, da se poslužimo njegovim izrazom, "mrtav od nespavanja". Jedva da smo putovali jedan sat, kada se on, dolazeći pred još jednu malu kahvanu, baci na tlo i jasno obznani da nije u stanju nastaviti put. To izazva određenu zbunjenost i nemir. Mladac je bio žustri i bezobrazni mali beduin, po svojim manirima ponajviše nalik agresivnom republikancu. Nekoliko puta mi se prilično drsko obratio, zapovijedajući mi da ne šibam njegovu životinju, nego da je tjeram svojim petama. Svaki put bih prezrivo zanemario njegova upozorenja, što ga je zakratko utišalo. Ali sada, misleći da smo svi u njegovoj moći, zakle se da će odvesti životinje i da će nas prepustiti na milost i nemilost pljačkašima i ubicama. Ali, malo stezanje za dušnik i malo više prevrtanja po zemlji definitivno promijeni njegove planove. Ugrizao se za ruku, cepteći u nemoćnom bijesu i udaljio se, prijeteći nam upraviteljem Dždede i narednim jutrom. Tada se i Egipćanin u skupini pridruži protestu i, uz pomoć starog jezičara, koji na engleskom jeziku reče: "*By G-! you must budge, you'll catch it here!*", te žustro i energično reče, "*Jallah*! Ustani i uzjaši, samo nam tratiš vrijeme, nećeš spavati u pustinji!" Odgovorih: "*O amidža, ne pretjeruj!*" *Fuzul* (pretjerivanje) na arapskom znači isto kao kad biste nekom na engleskom rekli da ne bude bezobrazan, prevrćući se s jedne strane na drugu, poput *Enceladesa* pretvarajući se da hrče, dok je razjareni i postiđeni Egipćanin podsticao ostale u skupini da nas na bilo koji način pokrenu. Problem je riješio mladi Muhammed, kojega je ova rasprava jednako pogađala: "*Znate li vi*", prošaputa groznim glasom i naglaskom, "*ko je ova osoba?*" i pokaza na mene. "*Zašto? Ne*", odgovoriše ostali. "*Pa*", reče mladić, "*prije neki dan Utejba nam je zaprijetio smrću u Zaribah prolazu i šta mislite šta je on učinio?*" "*Wallah! Kako bismo mi to mogli znati!*" reče Egipćanin, "*šta je učinio?*" "*Zatražio je da mu se donese "njegova večera"!*" zaključi svoj kratki govor, sporim i sarkastičnim naglašavanjem svakog sloga. To je, činilo se, bilo dovoljno. Ostali uzjahaše, a nas dvojicu pustiše da spavamo.

Znam da sam bio malo preopširan prepričavajući ovaj mali incident, kao i obično želeći pokazati šta malo razmetanja hrabrošću može polučiti u Arabiji. Isto tako, to je nešto što bi svaki naredni putnik i putopisac ovim krajevima trebao znati napamet. Ljudi će uvijek nastojati preplašiti ga zastrašujućim pričama, koje su, u najvećem broju slučajeva, tek puke izmišljotine utemeljene na kukavičluku. Razlog Egipćaninovog silnog čovjeko-

ljublja počivao je na činjenici da, ako bi se jedan član skupine izgubio ili nestao, ostali bi se mogli naći u velikoj nevolji. Ali, ovdje smo, čini mi se, uprkos tvrdnjama naših saputnika da će nas "uznemiravati *Turpini* i *Fra Diavoli*", bili sigurni kao u samom srcu Mekke. Svake noći tokom sezone hodočašća postrojbe od oko pedesetak konjanika patrolirale su putem. Mi smo bili naoružani do zuba, a naša skupina izgledala je isuviše opasnom da bi je "surovo isprebijala skupina pješaka". Nakon što smo odspavali, ponovo smo uzjahali i umorno krenuli niz pjeskovitu dolinu, u koji su naši jadni magarci upadali do koljena. U zoru smo stigli naše bivše saputnike na njihovom odmorištu, te smo klanjali u turskoj kahvani, dakle još jednoj maloj kahvani na putu. Tu smo i razmijenili ono što se popularno zove zadirkivanje. "*Dakle*", reče Egipćanin, "*šta ste dobili vašim odmorom? Mi smo ovdje bili u miru, klanjali smo i pušili do posljednjeg časa!*" "*Hajde, idi i najedi se svoga graha*", odgovorismo. "*Šta jedan egipatski seljak zna o muškosti!*" Mrzovoljni momak upotrijebio je svu strast koju je mogao sakupiti u maloj šali govoreći mu da "poselami upravitelja Dždede ", te nazivajući magarce imenom njegovog plemena. On odgovori groznim, nepristojnim, skarednim ruganjem, što opet izazva još veće ruganje s druge strane, te se uskoro kahvana tresla od smijeha, budući da je rijetko imala priliku ugostiti tako zabavnu gospodu.

Nedugo pošto smo napustili tursku kahvanu stigosmo do posljednjih obronaka visoravni koja su se spuštala prema dolini Dždede. Ovaj pogled ostat će neko vrijeme moje posljednje viđenje "zloglasnih brda i pješčanih, po život opasnih divljina"; gledao sam ih neko vrijeme s uživanjem i zadovoljstvom što sam im uspio izmaći. Pred nama se prostirala ravna dolina, obična (i uobičajena) u ovim krajevima, izbijeljena solju i potamnjena kamenjem i šljunkom, ali i oživljena i dotjerana dalekim bijelim zidom, čiji je baldahin bio prelijepo plavo more. Ni drveta, niti zakrpe zelenila, nije bilo na vidiku. Ništa nije privlačilo i ometalo našu pažnju u potpunosti posvećenu tirkiznom plavetnilu koje se presijavalo u daljini. Magarčići veselo koraknuše, uprkos svome nezamislivom umoru. Uskoro opazismo obrise grada, minarete, utvrde, čuvene i proslavljene po svojim topovima koji su, 1817. godine, odvratili i odbili hiljade ratnika Abdullaha ibn Sa'uda, vehabija,[81] te male kupole izvan gradskih zidina.

Sunce je počelo nemilosrdno pržiti, te nam nije bilo nimalo žao kada smo oko osam sati izjutra, nakon što smo prošli kroz masu straćara i kahvana, mezarja i pješčanih dina, tj istočni prilaz i predgrađe Dždede, prošli kroz utvrđena Babu'l-Mekka. Nakon 11 sati marša odmarali smo gotovo tri, predivni magarci ispuniše između 44 i 46 milja, uglavnom dubokog pijeska, za jednu noć. Kroz gradske kapije prođoše gotovo lagahno galopirajući zamalo kao da su tek napustili Mekku.

Šeik Nur je dobio zaduženje da mi pronađe sobe u ogromnoj gomili nefosiliziranog koralja, relativno novijeg datuma, nekoć palati Muhammeda ibn Auna, a potom preobraženoj u vakalu. Umjesto toga, kao što bi Indijci učinili, on je načinio ciganski tabor na trgu koji je bio okrenut prema luci. Nakon što sam se pobrinuo za neophodne popravke, našao sam odgovarajuću sobu. Za manje od sata pometena je, poprskana vodom, prostrte su rogozine, te je učinjena udobnom onoliko koliko su to okolnosti dopuštale. U Dždeddi sam se ponovo osjetio kao kod kuće. Sam pogled na more djelovao je kao oživljavajući tonik. *Maharattae* nisu bili u krivu kada su svoje zarobljene Engleze držali dovoljno daleko da nikada ne mogu vidjeti okean, tvrdeći da smo mi amfibijska rasa, kojima je talas dom.

Nakon jednodnevnog odmora u karavan-saraju kamilar i momak zadužen za magarce prepirali su se oko novca, a kako ja nisam imao više od posuđene kovanice od 10 penija, bilo je neophodno uputiti se u britanski vicekonzulat po gotovinu koju mi je doznačilo Kraljevsko geografsko društvo (*Royal Geographical Society*). Uz malo poteškoća uspio sam doći do gospodina Colea, koji mi je, zbog groznice, poručio da nije kući. Njegovom tumaču se moj izgled nije nimalo sviđao, ustvari, opće suglasje ukućana bilo je protiv mene. Nakon nekoliko uzaludnih i besplodnih poruka, gospodinu Coleu sam poslao pisamce, škrabotinu, koji je potom odlučio primiti nametljivog i dosadnog Afganistanca. Usklik oduševljenja i gostoljubiva dobrodošlica uslijedili su za mojim predstavljanjem kao časnika indijske vojske. Među ostalim stvarima, vicekonzul me obavijestio da je on, različitim povodima raspravljajući sa turskim zvaničnicima o mogućnosti da Englez ikada prođe do Mekke, ustvrdio da će neki njegov sunarodnjak učiniti sve u tom smislu, pa čak obaviti i hodočašće u Sveti grad. Njegovi sagovornici su ljubazno i pristojno potvrdili prvi dio, ali i odlučno zanijekali drugi dio njegove tvrdnje. Gospodin Cole je tom prilikom sebi obećao da će se kad-tad Turcima nasmijati u bradu, ali nakon moga odlaska pisao mi je da je tema toliko uozbiljila lica njegovih sagovornika da se više nikada nije usudio spomenuti bilo šta slično.

Iskreno zahvaljujući samo engleskom ponosu naš konzulat u Dždeddi osvojio je i držao visok ugled. Gospodin Cole se nikada nije, za razliku od svoga kolege u Kairu, ponizio u očima

[81] Godine 1817. Abdullah bin Sa'ud napao je Dždeddu sa 50.000 ljudi, namjeravajući srušiti "kafirska djela", naime njene zidine i kule. Napad se opisuje kao najsmješniji ikada viđen. Svi stanovnici grada stavili su se na raspolaganje garnizonu, čekali su dok su se divljaci sjatili oko grada, uzvikujućiČ *Dođite i pogledajte djelo nevjernika*, a zatim su ih naprašili fitiljačama i salvom iz topova. Vehabije su se konačno razbježale, nesposobne zauzeti grad koji bi najobičnija baterija poljskih topova za sat pretvorila u gomilu ruševina. Od toga dana Mekanci se nikada nisu prestali razmetati svojim Gibraltarom, ni rugati se Medinjanima zbog njihove neutvrđene luke Jambu'a.

ponosnog naroda kojemu je bio izaslanik privatnim ili trgovinskim transakcijama sa predstavnicima vlasti. Ustrajno je izdržavao bijes mekanskog *šerifa*, učeći ga kako treba poštivati britansko ime i čast. Abbe Hamilton je prinčevsku pažnju pripisao *beskrajnom poštovanju koje Arapi pokazuju za posao koji obavlja gospodin Cole*, što se odražavalo izvjesnim diskretnim laskanjem s kojim su mu se obraćali. Ovaj pisac je bio upravu, iskrenost cilja u komunikaciji među ovim ljudima nikada nije nipodaštavana ni sa jedne strane. Opći nesrazmjer i razlika između naših konzularnih poslova u Kairu i Dželdi još jedan je dokaz u prilog korisnosti izbora i naimenovanja indijskih zvaničnika na službe u istočnim zemljama. Oni su imali priliku živjeti među istočnjacima, znaju najmanje jedan azijski jezik, imaju brojne azijatske običaje i navike, te, prije i poslije svega, naviknuti su govoriti zapovijednim tonom, bez čega, kako god se u Engleskoj mislilo i raspravljalo o tome, nije moguće završiti bilo kakav posao na Istoku. Domaće diplomate ne samo da su nesvjesni hiljada zamki koje ih vrebaju na svakom koraku nego postaju i igračke u rukama njihovih vještih i vičnih neprijatelja ceremonijalnom ljubaznošću, koju oni tumače "pažljivo vodeći računa da se ovo tumačenje čuje što je moguće dalje", kao rezultat straha ili uspješno izvedene prevare.

O Dželdi [82] su pisala brojna savremena pera. Burckhardt (1814) stotine stranica svoga dvotomnog djela posvećuje nesretnoj prijestolnici *Tihametu'l-Hidžaz*, "niziji ovog planinskog područja". Još kasnije gospoda (*MM.*) Mari i Chedufau pišu o istoj temi, a druga dva francuska putopisca, gospoda (*MM.*) Galinier i Ferret, objavljuju trenutno stanje trgovačkih tablica, navodeći kao svoj izvor proslavljenog arabistu M. Fresnela.[83] Preveo ih je autor djela *Life in Abyssinia*. Abdu'l-Kerim godine 1742. piše da Francuzi imaju tvornicu u Dželdi, a 1760., kada je Bruce posjetio ovu luku, našao je da Istočnoindijska kompanija (*East India Company*) posjeduje postaju odakle raspoređuje svoju trgovačku robu širom ovog područja. Ali, iako su Englezi tokom ranog perioda svoga prisustva na Istoku u ovom dijelu svijeta primani sa osobitom naklonošću, nisam uspio nabaviti niti jedan stari dokument.

Džedda, kada sam je ja posjetio, bila je u općem metežu, zahvaljujući prije svega neprestalnom prometu hodočasnika, te su iz istog razloga i namirnice bile oskudne i skupe. Dvije velike valake, kojima mjesto inače obiluje, bile su prepune putnika, dok je cijelo mnoštvo onih koji nisu mogli naći mjesto ili priuštiti trošak taborovalo na trgovima. No, bio je još jedan razlog za gužvu, a to je stanje u vojsci. *Nizam*, naime regularna vojska, nisu dobili platu već sedam mjeseci, a Arnauti su jedva uspijevali sabrati

[82] Abulfeda ovu riječ piše kao *Juddah*, a gospodin Lane, kao i gospoda (*MM.*) Mari i Chedufau prihvataju njegov oblik u značenju "obična nedostatna voda". Voda u Dželdi još uvijek je oskudna i loša; svi koji to mogu priuštiti piju vodu iz planinskih izvora koju u mješinama dopremaju beduini. Ibn Džubejr spominje da je izvan grada bilo 360 starih bunara (?), koje su iskopali, pretpostavlja se, Perzijanci. *Dželdah* ili *Džiddah* je narodski izgovor, a učeni je nerijetko zovu *Džaddah* (pramajka), kao aluziju na Havin mezar koji se, prema predaji, nalazi u ovom gradu.

[83] U Poglavljima III i VI ovoga djela usudio sam se iznijeti nekoliko sugestija u prilog korisnosti postavljanja našeg izaslanika u Hidžazu kao konzula, te u Mekki domaćeg čovjeka, do trenutka kada nas sila prilika i talas događanja ne nagnaju da okupiramo središte (grad-majku) islama. Moje izvinjavanje zbog vraćanja ovoj temi mora da je dio engleske prirode, koja je sklona svoju naciju uporediti ni sa čim, čak i u Dželdi. Ipak, ako imamo na umu da u ovaj grad godišnje doplovljava 25 do 30 brodova iz Indije, te ne tako teško izračunljivu vrijednost trgovine, stvar izgleda vrijednom posvećene pažnje. Odlomci iz pisma koje mi je uputio gospodin Cole trebali bi biti dostatni umjesto zaključka ovog dijela moga rada: "Morate znati da je 1838. između Velike Britanije i Porte zaključen komercijalni ugovor, specificirajući (među mnogim drugim, ovdje ispuštenim klauzulama)", *1. Da se na svu trgovačku robu koja se u Hidžaz uvozi iz engleskih luka ima platiti 4% carine*; *2. Da sva roba koju uvoze britanski podanici iz zemalja koje nisu pod vlašću Porte isto tako ima ocariniti sa 5%*; *3. Da se na svu robu koja se izvozi iz zemalja pod vlašću Porte ima platiti 12%, nakon umanjenja sa 16% od tržišne vrijednosti robe*; *4. Da su dokidaju i poništavaju svi monopoli*. Dakle, kada sam ja stigao u Dželdu, stanje stvari bilo je takvo. Nad solju je bio uspostavljen monopol, koji je važio samo za Anglo-indijske podanike, budući su oni bili jedini snabdjevači. Sa pet procenata terećena je sva roba, bez da je dopušteno odbijanje od 20%; isto je vrijedilo i za izvoz. Najdosadnije i najzamornije od svega bile su različite takse koje su uspostavljali lokalni moćnici pod izlikom unajmljivanja brodova, vaganja, posredovanja... Carine su tako praktično porasle sa 4% na 8%. (Nakon što je ovo predstavljano u Istanbulu, izdat je hitan i bezuvjetan ferman, kojim se upravitelju nalaže da postupa po zaključenom ugovoru, od slova do slova.) Imao sam zadovoljstvo ispraviti šesnaestogodišnje zloupotrebe već u prvih nekoliko mjeseci moje službe ovdje, ali očekujem svakovrsne teškoće u smislu zahtjeva za vraćanje prekomjerno naplaćenih taksi i carina."

ono što je njima pripadalo. Istočnjaci su nevjerovatno disciplinirani, europska vojska, bilo koja, u istim okolnostima, vjerovatno bi se već snašla. Ali i paša je znao da ljudsko strpljenje ima granice, te je nestrpljivo zapovijedao sve što mu je moglo pomoći, dovijajući se kako napuniti prazne džepove svojih vojnika. Zabrinuti uglednik mora da je uzdisao za onih "dobrim, starim vremenima" (*beaux jours*) kada je paljenje grada i omogućavanje vojnicima da pljačkaju do mile volje bio istočnjački način rješavanja problema isplate vojnika.

Dželda je imala i nedvojbeno pokazivala sve osobenosti grada-morske luke sa vojnim garnizonom kao sastavnim dijelom. Korinćani su se smjestili gotovo odmah uz Karakun ili stražaru, simptom posvemašnje slabosti vlasti, jer njena (ili njihova) dužnost i jeste pratiti i voditi računa o svim takvim nepravilnostima. Moji čuvari i pomagatelji u vakali potezali su rakiju iz providnih staklenih boca, bez čak i komadića platna obmotanog oko stakla u znak poštovanja društvenih normi, a glasnik se dva puta vraćao sa svojih poslova, očevidno pijan. Još više iznenađuje činjenica da ljudi jedva da su i primijetili ovaj skandal.

Mali brod *Dwarka* poslala je Bombajska parobrodska kompanija (*Bombay Steam Navigation Company*) radi prijevoza hodočasnika iz Hidžaza u Indiju. Još uvijek sam bio neodlučan u vezi moga narednog putovanja, ne želeći se uputiti na obalu Crvenog mora u ovo doba godine bez pratnje, u najmanjem druga, kada se jednog jutra na vratima pojavi Omer-efendija, umoran, vukući za sobom još umornijeg magarca. Ponudismo mu lulu i šolju vrućeg čaja, te mu, kao da se bojao potjere, pokazasmo mračnu rupu punu zelene trave u kojoj je mogao neometano odspavati.

Učenjakovi strahovi brzo su se obistinili. Narednog jutra pojavio se njegov otac, te nakon što se kod vratara raspitao i uvjerio da je bjegunac u kući, pristojno posla nekoga po mene. Dok je on postavljao brojna i svakovrsna pitanja, njegov crni rob potajno je zagledao sve i svakoga u sobi i okolo. Ali, imali smo vremena bjegunca prekriti travom, te se stari gospodin udalji, nakon svoje besplodne potrage. Međutim, na njegovim usnama ledbio je osmijeh koji nije obećavao ništa dobro.

Iste večeri, nakon što sam se vratio kući iz *hammama*, zatekao sam sobu u nezamislivom neredu. Mladi Muhammed, teško povrijeđene sujete, ceptio je od bijesa. Šeik Nur bio je jednako onesposobljen, ali od straha. Tokom moga odsustva otac se vratio sa *posse comitatus* prijatelja i rođaka. Ispitivali su mladića, koji im je dao cijeli niz okolišnih i dvosmislenih odgovora. Potom su počeli otvarati kutije, nato se mladi Muhammed bacio po kutijama, zavjetujući se da će radije umrijeti nego dopustiti takvu sramotu. To mu je priskrbilo nekoliko ćuški koje su se premetnule u oluju udaraca, kada je neki radoznali momak otkrio Omer-efendijinu nogu u njegovom skrovištu. Učenjak je sa svojim progoniteljima krenuo bez otpora, ali istovremeno su ga čuli kako se zaklinje da neće propustiti i najmanju priliku da umakne. Pregledao sam mladog Muhammeda i na svoje veliko zadovoljstvo otkrio da nije teže povrijeđen. Kako bih ga umirio, ponudio sam mu da krenem bez njega i da nasilu pokušam spasiti Omer-efendiju. To je, kako nam je moglo priskrbiti samo nebrojivo mnoštvo raspomamljenih batina i sličnog priručnog oružja, nasreću odbijeno i ubrzo zaboravljeno, ali je mladić povratio samopouzdanje, te je, nakon nekoliko odmjerenih i pravilno usmjerenih pohvala njegovoj hrabrosti pomoglo potpuno povratiti duh.

Čitatelj ne bi trebao pomisliti da su ovakve ludorije u Arabiji ozbiljna stvar. Otac nije kažnjavao svoga sina; naime, netom što se s njim, nekoliko dana ranije, dogovorio u vezi sa njegovim povratkom u Egipat, mladić je na to i pristao, te sam ga, nedugo potom, nenadano sreo na ulicama Kaira.

Kako sam ostao bez druga, riješio sam ne gubiti vrijeme po Crvenom moru, nego se u najvećoj žurbi vratiti u Egipat. Mladi Muhammed se uputio u veliko skladište žita, s mojim novcem, te mi je nabavio sve raspoložive namirnice i potrepštine, natuknuvši da, nakon moga povratka u Indiju, očekuje da ga poklon od 20 dolara sačeka u Mekki. Zatražio je dopuštenje da ode i otišao je hladno kao da se nismo ni poznavali. Nekoliko dana kasnije šeik Nur mi je objasnio razlog njegovog ponašanja. Poveo sam mladića sa sobom na palubu parobroda gdje je njegovim mislima prostrujala sumnja. "*Sada razumijem*", rekao je mladi Muhammed jednom od sluga, "*tvoj gospodar je sahib iz Indije; nasmijao nam se u brade.*"

Jednako hladno oprostio se i od šeika Nura. Ta dvojica mladića pili su zajedno, kada je Muhammed, naučivši u Istanbulu sve moderne običaje *bad-masti* ili "poroka pića", zakopao svoju "peticu" u Nurovo oko. Nur je pogrešno pomislio da bi to moglo izazvati sljepilo, te mi se požalio, ali moje su simpatije bile na drugoj strani. Upitao sam Hindija zašto nije uzvratio kompliment, ali je Mekanac još jednom nadjačao Mijanca rugajući mu se i šaleći na njegov račun.

Nije lahko ispuniti vrijeme u Džeddi. Na trgu nasuprot naše vakale stajao je neki nesretni idiot, koji nam je priređivao melanholične predstave. Zadovoljavao se, čini se i uživao, u lutanju naokolo u svojoj trošnoj i oskudnoj odjeći, kao što svi slični bijednici čine, ali ljudi Džedde, precivilizirani da bi zadržali muslimansko poštovanje i odnos prema ludilu, prisilili su ga, uprkos njegovim kricima i borbi, da obuče košulju, a kada ju je on ponovo razderao, istukli su ga. Ostalo vrijeme u otvoreni prostor pred nama raznolikost su unosili dolasci i odlasci hodočasnika, ali i to nam je vrlo brzo dosadilo. Dok je mladi Muhammed bio tu, on je vrijeme ubijao svađajući se sa nekim Indijcima, koji su živjeli u sobi do nas, muškarci, žene i djeca, svi zajedno. Nakon njegovog odlaska ja sam dane provodio u vicekonzulatu. To baš i nije bilo najsigurnije, ali iskušenje susreta sa sunarodnjacima, te razgovora o malo drukčijim temama bilo je prejako da sam mu se mogao oduprijeti. Sreo sam najveće trgovce Džedde: *Khwajah Sowera*, Grka, M. Antona, kršćanina

iz Bagdada i druge. Upoznali su me sa Halid-begom, bratom Abdullaha bin Sa'uda, vehabijom. Ovaj plemeniti Arapin nekoć je bio zvaničnik u Mukejjidu'l-Dževebat ili "sekretarijatu" u Kairu gdje ga je postavio Muhammed 'Ali. On je hrabar, izravan i nepristrasan, naklonjen Europljanima i ljubitelj svakovrsnih zadovoljstava. Ako on postane prvak svoga plemena, putovanje u *Rijaz*, te posjeta središnjoj Arabiji, više ne bi krila nikakve opasnosti za naše putnike.

Krenuo sam prema posljednjem mjestu na kojem je trebalo obaviti zvaničnu posjetu. Izvan grada Dždde ukopana je, ni manje ni više, nego *Sittna Hawwa*, Majka čovječanstva. Mladi Muhammed i ja, jedne smo večeri uzjahali magarce, izjahali kroz Mekanska vrata, te se preko pješčane doline uputili prema sjeveroistoku. Nakon polusatnog jahanja, među nečistim kolibicama i raštrkanim kahvanama, stigosmo do tog mjesta i naiđosmo na zatvorena vrata. Uto, trčeći dođe neki čovjek iz pravca grada, za njim su trčala još dvojica. Dojmi me se sa koliko su poštovanja otključali vrata i koliko su se duboko naklonili dok smo mi prolazili kroz vrata u bijelo okrečenom zidu.

Pretpostavlja se da "Majka" leži, kao muslimanka, prema Ka'abi, s nogama prema sjeveru, glavom prema jugu, s desnom rukom pod desnim obrazom. Okrečen u bijelo, izdaleka vidljivo i putniku i hodočasniku, to je malo turbe (kupola) sa otvorom prema zapadu, ukrašeno je gotovo istovjetno kao i sva ostala takva mjesta u Hidžazu. Pod kupolom, tačno na sredini prostorije, nalazi se kvadratni kamen, postavljen uspravno i dojmljivo izrezbaren, u smislu predstave dijela ljudskog obličja. To se, kao i turbe (kupola) zove Surra ili pupak. Moj vodič me uputi da poljubim ovaj svojevrsni hijeroglif, što i učinih, misleći za tren da je, u ovim okolnostima, pozdrav prilično neuobičajen. Nakon što smo klanjali ponad uzglavlja, gdje je raslo nekoliko mladih drveta, prošetasmo duž strana dva patuljasta zida koji su opisivali obrise ljudskog tijela: bili su oko šest stopa razdvojeni, a između njih, oko Havinog vrata, bila su još dva mezara, u kojima su bili ukopani, rekli su mi, Osman-paša i njegov sin, koji su obnovili ovo turbe. Nisam mogao izdržati a da ne primijetim i kažem mladom Muhammedu da, ako je naša pramajka bila visoka (dugačka) 120 koraka od glave do pojasa, a 80 od pojasa do stopala, mora da je podsjećala na patku. Na to je mladić naozbiljno uzvratio da on zahvaljuje svojoj zvijezdi da je Majka ukopana, u protivnom bi ljudi izgubili bilo kakav osjećaj straha.

Ibn Džubejr (12. stoljeće) spominje samo staru kupolu/turbe *podignuto na mjestu na kojem se Hava zaustavila na putu prema Mekki*. Ipak Idrisi (*A.D.* 1154) tvrdi da je Havin mezar u Dždeddi. Abdu'l-Kerim (1742) ga poredi sa *parterre*, sa malom potkupolnom građevinom u centru, a krajevima uz same palisade; obim je iznosio 190 njegovih koraka. U Rookeovim "Putovanjima" (*Travels*) kaže se da je mezar dugačak 20 stopa. 'Ali-beg, koji je Dždeddu posjećivao u dva navrata, ga uopće ne spominje, što navodi na zaključak da su ga vehabije uništile. Burckhardtu, kojega, jedva da je potrebno reći, mahom prepisuju naši savremeni autori, su rekli da je to *gruba kamena struktura, širine četiri stope, dvije ili tri stope visoka, te jednako toliko široka*; čini se da podsjeća na Nuhov mezar u dolini Buka'a u Siriji. Bruce piše: "*Dva dana putovanja od ovog mjesta* (*Mekke* ili *Dždde*?) *nalazi se Evin grob, od zelenog busenja, oko 50 jarda dužine, koji se i danas vidi.*" Ali, veliki putopisac vjerovatno nikada nije prekoračio gradske kapije. I Sir W. Harris, koji nije bio u prilici posjetiti sveta mjesta, ponavlja, godine 1840. da se Havin mezar od zelenog busenja još uvijek vidi na jalovoj obali Crvenog mora. Trenutna građevina je nedvojbeno savremena; stara se, rekli su mi u Dždeddi, sastojala od kamena nad glavom, drugog nad nogama i kupolom nad pupkom.

Glavni kip Dždde u vrijeme arapskog mnogoboštva zvao se *Sakhrah Tawilah*, "dugački kamen". Ne bi li ovaj Havin kamen mogao na neki način biti muslimizirano oživljavanje te stare idolatrije? Treba primijetiti da su Arapi, ako se mezari prihvate kao dokaz, nedosljedni u vezi sa visinom praroditelja. Ademov mezar u džamiji Kejf bio je poput Havinog, ogroman. Nuhov u Buka'i bio je 38 koraka dugačak i samo jedan širok. Ejubov mezar blizu Hule (sedam parasanga od Kerbele) je mali. Nisam vidio Musaov (jugoistočno od Crvenog mora), koji je postao poznat po posudama bitumena koje se tu prodaju hodočasnicima. Ali, Harunov mezar na Sinajskom poluotoku je sasvim normalnih dimenzija.

Napuštajući mezarje čuvaru sam ponudio dolar, što on primi uz gunđanje da bi čovjek mojeg ugleda nedvojbeno morao biti izdašniji. Nije sasvim bio zadovoljan ni pojašnjenjem da je i ovo što je dobio i previše od jednog afganistanskog derviša. Narednog dana mladi Muhammed pojasnio mi je čovjekov dojam i razloge njegovog razočarenja, naime zamijenili su me za medinskog pašu.

U međuvremenu, moje se putovanje približilo svome kraju. Iznuren do krajnjih granica umorom i nespavanjem, te smrtonosnom vrućinom koja je definitivno predugo trajala, ukrcao sam se (26. septembra) na brod *Dwarka*. Uživajući golemu ljubaznost zapovjednika i prvog časnika (gospode Wolleya i Taylora), te razmišljajući povremeno kako turskim hodočasnicima koji su se okupljali na brodu ne bi bio nikakav problem da me bace preko ograde, stigoh u Suec.

Upravo ovdje, cijenjeni čitatelju, rastajemo se. Ostanite sa mnom još samo toliko da zaključim, riječima brata-putnika, odavno preminulog, ali nezaboravljenog *Fa-hiana*, ovaj moj osobni doživljaj sa putovanja po Hidžazu: "*Bio sam izložen pogibeljima i izbjegao sam im, preplovio sam mora i nisam popustio pod najopakijim tegobama, moje srce je ganuto osjećajem zahvalnosti da mi je dopušteno da ostvarim cilj koji sam sebi zacrtao.*" ■

Posveta

Pukovniku Williamu Sykesu,
f. r. soc., m. r. g. soc., m. r. a. soc.,
i lordu rektoru,

Ne uznosim se tek Vašim imenom, dragi moj pukovniče, za potrebe ovoga djela, poput onog trenutnog taktičara koji je listove Kur'ana nabio na koplja svojih vojnika kako bi pobijedio u jednoj bitki. Vjerujte mi, nije mi namjera ni cilj upotrijebiti Vaše pravovjerje kao krinku za krivovjerje u mojim osjećajima i znanosti, politici, političkoj ekonomiji i/ili čemu sve ne?

Ali, štogod sam učinio ovom prilikom – ako sam uopće išta učinio – bilo je uz pomoć skupine prijatelja, među kojima ste Vi uvijek zauzimali najistaknutije mjesto. I, najuzvišenija privilegija koju imam na umu je upravo ovo i ovakvo javno priznanje mnoštva zahvalnosti i obaveza koje dugujem Vama i njima. Prihvatite stoga, moj dragi pukovniče, ovo skromno uzdarje za Vašu ljubaznost i uvijek se uzdajte u mene,

Najiskreniji od svih koji Vam žele dobro,

Richard F. Burton

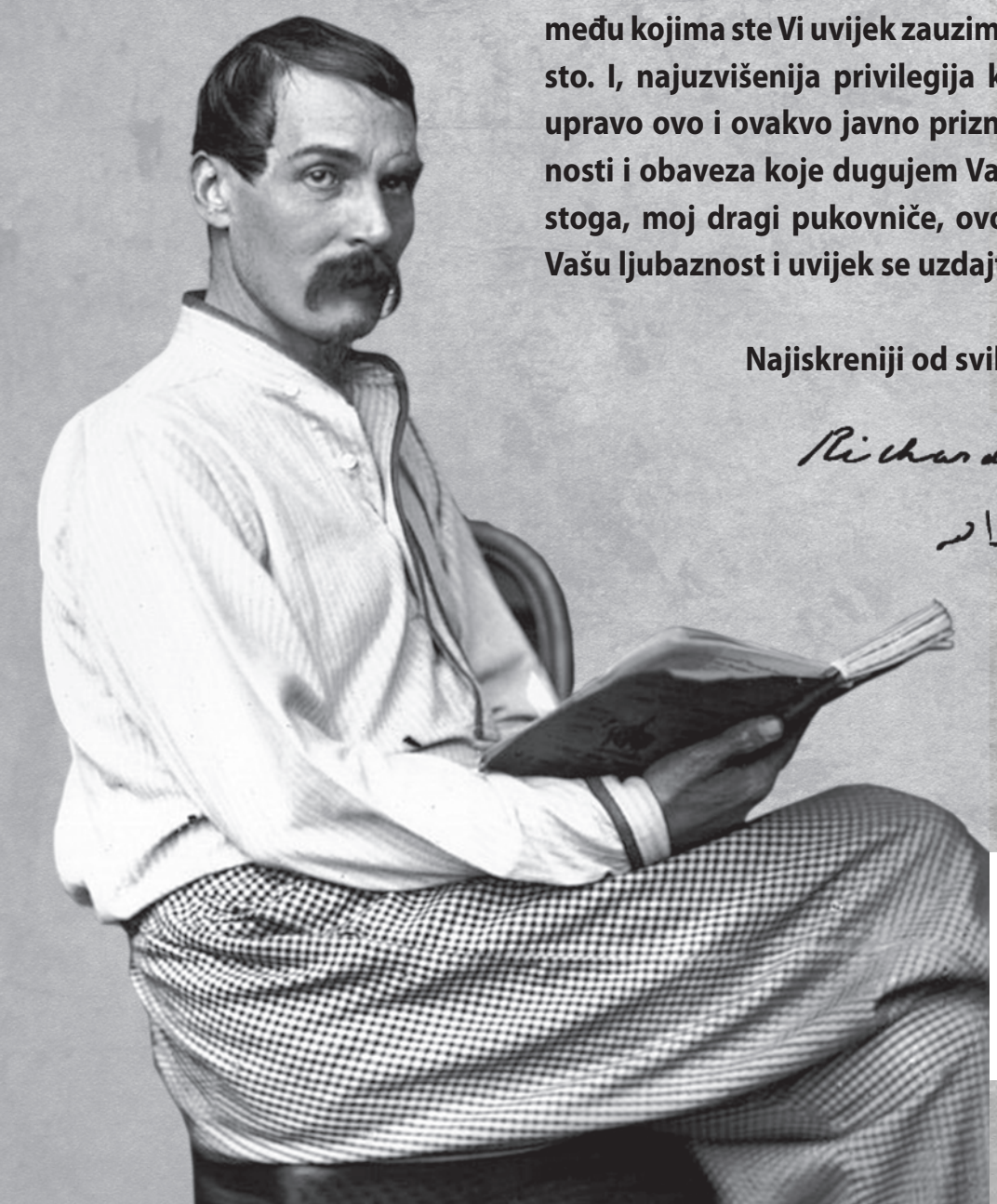

ISSN 1330-5182
CIJENA: 40 KN / 10 KM / 5 EUR